

AQUINCUMI FÜZETEK

24

BTM Aquincumi Múzeum 2020

A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai 2017-ben

Excavations at the Budapest History Museum in 2017

AQUINCUMI FÜZETEK 24

A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai 2017-ben

Excavations at the Budapest History Museum in 2017

Budapest, 2020

Szerkesztő:

Láng Orsolya, Vámos Péter

Edited by:

Orsolya Láng, Péter Vámos

Fordítás:

Lyublyanovics Kyra, Alice M. Choyke

Translation by:

Kyra Lyublyanovics, Alice M. Choyke

A külső borítón elől:

Római kori kocsitemetkezés
feltárás közben (Budapest III. ker.,
Pusztakúti út 2–6., Szilágyi Nóra
felvétele)

Front cover:

Roman period carriage burial, during
excavation (Budapest, District 3,
2–6 Pusztakúti Road, photo by
Nóra Szilágyi)

A külső borítón hátul:

Római kori kocsi restaurált,
griffet ábrázoló bronz rúdvége
(Budapest III. ker., Pusztakúti út 2–6.,
Szilágyi Nóra felvétele)

Back cover:

Conserved bronze rod finial depicting
a griffon from a Roman period carriage
(Budapest, District 3, 2–6 Pusztakúti
Road, photo by Nóra Szilágyi)

A belső borítón elől:

A 2017-ben végzett megelőző
feltárások helyszínei

Inside front cover:

Locations of preventive
excavations conducted in 2017

A belső borítón hátul:

A 2017-ben végzett kisebb
feltárások helyszínei

Inside back cover:

Locations of small-scale
excavations conducted in 2017

ISSN 1219-9427 (Nyomtatott)

ISSN 2061-2389 (Online)

Budapesti Történeti Múzeum, 2020
Felelős kiadó: Népessy Noémi főigazgató

Budapest Historical Museum, 2020
Editor-in-chief: Noémi Népessy, Director

Tartalom

Contents

A Budapesti Történeti Múzeum
2017-ben végzett régészeti feltáró
munkájáról (*Láng Orsolya*) 7

Introduction to the archaeological
excavations of the Budapest History
Museum in 2017 (*Orsolya Láng*) 7

A 2017-ben végzett nagyobb megelőző
feltárások helyszínei 10

Sites of the larger preventive
excavations conducted in 2017 10

Újabb kutatások az egykori BUVÁTI
üdülő területén (*Lamm Flóra –
Szilas Gábor*) 11

Recent Excavations in the Area of
the Former BUVÁTI Recreational
Establishment (*Flóra Lamm –
Gábor Szilas*) 11

Az Ulcisia 5. számú római kori
őrtorony (*Nagy Alexandra –
Juhász Lajos*) 29

The Roman Watchtower Ulcisia 5
(*Alexandra Nagy – Lajos Juhász*) 29

Őskori jelenségek és római
kori kocsisír a Csillaghegyi
Strandfürdő területén
(*Vass Lóránt – Mráv Zsolt*) 52

Prehistoric Phenomena and a
Roman Period Carriage Burial
at the Csillaghegy Bath
(*Lóránt Vass – Zsolt Mráv*) 52

Új rézkori, vaskori és
római kori emlékek
Csillaghegyen (*Fényes Gabriella –
Kraus Dávid – M. Virág Zsuzsanna –
Hanny Erzsébet*) 71

Recent Archaeological Findings on
Csillaghegy from the Copper Age,
Iron Age, and the Roman Period
(*Gabriella Fényes – Dávid Kraus –
Zsuzsanna M. Virág – Erzsébet Hanny*) . . 71

Újabb késő bronzkori és kelta
településnyomok Budapest III. kerület,
Csúcshegy-Harsánylejtőről (*Lamm
Flóra – Tóth Farkas Márton*) 96

Recently Discovered Late Bronze
Age and Celtic Settlement Traces at
Csúcshegy-Harsánylejtő, Budapest
(*Flóra Lamm – Farkas Márton Tóth*) . . . 96

Újabb adatok a
római kori megtelepedéshez
Csúcshegy-Harsánylejtő területén
(*Fodor Fanni – Láng Orsolya*) 103

New Evidence of a
Roman Period Settlement at
Csúcshegy-Harsánylejtő
(*Fanni Fodor – Orsolya Láng*) 103

Feltárások a volt Óbudai Gázgyár északi részén (<i>Lassányi Gábor – Szeredi Anna</i>)	112	Excavations in the Northern Part of the Gas Factory in Óbuda (<i>Gábor Lassányi – Anna Szeredi</i>)	112
A legiotábor árnyékában: településkutatás a castra nyugati előterében (<i>Budai Balogh Tibor – Biller Anna Zsófia</i>)	121	In the Shadow of the Castra: Settlement Research in the Forefront of the rear side of the camp (<i>Tibor Budai Balogh – Anna Zsófia Biller</i>)	121
Szeszgyári capriccio. Topográfiai kutatások az aquincumi canabae északkeleti határában (<i>Budai Balogh Tibor – Biller Anna Zsófia</i>)	139	Capriccio in a Distillery. Topographic research on the northeast border of the Aquincum canabae (<i>Tibor Budai Balogh – Anna Zsófia Biller</i>)	139
Két megelőző feltárás az aquincumi katonaváros délnyugati részében (<i>Vámos Péter – Fábián Boglárka</i>)	196	Two Excavations Preceding Construction Works in the Southwestern Part of Aquincum Military Town (<i>Péter Vámos – Boglárka Fábián</i>)	196
Ásatások a Hagymányok Háza (Budai Vigadó) területén (<i>Benda Judit – Kraus Dávid – Nagy Alexandra</i>)	215	Excavations in the Hungarian Heritage House (Buda Entertainment Hall) (<i>Judit Benda – Dávid Kraus – Alexandra Nagy</i>)	215
Régészeti kutatások a Spanyol-réti patak mentén (<i>Magyar-Hárshegyi Piroska – Lassányi Gábor – Biller Anna Zsófia</i>)	233	Archaeological Research along the Stream of Spanyol-rét (<i>Piroska Magyar-Hárshegyi – Gábor Lassányi – Anna Zsófia Biller</i>)	233
Előzetes jelentés a pesti belvárosi Molnár utca két telkének feltárásáról (<i>Pomázi-Horváth Viktória</i>)	250	Preliminary Report on the Excavations in Two Lots in Molnár Street, Downtown Budapest (<i>Viktória Pomázi-Horváth</i>)	250
A Budapesti Történeti Múzeum kiseb feltárásainak helyszínei és eredményei a 2017. évben.	263		
Rövidítésjegyzék.	299	Abbreviations	299
A 2017. évi feltárások közreműködői.	300	Participants in the excavations in 2017.	300
A Budapesti Történeti Múzeum régészeti osztályainak 2017-ben megjelent publikációi.	301	Publications by the Archaeology Departments of the Budapest History Museum in 2017.	301

A Budapesti Történeti Múzeum 2017-ben végzett régészeti feltáró munkájáról

Introduction to the archaeological excavations of the Budapest History Museum in 2017

A 2017. év a Budapesti Történeti Múzeum régészeti feladatellátása szempontjából igen „sűrű” évnek bizonyult: az év elején nyugállományba vonult a rendszerváltás utáni, fővárosi régészeti feltárások példaértékű rendszerének kidolgozója és hosszú éveken át működtetője, Dr. Zsidi Paula, akit átmenetileg Dr. Endrődi Anna váltott, majd az év őszétől jómagam látom el ezt a feladatot. Ezzel párhuzamosan sor került az Ásatási Projekt Iroda működésének kisebb átszervezésére, illetve adminisztratív munkatársi állományának bővítésére. Nemcsak a személyi állományban, hanem a régészeti munkára vonatkozó jogszabályok tekintetében is történtek változások, amelyek közül az örökségvédelmi törvény (2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről) végrehajtásának részletes szabályait a jogalkotó új kormányrendeletben határozta meg, amely a régészeti tevékenységet is érintette.

A fenti változások folyamatos alkalmazkodást és a rendszer állandó finomhangolását várták el a múzeumi csapattól, ami sok plusz feladatot jelentett, az egyéb, mindennapi szervezés és szokásos beruházókkal történő egyeztetés mellett. 2017-ben az intézmény 29 régész munkatársa összesen 2214 napot töltött terepen, 383 alkalommal látott el régészeti szakfelügyeletet, 9 próba- és 39 megelőző feltárást vezetett. Mindösszesen 40 913 négyzetmétert vizsgáltak át.

The year 2017 turned out quite eventful for the Budapest History Museum. Paula Zsidi, who had created – and for long years, had operated – an exemplary scheme of archaeological excavations in the capital, retired early this year. For a short period, Anna Endrődi took over as deputy director, and from autumn 2017 I have been acting in this position myself. At the same time, the Excavation Projects Office was slightly reorganised and new administrative staff was hired. In addition to changes in the staff, the legislation regulating archaeological excavations was also altered: the detailed guidelines on implementing the Act on Heritage Protection (Act LXIV of 2001 on the protection of cultural heritage) were reformulated in a government decree, creating new frameworks for archaeology-related activities.

Due to all these developments, the museum staff had to continuously adjust and fine-tune their working protocols, and so they faced massive tasks in addition to the usual organisation of the work and communication with developers. In 2017, the museum's 29 archaeologists spent 2214 days with fieldwork, conducted watching briefs 383 times, and undertook nine test and 39 preventive excavations, surveying altogether 40,913 m². This incredible amount of work ended with impressive

Ez a hatalmas munkamennyiség rengeteg új szakmai eredményt, sőt – túlzás nélkül mondhatjuk – szenzációt hozott.

Budapesti őskori időszakának kutatásában ismét fontos, új információkat sikerült nyerni a budai oldal Duna-partján megtelepülő kultúrákról (III. kerület, Királyok útja 225., 291., 295., 321., Pünkösdfürdői Strand), ahol a feltárások nyomán most már körvonalazódnak a terület bronzkori és kora vaskori időszakának morfológiai, klimatikus és településtörténeti viszonyai. A Budai-hegység lábánál szintén új adatokat kaptunk a rézkor, valamint kelta kor települési viszonyaira vonatkozóan (III. kerület, Pusztakúti út 12.), míg a pesti oldalon a XIII. kerületi Vágány utca és a Szabolcs utca zónájában tárunk fel őskori állattárolási gödröket és egy avar kori sírt. Külön érdekesség a zuglói Rákos-patak mentén, lakóparképítéshez kapcsolódóan napvilágot látott, késő halomsíros kultúra időszaka keltezhető településrészlet.

A római kor tekintetében a 2017. év legkiemelkedőbb lelete kétségkívül a Csillaghegyi Strandfürdő területén feltárt kelta hagyományú kocsitemetkezés volt, amely méltán tart számot már most a legszélesebb körű érdeklődésre: a rendkívül jó állapotban megmaradt lelet az egyik legdíszesebb pannoniai kocsi a Kr. u. 2. századból. A feltárás jó példa volt az intézményközi együttműködésre is, hiszen a BTM a Magyar Nemzeti Múzeum kocsisírookra specializálódott munkatársával, Mráv Zsolttal és a múzeum restaurátoraival dolgozott együtt, a beruházó Budapest Gyógyfürdői és Hévízei Zrt. példás támogatásával. Szintén nagy szakmai és közönségérdeklődés közepette zajlott az egykori Óbudai Szeszgyár (BUSZESZ) területén végzett próba-feltárásunk, amely a római kori aquincumi katonaváros északi szegélyét érintette. A

results, as well as – one can say without exaggeration – some sensational findings.

Important new data was collected on the area of present-day Budapest in Prehistoric times, namely, on cultures that had settled on the left bank of the Danube (District 3, 225, 291, 295, and 321 Királyok Road, and the Pünkösdfürdő Beach). Excavations revealed morphological, climatic as well as settlement historical information about this area in the Bronze and Early Iron Age. At the foot of the Buda Hills, new discoveries were made about Copper Age and Celtic period habitation (District 3, 12 Pusztakúti Road), while on the Pest side, Prehistoric pits with animal sacrifices and an Avar period grave were found in District 13, in the zone of Vágány and Szabolcs Streets. Beside the Rákos Stream in Zugló, a settlement segment associated with the late Tumulus culture was found during the construction of a new dwelling complex.

In terms of Roman period findings, the most spectacular find was a wagon burial that took place according to the Celtic rite, discovered on the Csillaghegy Beach. This finding will assuredly attract the attention of the wider public, as it is well-preserved and counts as one of the most ornamental wagons from 2nd-century Pannonia. Moreover, its excavation may serve as an example of outstanding institutional cooperation: the Budapest History Museum's team was joined by Zsolt Mráv, a specialist in wagon burials, and a team of restorers from the Hungarian National Museum, while the developer, Budapest Spas and Hot Springs Company, provided exemplary support. A test excavation undertaken in the area of the one-time distillery of Óbuda also received considerable attention both in professional and lay

tervezett lakópark helyén húzott kutatóárkainkból késő római temetőrészletek és a város épületei, többek között, egy ezidáig ismeretlen, rendkívül jó állapotú fürdőépület maradványai kerültek napvilágra. A kutatások 2018-ban lépnek majd a megelőző feltárás szakaszába, de az már most látszik, hogy a római korban sűrű városi szövettel, temetkezésekkel, sőt őskori megtelepedés nyomaival is számolnunk kell a területen.

A középkor tekintetében valódi ritkaságok kerültek elő a pesti belvárosban: az V. kerületi Molnár utcában középkor- és oszmán-törökkori tárolóvermeket dokumentálhattunk. A különleges, oxigéntől elzárt körülmények között – a ritka fém- és kerámiatárgyakon túl – nagy mennyiségű szerves leletanyag is előkerült: fa, textil és bőrdarabok, amely utóbbiak a területen egykor végzett bőrcserző és tímártevékenység bizonyítékai.

A felsorolt ásatási eredmények természetesen csak a jéghegy csúcsai: számos, más érdekes leletet és izgalmas eredményeket produkáló kutatásunk volt a 2017-es évben, amelyek mind bemutatásra kerülnek a jelen kötetben. Jó olvasást és információszerezést kívánunk az Aquincumi füzetek 24. kötetéhez!

Láng Orsolya

circles; this surveyed the northern fringes of the military town in Roman Aquincum. Segments of a late Roman cemetery and buildings of the town, including a well-preserved and hitherto unknown bath complex, were brought to light from the test trenches. In 2018, preventive excavations will be undertaken in this area, and we expect to find an intricate stratigraphy of burials, remains of the Roman town, and, probably, Prehistoric settlement.

When it comes to the Middle Ages, real curiosities were unearthed in the downtown of Pest. In Molnár Street in District 5, medieval and Ottoman-period storage pits were documented. The objects in the pits were sealed off from oxygen and, therefore, a huge amount of organic material was recovered, including wood, textiles and leather – the latter evidencing tanning activities in the area – in addition to rare metal and ceramic artefacts.

It goes without saying that this short summary can do no justice to the work done during the year; a number of other, similarly intriguing excavation projects were carried out and brought fascinating results. These are all amply presented in this volume. I wish you a good read!

Orsolya Láng

A 2017-ben végzett nagyobb megelőző feltárások helyszínei

Sites of the larger preventive excavations conducted in 2017

(Jelölésük a címlap belső oldalán lévő térképen)

(Marked on the map on the inside front cover)

1. Budapest III. ker., Királyok útja 295. (*Lamm Flóra – Szilas Gábor*)
2. Budapest III. ker., Királyok útja 121. (*Nagy Alexandra – Juhász Lajos*)
3. Budapest III. ker., Pusztakúti út 2–6. (*Vass Lóránt – Mráv Zsolt*)
4. Budapest III. ker., Pusztakúti út 12. (*Fényes Gabriella – Kraus Dávid – M. Virág Zsuzsanna – Hanny Erzsébet*)
5. Budapest III. ker., Csúcshegy-Harsánylejtő (*Lamm Flóra – Tóth Farkas Márton*)
6. Budapest III. ker., Csúcshegy-Harsánylejtő (*Fodor Fanni – Láng Orsolya*)
7. Budapest III. ker., Záhony utca 4. (*Lassányi Gábor – Szeredi Anna*)
8. Budapest III. ker., Hunor utca 19. (*Budai Balogh Tibor – Biller Anna Zsófia*)
9. Budapest III. ker., Folyamőr utca (*Budai Balogh Tibor – Biller Anna Zsófia*)
10. Budapest III. ker., Szőlő utca 24. (*Vámos Péter – Fábián Boglárka*)
11. Budapest I. ker., Corvin tér 8. (*Benda Judit – Kraus Dávid – Nagy Alexandra*)
12. Budapest XI. ker., Felsőhatár út 2b (*Lassányi Gábor – Magyar-Hárshegyi Piroska – Biller Anna Zsófia*)
13. Budapest V. ker., Molnár utca 7–9. (*Pomázi-Horváth Viktória*)

Újabb kutatások az egykori BUVÁTI üdülő területén

(Budapest III. ker., Királyok útja 295., Hrsz.: 63631)

A Duna Deluxe Residence Kft. megbízásából a BTM Ős- és Népvándorláskori Főosztálya, 2017. április 27. és július 7. között, a Királyok útja 295. számú telken tervezett üdülőkert építéséhez kapcsolódóan, megelőző feltárást végzett. A Királyok útja és Duna folyó közötti területsávban, Pünkösdfürdőtől 850 méterre északi irányban elhelyezkedő kelet-nyugati irányú, nyújtott téglalap alakú telken kialakított, két eltérő nagyságú szelvényre tagolódó, mindösszesen 1157,2 m² nagyságú munkaterületen az őskor 7 korszakából 352 régészeti jelenség került napvilágra (1. kép).

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI

A telek és közvetlen környezete ma már Budapest régészeti viszonylag jól adatolt területének számít. Az erre vonatkozó kutatások első hulláma a múlt század 1950–60-as évek fordulójára körüli időszakhoz kötődik, amikor is az említett partszakaszon, elsősorban állami vállalatok üdülőinek, sporttelepeinek építéséhez kapcsolódó földmunkák során, több helyen megbolygatták az itt húzódó lelőhelyláncolatot.

A szóban forgó telken ebben az időszakban a BUVÁTI (Budapesti Városépítési Tervező Iroda) vízisport telepe létesült. Az 1952-ben életre hívott, a főváros városrendezési problémáinak megoldására

Recent Excavations in the Area of the Former BUVÁTI Recreational Establishment

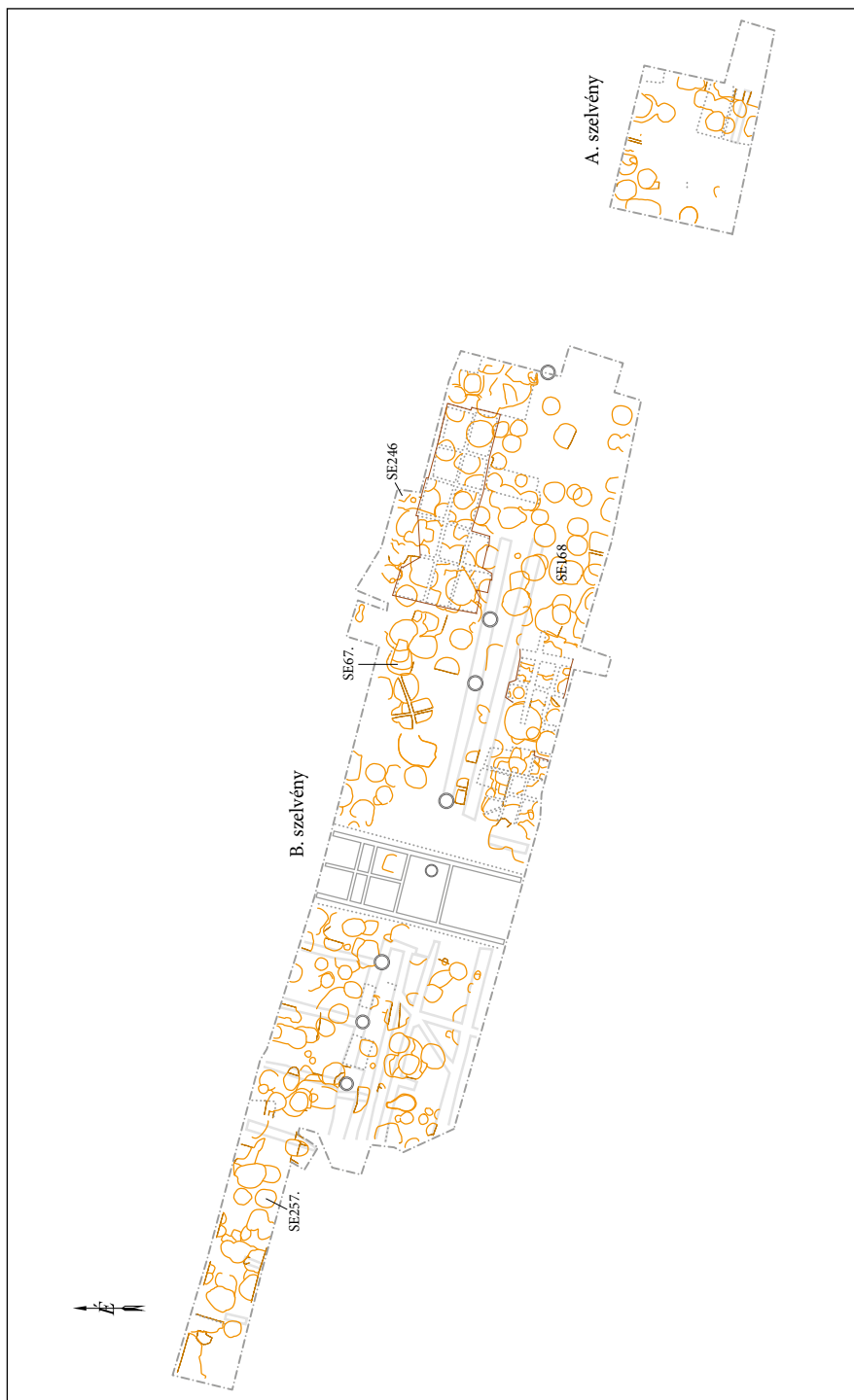
(Budapest, District 3, 295 Királyok Road, lot no. 63631)

The Department of Prehistory and Migration Period in the Budapest History Museum undertook an investment-led excavation preceding the construction of a recreational park at 295 Királyok Road. The excavation was commissioned by Duna Deluxe Residence Ltd and took place on April 27 – July 7, 2017. Altogether 352 archaeological phenomena, associated with seven different periods of Prehistory, were brought to light in the area between Királyok Road and the Danube, 850 m north of modern Pünkösdfürdő. The excavated area was 1157.2 m² in size, and rectangular. The team divided it into two sections of different size (Fig. 1).

PREVIOUS RESEARCH

This lot and its vicinity now count as an archaeologically well-explored part of Budapest. The first wave of research started here at the turn of the 1950s and 1960s, when state-owned recreational establishments and sports facilities started to be built and the earthworks affected the archaeological sites on the riverbank.

In this period, a sports facility of the so-called BUVÁTI (Budapesti Városépítési Tervező Iroda, City Development Planning Office of Budapest) was built on this lot. The Office was established in 1952 in order

1. kép: A 2017-es feltárási terület összesítő rajza (Lamm Flóra)
 Fig. 1. Comprehensive drawing of the 2017 excavation area (Flóra Lamm)

szakosodott állami vállalat üdülőjének építéséhez kapcsolódóan, 1962–63-ban Gáboriné Csánk Veronika vezetésével, egy 134 m hosszú, kelet-nyugati irányú vízvezeték árkának feltárása során összesen 6 felület nyitására nyílt lehetőség. Itt újkőkori település, kora rézkori sír, késő rézkori, kora nagyrévi, középső bronzkori, kelta és középkori telepmaradványok kerültek napvilágra (CSÁNK 1963, 7–8; CSÁNK 1964a, 210–212; CSÁNK 1964b, 5).

Pár évvel korábban, 1958-ban, az északról szomszédos telken (Királyok útja 297–299.) szintén folytak kutatások: Nagy Lajos leletmentése során késő bronzkori sírokról tudunk (NAGY 1959a, 248–249; NAGY 1959b 5–6). Az ezredforduló körüli években a telek teljes területe beépítésre került, az ehhez kapcsolódó földmunkák során előkerült régészeti jelenségekre vonatkozóan azonban sajnálatos módon semmilyen információval nem rendelkezünk.

A feltérési területünkől délre eső telek, az egykori Pénzjegynyomda Vállalat üdülője (Királyok útja 293.) területén első ízben 1958-ban folytak kutatások, amikor csővezeték ásásakor késő bronzkori temető sírja került feltérásra (NAGY 1959a). 2007-ben a lebontott üdülő helyén, a több épületből álló „Club la Costa” lakópark építését megelőző feltérás során korábban nem látott mennyiségű leletanyag került napvilágra a többkorszakos lelőhelyről (SZILAS 2008).

A 2007–2009-ben elvégzett további, kisé délebbre megvalósult feltérások alapján már kétséget kizáróan megalapozottnak tűnt azon váradkozásunk, hogy a 2017-es ásatási terület is a többperiódusú, egyúttal többretegű, intenzív, többszörös szuperpozíciókat tartalmazó lelőhely részét képezi.

to solve landscaping issues in the capital. When the recreational establishment was built in 1962–63, and an east-west oriented, 134 m long pipeline was laid, archaeologist Veronika Gáboriné Csánk had the opportunity to explore six surfaces. Traces of a Neolithic settlement, an early Copper Age burial, and settlements dated to the late Copper Age, the early Nagyrév period, the middle Bronze Age, the Celtic period, and the Middle Ages, were brought to light (CSÁNK 1963, 7–8; CSÁNK 1964a, 210–212; CSÁNK 1964b, 5).

Surveys were conducted in the northern neighboring lot (297–299 Királyok Road) a few years earlier, in 1958. This rescue excavation led by archaeologist Lajos Nagy brought to light late Bronze Age burials (NAGY 1959a, 248–249; NAGY 1959b 5–6). Around the turn of the millennium the entire lot was built up, but unfortunately no archaeological phenomena were documented during the associated earthworks.

The lot south of the present excavation area housed a recreational building of the former Banknote Printing Office (293 Királyok Road). The first excavations were undertaken here in 1958, when a late Bronze Age burial came to light during laying a pipeline (NAGY 1959a). This recreational facility was dismantled in 2007, and buildings of a gated community (called Club la Costa) were erected here. During this construction a considerable number of archaeological finds came to light from a multi-period site (SZILAS 2008).

The 2007–2009 excavations south of the lot suggested that traces of the same the multi-period and multi-layer archaeological site, with multiple superpositions, would be observed in the area designated for the 2017 dig.

A 2017-ES FELTÁRÁS RÉTEGVISZONYAI

A bő kéthónaposra nyúló feltárás során két, a beruházással érintett munkaterületen tudtunk dolgozni.

A Dunához közelebb, 104,6 m²-nyi területen tervezett szikkasztó helyén nyitott "A" szelvényben, az alapozási sík 102,5 mBf magassága miatt, a 103,9 mBf húzódó mai járószint alatt csupán 1,5 méteres mélységig volt lehetőségünk a kutatásokat felületben elvégezni, de egy belső kutatógödörben, 2,6 m mélyen, az altalajt is elértük (101,35 mBf), ahol egy késő rézkori gödröt is érintettünk. Az itt kialakított tanúfalban mutatkozó horizontális rétegek egyértelműen összefüggésbe hozhatók a délebbre eső területek Dunához közeli területsávjában tapasztalt stratigráfiával. A felső gyökérszóna (SE 1) alatt jelentkező fekete humuszos réteg (SE 2) még tartalmazott újkori törmeléket, az alatta jelentkező vörösesbarna, néhol feketés réteg (SE 3) viszont már vaskori-késő bronzkori leleteket szolgáltatott, és egyértelműen ide köthető a szelvényben dokumentált kelta objektumok beásási szintje is. Az ezt követő, utóbbtól élesen elváló faszenes-paticsos szürke, kevert réteg (SE 4) a már jól ismert középső bronzkor végi időszak képződménye. A tervezett lavírsík magasabb szintje miatt az ez alatt húzódó fekete agyagos-humuszos réteggel (SE5) való határázójában tudtuk kialakítani utolsó felületünket, így a Vátya-kultúrát megelőző periódusokról itt nem tudtunk érdemi információkat szerezni. Csupán az említett belső kutatógödörben tudtuk dokumentálni ezt a réteget teljes terjedelmében, amely a korábbi feltárásokon a kora bronzkortól a késő rézkor időszakáig terjedő jelenségeket foglalta magába. Ugyanitt tudtuk megfigyelni az alatta jelentkező szubhumusz réteget (SE 6), amelyet máshol a korai rézkori megte-

STRATIGRAPHY OF THE 2017 EXCAVATION

The two-month long undertaking involved two excavation surfaces associated with the construction work.

Trench 'A' was dug in the place of a planned drainage of 104.6 m², close to the Danube. The foundation was planned to be laid in a depth of 102.5 m above Baltic Sea level, and therefore only the top 1.5 m of the soil was explored, from the present-day floor level (103.9 m above Baltic Sea level) down to the foundation's planned depth. However, there was one test pit that extended down into the subsoil, in a depth of 2.6 m (101.35 m above Baltic Sea level), opening up a late Copper Age pit. Horizontal layers observed in the section wall suggested a connection with the already known stratigraphy of the area south of the lot, close to the Danube. Under the top layer, interspersed with roots (Stratigraphic Unit no. 1), there was a black layer of humus (SU no. 2) that contained modern pieces of pottery. Underneath this, there was a reddish brown, and at places, black layer (SU no. 3) that yielded Iron Age and late Bronze Age finds. Celtic pits were also observed in this depth in this trench. The next layer, mixed with charcoal and pieces of wattle-and-daub (SU no. 4) was dated to the end of the middle Bronze Age.

Due to the shallow depth of the planned foundation, the last archaeological layer the team was able to explore was the one immediately underneath it; this was mixed with clay and hummus. Thus, there is no information on periods preceding the Vátya culture. In the internal test pit, however, it was possible to document the next, black layer of soil (SU no. 5), that contained phenomena from the early Bronze Age to the late Copper Age, and the sub-humus

2. kép: Az „B”
szelvény összefotója
keleti irányból
(Szilas Gábor)

Fig. 2. Comprehensive
photo of surface
‘B’ from the East
(Gábor Szilas)

lepedési szinttel azonosítottunk (SZILAS–VIRÁG 2010, 40, 44).

Ezzel szemben az ettől nyugatra, a Királyok útjához közelebbi területsávban tervezett lakóépületek alatt kialakítandó közös teremgarázsnak és ahhoz nyugatról csatlakozó gépkocsi-lehajtónak („B” felület) köszönhetően – mindösszesen 1053 m²-en – a legkorábbi régészeti jelenségek szintjéig tudtuk vizsgálni a többperiódusú lelőhelyet (2. kép). E felületen első ízben tudtuk megfigyelni viszonylag nagy területen a korábban már részlegesen dokumentált, keleti irányú térszínsüllyedést és annak az őskori településtörténettel való kontextusát. Eszerint a „B” felület keleti harmada nagyon hasonló régéztani és régészeti képet mutatott az 'A' szelvényben tapasztaltakkal. A munkaterület nyugati kétharmadában azonban, többek között a 2007–2009-ben, a Királyok útján végzett feltárások nyugati munkagödreiből jól ismert, magasan, 103,5–103,7 mBf magasságban jelentkező homokos-lösszős altalajon formálódó, belső horizontális rétegeket nem, ugyanakkor rendkívüli intenzitást mutató viszonylag sík térszint do-

layer beneath it could also be documented (SU no. 6). The latter is identified as an early Copper Age settlement layer, also observed at other locations (SZILAS–VIRÁG 2010, 40, 44).

West of this spot, in the designated area close to Királyok Road, it was possible to unearth all archaeological layers and phenomena, because an underground garage and an attached exit lane west of it was planned here, in an area of altogether 1,053 m² (surface 'B', Fig. 2). Here it was possible to observe how the floor level slopes to the east, and how it is connected with the traces of prehistoric settlements. These phenomena were previously only partially documented. The eastern third of surface 'B' had a similar stratigraphy to that of surface 'A', and the observed archaeological phenomena were also similar. A relatively flat and high, archaeologically intensive layer 103.5–103.7 m above Baltic Sea level, was present in the western two-third of the working area. This layer was already known from the 2007–2009 excavations on Királyok Road, where it was

kumentáltuk. A két terület közötti átmeneti felszint nem egy folyamatosan lejtő felület, hanem egy meglepően rövid, alig 20 méteres szakaszon több mint 2 méteres szint-süllyedést mutató rézsű képezi. Míg tehát a nyugati, magasabb térszínen az együttesen 80–90 cm vastagságot kitevő szubhumusz és humuszréteg különböző, egymástól el nem váló szintjein jelentkeztek a régészeti jelenségek, addig a parti rézsű rövid sávjában, az altalaj felett összesen 2,5 m vastagságú rétegsort dokumentáltunk. Az itt kinyíló „rétegollónak” köszönhetően innentől hat, egymástól színben és anyagában elkülönülő – az „A” szelvényben tapasztaltakhoz hasonló – horizontális réteg és hozzájuk kapcsolódó beásási szint volt megfigyelhető.

A geomorfológiai kép rövid előzetes értékelését követően, a lelőhely vizsgálatával a jövőben az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet és a Szegedi Tudományegyetem munkatársaival szeretnénk a mikrorégió geomorfológiai-ösvízrajzi adottságait értékelni, modellezni.

A régészeti jelenségeknek a lelőhelykomplexumon belüli intenzitásáról az előzetes vizsgálatok alapján kijelenthető, hogy a feltárás során a telken így dokumentált, összesen hét régészeti korszak 352 régészeti jelensége északi irányban, az egykori Csillaghegyi-árokától távolodva alig érzékelhető csökkenést mutat. (Sz. G.)

A FELTÁRÁS SORÁN ELŐKERÜLT RÉGÉSZETI KORSZAKOK

A területen feltárt legkorábbi leletek az újkőkör középső időszakára tehető Dunántúli Vonaldiszes Kerámia Kultúrája időszakából származnak. A Dunától távolabb eső, a feltárási felület nyugati harmadában lokalizált objektumok többnyire kevés leletanyagot szolgáltató, szabálytalan alakú,

observed in the western pits. It was formed on top of a sandy, loessal layer of subsoil, and contained no internal horizontal layers. Surface 'A' and 'B' were connected not by a gradually sinking ramp but by one that sank 2 m in a length of 20 m. In the higher, western area, the archaeological phenomena were present in an altogether 80–90 cm thick, merging layer of humus and sub-humus, while in the short ramp close to the riverbank a 2.5 m deep sequence of layers were documented on top of the subsoil. Due to this scissor-like stratigraphy, six horizontal layers, clearly distinguishable in their color and composition, as well as pits dug into them, were observed in the ramp, similarly to the structure of surface 'A'.

After a short analysis of the geomorphological results, there are plans to prepare a geomorphological and hydrographical model of the area in Prehistory, with the cooperation of colleagues from the Institute of Geography of the Hungarian Academy of Sciences and the University of Szeged.

After these preliminary investigations it seems that the 352 archaeological phenomena in the area, dated to seven archaeological periods, are relatively clustered and their intensity decreases to the north, as one moves further away from the former Csillaghegy trench. (G. Sz.)

ARCHAEOLOGICAL PERIODS EXPLORED DURING THE EXCAVATION

The earliest findings date from the middle Neolithic and are associated with the Transdanubian Linear Pottery Culture. The features located farther from the Danube, in the western part of the excavation area, were oval-shaped pits filled with light brown, moderately mixed soil that yielded a few objects. The low number of discovered Neolithic features may be due to lat-

elnyújtott ovális formájú, halványabb barna, kevésbé kevert betöltéssel rendelkező beásások voltak. A neolitikus objektumok viszonylag kis száma a későbbi korok bolygatásának is köszönhető. Az itt észlelt újkőkori megtelepedés déli irányban való kiterjedésére több adat is utal (SZILAS–VIRÁG 2010, 46).

A korai rézkor időszakához (Ludanice-kultúra), előzetesen, csupán egy gödörbe helyezett csontvázas temetkezést tudunk kapcsolni. A zsugorított pózban eltemetett egyén mellé kettőskónikus tálat és tejeskőcsög alakú edényt helyeztek (3. kép). A korszakban létesült temetkezési hely sírjai a korábbi helyi kutatások mellett, területünk-től délre is jelentkeztek (CSÁNK 1964a, 210; SZILAS 2008, 93–94), telepnyomai ettől kissé távolabb kerültek napvilágra (SZILAS–VIRÁG 2010, 44–45). (Sz. G.)

A feltárás során a legnagyobb intenzitást mutató időszak a késő rézkori Baden-kultúra településének hagyatékát képezi, amely kiemelkedő leltegyüttesei miatt részletesebb bemutatást igényel. A korszak

er disturbances. Previous research showed that the Neolithic settlement whose features were now unearthed extended farther to the south (SZILAS–VIRÁG 2010, 46).

One inhumation pit was identified as associated with the Ludanice Culture of the early Copper Age. The skeleton was found in a contracted position; beside it, a biconical bowl and a milk jug-shaped vessel were placed as grave goods (Fig. 3). In addition to graves unearthed during previous excavations, burials from this early Copper Age cemetery were discovered also south of the present excavation area (CSÁNK 1964a, 210; SZILAS 2008a, 93–94), while settlement traces associated with this culture were found farther away from the present location (SZILAS–VIRÁG 2010, 44–45). (G. Sz.)

Most of the features brought to light during this excavation date to the late Copper Age and are associated with a Baden Culture settlement. These findings need a more detailed presentation. The most spectacular finds from this period were the ov-

3. kép: A Ludanice-kultúra gödörbe temetkezése – SE 289 (Szilas Gábor)
Fig. 3. Pit burial associated with the Ludanice Culture – SU no. 289 (Gábor Szilas)

4. kép: Késő rézkori kavicsos alapozású kemence (SE 37), előterében a kemence boltozatának omladékával (Szilas Gábor)

Fig. 4. Late Copper Age oven with a foundation of pebble stones (SU no. 37) with the rubble of the oven vault in its front (Gábor Szilas)

egyik leglátványosabb objektumtípusai a kemencék voltak. A területen összesen ötöt tártunk fel, amelyek közül három datálható biztosan a késő rézkorra. Mindhárom jelenséget több fázisban bontottuk és dokumentáltuk. Jellemzőjük, hogy egyik sem volt épülethez köthető. Az SE 37-es számú kemence egy kb. 110×130 cm alapterületű, ovális alakú, vörös, égett felületként jelentkezett, amelynek bontása során három réteget lehetett elkülöníteni. Az omladék nagyobb darabjaival borított, jól átégett, kerámiatöredékekből kialakított sütőfelülete alatt kőalapozást alkalmaztak. A tüzelőteret körülölelő felmenő, növényi maradványokkal soványított agyagfal csonkja szinte az objektum teljes kerületén megmaradt, illetve magán a sütőfelületen is megfigyelhettük annak omladékát. A tüzelőtér kavicsos ala-

ens. Altogether five ovens were unearthed, and three of these certainly date from the late Copper Age. All these three phenomena were explored and documented in several phases; none of them could be associated with a building. The oven under SU no. 37 was first observed as an oval-shaped, red, burnt surface of ca 110×130 cm. It had three distinct layers: under the rubble, there was a baking surface made of heavily burnt pottery fragments, and underneath this there was a foundation of pebble stones. The walls around the firebox were made of clay tempered with plant remains; the wall stub was preserved almost in its whole diameter, and its rubble fell onto the baking surface. Only a few analogies are known for such pebble foundations; in the literature, such ovens are mentioned in connection

pozására ebből a korszakból kevés párhuzam ismert, csak említés szintű közlés jelent meg eddig a Bernecebaráti–Szarvascsárda (Pest megye) lelőhelyen (MRT 9 2/1, lh. 47–48), illetve Moha–Homokbánya (Fejér megye, ANTONI 1976, 11) Baden-korú lelőhelyein feltárt hasonló kavicsos alapozású kemencékről (4. kép).

A másik tűzhely (SE 246) az északi és keleti szelvényfal találkozásánál került elő és csak részben tudtuk feltárni, mivel benyúlt az északi szelvényfal alá is. A bontás folyamán az égett paticsos omladék alatt előbukkant az edénytöredékekből kirakott sütőfelület. A töredékek közt egy egyenes peremű, közvetlenül a perem alatt körbefutó, kettős pontsorral díszített edény darabjait is azonosítani tudtuk. A sütőfelület alatt égett, vörös földet találtunk. A kemencetípus párhuzamai ismertek: Balatonmagyaród–Kiskányavár cserépalapozású tűzhelye (HORVÁTH 1984, 7); Csepel–Vízmű lelőhelyen feltárt 137. objektum összetört hombár darabjaival (ENDRŐDI–GYULAI 1998/2000, 2–5 kép, 37); vagy a klasszikus Baden elejére keltezett Esztergom–diósvölgyi kemence edénytöredékekkel kirakott tüzelőtérrel (BONDÁR 1987, 2. kép). Utóbbiból több edénytípus is rekonstruálható volt, többek között egy, az SE 246 tapasztásából származó, formára és díszítésre is megegyező párhuzam (5. kép; BONDÁR 1987, 6. kép 8).

A harmadik tűzhely egy sötétbarna, humuszos homokba ásott, vízszintes aljú, függőleges falú kemence (SE 257), méretre kisebb az előzőnél (120 × cca. 160 cm) és a járószinttől számított cca. 50 cm-es mélységben húzódott. Ennél az objektumnál négy réteget tudtunk elkülöníteni a bontás folyamán. A patics-tapasztásos, omladékos rétegek alatt egy égett vörös, sárga, faszenes, hamus rétegcsíkos, kevert szintet

with the Baden-period sites Bernecebaráti–Szarvascsárda (Pest County) (Hungarian Topography of Archaeology [MRT] 9 2/1, site no. 47–48), and Moha–Homokbánya (Fejér County, F. ANTONI 1976, 11) (Fig. 4).

The second oven (SU no. 246) was found at the meeting point of the northern and eastern section walls, and it could only partially be explored, because it continued under the northern section wall. As we gradually disinterred the oven, we discovered a baking surface made of shards, covered by a burnt rubble of wattle-and-daub. One of the shards used in building the oven came from a vessel which was decorated with a double dotted line under its straight rim. The soil was burnt and red under the baking surface. Analogies for this type of ovens are known from several locations: an oven with a foundation of potsherds was found at Balatonmagyaród–Kiskányavár (HORVÁTH, 1984, 7); another oven from Csepel–Vízmű was plastered with the fragments of a large storage vessel (ENDRŐDI–GYULAI 1998/2000, Figs 2–5, 37); and the firebox of an oven found at the classic early Baden site of Esztergom–Diósvölgy was also plastered with pieces of pottery (BONDÁR 1987, Fig. 2). At the latter site, several vessel types could be reconstructed; one piece from this site may serve as an analogy for a pottery fragment found in SU no. 246; both its shape and decoration are similar to the one excavated from Esztergom–Diósvölgy (Fig. 5; BONDÁR 1987, Fig. 6, 8).

The third oven (SU no. 257) was dug into a dark brown sand layer mixed with humus. Its bottom was flat, its walls vertical. It was smaller than the second oven (120 × ca. 160 cm) and it was first encountered in a depth of ca 50 cm measured

5. kép: Késő rézkori díszített edénytöredékekkel kirakott tüzelőterű kemence – SE 267 (Szilas Gábor)
 Fig. 5. Oven with a firebox plastered with late Copper Age pottery fragments – SU no. 267 (Gábor Szilas)

dokumentáltunk. Ebből az objektumból előkerült egy behúzott peremű, félgömbös testű, díszítetlen, kis osztógombokkal és osztófállal rendelkező, szubkután füles, kétosztatú tál töredéke. A kétosztatú tálak divatja több száz évig tartotta magát a Baden IIb korszaktól a Baden IV végéig, sőt még a Kostolac-kultúra, illetve Bošáca csoport idején is (BONDÁR–RACZKY 2009, 286). A fent említett töredékhez hasonlókat többek között Szombathelyről (BANNER 1942, I. tábla/10a–b) és Budakalásztól (BONDÁR–RACZKY 2009, Pl. LXIX. 163/1, Pl. CLV. 398/1) ismerünk. Az Andor utcai Tress gyár területéről előkerült, pontsor dísszel ellátott, de formailag hasonló darabot Endrődi Anna a Baden III idő-

from the floor level. Four layers could be identified in this archaeological feature. A burnt, yellow layer with charcoal and thin stripes of ash was documented under layers of rubble mixed with plastered wattle-and-daub. The fragment of a semi-globular, unornamented biconical vessel with an inverted rim, small dividing knobs, a dividing wall, and subcutaneous handles, was found in this feature. Biconical vessels were fashionable for centuries, from the Baden II through the Baden IV period, and even in the Kostolac Culture and in the Bošáca group (BONDÁR–RACZKY 2009, 286). Pieces similar to this fragment are known from Szombathely (BANNER 1942, Plate I/10a–b) and Budakalász (BONDÁR–

szakra datálja (ENDRŐDI 1997, 129, 6. kép 7). A kisebb, díszítetlen osztógomb a Baden III-ra jellemző, míg a díszesebb osztógombos tálak a Baden IV. időszakra datálhatók (ENDRŐDI 1997, 129, G1–G3; HORVÁTH 2011, 40. ábra). Ezek alapján a Királyok útja 295. lelőhelyen talált, fent tárgyalt darabot, a Baden III-ra keltezhetjük.

Szintén az SE 257-ből került elő egy alagútfüles, benyomott pontsor-díszes, S-profilú, mélyebb tál töredéke, amelynek pereme *ansa lunata* szerűen magasra fel van húzva. *Ansa lunata* peremképzésű tálak párhuzamai: Andor utca – homokbányai díszített darab, ami a Baden IVa időszakra datálható (ENDRŐDI 1997, 37. kép 8), illetve a Bécsi út 38–42. lelőhelyről ismert töredék (ENDRŐDI 1998, 106, 9. kép 3). A C14 adatokkal igazolt, Baden Ib–III időszakig lakott Balatonöszöd–Temetői-dűlő lelőhelyen előkerült példányok a Baden IIb–III-ra korszakra datálódnak (HORVÁTH 2011, 28. ábra).

Rituálisan eltemetett részleges vagy teljes szarvasmarha vázcsontok, illetve koponya

RACZKY 2009, Pl. LXIX. 163/1, Pl. CLV. 398/1). A piece recovered from the former Tress Factory in Andor Street, decorated with a dotted line but in shape similar to the present fragment, date from the Baden III period according to Anna Endrődi (ENDRŐDI 1997, 129, Fig. 6, 7). Small, unornamented dividing knobs are typical for Baden III, while the vessels with ornamented dividing knobs are dated to the Baden IV period (ENDRŐDI 1997, 129, G1–G3; HORVÁTH 2011, Fig. 40). This suggests that the fragment found at the site at 295 Királyok Road should be dated to the Baden III period.

Feature SU no. 257 also yielded a deep, S-profiled bowl, equipped with a tunnel handle and decorated with a line of impressed dots. Its high rim is similar to the *ansa lunata* type. Analogous vessels with such rims are known from Andor Street – this is an ornamented piece dated to the Baden IVa period (ENDRŐDI 1997, Fig. 37, 8), and from 38–42 Bécsi Road (ENDRŐDI 1998, 106, Fig. 9, 3). Pieces

6. kép: Részlegesen eltemetett szarvasmarha csontváz – SE 67 (Szilas Gábor)
Fig. 6. Burial of a partial cattle carcass – SU no. 67 (Gábor Szilas)

a klasszikus Baden-kultúra más telepein is gyakran előfordulnak. Az óbudai lelőhelyen egy vízszintes aljú, függőleges falú, nagyméretű gödörben részlegesen eltemetett szarvasmarha-vázát találtunk, amely az alsó állkapocs nélküli koponyából, a gerincsigolyák egy részéből és néhány bordából állt (SE 67). Az eltemetett csontváz rituális kontextusát támasztja alá az északnyugat-délkeleti tájolású vázrész fejénél elhelyezett nagyméretű, lapos kő (6. kép).

A marha mellett nem ritka a juh-, sertés-, vagy kutya-„temetkezés” sem, ahogy pl. a káposztásmegyeri Baden településen hat szarvasmarha váza, illetve három marhakoponya került elő áldozati gödrökből (ENDRŐDI 2004, 30–32). Balatonöszöd–Temetői-dűlő lelőhelyről 36 eltemetett szarvasmarha váza vagy vázrészre látott napvilágot (HORVÁTH 2006, 108–125).

A telepen belüli temetkezés nem ritka jelenség a Baden-kultúrában, ahol jellemzően kevés és többnyire zsugorított testhelyzetű csontvázát találunk. A jelenség okával mélyrehatóbban a Balatonöszöd–Temetői dűlő késő rézkori településen előkerült 49 emberváz kapcsán Horváth Tünde foglalkozott (HORVÁTH 2004, 71–127). Budapest területén többek között az Andor utcából és környékéről ismerünk több, zsugorított helyzetű Baden-kultúrához tartozó temetkezést (ENDRŐDI 1997, 122), de a Királyok útján is előfordulnak, például a Pünkösdfürdő területén és annak környékén az 1930-as, illetve 1950-es években feltárt, telephez köthető sírokban (ENDRŐDI 2002, 36–38).

A Királyok útja 295. szám alatti lelőhelyen, egy kerek szájú, felül rézsűsen széleseődő, alul méhkasos falú, vízszintes aljú gödör keleti szélén elhelyezett kettős temetkezést tártunk fel (SE 168). Mindkét csontváz észak-déli tájolású, zsugorított testhelyzetű,

unearthed from the Baden Ib–III site Balatonöszöd–Temetői-dűlő are dated by C14 analysis to the Baden IIB–III period (HORVÁTH 2011, Fig. 28).

Ritual burials of partial or whole cattle carcasses, or skulls, have been documented from a number of Baden settlements. In the present Óbuda site, the partial skeleton of a cattle was discovered in a large pit with a flat bottom and vertical walls. Its remains included the skull without the lower jaw, parts of the spine, and a few ribs (SU no. 67). The ritual character of this burial is evidenced by the huge, flat stone placed at the head of the northwest-southeast oriented skeleton (Fig. 6).

In addition to cattle, sheep, swine, and dogs are known to have been buried at sites associated with this culture. At the Baden settlement in present-day Káposztásmegyer, six cattle skeletons and three cattle skulls were discovered in sacrificial pits (ENDRŐDI 2004, 30–32). Altogether 36 partial or whole cattle carcasses were unearthed at the site of Balatonöszöd–Temetői-dűlő (HORVÁTH 2006, 108–125).

Burials are often found within settlements in the Baden culture; these are typically few in number, and the dead are inhumed in a contracted position. The background of this phenomenon was thoroughly studied by Tünde Horváth in connection with the 49 human skeletons found at the site Balatonöszöd–Temetői dűlő (HORVÁTH 2004, 71–127). In the area of present-day Budapest, such contracted Baden burials are known from Andor Street and its vicinity (ENDRŐDI 1997, 122). Similar discoveries were made at Királyok Road in graves associated with settlements excavated in the 1930s and 1950s, in the area of modern Pünkösdfürdő and nearby (ENDRŐDI 2002, 36–38).

7. kép: A Baden-kultúra sírkerámija – SE 168 (Szilágyi Nóra)

Fig. 7. Pottery from a Baden Culture grave – SU no. 168 (Nóra Szilágyi)

egymással szembe fektették őket. A jobb oldalára fektetett csontváz jobb karjával a vele szemközt fekvő másik váz homlokához ér. A bal oldalára fektetett, vélhetően gyermekcsontváz bal karjával a vele szemben fekvő váz jobb térdét érinti. A csontvázak körül és alatt is dokumentáltunk halpikelyeket, állatcsontokat és kagylóhéjakat, valamint az egyik váz nyaka alól előkerült egy *astragalos*, a másik térdénél pedig egy pattintott kőeszközt találtunk.

A csontvázak fejétől kb. 20 cm-re, a gödör északkeleti falához egy zárt formájú nyomott gömbös testű, vállán két alagútfüllel ellátott, testén sűrűn árkolt korsót, valamint egy kisebb, egyenes peremű, ívelten kónikus testű tálat helyeztek el. Az *amphora* párhuzamai alapján (ENDRŐDI 2002, 13. kép 1b) a Baden III időszakra datálható (7. kép).

A 2000-es évek elején Endrődi Anna rendezte és adta közre a békásmegyeri

In the present excavation at 295 Királyok Road, a double burial was unearthed at the eastern edge of a beehive-shaped pit with a flat bottom, sloping walls, and circular mouth (SU no. 168). Both skeletons were oriented from north to south, and laid in a contracted position, facing each other. The right arm of the skeleton placed on its right side touches the forehead of the other. The left arm of the skeleton lying on its left side, probably a child, touches the right knee of the other interred person. Fish scales, animal bones, and bivalve shell fragments were documented around and under the bodies. One astragalus was found beside the neck of one of the skeletons, and a chipped stone tool was placed at the knee of the other one.

At the northeastern wall of the pit, ca 20 cm from the skeletons' heads, two ceramic vessels were discovered: a globular ampho-

Duna-parti, Baden időszakba sorolható, korábban feltárt lelőhelyek anyagát (ENDRŐDI 2002, 35–76). A feltárások alapján, amelyek nagyjából a mai Királyok útja 261–299. közé eső területen folytak, intenzív megtelepedéssel számol a klasszikus, illetve késő Baden időszakban (ENDRŐDI 2002, 41). Ezt támasztja alá egy 2016-os háttérstudomány is, miszerint a Királyok útja és a Duna közötti partszakaszon a régészeti korú, egymást érő telepjelenségek és temetkezések a Királyok útja 265-től északi irányban a Barát-patak torkolatáig folyamatosan tekinthetőek (SZILAS 2016, 11–15).

Fentiek alapján a szóban forgó területen, és a 2007–2009 között végzett kutatások (Királyok útja 291., illetve 293. telkek: SZILAS 2008; SZILAS 2009; SZILAS–M. VI.

ra or jug with two tunnel handles attached to its shoulder, decorated with dense groove patterns; and a small, conical plate with a straight rim. Based on analogies (ENDRŐDI 2002, Fig. 13, 1b), the amphora date from the Baden III period (Fig. 7).

In the early 2000s, Anna Endrődi organized and published the material from previously excavated Baden sites on the Danube bank around modern Békásmegyér (ENDRŐDI 2002, 35–76). Results from the excavations in lots between 261 and 299 Királyok Road suggest an intensive settlement in the classical and late Baden period (ENDRŐDI 2002, 41). This is also supported by another 2016 study stating that archaeological settlement traces and burials are present everywhere north of 265

8. kép: Szájával lefelé fordított tál egy kora bronzkori gödörben – SE 56 (Szilas Gábor)

Fig. 8. Vessel turned upside down in an early Bronze Age pit – SU no. 56 (Gábor Szilas)

9. kép: A Vátya-kultúra jellegzetes fazékformái (Szilágyi Nóra)

Fig. 9. Typical pottery forms of the Vátya Culture (Nóra Szilágyi)

RÁG 2010) tovább árnyalják az Óbuda-bé-kásmegyeri Duna-part Baden-kultúrára vonatkozó településszerkezeti képét.

A korai bronzkori Harangedény–Csepel-csoport horizontális településének kisebb-nagyobb gödrökből álló maradványai a „B” szelvény teljes területén előkerültek. Több közülük magányos ép edényt tartalmazott, az egyik méhkas alakú beásás betöltésében szájával lefelé fordított bütyökdiszes tál került elő (8. kép), más gödrök csupán edénytöredékek koncentrációját mutatták. A korszak településeire jellemző módon a leletanyagban kis mennyiségben jellegzetes harangedény-töredékek is előfordultak. A település nyomai déli irányban egyértelműen követhetőek voltak az elmúlt évek feltárásai alapján (SZILAS 2008, 97; SZILAS–VIRÁG 2010, 40–41).

A középső bronzkori Vátya-kultúra településének objektumai – ahogyan azt a

Királyok Road and up to the mouth of the Barát stream (SZILAS 2016, 11–15).

Research conducted in 2007–2009 (lots at 291 and 293 Királyok Road; SZILAS 2008; SZILAS 2009; SZILAS–M. VIRÁG 2010) provide additional information on the Baden settlement structure of the Danube bank in present-day Óbuda-Békásmegyer.

Pits of various sizes associated with a settlement of the early Bronze Age Bell Beaker Csepel group were found all over surface 'B'. Some of these yielded single, intact vessels. One beehive-shaped pit's fill contained a bossed vessel turned upside down (Fig. 8); other pits yielded clusters of pottery fragments. Pieces of bell beakers, typical for settlements of the period, were found in small numbers. The remains of this settlement extending farther to the south can be easily mapped using data from excavations

szóban forgó, és a környező telkekről rendelkező adatok alapján (SZILAS 2008, 97–98.; SZILAS 2009, 71–73.) vártuk – a teljes feltérési területen előkerültek, a korszak önálló települési réteggel a feltérési terület keleti felében jelentkezett. Nagyméretű gödrei és azokból álló gödörkomplexumai többnyire erősen faszenes, hamus, sűrűn rétegzett betöltést mutattak, és gazdag leletanyagot tartalmaztak. Közülük is kiemelkedik egy leletanyagában alapvetően mészbetétetes karaktert mutató beásás, amelynek nagyméretű paticsdarabokat tartalmazó omladékrétege felett egy karcolt-mészbetétetes díszű, négy emberi lábfejet formázó lábakon álló, karéjos peremű agyag oltárka töredékei láttak napvilágot. Hasonló típusú tárgyak ismertek a mészbetétetes kultúra királyszentistváni temetőjéből (BÓNA 1975, Taf. 222., 4., Taf. 230., 7. stb.). Edénydeponálásra utaló jelenséget két gödör esetében tudtunk megfigyelni. A belőlük előkerült edények között a késő Vátya időszak jellegzetes fazékformái (kisméretű hordó alakú, kihajló peremén fogóbütykökkel) domináltak (9. kép).

Bár előzetesen viszonylag sűrű késő bronzkori temetőrészlet előkerülésére számítottunk a területen, csupán egy rossz megtartású urnás temetkezést tudtunk feltárni ebből az időszakból. A sérült amfóra típusú edényből és borítótálal lefedett mélytálból álló sír igen magasan jelentkezett, sírgödör folytja nélkül. A temetkezés egyértelműen része a Királyok útja 291–299. között lokalizált, az urnamezős kultúrába tartozó hamvasztásos temetőnek (SZILAS–VIRÁG 2017, 25).

A teljes feltérési területen jelentkező kelta települést elsősorban középső La Tène leleteket szolgáltató mély tárológödörök és néhány félig földbe mélyített, erősen faszenes, paticsos betöltésű, helyenként tapasztott

undertaken in the past few years (SZILAS 2008, 97; SZILAS–VIRÁG 2010, 40–41).

As it was expected on the basis of archaeological data from the neighboring lots (SZILAS 2008, 97–98; SZILAS 2009, 71–73), features associated with a settlement of the Vátya Culture of the middle Bronze Age were found everywhere in the excavation area; in the eastern part of the lot it was represented by a distinct archaeological layer. The large pits and pit complexes of this culture had multi-layer fills that contained charcoal and ash and yielded a considerable amount of artifacts. One pit is of special interest: this yielded mainly incrustrated pottery, including a small clay altar with a lobed rim, decorated with white inlay, and supported by four stands in the shape of the human foot. This object was found on top of a rubble mixed with large pieces of wattle-and-daub. Similar objects are known from a cemetery at Királyszentistván, associated with the culture of incrustrated ware (BÓNA 1975, Taf. 222, 4, Taf. 230, 7, etc.). Phenomena that suggest a deliberate deposition of pots were observed in two pits. Vessels found in these latter pits belonged mostly to those forms typical for the late Vátya period, i.e., small, barrel-shaped pots with knobs under the inverted rim (Fig. 9).

Although the team expected to find traces of an intensively used late Bronze Age cemetery, only one, poorly preserved urn burial was discovered. The burial included an amphora-type vessel and a deep urn with a covering bowl, buried in a shallow depth, without a soil stain to indicate the pit's position. In all certainty, this burial belongs to the Urnfield Culture cemetery localized between 291–299 Királyok Road (SZILAS–VIRÁG 2017, 25).

Traces of a Celtic settlement were found all over the site: deep storage pits that yield-

padlójú épület képviselte. A Duna-part e szakaszán hosszan húzódó nagykiterjedésű késő vaskori település maradványai területüktől délre is előkerültek (SZILAS 2008, 101–102; SZILAS 2009).

Lamm Flóra – Szilas Gábor

ed middle La Tène material, and a few semi-subterranean buildings filled with soil mixed with charcoal and wattle-and-daub, some of which had plastered floors. Remains of this extensive late Iron Age settlement on the Danube bank were found also south of the present site (SZILAS 2008, 101–102; SZILAS 2009).

Flóra Lamm – Gábor Szilas

IRODALOM / REFERENCES:

- ANTONI 1976 • F. Antoni J.: Moha-Homokbánya. RégFüz I.29 (1976) 11.
- BANNER 1942 • Banner J.: Adatok a kétosztású badeni tálak elterjedéséhez (Angaben zur Verbreitung der zweiteiligen Badener Schüsseln). ArchÉrt (1942) 73–87.
- BÓNA 1975 • Bóna I.: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Archaeologia Hungarica II. Budapest 1975.
- BONDÁR 1987 • Bondár M.: Késő rézkori kemence Esztergom-Diósvölgyben. CommArchHung 1987, 32–44.
- BONDÁR–RACZKY 2009 • Bondár M. – Raczky P.: The Copper Age Cemetery at Budakalász. Budapest 2009.
- CSÁNK 1963 • Gáboriné Csánk V.: Budapest, III. Békásmegyer-Buváti vízisporttelep. RégFüz I.15 (1963) 7–8.
- CSÁNK 1964a • Gáboriné Csánk V.: Megfigyelések a békásmegyeri őskori telepen (Observations faites dans la station préhistorique de Békásmegyer). ArchÉrt 91 (1964) 201–214.
- CSÁNK 1964b • Gáboriné Csánk V.: Budapest, III. Békásmegyer-Buváti vízisporttelep. RégFüz I.16 (1964) 5.
- ENDRŐDI 1997 • Endrődi A.: A késő rézkori badeni kultúra Budapest, Andor utcai telep anyaga a kulturális kapcsolatok tükrében (Die Siedlungsmaterialien der spätkupferzeitlichen Badener Kultur aus der Andorstraße im Spiegel der Kulturellen Verbindungen). BudRég 31 (1997) 121–176.
- ENDRŐDI 1998 • Endrődi A.: Késő rézkori leletek Óbudáról (Late copperage finds from Óbuda). BudRég 32 (1998) 105–122.
- ENDRŐDI 2002 • Endrődi A.: Adatok Békásmegyer őskori településtörténetéhez : a késő rézkori kultúra települései és temetkezései (Facts concerning the prehistoric settlement history of Békásmegyer settlements and burial-places of the Baden culture from the late copper age). BudRég 35/1 (2002) 35–75.
- ENDRŐDI 2004 • Endrődi A.: Hitvilág. In: Endrődi A. (szerk.), Hétköznapi és vallásos élet a rézkor végén. A Baden kultúra 5000 éves emlékei Budapesten (Beliefs. Everyday life and spirituality at the end of the Copper Age. 5000 years old remains of the Baden Culture in Budapest). Budapest 2004, 27–35.

- ENDRŐDI-GYULAI 1998–2000 • Endródi A. – Gyulai F.: Késő rézkori Badeni kultúra tűzhelyei és leletei Budapest-Csepel-Szigeten. Gynakomorf edények, archaeobotanikai maradványok (Hearths and other finds of the late Copper age Baden culture at Budapest-Csepel Island. Gynaecomorphic vessels, archaeobotanical remains). ArchÉrt 125 (1998–2000) 9–44.
- HORVÁTH 1984 • Horváth L.: Balatonmagyaród-Kiskányavár. RégFüz I.37 (1984) 7.
- HORVÁTH 2004 • Horváth T.: Emberi vázakat tartalmazó objektumok Balatonöszöd-Temetői dűlő badeni településéről. SMK 16 (2004) 71–109.
- HORVÁTH 2006 • Horváth T.: Állattemetkezések Balatonöszöd-Temetői dűlő lelőhelyen. SMK 17/A (2006) 107–146.
- HORVÁTH 2011 • Horváth T.: A késő rézkor időszaka más szemszögből: Tipo-kronológiai megfigyelések a Balatonöszöd-Temetői Dűlői késő rézkori Boleráz/Baden település leletanyagán. Gesta 10 (2011) 3–135.
- MRT 9 • Dinnyés I. – Kővári K. – Kvassay J. – Miklós Zs. – Tettamanti S. – Torma I.: Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és váci járás. MRT 9. Budapest 1993.
- NAGY 1959a • Nagy L.: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1958. évben (Раскопки Будапештского исторического музея в 1958 г. в целях спасения археологических находок Раскопки Будапештского исторического музея в 1958 г. в целях спасения археологических находок). BudRég 19 (1959) 243–272.
- NAGY 1959b • Nagy L.: Budapest, III. Békásmegyer, Kossuth Lajos üdülőpart. Az 1958. év régészeti kutatásai. RégFüz I.11 (1959) 5–6.
- SZILAS 2008 • Szilas G.: Többrétegű őskori lelőhely feltárása a békásmegyeri Duna-parton (Excavation of a multi-layered prehistoric site on the banks of the Danube bank Békásmegyer). Aqfűz 14 (2008) 89–104.
- SZILAS 2009 • Szilas G.: Megelőző feltárás az egykori Fővárosi Tanács Üdülőjének területén. II. ütem (Investment-led excavation on the territory of the former holiday house of the City Council of Budapest. Phase II). Aqfűz 15 (2009) 63–74.
- SZILAS 2016 • Szilas G.: Budapest III. kerület Római part örökségvédelmi hatástanulmányának régészeti fejezete. RÓMAI GÁT hatástanulmány 2016. BTM 12.
- SZILAS–VIRÁG 2010 • Szilas G. – M. Virág Zs.: Megelőző feltárás az egykori Fővárosi Tanács Üdülőjének területén. III. ütem (Investment-led excavations on the territory of the former holiday house of the City Council of Budapest. Phase III). Aqfűz 16 (2010) 39–52.
- SZILAS–VIRÁG 2017 • Szilas G. – M. Virág Zs.: A nagy folyam vonzásában: többkorszakos őskori lelőhelyek láncolata az Óbuda–békásmegyeri Duna-parton (Lured by the great river: a chain of multi-period prehistoric sites along the Óbuda–Békásmegyer section of the Danube). In: Zsidi, P. (szerk.), Kincsek a város alatt – Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005–2015. Időszaki kiállítás a BTM Vármúzeumban 2017.04.12.–2017.09.17. Kiállítási vezető és katalógus. (Treasures under the city – Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005–2015. Temporary exhibition in the Budapest History Museum – Castle Museum. April 12 – September 17, 2017. Exhibition guide and catalogue.) Budapest 2017, 21–26.

Az Ulcisia 5. számú római kori őrtorony

(Budapest III. ker., Királyok útja 121. – Kossuth Lajos üdülőpart 58., Hrsz.: 63544)

2017-ben folytattuk az előző évben kezdett régészeti megfigyelést az Ulcisia 5. számú őrtorony területén (1. kép), az Eurohonka Kft. megbízásából. Az őrtoronyról, amelyet eddig a mai Kossuth Lajos üdülőpart 59. számú telken tartottak nyilván, 2016-ban már bizonyítást nyert, hogy a mellette fekvő Kossuth Lajos üdülőpart 58. – Királyok útja 121., jelenleg beépítés alatt álló telekre esik (NAGY A.–SZILAS-BILLER 2017). Nagy Lajos 1934-ben azonosította kiszedett falainak részletét, amelyek egy 8,2×8,2 méteres (belmérete 5,8×5,8 méter), négyszög alaprajzú építményt rajzolnak meg (NAGY L. 1937, 272; NAGY L. 1939, 126–127; NAGY L. 1942, 749, 754–756). Az ott talált bélyeges téglák alapján építését a Commodus-korra keltezték. Az eddigi 13 darab Commodus-kori *burgus*- és *praesidium* építési felirat legtöbbje Intercisából ismert, s legutóbbi kutatásuk alapján Kr. u. 184-ben kezdődött meg ennek a szakasznak a megerősítése (MRÁV 2016).

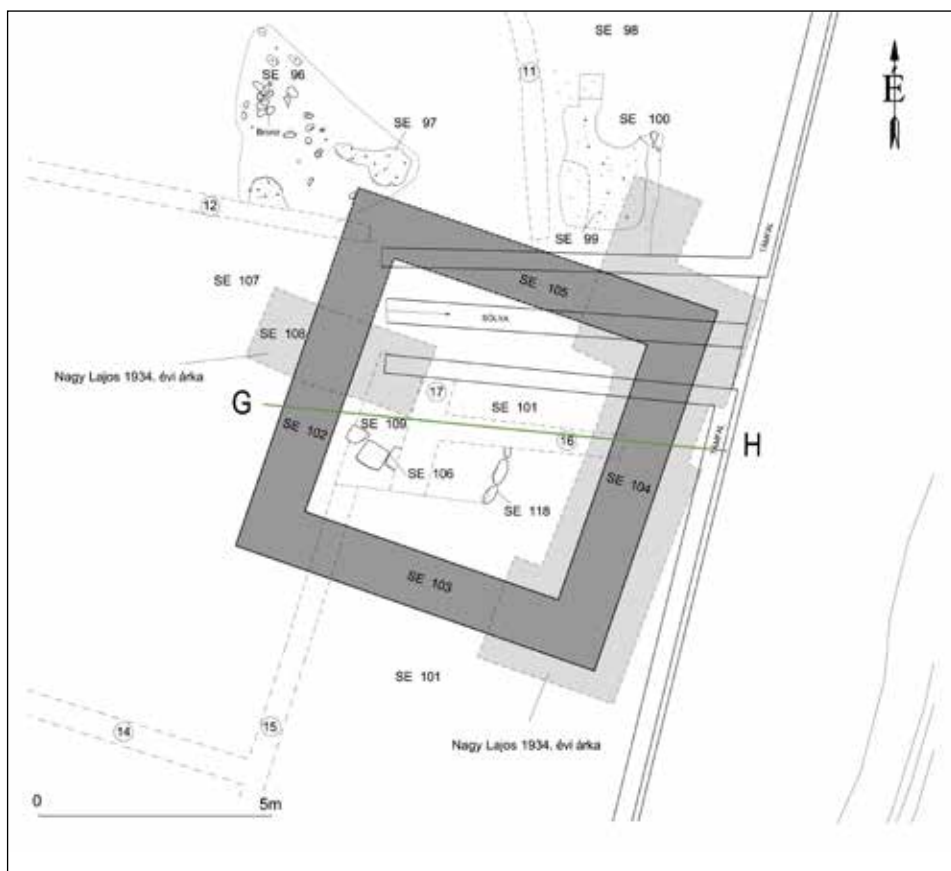
A domborzati viszonyok ma is tükrözik némileg az 1934. évi, s feltehetően a római kori állapotot is. A terület lejt nyugat, azaz a Királyok útja felé (a nyugati szélén 103,60–103,70 mBf.), míg az őrtorony – ahogyan Nagy Lajos is írta – egy kiemelkedő részen fekszik (a keleti részen 105,00 mBf. körüli szinten). A mai Kossuth Lajos üdülőpart

The Roman Watchtower Ulcisia 5

(Budapest, District 3, 121 Királyok Road – 58 Kossuth Lajos üdülőpart [Quay], lot no. 63544)

Archaeological surveys started at watchtower Ulcisia 5 in 2016 and continued in 2017 (Fig. 1), on the commission of Eurohonka Ltd. Although the tower was registered in the lot 59 Kossuth Lajos Quay, in 2016 it became clear that its remains are in fact located in another lot, 58 Kossuth Lajos Quay – 121 Királyok Road, where building constructions are ongoing (NAGY A.–SZILAS-BILLER 2017). Archaeologist Lajos Nagy identified the position of some of the tower's ghost walls in 1934 and reconstructed a rectangular building of 8.2×8.2 m (5.8×5.8 m within the walls) (NAGY L. 1937, 272; NAGY L. 1939, 126–127; NAGY L. 1942, 749, 754–756). The stamped bricks that were brought to light from here suggest that the tower was built during Commodus' reign. Most of the 13 inscriptions discovered on Commodus-period *burgus* and *praesidium* buildings were found in the area of Roman Intercisa; recent scholarship argues that this area by the Danube started to be fortified in AD 184 (MRÁV 2016).

The land surface of the site has remained fairly unchanged since 1934, and probably reflects the Roman period conditions as well. The area slopes toward the west, that is, toward Királyok Road (103.60–103.70 m above Baltic Sea level in the westernmost part), while the watchtower is situated on

3. kép: Az őrtorony kiszedett falainak nyoma a déli falkiszedés átvágásával (Nagy Alexandra)

Fig. 3. The remains of the removed walls (Alexandra Nagy)

dott az őrtorony délnyugati sarka falkiszédek formájában (3. kép). Tisztítás után a kis szonda alján is újra napvilágra került a falkiszedés. Az új jelenségeket rávetítve az üvegnegatívra (NAGY A.–SZILAS–BILLER 2017, 61, 1. kép; Aquincumi Múzeum, Archív fotótár, ltsz. D 2970) megmaradt alaprajzra így azonosíthatóvá és kiserkeszthetővé vált az őrtorony négy fala, illetve pontos helye. Egyúttal az is kiderült, hogy a sólya építésekor északi felét már elbontották. Északnyugati sarkát és az északi falkiszédest a sólya kőfalának átépítésekor csak nyomokban tudtuk felfedezni. Az őrtoronytól délre még az üdülőhöz tartozó, elbontott épület törmeléke, a fák és gyökereik okoztak nehézségeket, ezért itt nem volt lehetőségünk megtisztítani a felületet.

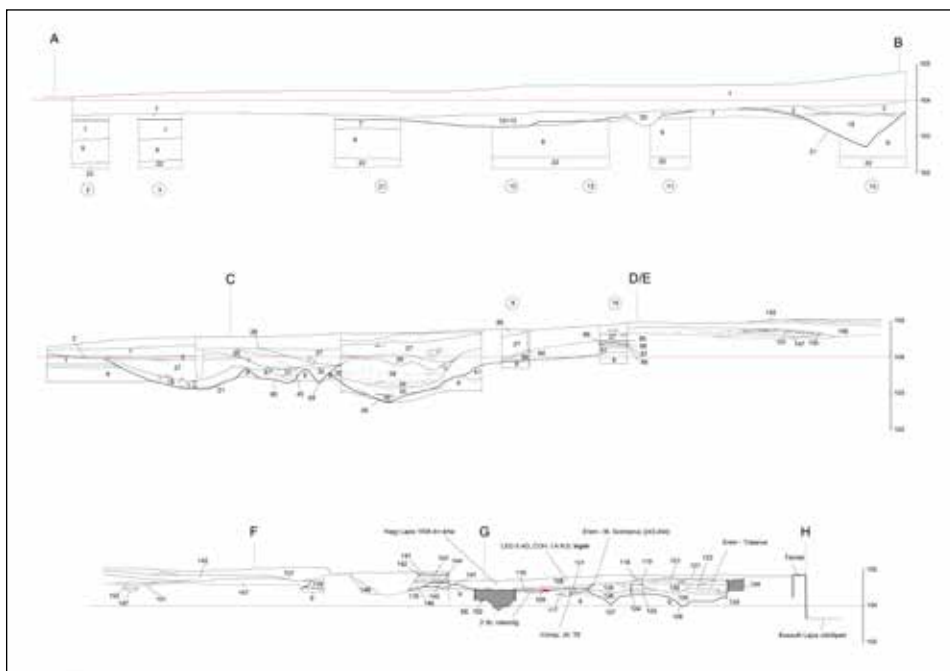
További információkat a tervezett öntözőrendszernek az őrtoronyon keresztül

among the tegula fragments, one of them reads *legio II Adiutrix*, the other *cohors I milliaria Aurelia Antoniniana Surorum sagittaria equitata*, that is, the two troops that are known to have been associated with the tower. East of the pit there was a thin, coaly modern layer that covered the Roman one, but on the southern side the position of the ghost walls of the watchtower's southwest corner was clearly visible (Fig. 3). After clean-up, the walls' place was also visible on the bottom of the small test pit. By projecting these newly discovered phenomena on the ground plan preserved on a glass negative (NAGY A.–SZILAS–BILLER 2017, 61, Fig. 1; Aquincum Museum, Photo Archive, inv. no. D 2970), the four walls and their accurate position could be established. It also became clear that the northern part was demolished already

húzott 30 cm széles árkaiból nyerhettünk (4. kép). Az őrtorony déli falkiszédését (SE 103) a mai felszíntől még 90–100 cm mélységig ásták le. Azonosítottuk a keleti falkiszédés vonalát (SE 104) is, amelynek belső széle pontosan 5,8 méterre található a nyugati falkiszédéstől (SE 102) – ahogyan Nagy Lajos is megállapította. A két falkiszédés között, a Nagy Lajos-féle beásás (SE 108), illetve egy vékony, égett réteg (SE 119) alatt barna, tömött, agyagos, apró téglaszemcsés réteg (SE 121) húzódott. Ezalatt kisebb beásások nyomát, valamint egy barna homokos-agyagos, faszén-, paticspöttyös, mészszemcsés réteget (SE 125) találtunk, benne egy III. Gordianus idején, Kr. u. 243–244-ben vert éremmel. A falkiszédések közötti felső rétegekben keveredik a kora római kori (Traianus érem, volutás mécses, ho-

when the boat slipway was constructed, and so the northeastern corner and the dismantled northern wall could only partly be reconstructed. South of the watchtower, the rubble left after the dismantled building of the hotel, and the strong roots of the trees posed additional challenges to our excavating team, and so it proved impossible to clean up this area.

Further information was collected from the 30 cm wide trenches of the planned watering system that ran through the watchtower's area (Fig. 4). The dismantled southern wall (SU 103) was removed in a depth of 90–100 cm measured from the present floor-level. The dismantled eastern wall's position was established (SU 104), its inner side was 5.8 m far from the dismantled western wall (SU 102), just as Lajos Nagy

4. kép: Kelet-nyugati metszetrajzok (Gyenes Gábor – Nagy Alexandra)

Fig. 4. East-west oriented section drawings (Gábor Gyenes – Alexandra Nagy)

5. kép: Márványozott díszítésű edény az őrtorony északi oldaláról (Komjáthy Péter)

Fig. 5. A vessel ornamented with marbled decoration, found at the northern wall of the watchtower (Péter Komjáthy)

mokbeszórásos pohár, La Tène D3 jellegű tárolóedény), a 3. századi és a kevésbé jól keltezhető szürke-kékesszürke, szemcsés anyagú (behúzott peremű tányér, fazék, pohár) leletanyag. A kékesszürke, szemcsés fazekak különböző rétegekből összetartozó darabjai a planírozásból adódhatnak.

SE 121 alatt a felszínen néhány lapos követ terítettek el. Ezek és az említett felső rétegek (SE 119, 121–125) egy sötétbarna-sárga márványosan összemosódott, homokos, sárga agyagfoltos réteget (SE 117) fedtek. Benne játéktáblaként újrahasznosított, bekarcolt rácsozású tégladarabok, vasszögek, vörös festésű korsó, szürke fazék, szürke, La Tène D3 – kora római kori tárolóedény és egy Consp. 34 formájú, észak-itáliai terra sigillata töredék hevert (az ásatás sigillatáit Vámos Péter határozta meg). Minthogy ez a réteg már a sárga homokos, eredeti talajnak tűnő rétegen (SE 9) húzódik, talán az első kultúr- vagy planírozási réteg maradványa lehet. A keleti részen alapárkok, gerendanyomok vagy oszlop helyek (SE 127, 128) vágják, pontosabb körülhatárolásukra a keskeny árokban nem volt

had documented. Between the two removed walls, underneath the test pit excavated by Lajos Nagy (SU 108) and a thin, burnt layer (SU 119), there was a brown, dense clayey layer with small brick fragments (SU 121). Below this, small pits were found, as well as a brown, sandy and clayey layer with pieces of charcoal, wattle-and-daub, and lime (SU 125). This latter layer yielded a coin minted during the reign of Gordian III, that is, in AD 243–244. The upper layers between the removed walls are mixed and yielded both early Roman artifacts (a coin of Trajan, a volute lamp, rough-cast beaker, a La Tène D3 storage vessel), and 3rd-century and undatable gray, bluish gray, granular pottery (incurved plate rim, pot, beaker). The attachable fragments of the bluish gray, granular pots were probably scattered during landscaping.

Beneath SU 121, flat stones were laid on the surface. These and the above-mentioned upper layers (SU 119, 121–125) covered another layer of sandy, mottled yellowish dark brown, clayey soil (SU 117), which yielded brick fragments with incised grids, used secondarily as boards for games, as well as iron nails, a red painted jug, a gray pot, an early Roman La Tène D3 gray storage vessel, and a terra sigillata fragment of the Consp. 34 type, from North Italy (the terra sigillata fragments were identified by Péter Vámos). This layer covers the yellow, sandy subsoil (SU 9), and therefore it is probably the remains of the first cultural or landscaping layer. In the east side of the area there were traces of foundation trenches, with traces of beams or post holes (SU 127, 128) in them, but these could not be fully explored in the narrow test trench. Their fill yielded small fragments of bricks, and of gray pots and hand-made pots. Another trench or post

6. kép: Fémleletek a 2017. évi ásatásból (Komjáthy Péter)
 Fig. 6. Metal finds from the 2017 excavation (Péter Komjáthy)

mód. Betöltésükben apró tégladarabokat, szürke fazék és kézzel formált edénytöredékeket találtunk. SE 117 alatt még egy árok vagy oszlophely (SE 120) nyoma maradt a nyugati részen.

Az őrtorony területén tehát elkülöníthető egy korábbi római kori fázis, azon későbbi – a III. Gordianus érem alapján 3. századi – planírozás, mindezeket pedig az őrtorony falainak elbontása, kiszedése zárja. A halom tetején maradhatott eredetileg a tetőomladék, amelynek tégláit Nagy Lajos miután átnézte, a kis kutatóárákába deponálta.

Az őrtorony északi, északkeleti külső oldalán sárga agyagos, habarcsos felület (SE 99) terült el a felszínen. Benne összetörve egy gömbtestű, márványozott díszítésű edény (5. kép) feküdt, amelynek párhuzamai kora római kori kontextusból, illetve a lágymányosi fazekastelepről ismertek (NAGY A. 2018, 619 Fig. 8). Társaságában, illetve tőle északra, vele egy szinten tárolóe-

hole (SU 120) was observed under SU 117, in the west part of the area.

To sum it up, it was possible to identify an earlier Roman phase, a later landscaping phase dated by the coin of Gordian III to the 3rd century, and an even later phase when the watchtower's walls were removed. On the top of the mound, there may have been pieces from the rubble of the roof, but these were selected by Lajos Nagy and deposited in the small test trench of his excavation.

On the northern, northeastern side of the watchtower, a surface of yellow, clayey soil mixed with mortar was observed (SU 99). A globular vessel with marbled decoration was found here (Fig. 5); it has analogies from early Roman contexts, and from the pottery workshop in present-day Lágymányos (NAGY A. 2018, 619 Fig. 8). North of this finding but in the same depth we found the scattered fragments of storage

dények, szürke fazekak, festett sávos korsó, vörös fazék vagy *caccabus*, dörzstál darabjai szóródtak szét. SE 99 alatt, egy vízcsőárok kialakítása során, világosbarna agyagos, az alatt pedig sötétbarna, homokos-agyagos réteget figyelhettünk meg, utóbbiban kézzel formált, római kori edénytöredékekkel.

Az őrtoronytól észak-nyugatra szintén csak a felszín megtisztítására volt lehetőségünk. Itt nagyobb kövekből álló omladék (SE 96) körvonalazódott az őrtoronnyal egy szinten (105,03 mBf.). A kövek közötti barna agyagos rétegben helyenként égett foltok jelentkeztek, benne La Tène D3 jellegű tárolóedény sok darabjával, az alsóbb rétegben pedig egy bronz lószerszám-verettel (6. kép). A köves rétegnek a 12. árokban nem maradt nyoma, viszont markáns, sárga agyagos, paticsos szint (SE 144) húzódott 104,70–104,80 mBf. magasságban (7. kép). Ebből szintén La Tène D3 jellegű edényeket, S-profilú tálat, festett korsó darabjait

vessels, gray pots, a painted jug decorated with stripes, a red pot or *caccabus*, and a *mortarium*. During the excavation of the trench of a water pipe, a light brown clayey layer, and beneath it a dark brown, sandy and clayey layer of soil were observed under SU 99, and from the latter layer a few fragments of hand-made Roman pottery came to light.

Northeast of the watchtower we cleaned up the surface and found a rubble of large stones (SU 96) on the same level as the watchtower (105.03 m above Baltic sea level). The brown, clayey soil between the stones had small burnt spots, and yielded a large number of fragments of La Tène D3 storage vessels, while in the deeper layer a bronze mount of a horse harness was discovered (Fig. 6). This stony layer had no trace in trench no. 12, but a strong, yellow, clayey soil mixed with wattle-and-daub (SU 144) was present here at the depth of

7. kép: Sárga agyagos, paticsos szint az őrtorony nyugati oldalán (Nagy Alexandra)

Fig. 7. Yellow, clayey layer mixed with wattle-and-daub on the west side of the watchtower (Alexandra Nagy)

8. kép: Traianus METALL VLPIANI PAN quadransa (Komjáthy Péter)

Fig. 8. A quadrans of Traian with the inscription METALL VLPIANI PAN (Péter Komjáthy)

gyűjtöttük. A Kr. u. 112–114-ben vert bányapénz (8. kép) az őrtorony nyugati oldaláról, a legfelső római rétegből származik.

Az átlagosan 40–50 cm mély vízcsőárkok metszeteiből, amelyeket az őrtorony és az ettől kb. 22 méterre nyugatra jelentkező római árkok (NAGY A.–SZILAS–BILLER 2017, 64–68) közé ástak, világosan kiderült, hogy 10–20 cm vastag homokos-agyagos rétegek váltakoznak, helyenként sárga agyagos, máshol égett szintek nyomával, s többnyire kora római kori leletanyaggal. Ennél több információt sajnos csak a teljes terület feltárásából nyerhettünk volna, így csupán betekintést kaptunk az intenzív római kori használatról, tereprendezésekről. Szintén 104,65–104,80 mBf. magasságban, az árkok feltételezett keleti szélén, egy 10 cm vastag, 2 méter széles sóderes réteg (SE 150, 9. kép) futott, amelyben egy teljesen ép, bronz ún. kanálszonda (6. kép) rejtőzött. A keskeny kutatási felületben itt sem tisztázhattuk, hogy útról vagy más jelenségről van-e szó. A felette lévő rétegben talált, Consp. 20 formájú, észak-italiai sigillata itt is a korai fázisra utal, amely az alsóbb rétegekben is megfogható kézzel formált edényekkel, fésűdiszes, grafitos, La

104,70–104,80 m above Baltic sea level (Fig. 7). La Tène D3 type pottery, an 'S' profile bowl, and fragments of a painted jug were brought to light from here. A mining token minted in AD 112–114 (Fig. 8) was found in the uppermost Roman layer on the west side of the watchtower.

The section walls of the 40–50 cm deep water pipe trench, which was dug between the watchtower and the Roman trench in ca 22 m distance west of the tower (NAGY A.–SZILAS–BILLER 2017, 64–68), showed alternating layers of sandy and clayey soil, sometimes with yellow clay, sometimes with traces of burnt surfaces, and mostly with early Roman artifacts. Exploring the whole surface would have provided us with more information, however, it was not possible, and so the excavation could only glimpse into the intensive use of the area in the Roman period. At 104.65–104.80 m above Baltic sea level, on the eastern side of the hypothesized trenches, there was a 10 cm thick and 2 m wide gravelly layer (SU 150, Fig. 9), from which a fully preserved bronze spoon probe (Fig. 6) was unearthed. The narrow test surface did not allow further investigations, and it remains

9. kép: Sóderes járószint(?) az árkok keleti oldalán (Nagy Alexandra)

Fig. 9. A gravelly floor-level (?) on the east side of the trenches (Alexandra Nagy)

10. kép: A mélyülő szélső keleti árok a rajta elterített agyagplanírral a szauna 10. pontalapjában (Nagy Alexandra)

Fig. 10. The deepening easternmost trench, with a landscaped layer of clay, at the base of the sauna (Alexandra Nagy)

11. kép: Élesen elváló, sötétbarna homokos, kavicsos szint és a rajta húzódó agyagplanír a szauna 9. pontalapjában (Nagy Alexandra)

Fig. 11. A well-defined, dark brown, sandy, gravelly layer with a landscaped layer of clay, at the base of the sauna (Alexandra Nagy)

Tène D3 jellegű fazekakkal, tárolóedényekkel, festett korsókkal és egy másik, a kora Flavius-korra keltezhető, Consp. 27 formájú terra sigillatával. Az említett égett, illetve sóderes szintek mellett jelentős a tervezett szauna 10 pontalapjában, 104,50–104,60 mBf. magasságban jelentkező másik égett, hamus, paticsos szint (hasonló korú, típusú edényekkel), amely mellett nyugatra már észlelhattük az árkok mélyülő betöltését (10. kép). Mindkettőt a tömött, sárga agyagtéglás, vastag réteg, tehát egy későbbi periódus planírozása fedte (11. kép), felületben egyértelműen kirajzolódtak a sárga és fekete agyagtéglák is. A 223–224-ben vert érem az árkok feletti rétegek meddőjéből került elő.

Az árkok fordulását nem találtuk meg, így a toronnyal kapcsolatba hozható véd-

unknown if this layer belonged to a road. However, a terra sigillata of the Consp. 20 type from North Italy was found in the layer above it, which suggests a dating to the early Roman period. At the same time, the deeper layers also yielded early Roman artifacts: handmade vessels, pots with combed decoration, graphite vessels, La Tène D3 storage vessels, painted jugs and a terra sigillata of the Consp. 27 type, which date to the early reign of the Flavian dynasty.

In addition to these above-mentioned burnt and gravelly layers, another burnt, ashy soil layer mixed with wattle-and-daub was found at 104.50–104.60 m above Baltic sea level, in the area where a sauna is going to be built. This layer also yielded artifacts similar to those described above. West of this layer the fill of the gradually deepening

mű funkciójuk nem bizonyítható. A 7. számú vízcsőárok déli metszetében a szélső római kori árok keleti oldalán futó barna, világosbarna, sötétbarna homokos rétegek, mélyedések olyan mértékű keveredésével találkoztunk, amelyből nem húzható meg világosan a legkorábbi fázis, esetleg további árkok vonala. Az elkanyarodó 8. számú vízcsőárok éppen hosszában metszette a rétegsort és az azokat vágó, észak-déli irányú árok mélyülő betöltését.

A római kori árkoktól nyugatra a régészeti jelenségek és a leletek ritkulnak, ez az újkori bolygatásoknak is köszönhető. A házalapnál a nyugati árok indulási szintjével egy magasságban, nyugati lejtéssel (103,75–103,30 mBf.) követhető volt a barna agyagos, kavicsos, római kori réteg (SE 12). Ugyanez 20 méterrel nyugatra, a vízcsőárókban és a garázsalapban 102,96–103,40 mBf. szinten bukkant fel újra. Utóbbi részen az agyagos réteg alatt 30 cm vastag, barna homokos réteget (SE 92) is regisztráltunk, amely többek között római kori kézzel formált edényeket, festett korsó, *pannonische Glanztonware*, megtört falú, márványozott tál darabjait tartalmazta. SE 92 alatt még mindig nem a sárga homokos altalajt, hanem egy 2–3 cm vastag (102,72–102,74 mBf.), sárga agyagos, néhol faszénpötyös szintet láttunk, amely az alsó barna homokos, kevés kavicsot, paticcot tartalmazó rétegen húzódott. Ezt a vékony sárga réteget nyugat felé, némi lejtéssel majdnem a telek teljes hosszában észleltük (amennyiben az újkori épületek maradványai, beásásai lehetővé tették), s helyenként római kori kerámiát is gyűjtöttünk belőle.

A sárga homokos altalaj, amely az őrtoronytól 104,40 méterre jelentkezett, a házalapban 103,60 mBf. szintről a nyugati végén 102,90 mBf.-re esik, s 120-ról 60 centiméteressé vékonyodik nyugat felé. A telek

trench was already visible (Fig. 10). Both the fill and this layer were covered by a dense, yellow, thick layer of soil mixed with adobe brick fragments, which is probably the sign of later landscaping activities (Fig. 11); the yellow and black adobe bricks were clearly visible. A waste heap associated with the layers covering the trenches yielded a coin minted in 223–224.

It was impossible to identify the location where the trenches turn, and so it is unclear if they served as an additional line of protection for the watchtower. On the southern section wall of the water pipe trench no. 7, heavily mixed layers were observed, the exact chronology of which was impossible to establish. These ran along the eastern side of the Roman trench, and consisted of brown, light brown, and dark brown, sandy layers of soil; there was no trace of further Roman trenches. Water pipe trench no. 8 turned in this direction and longitudinally cut these mixed layers, as well as the fill of the north-south oriented Roman trenches.

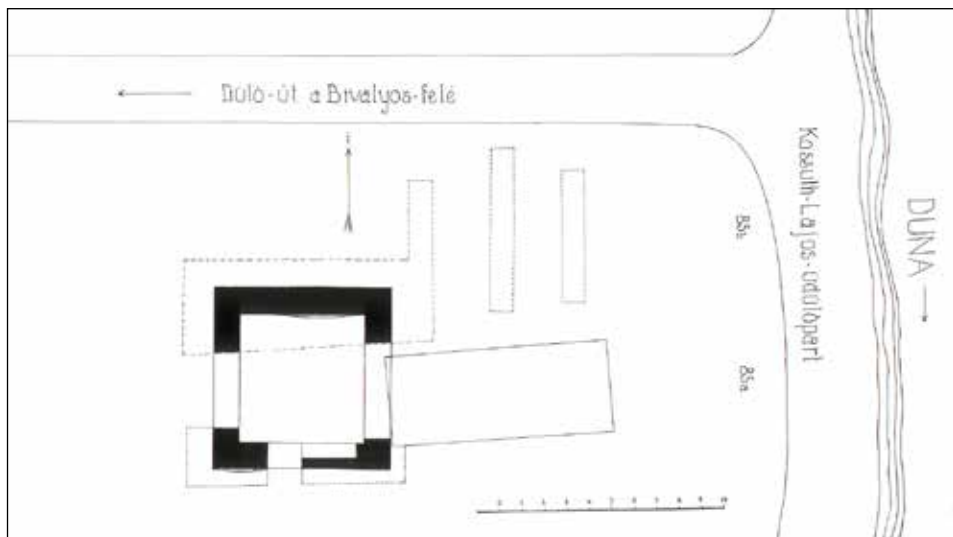
West of the Roman trenches there were fewer archaeological phenomena, partly due to heavy disturbance of the area in the modern age. At the foundation of the present-day house, in the same depth as the western trench and sloping to the west (103.75–103.30 m above Baltic sea level) a brown, clayey and gravelly Roman layer was observed (SU 12). The same layer appeared 20 m farther to the west in a water pipe trench, and at the foundation of the present-day garage, in a depth of 102.96–103.40 m above Baltic sea level. Here, there was a ca 30 cm thick, brown, sandy layer (SU 92) under the clayey layer, from which fragments of handmade Roman pottery, of a painted jug, of *pannonische Glanztonware*, and of a carinated vessel with marbled decoration were brought to light. Un-

délkeleti sarkában (a Királyok útja mellett) és tőle keletre (nagyjából félúton a házalapig a víztározó helyén) 101,70–101,80 mBf. körüli szinten jelentkezett, 180–190 cm mélyen a felszíntől. Alatta sötét szürkésbarna, agyagos réteg húzódik, amelynek teteje a házalapban 102,50-ről 102,25 mBf. szintre süllyed. A terület délkeleti részén ugyan mélyebb a felszín, de itt értelemszerűen vastagabb iszapos-homokos feltöltési, illetve áradási rétegeket találtunk.

Adott tehát a telekről a 952 tételnyi kerámialelet, amelynek túlnyomó része a kora Flavius-kor és Traianus, illetve Hadrianus uralkodásának ideje közé keltezhető, s korai planírozási, valamint égett szintből, árokbetöltésből származik, semmiképpen sem a Commodus-korban épült őrtoronyból. Szintén 1. század végi – 2. század eleji a két-két, észak-déli irányú árok, amelyek aljára kora római edényeket (köztük Dressel 6B típusú *amphora* töredékeit, vékonyfalú kerámiát stb. ld. NAGY A.–SZILAS–BILLER 2017, 66–68) borítottak. A bélyeges téglák

der SU 92 there was a 2–3 cm thick layer of yellow clayey soil, dotted with charcoal fragments; this covered the brown, sandy subsoil that had gravels and wattle-and-daub in it. This thin yellow layer slanted to the west and was perceptible almost in the whole length of the lot, as much as modern earthworks and disturbances made it possible; at places it yielded Roman period pottery fragments.

The yellow, sandy subsoil that was observed at the watchtower in a depth of 104.4 m, was registered at the foundation of the house in a depth of 103.60 m above Baltic sea level, and slanted towards the west, reaching a depth of 102.90 m above Baltic sea level at its western end. It also became much thinner towards the west: its thickness dropped from 120 cm to 60 cm. In the southeast corner of the lot (beside Királyok Road) and east of it, this layer was documented in a depth of 101.70–101.80 m above Baltic sea level, that is, 180–190 cm from the present-day floor level. Under-

12. kép: Az Ulcisia 4. őrtorony alaprajza (Aquincumi Múzeum Archív Fotótára, ltsz. D3076)

Fig. 12. Ground plan of watchtower Ulcisia 4 (Photo Archive of the Aquincum Museum, inv. no. D3076)

alapján a Commodus-kori építkezésekkel kapcsolatba hozható őrtoronytól nagyjából 22 méterre található a keleti árok széle. A korábbi konstrukció (őrtorony?) valahol az árkoktól keletre keresendő. 4. századi leleteket az idei évben sem találtunk, az őrtorony késő római kori továbbélése továbbra is ki zárható. Ezzel összefüggésben fontos megemlíteni a szomszédos őrtorony leleteit is.

Az Ulcisia 5. számútól északra, körülbelül 300 méterre található az Ulcisia 4-es őrtorony a Kossuth Lajos üdülőpart 85/a alatt, a mai Királyok útja 177-tel egy vonalban, nem messze az 1920-30-as években működő Kumibri csárdától („Kumibri Szanatórium”). Nagy Lajos igen rövid beszámolója (NAGY 1937, 272; NAGY 1942, 756) szerint a hasonló méretű (8,1×8,1 méteres), négyszögletes épületből padozatul felhasznált, nagyméretű téglákat gyűjtöt-

neath this layer there was a gray, brownish, clayey layer, that became deeper at the foundation of the house, and reached 102.25 m above Baltic sea level. In the southeast part of the area the present-day floor level is lower, but at the same time there were thick, muddy and sandy layers here, deposited by the flooding river.

To sum up the findings, altogether 952 pottery artifacts were collected from the lot, most of which date to a period between the early reign of the Flavian dynasty and Trajan, and that of Hadrian, which means that they are not contemporaneous with the Commodus-period watchtower but were unearthed from earlier fills and landscaping layers. The north-south oriented trenches date from the late 1st, early 2nd century; early Roman vessels were deposited on their bottom, including the fragments of a Dressel 6B type *amphora*, and shards of thin-walled pottery in large quantities (NAGY A.-SZILAS-BILLER 2017, 66–68). The stamped bricks suggest that the watchtower is contemporaneous with the wave of constructions during Commodus’ reign. The east trench is situated ca 22 m from the tower. An earlier construction, perhaps another watchtower, shall be looked for east of the trenches. No 4th-century artifacts were recovered this year, and the survival of the watchtower into the late Roman period can be excluded. It is worth to mention here the findings from the neighboring watchtower, which I sum up below.

North of watchtower Ulcisia 5, in a ca 300 m distance, there are the remains of watchtower Ulcisia 4; this is the lot 85/a Kossuth Lajos Quay, not far from the place where the Kumibri Pub (aka “Kumibri Szanatórium”) operated in the 1920s–1930s. A short report by Lajos Nagy

13. kép: Az Ulcisia 4. őrtorony feltárása (Aquincumi Múzeum Archiv Fotótára, ltsz. A487)

Fig. 13. Excavation of watchtower Ulcisia 4 (Photo Archive of the Aquincum Museum, inv. no. A487)

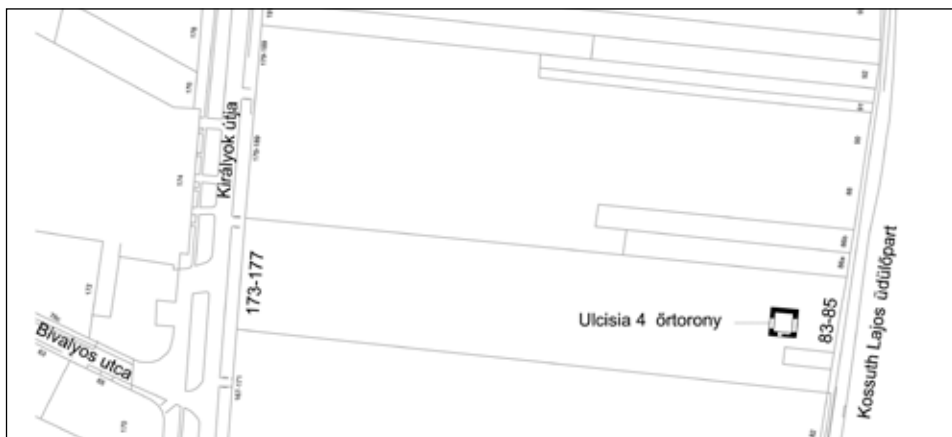

14. kép: Az Ulcisia 4. őrtorony feltárása (Aquincumi Múzeum Archiv Fotótára, ltsz. G1731)
Fig. 14. Excavation of watchtower Ulcisia 4 (Photo Archive of the Aquincum Museum, inv. no. G1731)

15. kép: Az Ulcisia 4. őrtorony feltárása (Aquincumi Múzeum Archiv Fotótára, ltsz. A488)
Fig. 15. Excavation of watchtower Ulcisia 4 (Photo Archive of the Aquincum Museum, inv. no. A488)

(NAGY 1937, 272; NAGY 1942, 756) mentions large bricks that were collected here from a rectangular 8.1×8.1 m building. Their stamps suggest a connection with the late period of *legio II Adiutrix*, that is, the reign of Diocletian. The ground plan of this watchtower is available in the Photo Archive of the Aquincum Museum (Fig. 12, inv. no. D3076), along with three photographs taken during the excavations (Figs. 13–15, inv. nos. A487, A488, G1731). The style of the drawings of the two watchtowers suggest that they were probably made by the same person, and so a few things need correction in the drawing of watchtower no. 4 as well: the compass showing the north, the line of the Danube, the line of the lots, and the orientation of *burgus* no. 5. The location, however, can be identified with the aid of 1930s maps (Budapest City Archives, inv. nos XV.16.f.272/1b; XV.16.f.272/4), the house number, and the line of the old dirt road that led from the Bivalyos Pub to the Danube bank (Fig. 16). The Danube maps identify the small mound at this location as “Magas kő” [High Stone]. In addition, there is an archaeological site named “Bivalyos irtás, watchtower, 1935,” from the survey of which 17 artifacts entered the museum’s inventory (inv. nos 56.72.1–17). These include: a terra sigillata of the Drag. 32 Rheinzabern type (late 2nd, early 3rd century); a terra sigillata from the Drag. 37 Westerndorf type (Helenius’ workshop, AD 200–220); a piece of *pannonische Glanztonware* (with rouletting decoration on its horizontal rim), a carinated plate with slanted walls and red slip (decorated with rouletting inside); a chamber pot; a pot covered in gray slip; a pot with everted rim, made of granular material; a hand-made, unusual-shaped leg of a tripod vessel or piece of a vessel’s handle. Lajos

16. kép: Az Ulcisia 4. őrtorony feltételezett helye (Gyenes Gábor – Nagy Alexandra)

Fig. 16. The hypothesized position of watchtower Ulcisia 4 (Gábor Gyenes – Alexandra Nagy)

tek. A rajtuk látható *legio II Adiutrix* késői bélyegei alapján építését Diocletianus uralmával hozták kapcsolatba. Az Aquincumi Múzeum Archív fotótára ennek az őrtorornak is megőrizte az alaprajzát (12. kép, ltsz. D3076), valamint három ásatási fotót (13–15. kép, ltsz. A487, A488, G1731). Mindkét őrtorony rajzát (stílusa alapján) ugyanaz a személy készíthette, így az észak-jel, illetve a Duna vonala – az 5-ös *burgus* rossz tájolása és a telkek vonala – alapján a 4-esnél is igazításra szorul. Helye viszont a házszám és a Bivalyos csárdától a Dunához régen vezető dűlőút segítségével az 1930-as évekbeli térképekkel (Budapest Főváros Levéltára, XV.16.f.272/1b; XV.16.f.272/4) beazonosítható (16. kép). A Duna-mapáció ide vonatkozó térképén Magas kő névvel illetik helyén a kis dombot. Emellett Bivalyos irtás, őrtorony, 1935 lelőhellyel szerepel a múzeum leltárkönyvében 17 tételyi leletanyag (56.72.1–17): egy rheinzaberni Drag. 32 (2. század második fele – 3. század első fele), egy westerndorfi Drag. 37 formájú, reliefszerűes terra sigillata (Helenius műhelye, Kr. u. 200–220), egy *pan-*

Nagy made no mention of ceramics from this site and this period, but such findings were documented from watchtower no. 5 (NAGY A.–SZILAS-BILLER 2017, 61). He failed to publish these two terra sigillata fragments—a fact that may raise suspicion—but these two finds are close in their dating to the period when the watchtower was built and used. A possible explanation is that the information on the actual provenance of these potteries was lost by the time they entered the inventory 20 years later (the bag may have been labeled only as “watchtower on Csillaghegy”), and these fragments in fact come from the lot 58 Kossuth Lajos Quay. However, if these fragments came to light at watchtower Ulcisia 4, it implies that an early Roman phase must have been present at this site as well. The first six items in the inventory of Bivalyos irtás are even more strange, as these are fragments of wall paintings and stuccos, including pieces of pilasters and a pier with blue marbled decoration. In all certainty, such extraordinary finds would have been published if they had been found at a

nonische Glanztonware tányér (vízszintes peremén körbefutó fogaskerékdísszel), egy vörös bevonatos, megtört, rézsútos falú tányér (belül fogaskerékdíszes gyűrűvel), egy éjjeliedény, egy szürke bevonatos fazék, egy szemcsés anyagú, rézsűsen, illetve vízszintesen kihajló peremű fazék és egy kézzel formált, szokatlan formájú *tripesláb* vagy edényfogó töredéke. Nagy Lajos nem említ ebből a korszakból innen edényeket, az Ulcisia 5 őrtoronyból viszont igen (NAGY A.–SZILAS–BILLER 2017, 61). A két terra sigillatát ugyan nem közölte (ez gyanakvásra ad okot), utóbbi *burgus* keltezéséhez mégis közelebb állnak. Véleményem szerint ezért lehetséges, hogy a 20 évvel későbbi leltározásra az információ már elveszett (esetleg csak csillaghegyi őrtorony volt a zacskóra írva), és az edénytöredékek eredetileg a Kossuth Lajos üdülőpart 58. telekről származnak. Másik esetben az Ulcisia 4-es őrtoronymnál is kell számolni egy korábbi római kori fázissal. Az első 6 tétel színes falfestmény és stukkódarabjai (köztük féloszlop-töredékekkel és kék márványozott mintás lábazat részletével) ennél is titokzatosabban, egy őrtoronymnál ilyen szokatlan leleteket valószínűleg publikáltak volna. A telek régóta használaton kívül áll, az esetenként bejelentés nélküli Római-parti építkezések miatt sorsát fontos figyelemmel követni, hiszen a régészeti feltárás mindenképpen új eredményekkel fog szolgálni.

Nagy Alexandra

AZ ULCISIA 5. ŐRTORONY ÉREMLELETEI

A Királyok útja 121. – Kossuth Lajos üdülőpart 58. alatt található Ulcisia 5-ös számú őrtorony feltárásából összesen 6 érme került elő. Ennek fele Traianus korából származó, rendkívül kopott darab (nr.

watchtower. The lot remained unused for a long period of time, and this location must be monitored also because building constructions at the Római part are sometimes not officially registered.

Alexandra Nagy

COIN FINDS FROM WATCHTOWER

ULCISIA 5

Altogether six coins were recovered from the watchtower at 121 Királyok Road – 58 Kossuth Lajos Quay. Half of these are extremely worn and date from the reign of Trajan (nos 1–3). One *sestertius* issued by Antonius Pius (no. 4), and one by Severus Alexander (no. 5) was found, and the last one in the chronology is an *as* that Gordian III had minted (no. 6). The heavy wear marks on Trajan's coins suggest that they were in use for a long period of time, which may well be due to their small denomination: such coins were more important in everyday trade than those of greater value. As opposed to these, the *sestertius* of Antonius Pius is extremely well preserved. The *quadrans* issued during Trajan's reign, with the inscription METALL VLPIANI PAN, is of special interest (Fig 8, no. 1 – MIR 616), because this is the second time a coin of this type is found and published in Hungary. The piece is heavily worn, which is a usual characteristic of such coins. Unfortunately, its obverse has been damaged, and it is only the reverse and the denomination that enables one to identify it. On its reverse there is a representation of Aequitas, holding a scale and a *cornucopia*, turning to the left (WOYTEK 2004, 45–47, see also MIR 608–618). The only other coin of this type was found at Baracs (Roman Annamania) (FMRU I 27/4). Another piece of this

1–3). Ezt követi egy Antoninus Pius (nr. 4) és egy Severus Alexander *sestertius* (nr. 5), végül a sort egy III. Gordianus által veretett *as* (nr. 6) zárja. Traianus pénzeinek nagyfokú kopottsága hosszú használatra utal, amelyet valószínűleg kis címletűk magyaráz. A kis értékű pénzek a hétköznapi forgalomban ugyanis fontosabb szerepet játszottak. Ezzel szemben feltűnő Antoninus Pius *sestertius*-ának egészen jó megtartása. Különös figyelmet érdemel Traianus METALL VLPANI PAN *quadrans* (8. kép, nr. 1 – MIR 616), mivel ez a második ilyen típusú, Magyarországon előkerült és publikált érme. A darab rendkívül kopott, ami általánosan jellemző ezekre a pénzekre. Az előlapja sajnos felismerhetetlenségig roncsolódott, azonosítása pusztán a címlet és a hátlap alapján lehetséges. Utóbbin egy balra álló, mérleget és *cornucopiát* tartó Aequitas látható (WOYTEK 2004, 45–47. vö. MIR 608–618). Az eddigi egyetlen ismert lelőhelyes és publikált darab Baracsról (Annamatia) került elő (FMRU I 27/4). Egy másik lelőhely nélküli, ám nagy valószínűséggel Magyarországról származó példány az „Abacus” osztrák magánygyűjteményben található (WOYTEK 2004, 53).

Ezek a típusú érmek már a kezdetek óta felkeltették a numizmatikusok figyelmét. Középkori analógiák alapján bányapénzekként (*Bergwerksmarken*) ismertek gyűjtői és szakmai körökben egyaránt. Azt feltételezték, hogy ezzel fizették a bányákban dolgozókat, és csak az adott bányavidéken forogtak (SIMIĆ–VASIĆ 1977, 55; WOYTEK 2004, 50–51). A bányákra a hátlapi körirat METAL vagyis *metallum* szava utal, amely egyes bányavidékeket jelöl (DUŠANIĆ 2004, 249; WOYTEK 2004, 44). Többnyire, ám nem mindig hiányzik az S C rövidítés, amely egyébként a császári bronz- és rézpénzek állandó eleme. Ezeket csak a két

type is kept in the Austrian private collection called Abacus; the provenance of this latter artifact remains unknown but, in all probability, it was also unearthed in Hungary (WOYTEK 2004, 53).

These types of coins captured the attention of numismatics experts from the beginning. Based on medieval analogies, these are known as mining tokens (*Bergwerksmarken*) among collectors and scholars. It has been hypothesized that these were used to pay miners and were accepted in a given territory only (SIMIĆ–VASIĆ 1977, 55; WOYTEK 2004, 50–51). The word METAL—that is, Latin *metallum*—in the coin legend designated certain mining areas (DUŠANIĆ 2004, 249; WOYTEK 2004, 44). Mostly, but not in every case, the abbreviation S C is missing, although this is a usual element on imperial bronze and copper coins. Such coins were issued by Trajan, Hadrian, and Antoninus Pius only in the denominations of *semis* and *quadrans* (WOYTEK 2004, 36–43). The mines named on the coins are all located in the Middle Danube Region, in the provinces of Noricum, Pannonia, Dalmatia, and Moesia Superior, respectively (DUŠANIĆ 2004, 250–260). The names designate mining areas but not specific locations, and therefore, associating the coins with individual mines sometimes proves impossible (SIMIĆ–VASIĆ 1977, 52–53). Moreover, there is no mention about the metals mined in these regions. In Trajan’s time, the name Ulpianum, and during Antoninus Pius’ reign, the word Aeliana, refer to mines that were private properties of the emperor (ŠKEGRO 1999, 17–18, 54; WOYTEK 2004, 47–48). There is consensus in the scholarship that the coins were minted in Rome (SIMIĆ–VASIĆ 1977, 49–50, 53–55, see also WOYTEK 2004, 48–50).

legkisebb, vagyis *semis* és *quadrans* címletekben bocsátotta ki Traianus, Hadrianus és Antoninus Pius (WOYTEK 2004, 36–43). A pénzeken megnevezett bányák mind a Közép-Duna-vidéken találhatóak, Noricum, Pannonia, Dalmatia és Moesia Superior provincia területén (DUŠANIĆ 2004, 250–260). Ezek azonban nem egy konkrét helyet, hanem egy-egy bányavidéket jelölnek, ám lokalizálásuk nem minden esetben lehetséges (SIMIĆ–VASIĆ 1977, 52–53). Ráadásul az ott kitermelt fémről semmilyen említés sincs, holott ez általános volt a római időkben. Traianus idejében az Ulpianum, Antoninus Pius alatt az Aeliana kiegészítés a császári magántulajdont képező bányákra utal (ŠKEGRO 1999, 17–18, 54; WOYTEK 2004, 47–48). A pénzek Rómában való verése a szakirodalomban mára általánosan elfogadott állásponttá vált (SIMIĆ–VASIĆ 1977, 49–50, 53–55. vö. WOYTEK 2004, 48–50).

A hátapon eleinte egy ágat tartó nőalak jelenik meg a DARDANICI körirattal, majd ezt váltja Aequitas a megszokott mérleg és *cornucopia* attribútumaival (WOYTEK 2004, 36–41). Utóbbi alak még megmagyarázható a bányák tekintetében, hiszen a mérleg elengedhetetlen volt a kitermelt fémek mennyiségének/súlyának meghatározásához, míg a bőségszaru az ebből fakadó prosperitást szimbolizálja. Az ágat, majd kalászkokat tartó nőalak azonban máig megoldatlan ikonográfiai problémát jelent a kutatás számára (WOYTEK 2004, 45–46; STAMENKOVIĆ 2010, 3. lj, 12; SIMIĆ–VASIĆ 1977, 48–49). Az attribútumok tehát alapvetően a mérlegen kívül semmilyen módon sem utalnak a bányákra, az ott folytatott tevékenységre vagy az ott használt szerszámokra. Ettől az anonim pénzek térnek el, amelyek előlapján nem a császár portréja szerepel, s amelyet újabban

In the earlier phase a female figure is depicted on the coins' reverse, holding a branch in her hand, with a legend that reads DARDANICI; later it was changed to the image of Aequitas with her usual attributes, the scale and the *cornucopia* (WOYTEK 2004, 36–41). This latter image makes sense in connection with mining, because scales were indispensable to weigh the metal produced, while the *cornucopia* may symbolize the wealth generated by mining. The female figure holding a branch or ears of corn is difficult to interpret from an iconographic point of view (WOYTEK 2004, 45–46; STAMENKOVIĆ 2010, footnote 3, 12; SIMIĆ–VASIĆ 1977, 48–49). Apart from the scale, there is no reference to mining, or mining tools, in the iconography of these coins. However, there are exceptions: the 'anonymous coins,' on the obverse of which no imperial portrait is seen. Recently, research has dated them to the reign of Antoninus Pius (WOYTEK 2004, footnote 32). On the obverse of these we find images of Apollo, Diana, and Mars, indicating gold, silver, and iron, respectively; the iconography here refers to the metal produced and not the metal of which the *semis* or *quadrans* coin itself was made. In Antiquity, different types of metals were associated with different planets: Apollo/Sol was gold, Diana/Luna was silver, and Mars was iron (WOYTEK 2004, 44; ŠKEGRO 1999, 18).

Earlier it was widely accepted among scholars that these coins of small denomination were used to pay the mining staff; however, documents reveal that miners were in fact well paid (CUVIGNY 1996, 139–145). There were of course expenses that could not be paid for with money of large denomination, but it was the same for other parts of the Empire as well, not only for the mining areas of the Middle Dan-

a kutatás Antoninus Pius uralkodására keltez (WOYTEK 2004, 32. lj). Előlapjukon ugyanis az arany, ezüst és vas fémeknek megfelelően Apollo, Diana és Mars látható, amelyek a bányákból kinyert nyersanyagot és nem a *semis* vagy *quadrans* anyagát jelölik. Ennek alapja a fémek égitestekhez való rendelése volt az ókorban: Apollo/Sol – arany, Diana/Luna – ezüst, Mars – vas (WOYTEK 2004, 44; ŠKEGRO 1999, 18).

Sokáig úgy gondolták, hogy a legapróbb római címletekkel a bányák személyzetét fizették ki, azonban a bányákban fennmaradt számadások meglehetősen jó fizetésről tanúskodnak (CUVIGNY 1996, 139–145). Ennek az sem mond ellent, hogy sok költséget nem lehetett a nagyobb címletekkel kiegyenlíteni, ám ez ugyanúgy igaz a birodalom bármely más területére is, nem csak a Közép-Duna-vidéki bányavidékekre (vö. HIRT 2010, 65–66). Ráadásul a pénzek elterjedése sem esik teljesen egybe a bányákkal, hanem az egész birodalomban használatosak voltak. A leletek közel fele Rómából, illetve Italiából, másik része valóban a Duna-vidékről (Noricum, Pannonia, Moesia Superior) származik, de egy-egy darab Raetiából és Ciprusról is ismert (WOYTEK 2004, 50–54; STAMENKOVIĆ 2010, 11–12).

Tehát ezek a pénzek biztos forogtak az adott bányavidékek provinciáiban, de ezeknél jóval távolabbi területeken is. Nem tartható fenn a korábbi feltételezés sem, miszerint a pénzeket Rómában verték, és egyből ideszállították a Duna-vidéki aprópénzhiány enyhítésére (WOYTEK 2004, 51–52). Amennyiben mégsem bányapénzekről, hanem szokványos birodalmi pénzekről van szó, úgy több kérdés is felmerül, amelyeknek megválaszolása a mai napig problémát jelent. Az első ilyen a már említett S C hiánya, valamint a kifejezett bányavidékekre

ube Region (see HIRT 2010, 65–66). The spread of these coins does not necessarily coincide with mining areas, but they were distributed all over the Empire. Half of the finds come from Rome and Italy in general, while the other half was brought to light in the Danube region (Noricum, Pannonia, Moesia Superior), with one from Raetia and Cyprus as well (WOYTEK 2004, 50–54; STAMENKOVIĆ 2010, 11–12).

These coins were certainly used in the provinces with mining areas, but they appear in regions far away from these as well. The theory that all the coins were minted in Rome and transported to the Danube area to ease the lack of small coins has to be revised (WOYTEK 2004, 51–52). If these coins were not mining tokens but simple change used in the Empire, other questions arise that remain unanswered, such as the lack of the abbreviation S C, and the reference to mining areas. In this period other types of *quadrans* coins with the S C abbreviation were also minted (WOYTEK 2004, 55). Lots of mines were in use in the Empire and it is hard to imagine that only those in the above-mentioned provinces were deemed worthy to be mentioned in coin legends. According to some, the reverse of these coins commemorates the opening of new mines or the event when they returned into imperial possession (SIMIĆ–VASIĆ 1977, 52; WOYTEK 2004, 56–59). Bernhard Woytek, on the other hand, hypothesized a connection between the coins and the preparations of the first Dacian military campaign, based on the fact that the term *Dacicus* is missing from the inscriptions, and that Trajan spent a long period of time in the Danube region (WOYTEK 2004, 58–61). Lots of money and raw material was needed for the campaign, and the easiest way to cover these expenses was to use the

Nr.	LTSZ. / INV. NO	KIBO- CSÁTÓ / ISSUED BY	DATÁ- LÁS / DATING	VERDE / MINT	CÍMLET / DENOMINA- TION	SÚLY / WEIGHT	ELŐLAPI KÖRIRAT / CIRCUMSCRIPTION, OBVERSE	HÁTLAPI KÖRIRAT / CIRCUMSCRIPTION, REVERSE	IRODALOM / REFERENCES
1	SE 107	Traianus	112–114	Roma	quadrans	3,12	[IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P COS VI P P]	M[ETALLI VPNI] AN[I PAN]	MIR 616
2	SE 3	Traianus		Roma	as	10,01			
3	SE 121	Traianus		Roma	as	8,52			
4	SE 3	Antoninus Pius	150–151	Roma	sestertius	26,9	IMP CAES T AEL HADR ANT – ONINVS AVG PIVS P P	TR POT XIII – COS III / S – C // MON AVG	RIC 872
5	SE 0	Severus Alexander	223–224	Roma	sestertius	15,46	[IMP CAES M AVR SEV ALEXEDER AVG]	[P]ONT[IF MAX TR P II(I) COS P P / S – C]	RIC 404, 414
6	SE 125	III. Gor- dianus	243–244	Roma	as	9,47	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG	SECVRIT PERPE[T] / S – C	RIC 335b

1. táblázat: Az *Ulcisia* 5. számú őrtorony éremleletei
Table 1. Coins from watchtower *Ulcisia* 5

való utalás. Ugyanebben az időben ugyanis más típusú S C-vel ellátott *quadrans*okat is vertek (WOYTEK 2004, 55). Ráadásul sok más bányát is használtak birodalom-szerte, de csak egy területről származókat tartotta több császár is arra érdemesnek, hogy érmeken is megemlítsék őket. Egyes értelmezések szerint a hátlapok új bányák nyitásának vagy bérlelőktől újból császári kezelésbe való visszavételének állítanak emlékeket (SIMIĆ–VASIĆ 1977, 52; WOYTEK 2004, 56–59). Bernhard Woytek viszont az érmen a Dacicus jelző hiánya és Traianus által a Duna-vidéken töltött huzamosabb idő alapján, az 1. dák hadjárat előkészítésével hozta összefüggésbe (WOYTEK 2004, 58–61). A háborúhoz sok pénzre és nyersanyagra volt szükség, amelyet legkönnyebben a hadszíntérhez közeli dardaniai bányákból tudtak fedezni. A hadsereg ráadásul fontos szerepet töltött be a bányák védelmében is a külső ellenségekkel és a belső lázongásokkal szemben (DUŠANIĆ 2000, 346–352; DUŠANIĆ 2004, 260, 262). Ezek a pénzek szolgáltatott precedenst a későbbi bányakörzeteket hirdető érmekhez Hadrianus és Antoninus Pius számára. Ez

revenues from the mines in Dardania. The military also played an important role as protectors of the mines both against foreign enemies and internal revolts (DUŠANIĆ 2000, 346–352; DUŠANIĆ 2004, 260, 262). These coins may have then served as a model for the coins that Hadrian and Antoninus Pius had minted later to promote mining districts. However, this hypothesis fails to explain the presence of later coins (JUHÁSZ 2018, 12). Wars always create an unusual situation which has to be marked by unusual deeds, propaganda, and iconography; in such cases the extraordinary gains more emphasis. However, coins promoting mining areas were issued also in the time of peace. The later significance of the mines in the Danube region also remains unexplained: following Bernhard Woytek's logic, the eastern mines should have taken over their role in the time of the Parthian military campaign. Unfortunately, the iconography of the coins is not much help in this matter. The earliest DARDANICI pieces, featuring the female figure with a branch, hold no reference to either war or mining. There were attempts to identify this figure

az elmélet azonban pont a későbbi pénzekre nem szolgál magyarázatul (JUHÁSZ 2018, 12). Egy háború ugyanis mindig kivételes helyzetet teremt egy birodalom számára, kivételes történésekkel, cselekedetekkel, propagandával és ikonográfiával. Ilyenkor pont a nem szokványosat kell hangsúlyozni, de bányavidékeket hirdető érmek békeidőben is készültek. Ugyanúgy nem magyarázza a Duna-vidék később is megmaradt fontos szerepét, amelyet Bernhard Woytek logikája alapján a keleti bányáknak kellett volna átvenniük a parthus hadjárat alkalmával. Sajnos az érmek ikonográfiája sem segít a kérdés tisztázásában. A legkorábbi DARDANICI darabokat díszítő ágat tartó nőalak nem utal sem háborúra, sem bányára. Korábban Paxszal próbálták azonosítani, ami valóban megjelent Traianus korai érmein, ám az ág lecserélése kalászra Antoninus Pius érmein máig megoldatlan azonosítási problémát jelent (WOYTEK 2004, 45).

Az újonnan talált ulcisiai Traianus *quadrans* fontos adalékul szolgál ezen ritka érmék további alaposabb megismeréséhez. A lelet ugyan növeli a Duna-vidék túlsúlyát, ám a Birodalom e határ menti szegletében a bányászati célú felhasználást aláássa.

Juhász Lajos

with Pax, which is in fact preceded on the coins issued by Trajan, but the question still remains why the branch was later turned into ears of corn on the coins of Antoninus Pius (WOYTEK 2004, 45).

The *quadrans* of Trajan found at this excavation is an interesting contribution to our knowledge of these coins. This find supports the idea that such coins were mostly used in the Danube region, but questions whether they were utilized in connection with mining in this part of the Empire.

Lajos Juhász

IRODALOM / REFERENCES:

- CUVIGNY 1996 • Cuvigny, H.: The Amount of Wages Paid to the Quarry-Workers at Mons Claudianus. *Journal of Roman Studies* 86 (1996) 139–145.
- DUŠANIĆ 2000 • Dušanić, S.: Army and mining in Moesia Superior. In: Alföldy, G. – Dobson, B. – Eck, W. (eds.), *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley*. Heidelberg 2000, 343–364.
- DUŠANIĆ 2004 • Dušanić, S.: Roman mining in Illyricum: historcial aspects. In: G. Urso (ed.), *Dall'Adriatico al Danubio. L'Illirico nell'età greca e romana. Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 25–27 settembre 2003*. Pisa 2004, 247–270.
- FMRU I • Lányi, V.: *Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn. Band I Komitat Fejér*. Budapest–Bonn 1990.
- HIRT 2010 • Hirt, A. M.: *Imperial mines and quarries in the Roman world*. Oxford 2010.
- JUHÁSZ 2018 • Juhász L.: METALLA avagy az ún. római bányapénzek. *Az Érem* 2018/2, 11–13.
- MIR • Woytek, B.: *Moneta Imperii Romani 14. Die Reichsprägung des Kaisers Traianus (98–117)*. Wien 2010.
- MRÁV 2016 • Mráv Zs.: Új adatok Pannonia Inferior Commodus-kori burgus- és praesidiumépítési felirataihoz. *Folia Archaeologica* 57 (2016) 35–60.
- NAGY A.–SZILAS–BILLER 2017 • Nagy A. – Szilas G. – Biller A.: Római kori őrtorony és késő bronzkori épület maradványai Csillaghegyen (Remains of a Roman Period watch-tower and a Late Bronze Age building in Csillaghegy). *Aqfűz* 23 (2017) 60–80.
- NAGY A. 2018 • Nagy, A.: Marbled ware in Lágymányos. *Acta RCRF* 45 (2018) 611–621.
- NAGY L. 1937 • Nagy L.: Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923–1935. években. *BudRég* 12 (1937) 261–275.
- NAGY L. 1939 • Nagy L.: A szír és kisázsiai vonatkozású emlékek a Duna középfolyása mentében. *ArchÉrt* 52 (1939) 115–147.
- NAGY L. 1942 • Nagy L.: Aquincum és a későrómai védőrendszer. In: Szendy K. (szerk.), *Budapest története I. Budapest az ókorban 2*. Budapest 1942, 747–764.
- RIC III • Mattingly, H. – Sydenham, E. A.: *Roman Imperial Coinage III*. London 1930.
- RIC IV/2 • Mattingly, H. – Sydenham, E. A. – Sutherland, C. H. V.: *Roman Imperial Coinage IV/2*. London 1938.
- RIC IV/3 • Mattingly, H. – Sydenham, E. A. – Sutherland, C. H. V.: *Roman Imperial Coinage IV/3*. London 1949.
- SIMIĆ–VASIĆ 1977 • Simić, V. M. – Vasić, M. R.: La monnaie des mines romaines de l'Illyrie. *Revue Numismatique* 19 (1977) 48–61.
- ŠKEGRO 1999 • Škegro, A.: Bergbau der römischen Provinz Dalmatien. *Povijesni prilozi* 17 (1999) 17–105.
- STAMENKOVIĆ 2010 • Stamenković, S.: A mine coin and an anonymous quadrans from Singidunum. *Numismatičar* 28 (2010) 9–19.
- WOYTEK 2004 • Woytek, B.: Die METALLA-Prägungen des Kaisers Traian und seiner Nachfolger. *Numismatische Zeitschrift* 111/112 (2004) 35–68.

Őskori jelenségek és római kori kocsisír a Csillaghegyi Strandfürdő területén

(Budapest III. ker., Árpád Forrásfürdő, Pusztakúti út 2–6., Hrsz.: 61826/1)

Prehistoric Phenomena and a Roman Period Carriage Burial at the Csillaghegy Bath

(Budapest, District 3, Árpád Forrásfürdő, 2–6 Pusztakúti Road, lot no. 61826/1)

A Budapest Gyógyfürdői és Hévízei Zrt. megbízásából a Pusztakúti út 2–6. szám alatt, a tervezett csaknem 3000 m² alapterületű uszodaépület (Csillaghegyi Árpád Forrásfürdő) területén teljes felületű régészeti feltárást folytattunk 2017. március 8. és július 24. között. A feltárást megelőzően 2017. február 22. és március 8. között a gépi humuszosítást, illetve a humuszosítás során a modern kori bolygatásból szórványosan előkerült leletek begyűjtését és dokumentálását régészeti szakfelügyelet keretén belül végeztük. Az építkezés ütemeihez igazodva az első szakaszban, 2017. március 8. és április 27. között, mintegy 1501,46 m² területnek folyt az átvizsgálása és feltárása. A munkaterület régészeti érintettségének feltérképezése érdekében 5 darab szondát (2. kép) húztunk a rendelkezésre álló területen: a 201,11 m² méretű 1. árkot (2. kép) a munkaterület nyugati részében, a legmagasabb terepszinten, a 2. (138,42 m²) árkot a terület északi részében, a 3. (24,17 m²) és 4. (66,32 m²) kutatóárkokat ettől délre. A 30,86 m² alapterületű 5. szonda a munkaterület keleti oldalán helyezkedett el. A kutatóárkokban a mélyítést a terep lejtésének megfelelően a régészeti „steril”, természetes talajrétegződésig végeztük (1,5–4 m közötti változó mélységben).

On the commission of Budapest Spas and Hot Springs, an archaeological excavation was conducted in the lots 2–6 Pusztakúti Road between March 8 and July 24, 2017, before building a spa of ca 3000 m² (Csillaghegyi Árpád Forrásfürdő). The top soil was removed by machines between February 22–March 8, and the archaeological team, as a watching brief, collected the artifacts that came to light due to modern intrusions. In the first phase of the construction and excavation, between March 8 and April 27, 2017, an area of 1501.46 m² was surveyed. In order to map the archaeological phenomena, five sondages were made (Fig. 2): sondage no. 1, 201.11 m² in size, in the west part of the surveyed area (Fig. 2); sondage no. 2 on the highest elevation, on the north side of the lot (this trench surveyed 138.42 m²), and the smaller sondages no. 3 (24.17 m²) and no. 4 (66.32 m²), south of the first two. Sondage no. 5 was 30.86 m² in size, in the east side of the construction area. The trenches were continuously deepened until the natural subsoil was reached, in which no more archaeological phenomena were present (varying depth, 1.5–4 m).

In the second phase of the excavation the team surveyed the remaining area. Between April 28 and July 24, 2018, we observed an area of 1341.98 m².

1. kép: Légifelvétel az ásatási helyszínről és környezetéről (Bartus Dávid – Rupnik László)
 Fig. 1. Aerial photo of the site and its vicinity (Dávid Bartus – László Rupnik)

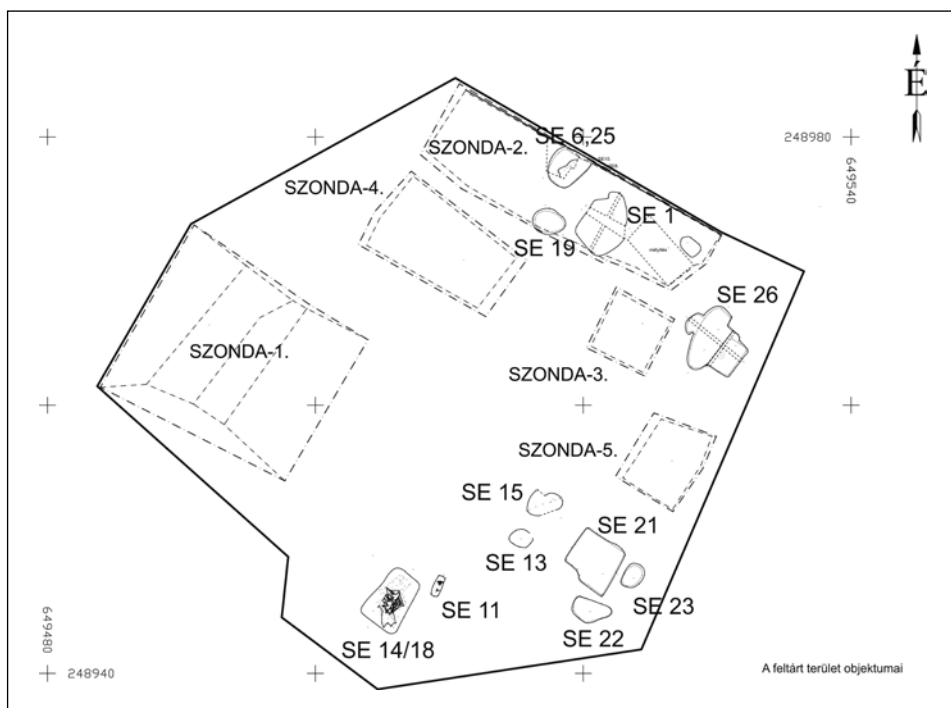
A feltárás második ütemében a hátramaradt terület régészeti átvizsgálása történt meg. A 2017. április 28. és július 24. közötti időszakban mintegy 1341,98 m² terület földmunkáinak régészeti megfigyelésére került sor.

Ebben az időszakban történt a strand területén működött, egykori palackozó üzem elbontása, a munkaterület keleti részén pedig jelentősebb földkiemelés, valamint a cölöpözési munkálatok befejeztével a fejtömbök visszavéséséhez kötődő földmunkákat folytatta a munkaterületen a kivitelező. A palackozó üzem bontása során egyértelművé vált, hogy az üzemet egy korábbi medencének sittes feltöltésébe (2–3 méteres feltöltés) építették, ennek alján már természetes agyagréteg felülete jelentkezett.

A building that once belonged to a bottling facility that operated here was dismantled during the excavation, and in the eastern part of the area the contractor carried out earthworks of foundation and piling. After dismantling of the old building, it became clear that it had been built onto the 2–3 m thick fill of an old swimming pool, under which the natural clay layer was observed. The foundation and piling operations of the construction works also reached down to this depth.

THE ARCHAEOLOGICAL TOPOGRAPHY OF THE AREA

Information on the archaeological heritage of the area of present-day Csillaghegy Bath was scarce, and so the interest and

2. kép: A munkaterület feltárt objektumai és szondái (Kovács Tibor – Vass Lóránt)

Fig. 2. The excavated features and sondages (Tibor Kovács – Lóránt Vass)

Ugyancsak a természetes agyagrétegekben zajlottak a fejtömbök visszavéséséhez kötődő földmunkák is.

A TERÜLET RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIÁJA

A Csillaghegyi Strandfürdő területének régészeti emlékeire vonatkozóan szinte semmilyen információval nem rendelkezünk a munkálatok megkezdése előtt, így az elvárások és az izgalom is maximális volt. Az egyedüli konkrétabb ismeretünk potenciális régészeti lelőhelyre vonatkozóan a Budapesti Történeti Múzeum adattárában őrzött ásatási engedélykérő (Adattári l.sz.: 19843) digitális másolata volt 1947-ből, amelyet Dr. Molnár József székesfővárosi múzeumi őr intézett a Magyar Nemzeti Múzeumhoz, hogy ásatást végezhesen a

excitement were great. The only piece of information available on potential archaeological sites here was a digital copy of a request asking for permission to excavate here, preserved in the archive of the Budapest History Museum (inv. no. 19843). This request was submitted to the National Museum by a museum guard from Székesfehérvár, Dr József Molnár, who wanted to authenticate ancient Christian relics brought to light here by Mihály Párducz. However, it is uncertain if this authenticating excavation was done, and the exact location where Mihály Párducz had found the above-mentioned relics also remains unknown.

For a long time, the grave of the Hungarian Chief Árpád was sought after in the

Párducz Mihály által a területen talált ókeresztény leletek hitelesítésére. Arra vonatkozóan, hogy ez a hitelesítő ásatás megvalósult volna, vagy hogy Párducz Mihály az ókeresztény leleteket a strand melyik részén találta, sajnos semmilyen adatunk nincs.

A Csillaghegyi Strandfürdő területén vagy annak közvetlen közelében sokan és sokáig Árpád sírját keresték Anonymus megjegyzéseire alapozva, amely hatalmas lendületet adott a nemzeti ügyé terebélyesedő terepi kutatásoknak a 19. században (RÉSŐ ENSEL 1862). Bertalan Vilmosné említi meg Érdy János 1850-ben végzett ásatását (BERTALAN 1976, 31), amelynek során a csillaghegyi Árpád-fürdő környékén egy 22 m hosszú, és 9 m széles, apszisos Árpád-kori kápolnát és egyéb fa-

area of the Csillaghegy Bath, because of a few hints made by the Hungarian chronicler Anonymus. The search for the grave became a matter of national importance in the 19th century (RÉSŐ ENSEL 1862). Vilmosné Bertalan mentions an excavation here by János Érdy in 1850 (BERTALAN 1976, 31), during which a 22 m long and 9 m wide Árpád-period chapel with an apse was found, along with other wall fragments, in the area of the then so-called Árpád Bath of Csillaghegy. The ruins identified by János Érdy in 1850 were excavated again by Imre Henszlmann in 1896. In spite of these archaeological endeavours, the exact location of the chapel is unknown, and it is in fact dubious if it stood in the area of the present-day bath. There are no doc-

3. kép: Nagyméretű kora vaskori tároló- vagy szemetesgödör (SE 1) a 2. szondában (Vass Lóránt)
Fig. 3. Large early Iron Age storage or garbage pit (SU 1) in sondage no. 2 (Lóránt Vass)

4. kép: Egy feltételezhetően római kori gödör (SE 13) jelölési foltja (Vass Lóránt)
 Fig. 4. Spot of a pit (SU 13), probably dated to the Roman period (Lóránt Vass)

lakat talált. 1896-ban Henszlmann Imre vezetésével az Érdy János által megtalált romokat újra megásták. Mindkét kutatás ellenére ismeretlen a kápolna pontos helye, elhelyezkedése és lokalizálása a mai strandfürdő területére is kérdéses. A Csillaghegyi strandfürdő területén nem ismerünk dokumentált régészeti jelenségeket, a környezetében talált és feltárt régészeti objektumok azonban arról tanúskodnak, hogy a fürdő közvetlen és távolabbi vonzáskörzete szinte minden történelmi korszakban kedvelt volt. Szemben, a néhai Pusztakúti út 7. szám alatt, a régi téglagyár épületének egykori helyén és ülepítőjén egy honfoglalás kori és egy Árpád-kori temetőt tárt fel Nagy Tibor, Schreiber Rózsa és Póczy Klára (BÓNIS–BURGER 1956, 101;

umented archaeological phenomena in this area, but excavated features in the vicinity suggest that these environs were habited and used throughout all historical periods. An Árpád-period cemetery was discovered by archaeologists Tibor Nagy, Rózsa Schreiber, and Klára Póczy on the opposite side of the street, in the lot 7 Pusztakúti Road, in the place of a former brick factory and its settling tank (BÓNIS–BURGER 1956, 101; NAGY L. et al. 1959, 257). A test excavation led by Gábor Lassányi at the foot of Péter Hill next to the bath uncovered late Bronze Age and Iron Age features under the buildings of the Forest Hill apartment blocks, built in 2006 (LASSÁNYI 2009). During the construction of these apartment blocks, on the slope of the hill (Fig. 1), significant

NAGY L. et al. 1959, 257). A Péter-hegy lábánál, közvetlenül a strandfürdő szomszédságában, a Forest Hill lakópark 2006-ban épített épületei alatt a Lassányi Gábor által vezetett próbaásatás késő bronzkori és kora vaskori objektumokat azonosított be (LASSÁNYI 2009). A Forest Hill lakópark földmunkái során (*1. kép*), a hegyoldal alsó lankáján jelentős őskori objektumok kerültek napvilágra a Csillaghegyi Strandfürdő területén végzett ásítás megkezdése előtt (lásd Fényes Gabriella beszámolóját ebben a számban). A Pusztakúti út másik oldalán, a Forrásliget lakópark helyén, 2000-ben egy jelentős késő bronzkori és kora vaskori telep maradványait tárták fel (LASSÁNYI-SZILAS 2001, 96–97).

A RÉGÉSZETI FELTÁRÁS

A munkaterület a Pusztakúti úthoz közel eső részen helyezkedett el, legnagyobb része a Péter-hegy alján található (*1. kép*), 1–1,2 méterrel magasabban az aktuális járda szintjétől. Több kutatóárokkal próbáltuk felmérni a terület régészeti érintettségét, amelyekből csupán az egyikben, a 2. szondában jelentkeztek őskori régészeti jelenségek, objektumok. Ezek a munkaterület legalacsonyabb szintjén helyezkedtek el (*1. kép*). A szonda metszetalainak tanúsága alapján az őskorban a terep jelentősen lejtethetett északi irányba is a most tapasztalható nyugat-keleti lejtés mellett. A munkaterület keleti részében, a palackozó üzem hátánál, az alsóbb terepszinten ismeretlen korú, valószínűleg szintén őskori (kora vaskori) és egy feltételezhetően római kori gödör került feltárássra (SE 13). Az ásítás legjelentősebb eredményét azonban kétségkívül a munkaterület déli, középső részén feltárt római kori kocsisír (*7. kép*), illetve a hozzá kapcsolódó bolygatott gyereksír (*6. kép*) jelentette.

prehistoric features were unearthed before the recent excavations started at the Csillaghegy Bath (see the report by Gabriella Fényes in the same volume). On the other side of Pusztakúti Road, where the Forrásliget apartment blocks were built, the remains of a late Bronze Age and early Iron Age settlement were brought to light (LASSÁNYI-SZILAS 2001, 96–97).

THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION

The surveyed area was close to Pusztakúti Road, at the foot of Péter Hill (*Fig. 1*), 1–1.2 m above the sidewalk. The team opened several sondages but only in trench no. 2 did we find traces of Prehistoric features. These were located in the lower part of the surveyed area (*Fig. 1*). Based on the section walls of the trial trench, the area slanted heavily towards the north in Prehistoric times, in addition to the west-east slope that is seen today. In the east part of the surveyed area, in the backyard of the bottling facility and on a lower floor level, a pit of uncertain age but probably dated to the early Iron Age, and another pit, probably from the Roman period, were excavated (stratigraphic unit, henceforth SU, 13). The most spectacular find of the excavation was a Roman carriage burial in the southern part of the area (*Fig. 7*), and the disturbed burial of a child associated with it (*Fig. 6*).

PREHISTORY

Almost all Prehistoric features clustered in the north-northeast side. These were pits of different sizes and depths, identified as garbage pits, storage pits, and perhaps a farm building or a dwelling pit (SU 26). Our Prehistory specialists who collaborated during the excavation, Dávid Kraus, Gábor Szilas, and Márton Tóth Farkas, dated the features to the early Iron Age (Hallstatt C)

ŐSKOR

Az őskori objektumok szinte kivétel nélkül a munkaterület északi-északkeleti és középső részében jelentkeztek. Ezek kizárólag különböző méretű és mélységű beásásokból álltak, amelyek eredetileg szemetesgödörök, tárológödörök, esetleg gazdasági épület/lakógödör (SE 26) funkcióját töltötték be. A feltárásban segítségre lévő őskoros kollégák, Kraus Dávid, Szilas Gábor és Tóth Farkas Márton a gödörkből előkerült leletanyag helyszínen történő vizsgálata alapján az objektumok korát a kora vaskor (Hallstatt C) időszakára helyezték, bár a tényleges és biztos kronológia csak a leletanyag teljes feldolgozása után válik egyértelművé. Nincs kizárva, hogy ezen a keleti részen a szomszédos telkeken megfigyelhető, alacsonyabb domborzati formákon dokumentált őskori (késő bronzkori – kora vaskori) telep(ek) folytatása jelentkezett (LASSÁNYI-SZILAS 2001; LASSÁNYI 2009), bár az újonnan feltárt objektumok kapcsolatának tisztázása ezekkel a telepekkel ugyancsak a jövőbeli kutatások feladata.

A 2. szondában jelentkeztek a régészeti jelenségek (2. kép): egy nagyméretű és mélységű (4,8×3,6 m; mélység: 1,2–2,2 m), kora vaskori (Hallstatt C), feltételezhetően szemetesgödör (SE 1 – 3. kép) és két kisebb méretű, ugyancsak vaskori gödör (SE 19, SE 25), valamint egy, már csak a metszetsfalban dokumentált, bolygatott őskori gödör (SE 8). A feltárt régészeti objektumokból közepes mennyiségű vaskori cserép-, állatcsont és kötőredékek kerültek elő. A többi szondában a felső bolygatott modern rétegek után minden esetben a domboldal összetételéhez tartozó természetes, kompakt valamint sziklás agyagos rétegek jelentkeztek.

Minthogy a terep topográfiája, illetve az építkezési ütemterv miatt a kutatóárkok dokumentálása után nagyobb, összefü-

gőn a basis of the on-site examination of the recovered material; however, only the full examination of the findings will make a precise chronology possible. It cannot be excluded that the eastern cluster of the findings belongs to the same, late Bronze, early Iron Age settlement(s) discovered in the neighboring lots (LASSÁNYI-SZILAS 2001; LASSÁNYI 2009), but clarifying the relationship between recently discovered features and older findings is a task for the future. Archaeological features found in sondage no. 2 (Fig. 2) were a large and deep garbage pit (4.8×3.6 m, depth: 1.2–2.2 m) dated to the Iron Age (Hallstatt C) (SU 1, Fig. 3); two smaller Iron Age pits (SU 19 and 25), and a disturbed Prehistoric pit that was observed only in the section wall (SU 8) were also discovered. The excavated features yielded Iron Age pottery, animal bones, and stone fragments. The other sondages showed only natural subsoil and rocky-clayey layers underneath the disturbed modern cultural layers.

The topography of the area and the tight schedule of the construction kept the team from excavating larger surfaces after the sondages were documented. The survey continued with soil removal by machines, following the slope of the present-day floor level to the northeast, until a brown layer of humus and a brown, clayey layer were clearly separated.

Southeast of sondage no. 2 a farm or dwelling building, 6×5 m in size and 80 cm in depth, dated to the early Iron Age (Hallstatt C) was identified and explored (Fig. 5). The trapezoid feature had rounded corners, and on the northeastern side it continued into an angular projection, probably the entrance of the building. The sidewalls of this pit house were concave. It was shallow at the projection (entrance), then the floor

5. kép: Nagyobb méretű kora vaskori lakó- vagy gazdasági épület (SE 26) a munkaterület északkeleti részében (Vass Lóránt)

Fig. 5. Large, early Iron Age dwelling or farm building (SU 26) in the northeastern part of the excavation area (Lóránt Vass)

gőbb munkaterület nem állt rendelkezésünkre, a terület régészeti átkutatását gépi humusztalálással végeztük tovább a terepszint lejtését követve északkeleti irányban, addig, amíg a barnás humuszréteg, illetve a barnás agyagos réteg el nem vált egymástól.

Ennek során a 2. szondától délkeletre egy nagyobb méretű (6×5 m, 80 cm mély) kora vaskori (Hallstatt C), földbe mélyített lakó- vagy gazdasági épületet (SE 26) azonosítottunk be és tártunk fel (5. kép). A trapéz alakú, lekerekített sarkú objektum északnyugaton egy keskeny szögletes kiugrásban végződött, amely feltehetően az épület bejáratát képezhette. Az árok oldalai enyhén homorúak voltak, a trapéz alakú kis kiszögellésnél sekélyebb, majd hirtelen mélyült. Délkeleti részén egy kör alakú cölöp-

gyorsan mélyült. In the southeastern part of the house there was a post hole (SU 31), which must have supported the roof of the building. The artifacts recovered from here were similar to those yielded by SU 1, and therefore the two features are probably contemporaneous. Most of the artifacts were recovered from the eastern sections (C and D) of the pit house.

UNDATABLE ARCHAEOLOGICAL FEATURES

The area behind the bottling facility, east of the Roman carriage burial, was surveyed layer by layer with the help of soil removing machines, until the natural, brown humus layer and the yellow subsoil came to light. This part of the site was disturbed by two

lyuk helyezkedett el (SE 31), amely a földbe mélyített építmény tetőszerkezetét tarthatta. Az SE 1 leletanyagával megegyező kerámialeletek alapján feltételezhetjük az objektumok egykorúságát. A bontás során a legtöbb lelet az objektum keleti szeleteiből (C, D) került elő.

ISMERETLEN KORÚ OBJEKTUMOK

Az egykori palackozó hátsó részénél, a kocsisírtól keletre elterülő területet földmunkagép segítségével szedettük rétegesen tovább, a barna természetes humuszos, agyagos réteg és a sárgás altalaj elválásáig. A területet két párhuzamos, majd egyesülő csatornaárok is bolygatta. A bolygatásban, illetve a mellette levő barnás rétegben állatcsontokat találtunk, modern üveg-töredékek és egyéb modern kori tárgyak társaságában. A további gépi nyelés során azonban három különböző méretű (egy nagyobb SE 21; egy kisebb, tőle délre – SE 22 és egy a modern síttes lerakódás miatt félbevágott kisebb – SE 23) gödör került elő. Tisztításuk során kelta grafitos edénytöredéket, illetve római jellegű kerámia-töredékeket gyűjtöttünk be. Sajnos az SE 23-on kívül a többi objektumból régészeti lelet nem került elő. Figyelembe véve a tisztítás közben, valamint az SE 23-ban talált körömnymi őskori kerámiatöredékeket, nincs kizárva, hogy az objektumok a 2. szonda objektumaihoz hasonlóan, ugyancsak őskoriak, esetleg kelta koriak. Az SE 21 és 23 bontása közben egyre valószínűbbé vált, hogy az objektumok talán csak egy egyszerű réteghalmozás eredményei és nem szándékos beásások voltak, ugyanis oldalukban természetes rétegződés figyelhető meg, és egyik irányban sem körvonalazódtak.

Az objektumok feltáráásával párhuzamosan a munkaterület nyugati és északi részében is folytattuk a gépi humusztisztítást.

sewage trenches that run parallel and then merged. Animal bones were found in the disturbed soil and the brown layer next to it, as well as modern glass fragments and other modern objects. As the soil was further removed, however, pits of various sizes were discovered (a large one, SU 21; a smaller south of it, SU 22; and another small one cut by a modern rubble deposit, SU 23). During their clean-up the team found Celtic graphitic pottery fragments as well as Roman-like shards. Unfortunately, these were found in SU 23, the other two pits failed to yield archaeological artifacts. A tiny Prehistoric pottery fragment was also discovered here, and so it cannot be excluded that these objects are in fact Prehistoric, or Celtic, just as the objects brought to light from sondage no. 2. When SU 21 and 23 were excavated, the observations suggested that these features may have come into existence simply due to a natural filling up of the area, because natural deposition was observed around them, and these pits had no clear-cut boundaries.

Meanwhile these features were explored, soil removal continued in the western and northern part of the area. Only scattered stray finds from the Prehistoric period and the Middle Ages were collected from the disturbed upper layers of fill, mixed with modern garbage.

ROMAN PERIOD

Little information is available on the Roman period of this area, although it belonged to the suburbs of Aquincum civil town. The north gate of the town was located in a 2.2 km distance northeast of the present-day bath, and the north-south oriented road running parallel to the limes was in the near vicinity. There were villas along the road in varying proximity; these

A felső terepszintről a modern bolygatott, visszatöltött szemetes rétegből szórvány, kevert kerámialeleteket (őskor, középkor) sikerült begyűjteni.

RÓMAI KOR

A strandfürdő területének római koráról rendelkezünk a legkevesebb információval. A strand területe Aquincum polgárvárosának közvetlen vonzáskörzetéhez, előteréhez tartozott. A város északi kapujától ugyanis északnyugati irányban mindössze 2,2 km távolságra található, és a *limes* útál párhuzamosan futó, észak-déli irányú út mentén fekszik. Az utat egymástól kisebb-nagyobb távolságra épült villagazdaságok láncolata kísérte, amelyek jellemzően a 2. század végén – 3. század elején épültek (mint a békásmegyeri, a Mocsáros-dülői, a Csikós utcai és a Szőlőkert utcai villa). Ezek a villagazdaságok kisebb, valószínűleg veteráncsaládok vagy betelepült keleti családok által lakott és művelt birtoktestek központjai lehettek. A strandfürdőhöz legközelebb, légvonalban mintegy 500 méterre eső római kori építmény a Pusztakúti út és Határ út sarkán, a Pető Mária által 1987–88-ban (PETŐ 1993), majd 2016-ban részlegesen Vass Lóránt által kutatott római kori villaépület volt (VASS 2017), amely az ún. csillaghegyi villa néven ismert a régészeti szakirodalomban. A villa legkorábbi periódusa a Kr. u. 2. század közepére keltezhető, átépítésére pedig a 3. században kerülhetett sor. Az ásatások során későbbi, 4. századi használat bizonyítékai is előkerültek (PETŐ 1993, 149–150; VASS 2017, 33–36). A Forrest Hill lakópark munkálataihoz kapcsolódó, ugyancsak 2017-ben zajlott régészeti feltárások – a rézkori és kelta megtelepedési nyomok mellett – egy Kr. u. 2–3. századra keltezhető római kori épület omladékrétegét is napvilágra hozták (ld. Fényes Gabri-

were typically built in the late 2nd, early 3rd century, such as those in Békásmegyér, at the Mocsáros-dűlő, on present-day Csikós Street or Szőlőkert Street. These villas were probably the centers of small estates owned and used by families of veterans or eastern migrants. The Roman building that is closest to the present-day bath is on the corner of Pusztakúti Road and Határ Road, known as the Csillaghegy villa in the secondary literature. It was researched by Mária Pető in 1987–88 (PETŐ 1993) and in parts by Lóránt Vass in 2016 (VASS 2017). Its earliest phase dates from the AD 2nd century, and it was rebuilt in the 3rd century. The excavations proved that this building was still in use in the 4th century (PETŐ 1993, 149–150; VASS 2017, 33–36).

The archaeological excavations in 2017, connected to the construction of the Forest Hill apartment blocks, brought to light traces of Copper Age and Celtic settlements, as well as the destruction layer of a 2nd–3rd-century Roman building (see Gabriella Fényes's report in this volume). This building stood in the plot next to the Csillaghegy Bath, and so this is the Roman feature that is known to have existed here, spatially closest to and perhaps associated with the excavated Roman carriage burial. Both the Csillaghegy villa and the above-mentioned Roman building are dated to the same period as the carriage burial. It is a task for future archaeological and topographic research to identify the Roman settlement to which the carriage burial and the child's grave belonged.

The area was considerably disturbed by modern constructions during the building of the bath complex. Therefore, it came as a surprise that the Roman-period grave of an inhumed child was discovered in the southern part of the lot, at the edge of the

ella ásatási beszámolóját ebben a kötetben). Ez az épület a csillaghegyi strandfürdővel szomszédos telken fekszik, így a feltárt római kori kocsisírhoz legközelebb eső, jelenleg ismert római kori objektum, amelyet feltételeken összefüggésbe hozhatunk a kocsisíros temetkezéssel. Mind a csillaghegyi villa, mind az említett római kori épület fennállásának időszaka fedi az általunk feltárt kocsisír korát, ezért a terület jövőbeli régészeti-topográfiai kutatásának kell majd pontosan lehatárolni és azonosítani azt a római kori települést, amelyhez a kocsi- és gyermeksír is tartozott.

A munkaterületet a korábbi időszakokban, a strandfürdő fokozatos kiépülése során, jelentős mértékben megbolygatták. Meglepetés volt ezért, amikor a terület déli részén, közvetlenül az építendő épület szélén egy római kori, erősen bolygatott, csontvázas gyermeksír került elő (SE 11–12). A 0,2 m mély, 1,6 m hosszú és 0,65 m széles sírban (6. kép) – feltehetően antik bolygatás következtében – a 4–6 éves gyermek csontvázának részei nem anatómiai rendben helyezkedtek el, és a mellékletek közül is csak egy gömbtestű kerámiapohár részei maradtak meg. A gyermeksírtól 90 cm távolságra egy másik, nagyobb méretű sír feltárta jelentkezett (SE 18). A gépi humusztolás közben a modern betontömbök között a munkagép vastárgyakba akadott, amelyeket kirántott a földből. A vasak egy római utazókocsi alvázának vasalkatrészei voltak, amelyek – figyelembe véve az objektum méretét és alakját is – egy római császárkori kocsis temetkezést feltételeztek. A kocsisír a Budapesti Történeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum között kötött együttműködés keretében, Mráv Zsolt vezetésével és Schilling László régész segítségével 2017. március 29. és április 27. között került feltárássra. A sír leleteinek konzerválása és ki-

6. kép: Erősen bolygatott római kori gyereksír a kocsisír közvetlen közelében (Vass Lóránt)

Fig. 6. Heavily disturbed Roman grave of a child, in the near vicinity of the carriage burial (Lóránt Vass)

building to be constructed (SU 11–12). The grave was 0.2 m deep, 1.6 m long and 0.65 cm wide (Fig. 6); the skeleton of the 4–6-year-old child was not found in anatomical order, probably due to disturbance in Antiquity. Only fragments of a globular ceramic mug were preserved of the grave goods. The discoloration of soil indicated the presence of another burial (SU 18) 90 cm from the child's grave. When the soil was removed, the machine caught iron objects and pulled them out of the soil. These iron objects belonged to the chassis of a Roman carriage. These objects as well as the size and shape of the feature suggested

emelése a két intézmény restaurátorainak (Sztármáriné Bakonyi Eszter, Nagy Melinda – MNM és Ujvári Gábor – BTM Aquincumi Múzeum) közreműködésével történt.

A csillaghegyi kocsisír sok új információval gazdagította a császárkori kocsisírokról eddig kialakult képünket. Egyrészt egy újabb kocsit tartalmazó temetkezéssel gyarapodott az Aquincumhoz, illetve közvetlen közeléhez köthető kocsisírok száma. 2003-ban a legiotábor *canabae*jának temetőjében került elő Budapest területén az első, régészeti módszerekkel feltárt kocsisír (Budapest III. ker., Bécsi út 96/b [FACSÁDY 2004, 27–28; FACSÁDY 2005, 124–125]). A 19. században állítólag „Óbuda felett a szabad térségen” találták azokat a bronz kocsivereteket és bronzedényeket, amelyek talán egy elpusztított kocsisírból származnak (ORTVAY 1876, 102–104; SÁGI 1951, 76; ZSIDI 2003, 61; a leletgyűjtést a Magyar Nemzeti Múzeum őrizi: MNM RR 268/1873.1–6). Aquincum tágabb környékéről is több kocsisírt ismerünk (Budapest, III. ker. – Csúcshegy [HAVAS–SZILAS –M. VIRÁG 2007, 172–174]; Budakeszi, Széchenyi u. 104–106. [MRÁV 1999]; Budaörs–Kamaraderdei-dűlő [MRÁV 2016, 490–528]; Érd–Érdliget [GAUL 1890, 98–107]), amelyek bizonyítják, hogy nemcsak vidéken, hanem az *Eravisci* egykori törzsi központja, majd Pannonia Inferior tartományi fővárosa körül is jelen volt a helyi őslakos származású törzsi elit.

A csillaghegyi kocsisír másik újdonsága, hogy annak közvetlen közelében egy kifosztott gyermeksír is előkerült (6. kép), amely azonos tájolása és közelsége miatt nem lehetett független a kocsit tartalmazó gödörtől. A kocsisírok egyik problémája, hogy csak ritkán tudunk konkrét temetkezést, halottat hozzájuk kötni (MRÁV 2009, 80–81). Ezen kivételes esetek számát gya-

that a Roman imperial carriage burial was found. The grave was excavated as a joint enterprise of the Budapest History Museum and the Hungarian National Museum, led by archaeologist Zsolt Mráv, with the assistance of archaeologist László Schilling, in March 29–April 27, 2017. The finds were collected and conserved by restorers in both institutions (Eszter Sztármáriné Bakonyi and Melinda Nagy from the HNM, and Gábor Ujvári from the BHM, Aquincum).

The Csillaghegy carriage burial contributes important information to our knowledge of such burials, adding another find to the list of wagon graves associated with Aquincum and its nearest vicinity. The first such burial in the area of present-day Budapest was discovered and excavated by proper archaeological methods in 2003, in the *canabae* of the legionary fortress (Budapest, District 3, 96/b Bécsi Road [FACSÁDY 2004, 27–28; FACSÁDY 2005, 124–125]). The bronze wagon mounts and vessels that came to light „above Old Buda, in the open” in the 19th century, may also have originated from a destroyed carriage burial (ORTVAY 1876, 102–104; SÁGI 1951, 76; ZSIDI 2003, 61; the finds are stored in the Hungarian National Museum, inv. no. MNM RR 268/1873.1–6). Several carriage and cart graves are known around Aquincum (Budapest, District 3 – Csúcshegy [HAVAS–SZILAS –M. VIRÁG 2007, 172–174]; Budakeszi, 104–106 Széchenyi Street [MRÁV 1999]; Budaörs–Kamaraderdei-dűlő [MRÁV 2016, 490–528]; Érd–Érdliget [GAUL 1890, 98–107]). These burials prove that the indigenous tribal elite of the *Eravisci* was present not only in the countryside but also around the center of the province of Pannonia Inferior.

The other element of the Csillaghegy burial that is of special interest is the presence

rapítja a csillaghegyi kocsisír. Ráadásul itt az elhunyt fiatal életkora nemcsak érdekes, hanem szokatlan is. Azt egyelőre nem lehet eldönteni, hogy ő volt-e a sír „főhalottja”, akit a kocsival együtt temettek el, vagy csak későbbi betemetkezés során került a kocsit tartalmazó gödör mellé.

Figyelemre méltó a kocsi eltemetési módja, amelyre eddig nem ismertünk példát (7. kép). A négykerekű, kar- és háttámlás üléssel ellátott kocsit a nagyméretű és mélyre ásott sírgödörbe, útra készen, felszerelt kerekekkel helyezték el. A szertartás során azonban – szándékosan vagy csak véletlenül – úgy borították bele a kocsit, hogy az átfordult és kerekekkel felfelé érkezett a gödör aljára. Régészeti szempontból ez nagy szerencse volt, ugyanis a felszíni bolygatások következményeként csak az

of a child's robbed grave in the near vicinity (Fig. 6). The identical orientation and proximity of the two graves suggest that they are associated. It is a usual problem with wagon burials that no actual grave and deceased is discovered around them to which they could be connected (MRÁV 2009, 80–81); the Csillaghegy burial is, however, an exception. The young age of the interred person is not only interesting but also unusual. It is still dubious if the child was interred at the same time as the carriage, or was later buried beside the carriage.

The way the carriage was buried is again, unusual; no analogies have been found (Fig. 7). The four-wheeled carriage's seat was equipped with arm- and high back-rest, and the wagon was placed in a large and deep pit, with the wheels on, as if ready

7. kép: A kocsisír feltárt gödre, benne a római kori utazókocsi vasalkatrészeivel, bronzdíszítményivel és a leölt két fogatos ló csontvázával (Rupnik László)

Fig. 7. The excavated pit of the carriage burial, with the iron parts and bronze ornaments of the Roman travelling carriage, and the skeletons of the two draft horses (László Rupnik)

alváz jól rekonstruálható szerkezeti elemei sérültek. Alul viszont a kocsiszekrény részei, a bronz díszek és vasalások az eredeti helyükön, sértetlenül megőrződtek. Miután a kocsi bekerült a sírgödörbe, magára a kocsira, illetve a mellé elhelyezték a leölt két fogatosló tetemét is. Az egyik ló kantárját trombitamustrás áttört veretpár díszítette (8. kép), a befogásukra szolgáló fajármot pedig makkos bronz szárvezető karikákkal látták el. A kantárveretek készítését az Antoninus korra tehetjük, amely a csillaghegyi kocsit előzetesen a Kr. u. 2. század második felére, legfeljebb a 3. század elejére keltezi.

A kocsi egyik különlegessége az a könnyű szerkezetű tetőkonstrukció, amelynek minden oldalát behúzott függönnyel lehetett takarni. Erre utalnak az íves kialakítású tető alá erősített vas karnis rudak, amelyekre részben felfűzve, részben arról lefutva nagyszámú réz függönykarikát találtunk. Ez az első alkalom, hogy egy római kocsi tetőszerkezete régészeti feltáráson előke-
rült, s hogy azt nagy biztonsággal rekonstruálni lehet.

A csillaghegyi kocsinak a leglátványosabb meglepetését azonban kétségtől a rendkívüli díszettsége okozta, amellyel a sírokban feltárt kocsik sorában a legszebb pannoniai darabok közé került. A díszítést alkotó tizennégy bronzszoborból négy teljesen egyforma rúdvég, amelyek közepére egy griffet és annak két oldalára egy-egy kígyót helyeztek. A csillaghegyi kocsi griffjei madártípusúak, amelyek oroslán testtel és ragadozó madár fejével rendelkező szárnyas keveréklények voltak. A griffeket főleg őrző, bajelhárító tulajdonságaik miatt alkalmazták előszeretettel síremlékek, de bútorok, fegyverek és páncélok díszítésére is. A griffeket két oldalról kísérő sárkánykígyók minden bizonnyal a baziliszkuszokkal azonosíthatók, amelyek az ókorban

8. kép: A trombitamustrás kantárveretek egyike a kocsisírból (Nyíri Gábor)

Fig. 8. One of the openwork mounts of the harness, decorated with trumpet motif (Gábor Nyíri)

for a journey. However, during the ritual the carriage was incidentally or deliberately turned upside down, with the wheels up. From an archaeological point of view this proved lucky, because thus only parts of the undercarriage were damaged during later disturbances. The carriage itself and its bronze mounts remained intact and were found at their original position. After the wagon was deposited in the pit, the bodies of the two horses were placed beside or on top of it. One of the horse headgears is decorated with a pair of openwork mounts with trumpet patterns (Fig. 8), and the wooden yoke was equipped with bronze rein terrets, decorated with acorn motif. The harness mounts were made in the Antonine period, suggesting that the Csillaghegy carriage dates from the second half of the 2nd or the beginning of the 3rd century.

The light roof construction of the carriage, to which curtains were attached on all sides, makes the carriage even more special. This is indicated by the iron curtain rods attached under the arched roof, on and around which copper curtain rings were found in large numbers. This is the

arról voltak ismertek, hogy távolról, már a hangjukkal és a tekintetükkel is ölni tudtak. Ezeket a bronzból öntött alkatrészeket egy-egy ívesen oldalra kihajló, vaslemezekkel megerősített farúd végére illesztették. A fa karok bronzfejének kígyó formájú kampóira kötötték fel a kocsiszekrényt, amely így viszonylag szabadon mozoghatott. Ez a technikai megoldás egyfajta lengéscsillapítóként jelentősen tompította a kocsi rázkódását.

A csillaghegyi kocsinak a funkcionális vasalkatrészeit is gazdag féंबरakás díszítette, amelyet a kocsi hátsó oldalán díszes szoborgalériával egészítettek ki. Az itt látható tíz figurális bronzszobor Dionüszoszt (a rómaiak Liber Paterét) és vidám kíséretét idézte meg. A kompozíció központi alakja maga az istenség volt, aki kezében szőlőfürtöt és egy olyan edényt tartott, amelyből

first time that the roof construction of a Roman carriage is found at an archaeological site and is suitable for reconstruction.

The most unusual trait of this carriage is the richness of its ornamentation; it is one of the most beautiful pieces of carriages and carts in Pannonia. Of the fourteen figural bronzes that decorate the carriage, four are identical rod finials with two open hooks, depicting a griffon in the middle and two snakes on its sides. The griffons of the Csillaghegy carriage are bird-like hybrid creatures with the winged body of a lion and the head of a bird of prey. Griffons were believed to be guardians and protectors and were often depicted on funerary monuments, as well as on pieces of furniture, weapons, and armor. The snakes on the two sides of the griffon are probably basilisks, which in Antiquity were believed

9. kép: Egy Dionüszosz csodás hatalmával kezes háziállattá szelídített tigris bronzszobra a csillaghegyi sír kocsjának hátuljáról (Kardos Judit)

Fig. 9. Bronze figurine of a tiger tamed by Dionysus's mythical power, from the backside of the Csillaghegy carriage (Judit Kardos)

bort öntött. A bort az általa megszelídített tigrisek kinyújtott nyelvükkel lefetyelik (9. kép). Dionüszosz egyik csodálatos tulajdonsága, hogy a félelmetes nagymacskákat olyan kezes háziállatokká bűvölte, akiket kocsija elé foghatott. A szelíd dionüszikus tigrisek és párducok még azt is eltűrték, hogy az istenség kíséretének tagjai hátukra pattanva „meglovagolják” őket. A kocsi hátulján találkozunk a fuvolán játszó Pánnal, de az ülés keret hátsó tábláján, egy oroszlánfő két oldalán felvonultatták az istenség akarátának önmagukat teljesen átadó bacchánsnők díszítő büsztjeit is. A kompozíció két szélén, hüvelyveretekre mintázott mellképek formában két szatürosz is megjelenik, akiknek a szemeit ezüstberakással hangsúlyozták. A röntgenfelvételek és a már restaurált darabok alapján a vasalkatrészek rézberakásai rozettákat, szőlő- és borostyánindákat ábrázolnak, ahogy teljesen benövik azok teljes felületét (10. kép). A növények túlradó vegetációja, a növényi természet buja burjánzása mind Dionüszosz jelenlétének a szimbóluma. A kocsi díseiből tehát tiszta dionüszikus mitológiai képprogram tükröződik, amely igazodott az őslakos *Eravisci* törzsi elitjének túlvilág-képéhez. A sírokból eddig előkerült kocsiknál, már ahol előfordult figurális szobordíszítés, mindig Dionüszoszt és körét idézték meg, amely nem volt véletlen. Az istenség ugyanis olyan boldog, aranykort idéző túlvilági életet kínált követőinek, amely nagyon hasonlított a kelták egyik túlvilág elképzelésére (MRÁV 2009, 85–86).

EGYÉB FELTÉTELEZHETŐEN RÓMAI KORI OBJEKTUM

A gépi szedés során a munkaterület északi részében, a palackozóhoz közel, két további gödör körvonalazódott. Egy kisebb méretű kerek alakú (SE 13 – 4. kép), illetve

to be able to kill from a distance, with their mere voice and gaze. These cast bronze pieces were attached to wooden poles strengthened with iron plates, and the body of the carriage hung from the snake-shaped bronze hooks. Thus, the carriage's body moved relatively freely, which must have had a shock-absorbing effect and improved ride quality.

The functional iron parts of the carriage were also richly decorated with metal inlays, and on the backside of the carriage there was a gallery of statuettes. These ten figurines represent Dionysus (or for the Romans, Liber Pater) and his cheerful retinue. The central figure is the god himself, holding a bunch of grapes and a vessel from which he pours wine. His tamed tigers lap the wine, sticking out their tongues (Fig. 9). One of Dionysus's miracles was to tame these beasts and turn them into pets to pull his carriage. These tamed tigers and panthers even allowed members of the god's retinue to ride them on the back. Pan is also depicted among the figures, playing on his flute. On the backside of the seat, on two sides of a lion's head, there were decorative busts of maenads, female worshippers of Dionysus. On the two sides of this composition, mounts with half-length portraits of two satyrs are seen, their eyes are emphasized with silver inlays. The X-ray images and the already restored pieces suggest that the brass inlay of the iron parts were decorated with rosettes, grapes, and ivy motifs covering the whole surface (Fig. 10). The luxuriant and lush vegetation and floral motifs are symbols of Dionysus himself. Thus, the ornaments of the carriage display a Dionysian program, in accordance with the concepts of the afterlife of the indigenous *Eravisci* tribal elite. Figurines on carts and carriages brought to light from graves

10. kép: Sárgaréz berakással díszített vasalkatrész a koci vasalásai közül (Nyíri Gábor)
Fig. 10. Iron part of the carriage decorated with brass inlay (Gábor Nyíri)

tőle északkeletre egy hosszabb, enyhén lejtős, lekerekített sarkú, téglalap alakú (SE 15) beásás. A kisebb méretű gödör felszínén mészkődarabkák jelentkeztek. Emiatt és az előkerült gyereksír közelsége alapján a területen feltételezett római temető egyik hamvasztásos sírjára gyanakodtunk. Mindkét gödör betöltését egy kompakt, kemény, barnás agyagréteg képezte, amely a teljes munkaterületen végig futott. Az SE 13 betöltésébe (SE 16) és főleg annak aljára kisebb méretű mészköveket dobáltak bele. A kősor alatt a betöltés egy sárga agyagos réteggel keveredett. A mészköveken kívül csupán egy kisebb méretű római kori sárga kerámiatöredék került belőle elő. Temetkezésnek nyomát így nem sikerült beazonosítanunk.

Az előző objektummal ellentétben, a nagyobb kiterjedésű SE 15 objektum betöltési rétege (SE 17) semmilyen régészeti anyagot nem tartalmazott, csupán helyenként apróbb kavicsdarabokat.

KÖVETKEZTETÉSEK

A régészeti feltárás eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a munkaterületen a dombos, lankás részekben intenzív, több korszakra keltezhető (kora és késő vaskor,

so far always represent Dionysus and his retinue, which is no coincidence. This god offered a happy, golden age-like afterlife for his followers, very much like the Celtic concepts of life after death (MRÁV 2009, 85–86).

OTHER, PROBABLY ROMAN FEATURES

During the soil removal by machines, two further pits were found in the north-eastern part of the area, close to the bottling facility: a smaller, circular pit (SU 13, Fig. 4), and another, elongated one, in the shape of a rounded rectangle, north-east to the former (SU 15). There were pieces of limestone on the surface of the smaller pit. For this reason, and because of the proximity to the child's grave, it was suspected to be a cremation grave of the Roman cemetery that is hypothesized to have been here. Both pits were filled by a dense, hard, brown layer of clay, which was present in the whole area. Small pieces of limestone were found in large numbers in the fill of SU 13 (SU 16), especially on its bottom. Under the limestone layer the fill was mixed with yellow clay. In addition to the limestone fragments, a small piece of

római kor, középkor) megtelepedés nyomai mutathatók ki, amely a természetes források közelségével is magyarázható. Míg a római korban főként a domboldalak lankásabb, egyenesebb részét használták, addig az őskorban a dombok lábánál, valószínűleg közvetlenül a vízforrás közelében telepedtek le. A császárkori kocsisír és a hozzá kapcsolódó magányos gyereksír pedig a közelben húzódó, még ismeretlen település, esetleg villagazdaság jelenlétére utalhat, vagy a már feltárt, a lelőhely vonzáskörzetében szórványosan elterülő római kori objektumokhoz rendelhető. Elegendő információ hiányában egyelőre ennek a kérdésnek az eldöntése a jövőbeli kutatásokra hárul.

Vass Lóránt – Mráv Zsolt

yellow Roman pottery was unearthed from here. Thus, no burial was identified.

As opposed to this above-mentioned small pit, the fill (SU 17) of the larger pit (SU 15) did not yield any archaeological material, only a few pebbles.

CONCLUSIONS

Based on the results of the excavation, the hilly, sloping part of the area showed traces of intensive human habitation throughout several periods, including the early and late Iron Age, the Roman period, and the Middle Ages. This may be explained by the proximity of natural resources as well. While in the Roman period it was mostly the declivous part of the hills that the locals used, in Prehistoric times they settled at the foot of the hills, probably immediately next to the water. The carriage burial and the child's grave from the imperial period suggest the presence of a yet undiscovered settlement or villa; or they may be analogous to the already excavated single Roman archaeological findings in the site's vicinity. It is a task for further research to clarify this question.

Lóránt Vass – Zsolt Mráv

IRODALOM / REFERENCES:

- BERTALAN 1976 • Bertalan V.: A középkori ásatások-kutatások története Óbudán (1850–1975)(The History of the Investigation and Excavation Works on the Territory of the Medieval Óbuda [1850–1975]). *BudRég* 24/1 (1976) 31–42.
- BÓNIS-BURGER 1956 • B. Bónis É. – Sz. Burger A.: Leletmentő ásatások az 1954. évben. *ArchÉrt* 83 (1956) 94–103.
- GAUL 1890 • Gaul K.: Ókori kocsi helyreállítása. *ArchÉrt* 10 (1890) 193–205.
- FACSÁDY 2004 • Facsády A.: Temetőfeltárás a Bécsi úton (Excavation at a cemetery in Bécsi Road). *Aqfűz* 10 (2004) 21–29.
- FACSÁDY 2005 • Facsády A.: III. Bécsi út 96/b. In: Zsidi P (szerk.), *Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989–2004* (Treasures under the city. Survey

- of the archaeological heritage of Budapest, 1989–2004. Temporary exhibition at the Budapest History Museum 27 May – 20 August 2005). Budapest 2005, 124–125.
- HAVAS–SZILAS–M. VIRÁG 2007 • Havas Z. – Szilas G. – M. Virág Zs.: Próbafejtés a csúcshegyi római villa környezetében II. (Test excavation in the region of the Roman villa on Csúcshegy II). Aqfűz 13 (2007) 154–179.
- LASSÁNYI 2009 • Lassányi G.: Budapest III. ker., Pusztakúti út 54. (Hrsz: 22901). Aqfűz 15 (2009) 171.
- LASSÁNYI – SZILAS 2001 • Lassányi G. – Szilas G.: Szondázó jellegű feltárások a Budapest, III. ker. Pusztakúti út mentén (Test excavation along Budapest III, Pusztakúti Road). Aqfűz 7 (2001) 96–102.
- MRÁV 1999 • Mráv Zs.: Budakeszi, Széchenyi utca 104–106. RKM 1999, 174.
- MRÁV 2009 • Mráv Zs.: Utas két világ között. A helyi elit kocsit tartalmazó temetkezései a császárkori Pannoniában. Ókor 8/3–4 (2009) 86–95.
- MRÁV 2016 • Mráv Zs.: Az eraviscus törzsi elit nyomában. Császárkori kocsi- és lósírok a budaörsi római vicus temetőjében (Auf den Spuren der Eravisker-Stammeselite. Kaiserzeitliche Wagen- und Pferdegräber der römischen Siedlung von Budaörs-Kamaraerdei-dűlő). In: Ottományi K. (szerk.), A budaörsi római vicus temetője. Régészeti tanulmányok. Budapest 2016, 490–528.
- NAGY L. et al. 1959 • Nagy L. – Alföldy G. – Nagy T. – Sz. Póczy K. – T. Schreiber R. – Kaba M. – Wellner I. – Parragi Gy. – Szilágyi J. – Bertalan V. – Gerevich L. – Nagy E. – Holl I. – F. Tóth R. – Lócsy E. – H. Gyürki K. – Cserey É. – Gábori M. – Gerő Gy. – G. Sándor M. – Seenger E.: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1958. évben. BudRég 19 (1959) 243–272.
- ORTVAY 1876 • Ortway T.: A Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség gyűjteménye 1874-ben. ArchKözl 10 (1876) 83–133.
- PETŐ 1993 • Pető M.: Reste einer römischen Villa in Csillaghegy. BudRég 30 (1993) 149–158.
- RÉSŐ ENSEL 1862 • Réső Ensel S.: Árpád sírja. Vasárnapi Újság 9/38 (1862) 451–452.
- SÁGI 1951 • Sági K.: Adatok a pannoniai császárkori kocsitemetkezések ethnikumának kérdéséhez. ArchÉrt 78 (1951) 73–77.
- VASS 2017 • Vass L.: Újabb régészeti kutatások a csillaghegyi villa területén (New archaeological research in the territory of the villa at Csillaghegy-Budapest. Aqfűz 23 (2017) 15–35.
- ZSIDI 2003 • Zsidi, P.: Die Frage der Hügelgrab- und Wagenbestattungen in Aquincum. In: Szabó, Á. – Tóth, E. (Hrsg.), Pannonica. Provincialia et archaeologica. Studia sollemnia Eugenio Fitz octogenario dedicata. Libelli Archaeologici ser. Nov. No. I. Budapest 2003, 57–80.
- <http://www.aquincum.hu/sajtoszoba/hatezer-eves-multtal-rendelkezo-lakopark-epul-csillaghegyen/>

Új rézkori, vaskori és római kori emlékek Csillaghegyen

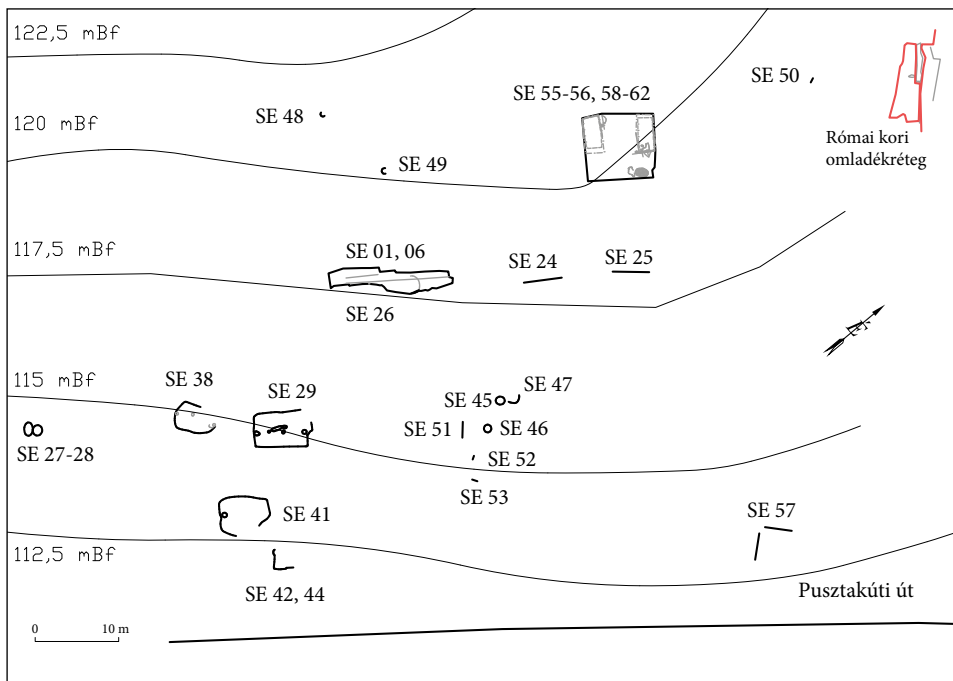
(Budapest III. ker. Pusztakúti út 12., Hrsz.: 65814/5)

2016. november 9-én a BTM munkatársai régészeti szakfelügyeletet kezdtek el Budapest III. kerületében, a Pusztakúti út 12. szám alatti telken. Az említett területen a Forest Hill Lakópark második üteme keretében egy 11 épületből álló, 148 lakásos lakópark építési munkálatai kezdődtek meg. A kivitelezés során lépcsőzetesen három lavírsíkot alakítottak ki a hegyoldalon, amelyeket ezután nagy átmérőjű fúrt cölöpözéssel készítettek elő a további épületalapozáshoz. Az első leletek és roncsolt objektumok a legalsó lavírsík rézsúfalában tűntek fel, miután az építési terület zömét már lecölöpözték. Ezért csak igen kis területen nyílt alkalmunk rézsúkanállal ellátott forgókotróval letermelni a felső rétegeket. Mivel régészeti objektumok nem kerültek elő ezzel a módszerrel, és réteggövető humuszolásra sem nyílt alkalmunk, csak a későbbi földmunkák megfigyelésére alapozhattuk reményeinket. Az építkezés következő fázisában megindult a betoncölöpöket összekapcsoló fejtegerendák alapárkainak kiásása. Ezt a munkafolyamatot állandó régészeti megfigyelés és az azt kiegészítő régészeti bontómunka kísérte. 2016 végétől 2018. januárjáig összesen 43 napot töltöttünk régészeti megfigyeléssel, 60 nap bontómunka során pedig 1852 m²-t tártunk fel.

Recent Archaeological Findings on Csillaghegy from the Copper Age, Iron Age, and the Roman Period

(Budapest, District 3, 12 Pusztakúti Road, lot no. 65814/5)

On November 9, 2017, archaeologists of the Budapest History Museum started a survey at 12 Pusztakúti Road, in District 3 of Budapest. In this area a residential unit of 11 blocks and 148 flats started to be built in the second construction phase of the Forest Hill Residential Park. Three leveled surfaces arranged in tiers were created on the hillside, and the places of the future pillars were prepared in order to facilitate foundation works. The first artifacts and damaged archaeological features came to light in the embankment of the lowermost leveling, when most of the pillars were already put in place. Therefore, removing the top layers with a machine excavator was possible only in a small area. No archaeological features were unearthed by this method and removing the soil layer by layer was not an option. Therefore, observations made in the later phases of earthworks served as the only source of information. In the next phase, the foundation trenches of the lintels connecting the concrete pillars were dug. This was made under the continuous supervision of the archaeologists and was followed by excavation. From the end of 2016 until January 2018, archaeological observations were made on 43 days, while the 60 days of excavation explored a surface of 1852 m².

1. kép: A Pusztakúti út 12. szám alatt végzett régészeti feltárások a római kor bejelölésével
(Fábián István – Kovács Tibor)

Fig. 1. Archaeological excavations undertaken at 12 Pustakúti Road; the Roman period is highlighted
(István Fábián – Tibor Kovács)

A 235 m tengerszint feletti magasságot elérő, nagyrészt karni szarukőmentes dolomitból és földolomitból álló Péter-hegy a Pilis-hegység délkeleti csücskében helyezkedik el, az Üröm-hegy és a Róka-hegy között (SCHAFARZIK 1964). Keleti lábánál, több helyen, középső oligocén kiscelli agyagot bányásztak csillaghegyi téglagyárak számára, a 20. század elejétől fogva az 1980-as évek végéig (www.egykor.hu). A feltételezésekkel ellentétben, a szóban forgó teleknek csak a felső részén folyt modern bányászat, így a 110–117 mBf magasságban elhelyezkedő régészeti jelenségek az építkezés kezdetéig érintetlenek voltak.

A régészetileg érintett zónára (1. kép) általánosan jellemző természetes lejtés 10°

The Peter Hill, 235 m above sea level and mostly of hornstone-free dolomite and main dolomite dating from the Carnian period, is located in the southeastern part of the Pilis Hills, between Üröm Hill and Róka Hill (SCHAFARZIK 1964). At its foot to the east, so-called Kiscell clay from the Oligocene was extracted from the early 20th century until the late 1980s, to supply the brick factories at Csillaghegy (www.egykor.hu). As opposed to expectations, clay extraction was only undertaken in the higher part of the lot, and so the archaeological features 110–117 m above Baltic sea level were not affected until the present construction works.

The natural slope of the zone (Fig. 1) that is of archaeological interest is ca. 10° , to the

körül alakul, délnyugati irányban. Ugyanott, az átlagos 0,5–1 m vastag jelenkori feltöltés alatt 20 cm jelenkori humusz húzódik, amely alatt 100–130 cm vastag sárgásbarna, áthalmazott (lejtőmozgás?) löszös, agyagos, alacsony humusztartalmú réteg fekszik. Ez alatt található az a többnyire 80–90 cm (egyes részeken 1,4–1,6 m!) vastag őshumusz, amelyben az őskori objektumok, jelenségek is elhelyezkedtek. Az őshumusz (SE 04) alatt 10–20 cm vastag világos vörösesbarna, átmeneti zóna – szubhumusz – látszódott, amely alatt a steril sárga löszös agyag feküdt. Az őskori objektumok két csoportra bonthatók, 1: a rézkoriak zöme a humuszban volt, nem látszott beására utaló nyom és nem mélyedtek le a sárga altalajba. Ez alól csak egy gödör volt kivétel (SE 26). 2: a kelta objektumok foltjai a humuszban jelentkeztek, mindegyiknél határozott beásás látszott, és nagy részük a sárga altalajba, vagy a szubhumuszba mélyült le. Az intenzív rézkori területhasználatot támasztja alá, hogy ritkásan ugyan, de a teljes építési területen gyűjteni lehetett a sötétbarna őshumuszból származó apró állatsont-, kerámia-, és paticstörédekeket, illetve elvértve pattintott kőeszközöket is.

Az építési terület északnyugati sarkában ugyan kis felületen, de annál intenzívebb formában, egy római kori épület omladéka került elő, a római mindennapok egy korszakára, mégpedig a 3. század első két harmadára keltezhető gazdag leletanyagával.

A lelőhely értelmezése kapcsán meg kell jegyeznünk még, hogy a szakfelügyelet keretében végzett munka megkötései miatt csak az építendő épületek helyén, a tervekben szereplő mélységig dolgozhattunk. A terepi, régeltani viszonyokból adódóan, egyes helyeken a humusz alatti altalajba is lemélyedtek, míg másutt még a humusz felső részét sem érték el a kivitelezők.

southwest. Under the modern fill, which is 0.5–1 m thick on average, there is a 20 cm layer of modern humus, under which a 100–130 cm thick, yellowish brown, relocated (by the natural movement of the slope?) layer of loess and clay is to be found, with a low ratio of humus. The ancient humus layer (Stratigraphic Unit 04) that includes prehistoric features is underneath this latter relocated layer; this is 80–90 cm thick (but at places it is as thick as 1.4–1.6 m). Under the ancient humus there is a transitory layer, the subhumus, 10–20 cm thick, light red brown, under which there is the sterile, yellow loessy clay. The prehistoric features can be divided into two categories. 1. Most of the Copper Age features were embedded in the humus layers, did not extend as deep down as the yellow subsoil. The only exception was a pit (SU 26). 2. The soil discolorations associated with Celtic features were observed in the humus layers as well, but they had definite contours and most of them continued into the yellow subsoil or into the subhumus layer. The intensive use of the area in the Copper Age is testified to by the few and scattered, small fragments of animal bones, pottery, and wattle-and-daub, and at place even chipped stone tools, found scattered in the whole construction area in the dark brown layer of ancient humus.

In the northwestern corner of the construction area the rubble of a Roman period building came to light, limited to a small but intensive surface. A rich assemblage of artifacts dated to a specific time of the Roman era, the first two thirds of the 3rd century, was recovered from here.

It is important to note that the survey only made it possible to explore the surfaces associated with planned buildings, and only in a depth specified in the plans. As

2. kép: Tűzdelt-barázdás díszítésű csésze, lapos orsókarika és kocsikerék modell (vagy díszített orsókarika).
Középső rézkor (Szilágyi Nóra)

Fig. 2. Cup with furrow-stitch decoration, disc-shaped spindle whorl, and model of a wagon wheel (or ornamented spindle whorl). Middle Copper Age (Nóra Szilágyi)

RÉZKOR

A Pusztakúti út 12. sz. alatt részlegesen feltárt terület legkorábbi települési nyoma- it a középső rézkor második felére, az ún. „Protoboleráz” stílusú kerámiával jellemez- hető időszakra (kb. Kr. e. 3700–3500) kel- tezhetjük, amelyet a jellegzetes lapos or- sókarikák mellett elsősorban több tűzdelt barázdás és mészbetéttel díszített edénytö- redék, illetve egy kiegészíthető egyfűlű csé- sze igazol (2. kép).

Az összefüggő alsó metszetfalban és fe- lületben megfigyelhető, ritkásan elhelyez- kedő jelenségek arra utalnak, hogy az idő- szakra jellemző módon ez a település is laza szerkezettel rendelkezhetett. A megtelepe- dés feltárható jelenségeit egymástól függet- len omladékrétegek, tapasztástöredékekből álló kisebb felületek és égett-faszenes foltok képviselték. Két helyen nyílt alkalmunk feltárni viszonylag nagyobb területen, pa- ticsomladékkal, *in situ* agyagtapsztásokkal és edényekkel, szövöszéknehezékekkel jellemezhető jelenségeket. Három esetben az építkezés miatt kialakított metszetfala-

a consequence of the geography and stra- tigraphy of the area, the archaeological fea- tures sometimes extended into the subsoil under the humus layers, but at other places the construction works affected only the top layers above the humus.

COPPER AGE

The earliest settlement traces in the par- tially excavated area at 12 Pusztakúti Road are dated to the second half of the middle Copper Age, the period for which the so- called Proto-Boleraz style pottery is typical (around 3700–3500 BC). In addition to the characteristic, disc-shaped spindle whorls, pottery fragments ornamented with white inlay and furrow-stitch decoration, as well as a single-handle cup testify to this period (Fig. 2).

The archaeological features are scattered in the lower section wall and surface, sug- gesting a loose settlement structure, as is typical for this period. The observable fea- tures of settlement were unrelated rubble layers, small plastered surfaces, and burnt,

kon tudtuk dokumentálni a narancssárga – vörös patics „csíkokat”. Két égett és két faszenes folt, valamint egy-két paticskoncentráció, illetve egy szórt kövekből, szarvasagancsból és csontokból álló jelenség látszólag nem állt szoros összefüggésben más jelenségekkel, objektumokkal. Az említettek közül a legjelentősebb a tizenegy méter hosszúságban, 2–2,5 méter szélességben feltárható, 113,40–113,60 mBf között előkerült, kiégett tapasztásokból és *in situ* edényekből álló jelenség (SE 01: 3. kép). Délnyugati részén számos összerogyott tárolóedényt tártunk fel, rajtuk és közöttük kisebb-nagyobb tapasztásdarabok hevertek. Északkeleti irányba haladva egyre több paticssal találkoztunk, míg az „utolsó” nyolc méteren már összefüggő paticsomlódékkal számolhattunk (SE 06).

Mivel a rézkor második felének lakóházairól igen kevés adat áll a kutatás rendelkezésére, e maradványok értelmezése különös jelentőséggel bír. Bizonyosnak látszik, hogy a rézkor első felére jellemző, földbe mélyített tartószerkezettel rendelkező, így régészetiileg világosan megfogható jeleket hátrahagyó, oszlopos szerkezetű házak építésének hagyománya a középső rézkor első felében, a Balaton-Lásinja-Ludanice időszakot követően lényegében feledésbe merült. Hasonló jellegű, egyértelműen házalapként értelmezhető nyomok a következő, ún. „Protoboleráz” kerámiával jellemezhető, illetve a késő rézkori Baden időszakból jelenleg nem ismertek; az egykori lakóépületekre, építményekre igen kevés és megkérdőjelezhető bizonyíték van. A kutatás ezért gyakorta a különféle szabályos módon kialakított, cölöplyukakat és tűzhelyeket is tartalmazó, esetleg cölöplyukakkal körülvett gödröket azonosította lakóépületként (pl. GALLINA–SOMOGYI 2002, 223), holott a földfelszíni építmé-

charcoal spots. In two cases it was possible to explore larger features with wattle-and-daub rubble, *in situ* adobe plasters, pots, and spindle weights. In three cases, orange and red wattle-and-daub ‘stripes’ were documented in the construction-related section walls. There were a few features and stratigraphic units that seemed unrelated to the others: two burnt and two charcoal patches, two places where wattle-and-daub fragments concentrated, and one feature of scattered stones, deer antlers, and bones. Among these, the most important one is a feature 11 m in length, explored in a width of 2–2.5 m, 113.40–113.60 m above Baltic sea level. It consisted of burnt plasters and *in situ* pots (SU 01: Fig. 3). In its southwestern part a number of collapsed storage vessels were brought to light, covered by fragments of plaster. As we proceeded to the northeast, more and more wattle-and-daub fragments were found, and in the last 8 m there was a continuous surface of wattle-and-daub rubble (SU 06).

As there is limited information available on dwelling houses in the second half of the Copper Age, these remains are of special interest. It is certain that the post-structure houses with sunk supports, which leave archaeologically clearly perceptible traces, went out of use in the first half of the middle Copper Age, after the Balaton-Lásinja-Ludanice period. Similar traces, unambiguously identified as foundations of houses are unknown from the next period characterized by Proto-Boleraz pottery, and from the late Copper Age, Baden period. Only a few and dubious traces of dwellings and other buildings are known. Therefore, scholarship often attempted to identify regular-shaped pits, sometimes surrounded by post holes, or with post holes and a fireplace in them, as dwellings (e.g. GALLI-

3. kép. Paticsfalú házomladék részlete, in situ edényekkel, agyagnehezékekkel és agyagtapasztásokkal. Középső rézkor (Kraus Dávid)

Fig. 3. Rubble of a house with wattle-and-daub walls, ceramic vessels in situ, clay weights and plastering. Middle Copper Age (Dávid Kraus)

nyek egykori létezését a kevésbé jellemzően előkerülő oszlophelyek (pl. WOLF 1997, 61–62), paticsos foltok és a jelentős mennyiségben megjelenő tapasztástöredékek egyértelműen jelzik a településeken. Mivel a lakóépületek régészeti nyomai nem, vagy csak igen nehezen foghatóak meg, felmerült a kutatásban (KALICZ 2003, 16), majd széles körben elfogadottá is vált a teljes egészében földfelszínre épített talpas boronaházak használatának feltevése. Az épületek helye a gödrök között megfigyelhető üres területeken valószínűsíthető (BONDÁR 2010, 332), ami a középső rézkor második felére, a „Protoboleráz” stílusú kerámiával jellemzett időszakra is elképzelhető. Ezt a Budapest térségében feltárt lelőhelyek laza szerkezete, a gödörobjektumok között több helyen (Rákoscaba–Major-hegy, Csúcs-hegy) megfigyelt üres területek is teljes mértékben igazolni látszanak (VIRÁG-TÓTH 2006; SZILAS–VIRÁG 2007).

NA–SOMOGYI 2002, 223). However, the occasionally found pillar holes (e.g. WOLF 1997, 61–62), wattle-and-daub surfaces, and abundantly available plaster fragments serve as evidence for buildings above the ground in the settlements. As the remnants of dwellings are difficult to notice and recognize, it has been raised (KALICZ 2003, 16), and has become a widely accepted idea, that timber-frame houses built completely above ground and resting on a timber foundation must have prevailed in these settlements. The buildings must have stood in the empty areas between the observed pits (BONDÁR 2010, 332). This may have been true for the second half of the middle Copper Age, the period characterized by the Proto-Boleraz pottery, as well. This theory is also supported by the loose structure of the sites around Budapest, and the presence of such empty areas between pit features (e.g. at Rákoscaba–Major-hegy,

A faltapasztásból származó lenyomatos töredékek alapján, a Pusztakúti úton előkerült omladék részlete a legnagyobb valószínűséggel épület maradványaként értékelhető. Annak ellenére, hogy letaposott járószint vagy padló nyomát nem lehetett azonosítani, több jelenség is azt jelzi, hogy ez esetben egy helyben leomlott, tapasztott konstrukcióról és nem a romok elplanírozásáról lehet szó. Ezt sejteti az omladék alatt két helyen is megfigyelt átégett tapasztott réteg (SE 10, 21), amely az épületen belüli tűzhelyeket jelezheti. Az omladék alatt és között in situ előkerült, jelentős számú nehezék, illetve a több csoportban megtalált, helyben összeomlott, többször másodlagosan is kiégett nagyméretű tároló- és egyéb edény szintén egy leégett, ledőlő épületre enged következtetni. Mindenképpen emellett szól a romok között helyben megmaradt, egyben leomlott, összefüggő töredezett tapasztástöredék előkerülése is. A Pusztakúti úton megfigyelt paticsfoltokhoz hasonló pl. Alsónána–Malomalja-dűlő lelőhelyen is megfigyeltek, amelyet ugyancsak házként azonosítottak (HORVÁTH 1973).

A kultúrrétegben húzódó vastag omladékréteg, vélhetően az egykori járószinten feküdt, az építmény maradványait a későbbi erózió és talajosodás során a területre rakódó humuszréteg őrizhette meg számunkra. Mivel földbeásott tartószerkezet nyoma nem került elő, jogosan merülhet fel, hogy ebben az esetben tapasztott falú boronaházat feltételezzünk, ám ennek igazolása majd a tapasztástöredékek tüzetes vizsgálta után válik lehetségessé. A nagyméretű edények, hombárok kétségtelenül az élelem házon belüli raktározását szolgálták, a táplálkozás maradványaira csekély számú állatcsont is utalt. A használati tárgyakat az omladék között előkerült pattintott kőeszközök mellett őrlőkő-töredék is képviselte, a sző-

Csúcshegy) (VIRÁG-TÓTH 2006; SZILAS-VIRÁG 2007).

On the basis of the impressed fragments of wall plaster, the rubble found at Pusztakúti Road must be the remains of a building. Although no stamped level or floor could be identified, there are several factors that point to a plastered construction that collapsed on the spot, instead of a leveling layer. Under the rubble the plaster is burnt at two locations (SU 10, 21); these may have been fireplaces. Under and among the pieces of rubble, a few weights were found in situ. Secondarily burnt, large storage vessels and other pottery, which had broken into pieces on the spot where they were found, also suggest that this was a building that burnt down and collapsed. A large piece of fragmented plaster that fell off and was found among the ruins also point to the same explanation. Wattle-and-daub fragments similar to those found at Pusztakúti Road were unearthed at the site of Alsónána-Malomalja-dűlő, and they were identified there as remains of a house (HORVÁTH 1973).

The thick layer of rubble inside the cultural layer probably covered the once existing floor, and the remains of the building were preserved because a natural soil layer covered the area due to later erosion. There was no trace of any structure to support the building dug into the soil, and so the question arises if this was a timber-frame house with plastered walls. This, however, can only be answered after the analysis of the plaster fragments. The large storage vessels undoubtedly served to store food inside the house; a few animal bone fragments also testified to food consumption. Objects of everyday use included chipped stone artifacts and a mill-stone fragment; spindle-whorls and

vőszék-nehezekek és orsókarikák pedig a házban végzett szövés-fonás gyakorlatáról tanúskodnak.

Az épület belsejében megfigyelt két tűzhelyszerű agyagtapasztás alatt megtalált gödör (SE 26) szokványostól eltérő tartalommal rendelkezett. A benne megtalált hamus rétegek, a nagy mennyiségű állatcsont, a vörös okker morzsák, és főként a megelőző időszakra jellemző csőtálpas edény tál és talp részének találkozásából való töredék széleinek aprólékos letördelése, a gödör rituális értelmezésének lehetőségét is felvetheti. Az objektumot még az építés előtt betemették, így az épület és a gödör összefüggése egyértelműen nem igazolható. Minthogy azonban a ház belsejében megfigyelt két tűzhelyre utaló agyagtapasztást nagyjából a gödör fölé alapozták, nem zárhatjuk ki, hogy esetleg egy, a ház megépítését megelőző rituális cselekedet maradványaival állhatunk szemben.

Az SE 01-től 25 méterre északra 114,5–115,20 mBf között, kb. 40 m² területen, két kisebb koncentrációban paticsomladékot, két *in situ* agyagtapasztást és agyagedényeket, egy-két agyagnehezéket, orsókarikákat, pattintott kőeszközöket, nyéllyukas kőbal-tát és egy rézárt találtunk. A hasonló jelenségek alapján nem zárható ki, hogy itt is egy ház állhatott, ennek egyértelmű bizonyítása azonban jelenleg már nem lehetséges.

Megfigyeléseink szerint a telken a rézkori területhasználat 110,3–114,5 mBf magasságban, a telek középső, északi részén mutatkozott intenzívnek. A rézkori megtelepedésre a környéken egyébként az állatunk vizsgált terület közvetlen közelében végzett korábbi ásatások is utaltak már. A 2000-es évek elején, a Forrásliget Lakópark építése kapcsán a Pusztakúti út délkeleti oldalán (31235 Lh. Az.), majd 2008-ban, a területünkől nyugatra fekvő Dobogókő

spindle-weights evidence the practice of weaving in the house.

A pit (SU 26) discovered inside the building under two fireplace-like plasters yielded unusual artifacts. The ashy layers found in this pit, as well as the large quantity of animal bone fragments and the pieces of red ochre it contained, raises the possibility of a ritual function. It was observed on a fragment of a stemmed bowl (the part where the bowl is attached to the stem) that its edges were meticulously chipped off, also suggesting an unusual, ritual interpretation. This feature was buried before the building was erected, and so their connection is dubious. However, the plasters identified as parts of fireplaces were placed on top of the buried pit, and so it cannot be excluded that it testifies to ritual activity before building the house.

Ca 25 m north of SU 01, 114.5–11.20 m above Baltic sea level, there was a ca 40 m² area where rubble wattle-and-daub concentrated in two heaps, there were two adobe plasters *in situ*, and clay vessels, a few clay weights, spindle whorls, chipped stone tools, a stone axe with a shaft hole, and a copper awl were discovered. Similar phenomena may suggest that there was a house here as well, although it is impossible to prove it.

According to the observations, the middle, northern part of the area, 110.3–114.5 m above Baltic sea level, was intensively used in the Copper Age. In the near vicinity, other archaeological sites excavated earlier testify to the presence of human settlements here in the Copper Age. The sites excavated on the southern side of Pusztakúti Road in the early 2000s, when the Forrásliget Residential Complex was built (31235 Site id. no.), and at 5–11 Dobogókő Street (60894 Site id. no. SZILAS 2009),

utca 5–11. szám alatt (60894 Lh. Az.: SZILAS 2009) felfedezett lelőhelyek nagy kiterjedésű területhasználatot bizonyítanak a környéken a rézkor késő rézkort megelőző időszakában. (K. D.–M. V. Zs.)

KÉSŐ VASKOR

A rézkorral szemben a késő vaskori megtelepedés objektumai már könnyebben értelmezhetők, habár több kérdést is felvetnek. Összesen négy félig földbe mélyített épületet és öt gödröt tártunk a fel, amelyek az előzetes leletanyag-feldolgozás nyomán a La Tène C? időszakra keltezhetők. Az építkezés üteméhez igazodó, nehéz megfigyelési lehetőségek miatt sok objektumunk sajnos megsérült a gépi erővel kivitelezett alapárkok ásása során. Azonban a rézkori jelenségekkel ellentétben a kelta objektumokat – két kivétellel – teljesen fel tudtuk tární. A kelta megtelepedés a telek déli, délkeleti részen figyelhető meg 110–112 mBf magasságban. A tárológödrök félgömbös vagy méhkas alakúak. Tartalma miatt kiemelendő az egyik méhkas alakú gödör (SE 27), amelyből egy malac szinte teljes csontváza, számos orsókarika és egy üvegkarperec töredéke is napvilágot látott. Az SE 46 szintén méhkas alakú gödör volt, betöltésében masszív paticsomladékkal, a gazdag kerámialeletek mellett. Az épületek közül az SE 38 ház átlagos, 5×3 méteres, lekerekített téglalap alakú, három cölöplyukkal, döngölt padlóval. Az SE 42 házat csak nagyon kis felületen állt módunkban feltárni, így nem tudtuk lehatárolni. Két épület azonban kimondottan nagy méretűnek számít ebben az időszakban: Az SE 29 7×5 m alapterületű volt, a 3 fő cölöplyuk és egy karólyuk nem a ház hossz tengelyében, hanem kissé lejtőirányba tolódott el (4. kép). Ez a körülmény egy aszimmetrikus, a domboldalt is alátámasztásként felhasználó

south of the present site, in 2008, prove that a large area was put to use before the late Copper Age. (D. K.–Zs. M. V.)

LATE IRON AGE

Compared to those of the Copper Age, features from the late Iron Age are easier to identify by archaeological methods, although they may raise more questions. Altogether four, semi-subterranean buildings and five pits were excavated, which, according to the preliminary results, date from the La Tène C period. The archaeological observations were hampered by the constraint to keep up with the schedule of the construction works, and a number of features were unfortunately damaged when the foundation trenches were excavated by machines. However, as opposed to Copper Age features, those from the Celtic period could be fully explored, except for two. Celtic settlement was observed in the southern, south-eastern part of the lot, 110–112 m above Baltic sea level. The storage pits were either hemispherical or beehive-shaped. One beehive-shaped pit is of special interest (SU 27) because it yielded the almost complete skeleton of a piglet, numerous spindle whorls, and a fragment of a glass bracelet. SU 46 was also beehive-shaped and contained a huge heap of wattle-and-daub rubble as well as pottery shards in abundance. Among the buildings, house SU 38 was of average size, 5×3 m, with a ground plan in the shape of a rectangle with rounded corners. It had a stamped floor; three post holes were found of its supporting structure. House SU 42 could only be explored on a small surface and so it was not feasible to establish its size. Two of the buildings count as considerably large according to the standards of the period: SU 29 was 7×5 m, and the tree main post holes and one stake hole were arranged

4. kép: Nagyméretű kelta ház (SE 29) modern betoncölöpekkel roncfolva. Késő vaskor, La Tène C2-D2 (Páll Dávid)

Fig. 4. Large Celtic house (SE 29) supported by modern concrete poles. Late Iron Age, La Tène C2-D2 (Dávid Páll)

tető- (féltető ?) megoldást sugall. Hamus, paticsomladékos betöltése, és számos másodlagosan megégett kerámiatöredék arra utal, hogy a házat heves tűz pusztította el. Gazdag kerámia- és állatsont-leletek mellett több agyagnehezék, orsókarika, valamint egy vasfibula és egy üvegkarperec töredéke került elő belőle (5. kép). Talán műhely lehetett az 5×6 m alapterületű SE 41, amelynek betöltése szinte csak tiszta hamuból állt. Egyik szélén padka húzódott, középtájon erős tűzhasználatra utaló (nyílt tüzelőhely?) jelenség mutatkozott, és mindössze egy cölöplyuk tarthatta egykor a ferdetetőt. Ebből az objektumból is nagy mennyiségű, főleg gyorskorongon készült kerámiatöredék származott.

not along the house's axis but a bit towards the slope (Fig. 4). This suggests that it had an asymmetrical roof (or shed roof) that used the hill's slope as a natural support. Its ashy fill, mixed with wattle-and-daub rubble, as well as a number of secondarily burnt pottery fragments brought to light from here, evidence that the house was destroyed in a fire. A rich assemblage of pottery, animal bones, clay weights, spindle whorls, an iron brooch, and a fragment of a glass bracelet were recovered from here (Fig. 5). SU 41, 5×6 m in size, may have been a workshop; its fill consisted almost exclusively of ash. There was a berm on one of its side, and in the middle, there was a heavily burnt spot (an open fireplace?). It must have had a lean-to-roof, supported only by a single post. This feature also yielded large quantities of ceramic fragments, mainly wheel-thrown pottery.

The Celtic population that settled here in the late Iron Age must have belonged to the group which built settlements typical for hilly areas, houses with vertical walls, and were involved in farming and household craftsmanship (SZABÓ 2005, 83–84; 67; he has pronounced this view also before: SZABÓ 1971, 31). A study by Borbála Maráz clarified the distinction between such hillside settlements and the ones built next to bodies of water (MARÁZ 2011; HANNY 2017).

On the basis of the main findings it seems that we are dealing with a settlement part where some of the houses are still unearthed, however, all necessary information is available for estimating the duration of its use. It is certainly a village-like Celtic settlement, with a population that must have based its subsistence on vine cultivation, animal husbandry, and household craftsmanship.

5. kép: Vasfibula, üvegekarperec töredékek, díszített orsógomb és fenőkő. Késő vaskor (Szilágyi Nóra)

Fig. 5. Iron fibula, fragments of glass bracelets, ornamented spindle whorl and whetstone. Late Iron Age (Nóra Szilágyi)

A késő vaskorban ide települt kelta népesség ahhoz a csoporthoz tartozhatott, amelynek tagjai hegyvidékre jellemző telepeken éltek, felmenő falú házakban, és az úgynevezett farmgazdálkodással foglalkoztak, illetve házi kézműves termékeket állítottak elő (SZABÓ 2005, 67, 83–84; egyébként ez a véleménye nem újkeletű: SZABÓ 1971, 31). Maráz Borbála összefoglaló tanulmánya óta tudjuk, hogy ezeket az erdőháti telepeket meg kell különböztetnünk az úgynevezett vízparti településektől (MARÁZ 2011; HANNY 2017).

A legfontosabb leletek alapján azt mondhatjuk, hogy egy olyan teletöredékkal állunk szemben, ahol a lakóházak egy részét még nem sikerült feltárni, de minden alapvető lelet rendelkezésünkre áll, amelyek segítségével meghatározhatjuk a település életének hosszát. Biztosan kijelenthetjük, hogy egy falusias kelta településről van szó, ahol minden bizonnyal szőlőműveléssel, állattenyésztéssel és háztartási kézművességgel foglalkoztak.

Legfontosabb leleteink azok a szürke és barnásvörös gyorskorongon készült ke-

The most important artifacts are the gray and brownish red, wheel-thrown pottery. Their fragments were found in great abundance; they belong to a type typical for late Celtic sites (bowls with inverted rims and burnished decoration, as well as gray bowls with everted rims and strong shoulders, pots with brushed ornaments, and fragments of brownish gray vessels and bottles). These are typical for the La Tène D period.

Gray vessels and fragments of brushed pottery predominate in the assemblage. Among the gray vessels, one mostly finds middle-size, undecorated, strongly profiled pieces with everted rims. On a few pieces there is burnished wave decoration or an omphalos. A few semi-globular vessels with thick rims, which were widespread around present-day Budapest (discovered e.g. at Szigetszentmiklós–Üdülősor: HANNY 1992, 252; Tabán: BÓNIS 1969, Abb. 4. 28), and a few vessels with inverted rims were also found. All these three types are well-known to have been present in the area of modern Budapest, were discovered

rámiaedények, amelyek töredékei nagy mennyiségben kerültek elő, és amelyek a késő keltaság jellemző edényeinek típusait képviselik (behúzott peremű, besimított díszű, illetve kihajló peremű, erős vállvonallal rendelkező szürke tálak, a fésűs edények és a barnásszürke, tálak és palackok számos töredéke). Ezek leginkább a La Tène D korszakra jellemzőek.

Általában azonban a szürke tálak és a fésűs díszű edénytöredékek dominálnak. A szürke tálak között a közepes méretű, kihajló peremű, erősen profilált díszítetlen példányok vannak túlsúlyban. Néhány darab van csak, amelyen hullámvonal besimítás, illetve lapos *omphalos* látható. A félgömb alakú, megvastagodott peremű tálak, amelyek nagyon elterjedtek Budapest területén és környezetében (pl. Szigetszentmiklós–Üdülősor: HANNY 1992, 252; Tabán: BÓNIS 1969, Abb. 4. 28), és a behúzott peremű tálak is jelen vannak még leletanyagunkban. Mindhárom típusról elmondható, hogy Budapest területén jól ismert és leginkább a LT D korszak jellegzetes edénytípusai, valamint hogy előfordulásuk az egész Kárpát-medencére kiterjed (HUNYADY 1944, 131).

Két, a korhatározást segítő fésűs edénytípus töredékei egyértelművé teszik számunkra, hogy a telep élete meglehetősen hosszan tartott. Közülük az egyik töredék még nagy mennyiségben tartalmaz grafitot, amely azt mutatja, hogy a telep a La Tène C2 idején már lakott volt. Ugyanakkor a fésűs edények között megtalálható több kisebb és nagyobb töredék, amelyeken a szokásos függőleges díszítésen kívül más jellegzetesség nincs. Egy töredéken azonban grafitbevonat található, valamint a leletanyagban van egy nagyobb és több kisebb, csillámmal soványított töredék is, amelyek egyértelműen a LT D korszakra tehetőek,

in the whole Carpathian Basin, and are typical for the La Tène D period (HUNYADY 1944, 131).

The fragments of two types of brushed pottery suggest a long life for the settlement. One of these pieces contains graphite in a high ratio, which means that the settlement must have been inhabited already in the La Tène C2 period. There are fragments among the brushed vessels that have no characteristics except for their vertical ornamentation. However, one piece shows traces of a graphite coating, and there are pieces tempered with mica, which point to the La Tène D. In this period, ceramics were no longer tempered with pure graphite, and graphite ornaments and coatings went out of fashion, as graphite was no longer imported from present-day Austria (HANNY 1992, 252).

The two glass bracelet fragments also testify to the settlement's existence in the La Tène C period. Such jewels, ornamented with yellow zigzag patterns against a blue background, are known from the early La Tène C period onwards. Their closest analogies were found in Celtic oppidi, such as the oppidum of Manching (GEBHARD 1989, 13, Taf. 7.110, 113, Taf. 8.117), as well as other sites in present-day Germany, Austria, and Slovakia (KARWOWSKI 2006, 135, Fig. 2). They were sporadically found in Italy as well (SCHÖNFELDER 2010, 47, Abb. 1b). An almost identical piece is known from present-day Jász-Nagykún-Szolnok County (KOVÁCS 2017, 79, Kat. 192). Some scholars hold the view that these glass jewels first appeared in the 3rd century BC, in the early-mid La Tène period (KARWOWSKI 2006, 141–142, Fig 8). Others, however, say that some types of these jewels, including the type the Pusztakúti Road artifact belongs to, were mainly

amikor területünkön nem használják a tiszta grafittal soványított kerámiát, sőt, már a grafitos díszítmény és a grafitozott felület sem divatos – miután rég megszűnt a grafitrögök ausztriai vidék felől való behozatala (HANNY1992, 252).

A két darab üvegkarperecből származó töredék is arra mutat, hogy a település már a LT C korszaktól létezik. A kék alapon sárga cikk-cakk mintás ékszerszál már az LT C korszak elejétől ismerjük. Legközelebbi párhuzamait főleg oppidumokból, többek között a manchingi oppidumból (GEBHARD 1989, 13, Taf. 7.110, 113, Taf. 8.117), valamint Németország, Ausztria és Szlovákia több lelőhelyéről ismerjük (KARWOWSKI 2006, 135, Fig. 2). Emellett azonban előfordulnak Itáliában is (SCHÖNFELDER 2010, 47, Abb. 1b), de például Jász-Nagykun-Szolnok megyéből is ismerünk egy csaknem azonos példányt (KOVÁCS 2017, 79, Kat. 192). Az üvegkarperek megjelenését a kutatók általában a Kr. e. 3. századra, a közép La Tène kor elejére helyezik (KARWOWSKI 2006, 141–142, Fig. 8). Mások azonban bizonyos típusok, mint például Pusztakúti úti példány fő használati idejét, az LT C2 időszakra, a Kr. e. 2. század első felére datálják (GEBHARD 1989, 39, Abb. 12).

A leletek között találhatók még fenőkövek és kerámiából kivágott orsókarikák is. A kerámiaedények egy részén drótozások javítás nyomainak láthatók: fúrt lyukak és néhány a vashuzal ráoxidált részletei.

A vezérlelet egy vasfibula a telepen, amely egy leégett ház omladékában került elő (SE 29). Kialakulását a LT C1b időszakra (a Kr. e. 3–2 század fordulójára), elterjedését és használatát pedig a LT C2 időszakra (Kr. e. 2. század közepéig) teszi a kutatás (KRÄMER 1985, Pl. 3:2, Pl. 21:6–7, Pl. 22:7–8 – Manching-Steinbichel 10, 36

in use in the La Tène C2 period, in the first half of the 2nd century BC (GEBHARD 1989, 39, Abb. 12).

The findings also included whetstones and ceramic spindle-whorls. Some of the ceramic vessels were repaired with wires: there are drilled holes in them and at places the traces of corrosion from the metal parts can also be seen.

The most important finding at this settlement is an iron brooch recovered from the rubble of the burnt-down house (SU 29). This type emerged in the LT C1b period (the turn of the 3rd and 2nd centuries BC), and it became widespread and was used in the LT C2 period (the mid-2nd century BC) (KRÄMER 1985, Pl. 3:2, Pl. 21:6–7, Pl. 22:7–8 – based on graves 10 and 36 at Manching-Steinbichel; GEBHARD 1989, 39, Abb. 5, Pl. 17:300–Pl. 18:304). Marko Dizdarević also drew this conclusion after analyzing similar artifacts from the cemetery of Zvonimirovo–Veliko polje in present-day Croatia (DIZDAR 2013, 192–197, Fig. 69, 10–12. LT. grave. Pl. 17:2, Pl. 18:2, Pl. 26:2).

This brooch belongs to the fix-foot type, known from the LT C1 period onwards. The foot of this type of fibulae is bent back to form a U-shape and is attached to the catch with a knob. Variants without knobs are also known from the Csepel cemetery, from the LT C1 period (HORVÁTH 2012, 94, Fig. 6.2; HORVÁTH 2016, 148–149, Pl. 11/1–2.) Iron brooches with a knob on the catch were used from the LT C1b to the end of the LT C2 period, and sometimes they also appear in the LT D1 phase.

Variants of this type have been found at numerous sites from Bavaria to Vojvodina, usually as grave goods. The single-knob version is typically recovered from male graves, while female graves generally yield

és 36. sírok alapján; GEBHARD 1991, 15, 80–81, Abb. 5, Pl. 17:300–Pl. 18:304). Használóképpen vélekedik Marko Dizdar is, a horvátországi Zvonimirovo–Veliko polje temető sírjaiból előkerült hasonló leletek alapján (DIZDAR 2013, 192–197, Fig. 69, 10–12. LT. sír. Pl. 17:2, Pl. 18:2, Pl. 26:2).

A fibula a közép La Tène séma szerint készült kötött lábú fibulák közé tartozik, amelyek a LT C1 kortól ismertek. Ennél a típusnál az „U” alakban visszahajtott láb vége egy gombbal kötődik a fibula kengyeléhez. A csepeli temetőből gomb nélküli változatok is ismertek, amelyek a LT C1 korszakra datálhatók (HORVÁTH 2012, 94, 6. kép 2; HORVÁTH 2016, 148–149, Pl. 11/1–2.). A gombos kengyelű vasfibulák használata a LT C1b korszaktól a LT C2 időszak végéig bizonyított, de ritkán még a LT D1 fázisban is fellelhető.

A fibulatípus különböző változatai Bajorországtól a Délvidékig számos lelőhelyen előfordulnak. Többnyire sírleletek között találkozhatunk velük. Az egygombos változatok leginkább férfisírokból kerülnek elő. A női sírokra elsősorban a kétgombos változatok a jellemzők, azonban természetesen van átfedés a leletek között (DIZDAR 2013, 195).

A Pusztakúti úti fibula szélesebb, több spirálos, külső húros átkötésű rugószerkezete a későbbi változathoz tartozik, így elmondhatjuk, hogy bizonyosan egy LT C2 típusú egygombos vasfibulával van dolgunk.

A kézműipar helyi művelésének bizonyítékai – helyi készítésű fazekastermékek mellett – az orsógombok, orsókarikák és a nagyméretű szövőszéknehezékek. Az állattenyésztést közvetve bizonyítja az a gödör, amelyben egy disznócsontváz került elő (SE 27). Ez az állat az a „ridegen” tartott sertésfajta lehetett, amely igen közel áll még

double-knob types, although there is an overlap between the sexes in this regard (DIZDAR 2013, 195).

The specimen identified at Pusztakúti Road has a wide, external coil spring, and classifies as a late variant. In all probability this is a single-knob iron brooch of the LT C2 type.

Spindle whorls and large heirloom weights, as well as the locally produced pottery, are the evidence of local craftsmanship. Animal husbandry is indirectly evidenced by a pit from which the skeleton of a pig was unearthed (SU 27). This animal must have been kept extensively and is very close to wild swine in appearance; the swine figurine of Báta may represent this animal type. Since the 3rd c. BC it had been customary to place parts of the swine carcass, or even whole animals, into graves, often accompanied by a large knife probably used in slaughter (SZABÓ 2005, 88–89). In grave no. 369 of the Csepel cemetery the bones of a whole swine and a large blade were found; the animal may have been consumed during the burial ritual (HORVÁTH 2016, 149, Pl. 12.1). Such animal bone findings, typical for cemeteries, are also present outside of present-day Hungary. They are frequently found in Celtic graves from the LT C1 phase onwards, e.g. in the LT C1–C2 period cemetery of Zvonimirovo–Veliko polje in present-day Croatia (RADOVIC 2013, 526–535).

At this settlement, traces of such offerings were not expected. However, it is interesting that one of the garbage pits yielded the almost complete skeleton of a piglet, accompanied by fragments of pots and a glass bracelet.

To sum up the available information on the Celtic settlement segment at this site, it is certain that it was long-lived, inhabited from the LT C2 to the LT D2 period. Its in-

a vaddisznóhoz, és amelyet a bátai vadkan-szobrocska is ábrázolhat. A Kr. e. 3. század óta sírokba helyezik a sertések bizonyos részeit, vagy akár az egész állatot, gyakran egy nagyméretű „vágókés” társágában (SZABÓ 2005, 88–89). A csepeli temető 369. sz. sírjába például egy egész, feltételezhetően a temetési szertartás során elfogyasztott sertés csontjait helyezték el egy nagyméretű vágókés kíséretében (HORVÁTH 2016, 149, Pl. 12.1). Ezek a többségében temetőből származó állatcsont-leletek azonban nem csak Magyarország területére jellemzőek. A LT C1 fázistól kezdve gyakran előfordulnak a kelta sírokban, mint például a horvátországi Zvonimirovo–Veliko polje LT C1–C2 időszakra keltezhető temetőjében is (RADOVIC 2013, 526–535).

Feltehetően telepünkön nem számíthatunk ilyen állattáldozatokra, mégis elgondolkodtató, hogy szinte teljes malaccsontváz került elő az egyik hulladékgödörből, kerámia és üvegkarperec töredékének kíséretében.

A lelőhely kelta korú teleptöredékéről összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy viszonylag hosszú életű volt; a LT C2 kortól a LT D2 korig bizonyosan lakott volt. Erdőgazdálkodást, rideg állattartást folytató lakói háztartási kézműves-termékeket is készítettek, de edényeiket, ékszereiket biztosan kereskedelmi úton szerezték be.

A feltárt objektumok egy falusias, erdő közeli lakóhelyre utalnak. Valószínűleg tűzvész is pusztíthatta ezt a települést, amelyet az égett paticsok, a hamus betöltés és az átégett töredékek is alátámasztanak. Az apró alapterületű, földbe mélyített építmények mellett boronaházak és nagyméretű házak is állhattak a területen, csakúgy, mint a Gellérthegyen (SZABÓ 2005, 84).

A leleteket alapján a római foglalatást nem érte meg a telep. (H. E.)

habitants were involved in extensive animal keeping and forestry, as well as household craftsmanship, but they acquired their vessels and jewels by means of trade.

The excavated features suggest a village-like residential area close to a woodland. Fires must have damaged this settlement, which is testified to by the burnt fragments of wattle-and-daub and other objects, and ashy fills. In addition to the small pit houses there are timber-frame houses as well as large houses in the area, similarly to the site of Gellért Hill (SZABÓ 2005, 84).

The findings suggest that the settlement was abandoned before the Roman conquest. (E. H.)

ROMAN PERIOD

Roman period finds were first encountered in the northern-northeastern wall of the ramp that led to the cellar of building 'A' in the third row of houses in the planned residential complex (Fig. 6). After these were noted, the area northeast of this wall, altogether 62.5 m², was excavated manually, while southwest of the ramp, in an area of altogether 174.86 m², the soil removal by machines continued under the supervision of the archaeologist (Fig. 1).

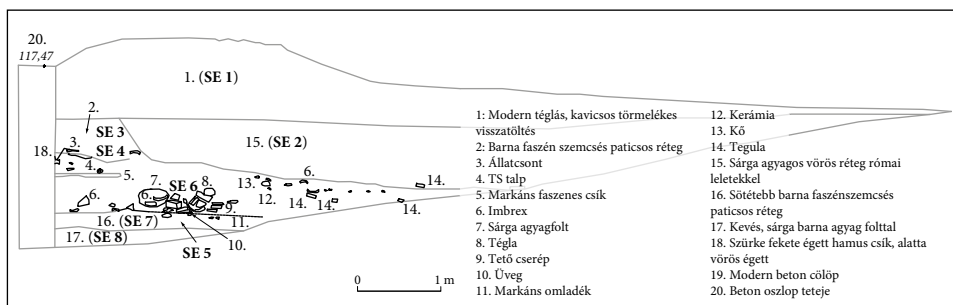
The construction area was covered by the rubble fill of the modern brick factory, in a thickness of several meters at places. Directly underneath it, in the northwestern corner of the area the rubble of a Roman period building was brought to light. This Roman rubble slanted from the northwest to the southeast and covered the yellow subsoil. It consisted of several layers, with clusters of roof tiles, stones, mortar, large pieces of yellow adobe, and burnt wattle-and-daub. The part of the layer where most archaeological phenomena clustered was

RÓMAI KOR

A római kori leletek az épülő lakópark 3. ház sor „A” épület pincéjéhez vezető rámpa északi (északkeleti) falában jelentkeztek először (6. kép), majd ezt követően került sor az ettől északkeletre lévő terület kézi feltárására 62,5 m²-en, a rámpától délnyugatra pedig a gépi földmunka régészeti megfigyelésére, összesen 174,86 négyzetméteren (1. kép).

Az építési területet helyenként több méteres vastagságban modern kori téglagyár törmelékes feltöltése borította. Közvetlenül ez alatt az északnyugati sarokban egy római kori épület omladékát találtuk meg. Ez északnyugat délkeleti irányban lejtett és közvetlenül a sárga altalajt borította. Önmagában több rétegződést mutatott, tetőcserepes, köves-habarcsos, nagy sárga agyagrögös és paticsos-égett foltokkal. Legintenzívebb része 1,40 m vastag, kb. 4 m hosszú, 3,5 m széles volt, de eredeti kiterjedése ennél nagyobb lehetett, mivel az északnyugati irányba tartó folytatását egy pincetömb kiemelésével régészeti szakfelügyelet nélkül elpusztították. Az omladékréteget északkeleti irányban homogén, sötét szürkésbarna réteg vágta 70–50 cm vastagságban, amely alatt egy további, már a sárga altalaj felett szétterülő, 40–50 cm vastagságú sötétbarna, tömör réteg húzó-

1.4 m thick, 4 m long and 3.5 m wide, but its original size must have been bigger. Its northwestern continuation was unfortunately destroyed when a cellar was demolished, and there was no archaeological supervision. The rubble layer was cut across by a dark gray layer in a depth of 70–50 cm, oriented to the northeast; underneath the latter, there was a 40–50 cm thick, dark brown, dense layer, directly on top of the yellow subsoil. The dark gray layer was bordered on the east by a homogeneous, dark grayish brown layer. The former yielded small particles of wattle-and-daub, and one Copper Age pottery fragment was also found, while the latter contained no artifacts. Next to the rubble on the south-southwest, a ramp was removed by machines during the construction works, without archaeological supervision; at its bottom, the rubble of the Roman period building was still visible in a thickness of 20–25 cm. South and southwest of the ramp, under the modern brick rubble, the Roman rubble was still observed, mixed with fragments of *imbrex* and *tegulae*, as well as animal bones, in a decreasing thickness. In this area there was a prehistoric, dark brown, very dense layer underneath it, which contained small particles of wattle-and-daub.

6. kép: A rámpa északi falát ábrázoló metszetrajz

Fig. 6. Section drawing of the northern wall of the ramp

7. kép Ezüst bulla (Szilágyi Nóra)
Fig. 7. Silver pendant (Nóra Szilágyi)

dott, keletre pedig egy homogén, sötét szürkésbarna réteg határolta. Előbbiben apró paticsszemcséket figyelhettünk meg és egy rézkori kerámiatöredék is belekeveredett, utóbbiból nem került elő lelet. Az omladék mellett, dél-délnyugatra az építkezés során még régészeti szakfelügyelet nélkül rámpát markoltak ki, de ennek alján, 20–25 cm vastagságban szintén megtaláltuk a római épületomladék maradványait. A rámpától délre és délnyugatra a modern téglatörmelék alatt még ugyancsak megfigyelhettük a délnyugati irányban elvékonyodó, kerámiatöredékekkel, *imbrex*- és *tegulat*öredékekkel, illetve állatcsontokkal keveredett omladékréteget. Ezen a szakaszon alatta sötétbarna, nagyon tömör, paticsszemcséket tartalmazó őskori réteg húzódtott.

A régészeti bontómunka során úgy tűnt, hogy a meredek domboldalon, északnyugati irányból „csúszott le” az épületomladék és egy délnyugat felé sekély oldalú természetes árkot töltött ki. Belőle igen nagy

8. kép: Bronztükör, hajtű és pelta alakú bronzkapocs (Szilágyi Nóra)

Fig. 8. Bronze mirror, hairpin and bronze hook in the shape of a pelta (Nóra Szilágyi)

During excavation we hypothesized that the building rubble slid down on the hillside, from the northwest to the southwest, and filled a natural trench. A huge number of artifacts were recovered from the rubble, mostly everyday objects.

A noteworthy find is a bulla-type pendant 15 mm in diameter, made of a single silver plate, in the shape of a flattened globe, with a wide loop for hanging (Fig. 7). Similar amulets, worn to keep evil at bay and to bring luck, have been known from Aquincum, but these were made of bronze or gold. Those whose provenance is known were found in the graves of women and children (SZILÁGYI 2005, 151–154; LASSÁNYI 2017, 8). Unfortunately, the pendant dis-

9. kép: Madár alakkal díszített végű hajtű töredéke (Szilágyi Nóra)

Fig. 9. Fragment of a hairpin, with a head decorated with a bird (Nóra Szilágyi)

mennyiségben kerültek elő régészeti leletek, a mindennapi élet apró tárgyai.

A leletek közül kiemelkedik egy lapított gömb alakú, széles függesztőfüles, egyetlen ezüstlemezből hajlított, 15 mm átmérőjű bulla (7. kép). Ilyen bajelhárító, szerencsehozó amulettek eddig Aquincumban bronzból vagy aranyból ismertek, a pontos lelőhelyűek gyermekek vagy nők sírjából kerültek elő (SZILÁGYI 2005, 151–154; LASSÁNYI 2017, 8). Sajnos a Pusztakúti úti kis ezüst bullát nyitott állapotban találtuk, így nem tudjuk, hogy belsejében volt-e valami bajelhárító anyag elrejtve.

A leletek másik része pipereholmi, kerek bronztükrő töredéke, bronz és csont hajtűk (8–9. kép), üveg illatszeres edények töredékei. Előkerült egy pelta alakú bronzkapocs is (8. kép), hasonló, de kisebb változata a korábban a polgárvárosból ismert pelta alakú függőknek (FACSÁDY 2009, Kat. 244).

Az épületomladékból katonai tárgyak is előkerültek: bronzból készült, csuklós

covered at Pusztakúti Road were found open, and so it is impossible to tell if there was any material or object, thought to have protecting qualities, inside it.

Another group of objects are items of fashion and hygiene: a fragment of a round bronze mirror, hairpins made from bronze and bone (Figs. 8–9), and fragments of glass bottles for perfumes. One bronze hook in the shape of a pelta was also found (Fig. 8). This is a smaller variant of the pelta-shaped pendant known from Aquincum civil town (FACSÁDY 2009, Kat. 244).

Objects associated with the military were also recovered from the building rubble: a hinged cross-bow fibula made of bronze, fragments of a scale armor, strap ends, bronze press studs for belts, a belt plaque, fragments of a horse harness' decoration (?), and an arrowhead (Fig. 10).

Two coins were also found: a denarius issued by Septimius Severus (Fig. 11), and a bronze coin issued by Emperor Gallienus.

10. kép: Pikkelypáncél töredékek, bronz szíjszorító „gombok”, övlemez (Szilágyi Nóra)

Fig. 10. Fragments of a scale armor, bronze press studs for belts and a belt plaque (Nóra Szilágyi)

szerkezetű számszeríj fibula, pikkelypáncél töredékek, szíjvég veretek, bronz szíjszorító „gombok”, övlemez és lószerszámdíszek(?) töredékei (10. kép), valamint egy nyílhegy.

Két érem is előkerült, az egyik Septimius Severus ezüst denarius (11. kép), a másik Gallienus császár bronzérme.

Az épületomladék között feltűnően nagy számban találtunk csonteszközöket. Különösen a tűk száma nagy. Ezek egy része (11 db) biztosan hajtű, három töredék varró- vagy kötőtű, a többiből (16 töredék) csak a szár hosszabb-rövidebb töredékei maradtak meg, így biztosan meghatározni azokat nem tudjuk. A hajtűk közül kiemelkedik egy madár alakkal díszített végű töredék (9. kép). A többi egyszerű, gömbfejben végződő, egy esetben galléros, valamint csepp fejű, hosszabb vagy rövidebb szárú hajtű, amelyek formái a korábbi aquincumi anyagban is jól ismertek (BÍRÓ-CHOYKE-VASS-VECSEY 2012, Kat. 73–94). Két varró vagy öltéses kötőtű (BÍRÓ-CHOYKE-VASS-VECSEY 2012, 7) feje lapos és lekerekített (a harmadik töredékes), a tű foka mindhárom leletnél hosszú, téglalap alakú. Előkerült két dobókocka, az egyik szépen csiszolt, dup-

Bone artifacts were recovered in conspicuously large numbers from the rubble; pins are especially numerous. Some of these (11 pieces) are hairpins, three fragments were sewing-needles or knitting-pins. From the rest (16 pieces), only the stem is preserved, and so it is not possible to identify them. A hairpin fragment with a decorative head in the shape of a bird (Fig. 9) is of special interest. The others are simple hairpins with a spherical head; one has a collar and another a drop-like head. Their length varies. These forms are known from the earlier Aquincum material as well (BÍRÓ-CHOYKE-VASS-VECSEY 2012, Kat. 73–94).

The two sewing or knitting-needles have flat and rounded heads (the third one is fragmentary); the eye of the needle is long and angular in all three cases. Two dices were also discovered; one of them is nicely polished, decorated with dotted circles, while the other is simpler, with drilled holes indicating the numbers on its sides. One smooth, convex bone counter was also unearthed (Fig. 12). During the analysis of the animal bone material, archaeozoologist Anna Biller identified unfinished bone

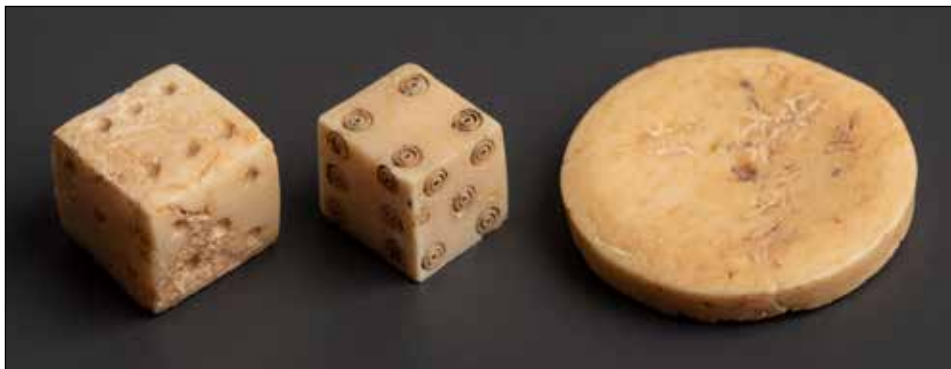
11. kép: Septimius Severus ezüst denarius (Szilágyi Nóra)
 Fig. 11. Silver denarius issued by Septimius Severus (Nóra Szilágyi)

lakör pontokkal, a másik kevésbé finom munka, egyszerű fűrt lyukakkal. Ezeken kívül ismert egy sima, homorú csontzseton is (12. kép). A csontleletek feldolgozása során Biller Anna archaeozoológus félkész tárgyakat és nyersanyagként előkészített darabolt, bárdolt csonthasábokat, illetve agancsdarabokat is meg tudott határozni.

Az épületomladék között sok kerámia-töredék került elő, részben konyhai, részben asztali edények darabjai. Az import

tools and cut-up pieces prepared as raw material, as well as pieces of antler.

Pot shards were recovered in large quantities from the building rubble; these are partly kitchen utensils, partly tableware. Imported ceramics are represented in a high ratio. The preliminary analysis of the finds suggests that the terra sigillata fragments come from Rheinzabern and West-erndorf (Fig. 13); many fragments can even be associated with individual potters. The

12. kép: Dobókockák és játékkorong (Szilágyi Nóra)
 Fig. 12. Dice and a counter (Nóra Szilágyi)

13. kép: Terra sigillata töredékek (Szilágyi Nóra)

Fig. 13. Terra sigillata fragments (Nóra Szilágyi)

kerámiák számaránya magas. A leletanyag első átnézése után a terra sigillaták Rheinzabernből és Westerndorfból származnak (13. kép), sok töredék ismert fazekasmesterhez is köthető. A raetiai poharak töredékei rovátkolt sorokkal és barbotinos patkókkal díszítettek. Jelentős az *amphor*-töredékek mennyisége is, Magyar-Hárshegyi Piroska meghatározása szerint ezek részben égeikumi borosamphorák voltak.

Sok üvegtöredék is előkerült. Ezek főleg üvegedények darabjai: illatszeres edények nyak- és peremtöredékei (köztük egy folyatott üvegszál díszes), pohár- és tálatöredékek, hasábos testű üvegpalackok töredékei (köztük egy koncentrikus körökkel pecsételt talptöredék). Néhány töredék feltehetően ablaküveg darabja lehetett, és előkerült egy kék üvegpaszta mozaikkocka is.

Az omladékban nagy számban találtunk vasszögeket, illetve sok kisebb amorf ólomdarabot.

A régészeti szakfelügyelet és régészeti bontómunka keretében tehát egy római kori épület omladékát tártuk fel. Az épületet tetőcserepekkel fedhették, alapfala habarcsos kötőanyagú, tört kövekből készült, felmenő falai vagy válaszfalai a sok patic, sárga agyagrög és agyagtömb alapján vályogtéglából készülhettek. Az építési om-

fragments of Raetian mugs are decorated with incised lines. *Amphora* fragments are also present in large quantities; according to Piroska Magyar-Hárshegyi, these were partly wine *amphorae* from the Aegean area.

Many glass fragments were unearthed as well. These are mostly pieces of glassware: neck and rim fragments of perfume bottles (one decorated with glass fiber among them), shards of glasses and plates, and of block-shaped glass bottles (one bottom fragment decorated with concentric circles among them). Some fragments must have come from a window; one mosaic cube made from blue glass paste was also found.

Iron nails and small, amorphous pieces of lead were discovered in huge numbers in the rubble.

To sum up, during the archaeological supervision and excavation the rubble of a Roman building was unearthed. The building had a tiled roof, the mortared foundation wall was made of fieldstones, while the dividing walls were probably made of mud-bricks, suggested by the presence of wattle-and-daub and yellow adobe blocks. The window glass fragments, plasters, and the mosaic cube made of glass paste point to a fine building. Artifacts that facilitate

ladék közül előkerült ablaküveg töredékek, vakolatdarabok és az üvegpaszta mozaikkocka alapján igényes épület lehetett. A korhatározó leletek (elsősorban érmek és terra sigillaták) a 3. századra, annak első két harmadára kelteznek. A félkész csonttárgyak arra mutatnak, hogy az épületben háziipari tevékenységként csontfaragással is foglalkoztak. A katonai felszerelések az épület tulajdonosának vagy használójának személyéről tájékoztatnak. A kisebb-nagyobb kiterjedésű, hamus, faszenes foltok, az omladékon és a leleteken is megfigyelhető sok égésnyom alapján az épület feltehetően tűzvészben pusztult el. Valószínű, hogy az épület maradványai a pusztuláskor, vagy röviddel utána, a köztük lévő használati tárgyakkal a lejtős terepen egy természetesnek tűnő árokba csúsztak. A téglagyári törmelék ezen a részen a római kori maradványokra töltötték, így azok megőrződtek. A lelőhely feletti meredek domboldalon viszont a 2–3 méter magas modern kori téglafeltöltés alatt már természetes sárga agyag van, római kori épület romjait nem találtuk.

A Pusztakúti út 12. számú lelőhelyhez legközelebbi római emlék a mintegy 230 méterre észak-északkeletre, 2017-ben a Csillaghegyi strandon, az Árpád fürdő építéskor előkerült kocsisír (VASS–MRÁV 2018). A mi lelőhelyünkől kb. 420 m-re dél-délnyugatra, a Pusztakúti út 54. szám alatt (hrsz.: 22901/12; 22901/13) a Pető Mária és Vass Lóránt által 1987–88-ban (PETŐ 1993), illetve 2016-ban (VASS 2017) feltárt villát ismerjük. Azonban sem a topográfiai helyzet, sem a leletanyag minőségi különbsége (ott import áru egyáltalán nem, itt nagy számban került elő) alapján nem valószínű, hogy a 12. szám alatt előkerült omladék abból a villából származna. A szűkebb környék római kori lakottságára utalnak azok a faragott köemlékek is, ame-

dating (first and foremost coins and terra sigillata fragments) suggest that it was in use in the first two-thirds of the 3rd century. Unfinished bone artifacts testify to household craftsmanship, including bone working. The military-related objects inform about the person who owned or used the house. The large, ashy, charcoal spots and traces of burning observed on the rubble itself as well as on the artifacts suggest that the building was destroyed in a fire. In all probability, the remains of the building and the objects inside it slid down on the hill's slope short after the fire and ended up in a probably natural trench. The rubble from the modern brick factory covered the Roman remains, and so they were preserved. Higher on the hillside, however, only the natural yellow clay is present under the 2–3 m thick, modern brick fill, there is no trace for any other Roman remains.

The Roman site closest to 12 Pusztakúti Road is 230 m to the north-northwest; it is a chariot burial that was excavated at Csillaghegy in 2017 when the Árpád Bath was built (VASS–MRÁV 2018). South-southwest of the present site, in a ca. 420 m distance, at 54 Pusztakúti Road (lot no. 22901/12; 22901/13) a villa was brought to light by Mária Pető and Lóránt Vass in 1987–88 (PETŐ 1993) and 2016 (VASS 2017). However, neither the topographic position nor the recovered artifacts suggest that the rubble found at 12 Pusztakúti Road may come from that villa (imported ware was abundant here, while in the villa these were virtually absent).

Roman habitation in the vicinity is also evidenced by carved stones recovered by Mária Pető as secondarily used medieval building material at 6 Árpád Road (PETŐ 1976, 215–218). Most probably, there is a

lyeket másodlagos, középkori felhasználásban Pető Mária talált az Árpád u. 6. szám alatt (PETŐ 1976, 215–218). Így valószínű, hogy a Pusztakúti út 12. számú telek északnyugati részén feltárt lelőhelyünk feletti domboldalon egy eddig ismeretlen római épülettel számolhatunk, amelyet vagy még nem talált meg a kutatás, vagy a téglagyár működése idején, az agyag kitermelése során korábban már elpusztították.

ÖSSZEFOGLALÁS

Feltárásunk közvetlen közelében számos korábbi régészeti ásatás eredményei bizonyítják, hogy a környék lakott volt a kora/középső rézkorban, a késő bronzkorban, a kora, késő vaskorban, a római korban, illetve az Árpád-korban és a késő középkorban is (33354 Lh. Az.: Csillaghegyi Téglagyár; 55297 Lh. Az.: Pusztakúti út; 34693 Lh. Az.: Pusztakúti út 3; 31235 Lh. Az.: Forrásliget Lakópark; 60894 Lh. Az.: Dobogókő utca 5–11). A viszonylag sűrű megtelepedés egyik oka az lehetett, hogy a csillaghegyi forráscsoport egész évben tiszta ivóvizet biztosított a környéken élőknek. A másik fontos indok talán a mocsaras, vízjárta területek mellett kiemelkedő hegyek stratégiai szerepében rejlik.

Végezetül megállapítható, hogy a Pusztakúti út 12. házszerű telek részleges feltárása jelentős lelőhely-részletet hozott napvilágra. Köszönet illeti mindazokat a (volt) munkatársakat, akik több-kevesebb ideig segítettek munkánkat a terepen: Gyenes Gábor, Péro Krisztina, Tóth Farkas Márton, Vass Lóránt. Befejezettnek még e sorok írásakor sem tekinthetjük a projektet, hiszen az épületekhez vélhetően még támfalakat is építenek a jövőben.

*Fényes Gabriella – Kraus Dávid –
M. Virág Zsuzsanna – Hanny Erzsébet*

yet unknown Roman period building on the hillside above the site discovered on the northwestern part of the lot 12 Pusztakúti Road. This latter site is either yet unknown to scholarship, or it was destroyed during the brick factory's operation when the area was used for clay extraction.

SUMMARY

A number of already known archaeological sites in the near vicinity of the present excavation prove that the area was inhabited in the early and middle Copper Age, late Bronze Age, early and late Iron Age, in the Roman period, as well as in the late Middle Ages (33354 Site id. no.: Csillaghegyi Téglagyár [brick factory]; 55297 Site id. no.: Pusztakúti Road; 34693 Site id. no.: 3 Pusztakúti Road; 31235 Site id. no.: Forrásliget Lakópark [residential complex]; 60894 Site id. no.: 5–11 Dobogókő Street). One explanation for the relatively dense habitation is that the Csillaghegy springs provided freshwater all year round. Another reason to dwell here may have been the strategic importance of hills in the wet, swampy environment.

Important settlement segments were brought to light at 12 Pusztakúti Road. Hereby I thank everyone who supported the excavation team: Gábor Gyenes, Krisztina Péro, Farkas Márton Tóth, and Lóránt Vass. The project is still not finished: additional buttresses will be built to support the planned buildings of the residential complex and associated archaeological exploration will follow.

*Gabriella Fényes – Dávid Kraus –
Zsuzsanna M. Virág – Erzsébet Hanny*

IRODALOM / REFERENCES:

- BÍRÓ-CHOYKE-VASS-VECSEY 2012 • T. Bíró M. – M. Choyke, Alice – Vass L. – Vecsey Á.: Aquincumi csonttárgyak (Bone objects in Aquincum). Budapest 2012.
- BONDÁR 2010 • Bondár, M.: The Late Copper Age Settlement at Nagyút-Göböljárás II. (Questions on the Periodisation of the Baden Culture). *Antaeus* 31–32 (2010) 303–374.
- BÓNIS 1969 • B. Bónis, É.: Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. *Archaeologia Hungarica* 47. Budapest 1969, 308.
- DIZDAR 2013 • Dizdar, M.: Zvonimirovo Veliko polje. Groblje latenske kulture, vol. 1 (A Cemetery of the La Tène Culture). Monografije Instituta za Arheologiju, knj. 8. Zagreb 2013, 551.
- FACSÁDY 2009 • R. Facsády A., Aquincumi ékszerek (Jewellery in Aquincum). Budapest 2009.
- GALLINA-SOMOGYI 2002 • Gallina Zs. – Somogyi K.: Kaposvár Várdomb dűlő. RKM 2001. 223.
- GEBHARD 1989 • Gebhard, R.: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Ausgrabungen in Manching 11. Stuttgart 1989, 290.
- GEBHARD 1991 • Gebhard, R.: Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching. Ausgrabungen in Manching 14. Stuttgart 1989, 224.
- HANNY 1992 • H. Hanny E.: Kelta település nyomai az M0 autópálya szigetszentmiklósi nyomvonalának közelében. In: Havassy P. – Selmeczi L. (szerk.), Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I. BTM Műhely 5. Budapest 1992, 241–276.
- HANNY 2017 • Hanny E.: Kelták a pálos kolostor környékén. La Tène D kori település a Budakeszi úton (Budaszentlőrinc) (La Tène D settlement on the Budakeszi road). *BudRég* 50 (2017) 69–93.
- HORVÁTH 1973 • B. Horváth J.: Alsónána-Malomalja dűlő. *RégFüz* I.26 (1973) 3.
- HORVÁTH 2012 • Horváth M. A.: Sírszerkezetek rekonstrukciós kísérlete egy La Tène kori temetkezés kapcsán (Versuch der Grabrekonstruktion eines LaTène-zeitlichen Begrabnisses). *BudRég* 45 (20172) 91–110
- HORVÁTH 2016 • Horváth M., A.: Problems about the Change of Periods and Rites in the La Tène Cemetery on Csepel Island (Budapest) 141–163. In: S. Berecki (ed.), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International colloquium from Targu Mureş, 8–10. October 2015. Cluj-Napoca 2016*, 141–163.
- HUNYADI 1942 • Hunyadi, I.: Kelták a Kárpátmedencében (Die kelten im Karpatenbecken). Táblakötet (Tafelband). *Dissertationes Pannonicae*. II.18. Budapest 1942, 153.
- KALICZ 2003 • Kalicz N.: Az újkőkori végi és rézkori megtelepedés maradványai a nagykanizsai Inkey-kápolna mellett (Endneolithische und kupferzeitliche Besiedlung bei Nagykanizsa [Inkey-Kapelle]) *Zalai Múzeum* 12 (2003) 7–47.
- KARWOWSKI 2006 • Karwowski, M.: Major Questions Concerning Celtic Glass from the Eastern Regions of the La Tène Culture. *Analecta Archaeologica Ressorviensia* 1 (2006) 133–159.
- KOVÁCS 2017 • F. Kovács P.: Szkíták és kelták öröksége. A vaskor régészete Jász-Nagykun-Szolnok megyében. *Szolnoki Régészeti Tanulmányok* 1. Szolnok 2017.

- KRÄMER 1985 • Krämer, W.: Die Grabfunde von Manching und die Latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern. Ausgrabungen in Manching 9. Stuttgart 1985.
- LASSÁNYI 2017 • Lassányi G. (szerk.): Titkos utakon – Sötét varázslatok Aquincumból. Budapest 2017.
- MARÁZ 2011 • Maráz B.: Budapest késő La Tène-kori településtörténeti képe. In: Kővári K. – Miklós Zs. (szerk.), „Fél évszázad terepen” Tanulmánykötet Torma István tiszteletére, 70. születésnapja alkalmából. Budapest 2011, 243–260.
- PETŐ 1976 • Pető M., Római kori sírépítmény és szentély darabjai Csillaghegyen (Fragments of a roman funerary monument and shrine at Csillaghegy). *BudRég* 24 (1976) 215–223.
- PETŐ 1993 • Pető, M., Reste einer römischen Villa am Csillaghegy. *BudRég* 30 (1993) 149–158.
- RADOVIC 2013 • Radovic, S.: Animal remains from the graves of the LaTène Culture. In: Dizdar 2013, 523–545.
- SCHAFARZIK 1964 • Schafarzik F. – Vendl A. – Papp A.: Geológiai kirándulások Budapest környékén. Budapest 1964.
- SCHÖNFELDER 2010 • Schönfelder, M.: Keltische Wanderungen – Welche Modelle bleiben bestehen? In: Schönfelder, M. (szerk.), Kelten! Kelten? Keltische Spuren in Italien. Mosaiksteine, Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum 7 (2010) 46–48.
- SZABÓ 1971 • Szabó M.: A kelták nyomában Magyarországon. Budapest 1971.
- SZABÓ 2005 • Szabó M.: A keleti kelták : A késő vaskor a Kárpát-medencében. Budapest 2005.
- SZILÁGYI 2005 • Szilágyi M.: Késő császárkori bullák és amulettkapszulák az Aquincumi Múzeumban (Bullae and tubular amulet capsules in the Aquincum Museum). *BudRég* 39 (2005) 151–171.
- SZILAS 2009 • Szilas G.: Többrétegű őskori régészeti lelőhely az óbudai Péter-hegy oldalában (Multi-layered archaeological site on the slopes of Péter-hegy in Obuda) *Aqfűz* 15 (2009) 92–96.
- SZILAS–VIRÁG 2007 • Szilas G. – M. Virág Zs.: Próbafejtés a csúcshegyi római villa környezetében. III. (Test excavations in the region of the Roman villa on Csúcshegy III). *Aqfűz* 14 (2007) 119–132.
- VASS 2017 • Vass L., Újabb régészeti kutatások a csillaghegyi villa területén (New archaeological research in the territory of the villa at Csillaghegy). *Aqfűz* 23 (2017) 15–35.
- VASS–MRÁV 2018 • Vass L. – Mráv Zs.: Őskori jelenségek és római kori kocsisír a Csillaghegyi Strandfürdő területén (Prehistoric Phenomena and a Roman Period Carriage Burial at the Csillaghegy Bath). *Aqfűz* 24 (2018) 52–70.
- VIRÁG–TÓTH 2006 • M. Virág Zs. – Tóth A.: Régészeti kutatások az M0 körgyűrű keleti szektorának nyomvonalán fekvő BP 05 lelőhelyen (Archaeological investigations on the BP 05 find location along the path of the eastern sector of the M0 ring highway). *Aqfűz* 12 (2006) 196–206.
- WOLF 1997 • Wolf M.: Csincse-Gomba Barna földje. *RégFüz* I.49 (1997) 61–62.
- Internet: www.egykor.hu: <http://egykor.hu/budapest-iii--kerulet/peter-hegyi-teglagyarak/3959> (2018. október)

Újabb késő bronzkori és kelta településnyomok Budapest III. kerület, Csúcshegy-Harsánylejtőről

*(Budapest III. ker., Hrsz.: 20646/65,
20646/66, 20646/67, 20646/68, 20646/69,
20646/70, 20646/71, 20646/72, 20646/73,
20646/74, 20646/75, 20646/76, 20646/77)*

Recently Discovered Late Bronze Age and Celtic Settlement Traces at Csúcshegy-Harsánylejtő, Budapest

*(Budapest District 3, Lot nos. 20646/65,
20646/66, 20646/67, 20646/68, 20646/69,
20646/70, 20646/71, 20646/72, 20646/73,
20646/74, 20646/75, 20646/76, 20646/77)*

A Budapest III. kerületében fekvő Csúcshegy–Harsánylejtő a főváros egyik legnagyobb kiterjedésű, és a feltárt korszakok számában, valamint a leletanyag mennyiségében, illetve minőségében is a legkiemelkedőbbek közé tartozó lelőhelye, amelynek folyamatos feltárását 2005 óta végzik a Budapesti Történeti Múzeum munkatársai. A Budai-hegységet a Pilitől elválasztó Solymári-völgy (más néven Pilisvörösvári-árok) természetes vízfolyása a Duna jobb partja felé siető Aranyhegyi-patak. A patak völgyhöz legközelebb eső plató mintegy két évtizede tartó beépítése miatt napjainkban fontos terepe lett a régészeti kutatásoknak is. Csúcshegy–Harsánylejtőn eddig az újkőkortól a középkorig nyolc régészeti korszak településeinek és temetkezéseinek emlékei kerültek feltárássra, jól mutatva a hely ideális fekvését, több évezreden át tartó vonzerejét, megtelepedésre való alkalmasságát.

A BTM Ős- és Népvándorlás kori Főosztálya részéről, a BIF Nyrt. megbízásából 2017. június 27. és november 2. között folytattunk a lelőhelyen új lakóépületek építését megelő-

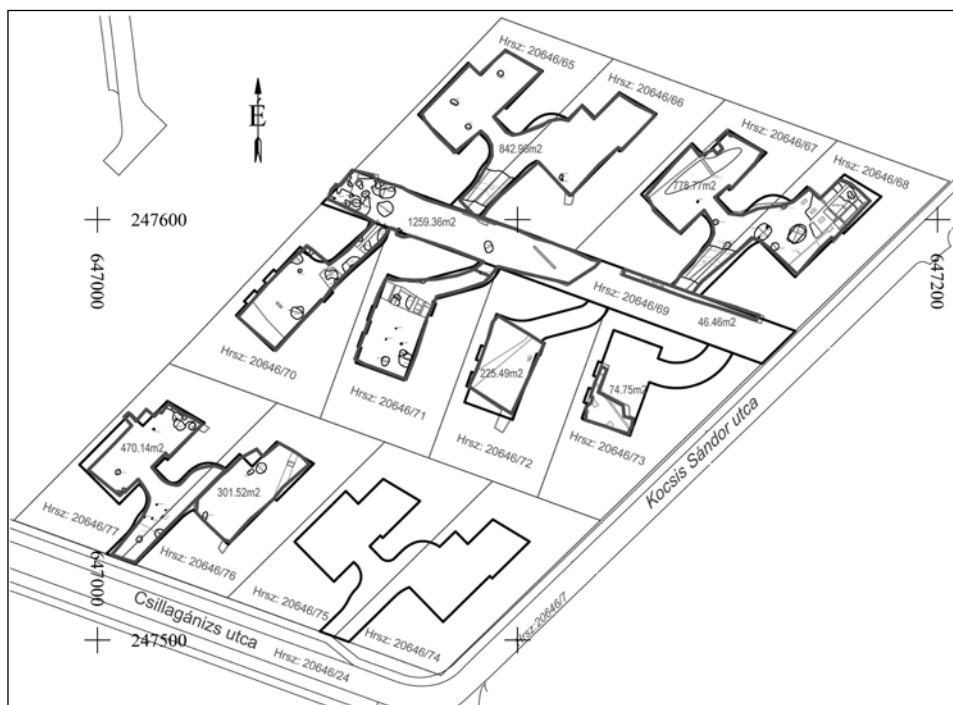
Csúcshegy-Harsánylejtő in district III of present-day Budapest is one of the outstanding archaeological sites in the Hungarian capital, not only due to its magnitude but also because of its long chronological sequence, as well as the quality and quantity of the discovered findings. Its still ongoing survey started in 2005 and has been undertaken by specialists of the Budapest History Museum.

The Aranyhegyi stream is a natural watercourse that runs in the Solymár valley, or Pilisvörösvár rift, separates the Buda hills and the Pilis, and flows into the Danube. Archaeological surveys have gained a special importance here due to recent construction works on a plateau next to this valley. So far, monuments and burials from eight different archaeological periods, from the Neolithic to the Middle Ages, have been documented at Csúcshegy-Harsánylejtő, which shows that the favorable location of the site has attracted settlers for thousands of years.

The Department of Prehistory and Migration Period conducted a rescue excavation

ző régészeti feltárást. A feltárássra kijelölt, a Harsánylejtő északkeleti részén, az Aranyhegyi-pataktól kb. 350–500 m távolságra fekvő, 6199 m² nagyságú terület 12 épület kitűzött helyét és egy nyugat-északnyugat-kelet-délkeleti irányú út nyomvonalát foglalta magában (1. kép). Az érintett területek egy részének erőteljes, recens bolygatottsága és nagymértékű feltöltése miatt a megelőző feltárással csak 4127 m²-nyi felületet kutathattunk, a fennmaradó területrészek régészeti érintettségét később a földmunkákat kísérő szakfelügyelet keretében vizsgáltuk. A feltárt terület magasabban fekvő részén vékonyabb, 50–80 cm vastagságú humuszréteg, míg az út nyomvonalán, illetve az attól északra eső területen vastagabb – helyenként 180–200 cm – humuszréteg és feltöltés fedte a sárga, löszös altalajt, így ott a későbbi

here on the commission of the Budapest Real Estate Management and Development Plc. (BIF Nyrt.) between June 27 and November 2, 2017, preceding the launch of a construction project. The area designated for excavation is located in the northeastern part of Harsánylejtő, in a ca 350–500 m distance from the Aranyhegyi stream. The designated area was 6199 m² in size, and included the lots for twelve buildings to be constructed, and a planned road that runs from northwest to southeast (Fig. 1). Parts of the area had been disturbed by modern activities and therefore the rescue excavation investigated only 4127 m². Archaeological remains in the rest of the area were surveyed by superintendents later, during the earthwork construction itself. There was an elevation at the site; this was cov-

1. kép: A feltárt területek összesített geodéziai alaprajza (Fábián István – Kovács Tibor)
Fig. 1. A comprehensive geodesic drawing of the excavated site (István Fábián – Tibor Kovács)

korok mezőgazdasági művelése sem okozott nagyobb károkat. A magasabb, erodáltabb térszínen, a szántásnyomokkal borított felszínen a régészeti jelenségek megtalálása is nehézségekbe ütközött.

Az ásatás során összesen 99 rétegtani egységet azonosítottunk. A szórványos, kevés leletanyagot tartalmazó gödrökből álló, késő bronzkori településnyomok egy korábbi feltárásokból már ismert lelőhelyhez kapcsolhatók (HAVAS–SZEREDI–SZILAS–TEREI–LÍBOR 2017, 40–44). A kisebb-nagyobb beásások mellett épületekre utaló nyomok – a korszakhoz tartozó településeken gyakran tapasztalható módon – itt sem kerültek elő (HAVAS–PAPP–SZILAS–M. VIRÁG 2017, 47–48). Az urnamezős kultúra késői (Hallstatt B) fázisához sorolt jelenségek a Kr. e. 10–9. századra keltezhetők.

A feltárt objektumok túlnyomó többségét egy, a korábbi évek során a környező telkeken végzett feltárásokból szintén ismert (HAVAS–PAPP–SZILAS–M. VIRÁG 2017, 49), késő vaskori, a Kr. e. 1. század második fele és a Kr. u. 1. század első fele táján (a La Tène D időszakban) virágzó kelta település változó intenzitású és funkciójú, összetett topográfiai képet mutató jelenségei alkották.

A terület délnyugati és nyugati részén a késő bronzkori és bizonytalan korú gödrök és oszlophelyek mellett, a kelta telep periferiáját jelentő, kisebb-nagyobb agyaggyerő gödrök, gödörkomplexumok és kelet-nyugati irányú árokok jelentkeztek. Több esetben megfigyelhettük, hogy a késő vaskori jelenségeket a korábbi, késő bronzkori gödrök helyén, azokat vágva létesítették. Egy szélesebb, kevés késő bronzkori leletanyagot tartalmazó árok betöltésében rendellenes helyzetben eltemetett emberi váz került elő (SE 5365). A nyugat-északnyuga-

ered only by a thin, 50–80 cm deep layer of humus. The yellow loess soil that covered the rest of the area, the path of the planned road, and the area north of it, were covered by a thicker, 180–200 cm deep humus layer. Agricultural activities made only small damages to the lower part of the site; in the elevated area, however, it posed a challenge even to recognize archaeological features.

Altogether 99 stratigraphic units were identified during the excavation. Bronze Age settlement traces included scattered pits that yielded a small amount of finds; these are probably associated with an archaeological site that had already been known to scholarship (HAVAS–SZEREDI–SZILAS–TEREI–LÍBOR 2017, 40–44). No traces of buildings were found around the pits of various sizes, as it is usual in settlements of this period (HAVAS–PAPP–SZILAS–M. VIRÁG 2017, 47–48). Features associated with the late phase of the Urnfield culture (Hallstatt B period) are dated to the 10th–9th century BC.

Most of the excavated archaeological features were phenomena of various functions and intensity, arranged in a complex spatial pattern. These are associated with a Celtic settlement that flourished here in the Late Iron Age, 1st century BC – AD 1st century (La Tène D period). This settlement had already been known to research due to excavations undertaken in the neighbouring plots in the past few years (HAVAS–PAPP–SZILAS–M. VIRÁG 2017, 49).

In the southwestern and western part of the area, clay extraction pits of various sizes, pit complexes, and trenches were brought to light, signalling the periphery of the Celtic settlement. Late Iron Age features often cut earlier, Late Bronze Age pits. A human skeleton was deposited in an unnatural position in the fill of a wide

ti-kelet-délkeleti tájolású, melléklet nélküli, rossz megtartású csontváz a hátán feküdt, lábait térdtől a combok alá hajtották. Beásás nyoma nem mutatkozott, így az eltemetés korát az árok betöltődésével egy időszakra, vagyis a késő bronzkorra tehetjük.

Az északi területrészt egy megközelítőleg kelet-délkelet-nyugat-északnyugati irányú, 8–10 m széles, 2–2,5 m mély, többnyire késő vaskori leletanyagot tartalmazó árok választotta el, amelyet két gépkocsi-behajtó nyomvonalában kereszteltünk (SE 5366, SE 5377). Folytatása északnyugati irányban már korábbi feltárások alkalmával előke-rült. Ez az árok talán a település lakóöve-zetét határoló védmű nyomaként értelmez-hető. Betöltése szerény mennyiségű késő vaskori és római kori kerámiatöredék mel-lett néhány *tegulat*-töredéket tartalmazott. Ez az árok talán a késő kelta, vagy római kori településrészt határoló védmű nyo-maként azonosítható. Egyik átvágásában, betöltésének felső szakaszából avar kori kerámiatöredékek kerültek elő, ami feltehe-tően a feltárási területet övező lelőhelyré-szen korábban feltárt avar település közel-

trench that yielded a few Late Bronze Age finds (SE 5365). The skeleton was poorly preserved, it lay on the back with the legs folded under the thighs; it was oriented west-northwest to east-southeast, and had no accompanying finds. There was no trace of later pits, and so the burial is dated to the closing phase of the trench, that is, the Late Bronze Age.

The northwestern part of the area was separated from the rest of the site by a trench oriented from the east-southeast to the west-northwest. This trench was orig-inally 8–10 m wide and 2–2.5 m deep. During the present excavation we opened this trench in two sections, following the path of two driveways (SE 5366, SE 5377). Parts of the northwestern end of this trench had already been brought to light during previous surveys. Its fill yielded Late Iron Age and Roman ceramic shards in small quantities, as well as a few tegula fragments. This trench may be interpreted as remnants of an earthwork that once embraced the dwelling area of the settlement. Avar period shards came to light from the upper layer

2. kép: Félig földbe mélyített, késő kelta épületek maradványai (Lamm Flóra)
Fig. 2. Remains of late Celtic semi-subterranean buildings (Flóra Lamm)

3. kép: Késő kelta bronzfibula tárolóverem alján feltárt omladékrétegből (Szilágyi Nóra)

Fig. 3. Late Celtic bronze brooch, excavated from a destruction layer on the bottom of a storage pit (Nóra Szilágyi)

ségének köszönhető (SZILAS–M. VIRÁG 2008, 129), és az árok feltöltődésének lassú ütemét mutatja. A betöltésének felső szakaszából előkerült római kori téglatöredékek az objektum feltöltődésének ütemét, a kelta telep életének végét mutathatják.

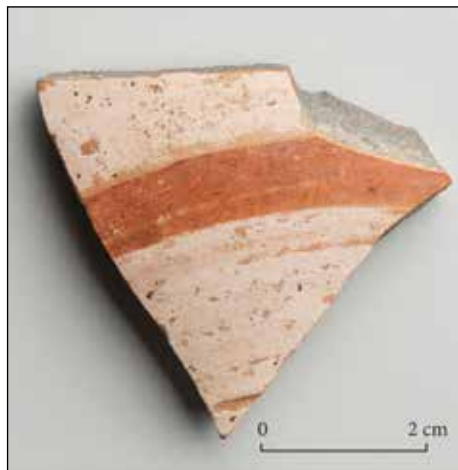
A feltárás északkeleti részén, a 20646/68. helyrajzi számú épületalap területén a késő vaskori falusias telep centrumának egy részét is alkalmunk volt kutatni. Itt két, félig földbe mélyített épület (2. kép), gazdag leletanyagot – pl. egy ép bronz drótfibulát (3. kép) – tartalmazó, mély gödrök és egy kiemelkedő méretű és mélységű (14,6 m széles és 2,9 m mély), bizonytalan funkciójú gödörkomplexum (SE 5388) részlete került elő. Utóbbi betöltéséből a nagy mennyiségű kézzel formált és szépen kidolgozott, fazekaskorongon készült edények töredékei (többek közt vörös-fehér sávós, festett edény töredéke – 4. kép), kevés átégett tapasztástöredék és állatcsont mellett bronzfibula töredéke, bronz lemezékszer, vaskés töredékek, vassalak és egy kézimalm töredéke került elő. Az objektumból származó salakdarabok a lelőhelyen folyó vasművesség legkorábbi bizonyítékainak tekinthetők. A megközelítőleg 3×4 méteres, északkelet-délnyugati tájolású, lekerekített téglalap alaprajzú, kisméretű épületek egyikeben két ágasfa (szelementartó oszlop) helye utalt az egykori tetőszerkezet felépítésére. A kelta település két, egymástól távol eső tárolóvermének betöltésében találtunk

of its fill; these are probably associated with the Avar settlement in the near vicinity that had been excavated earlier (SZILAS–M. VIRÁG 2008, 129), and suggest that the trench was filled gradually.

It was possible to study the center of this Late Iron Age rural settlement in the northeastern part of the excavation area, on lot no. 20646/68. Findings from here included two semi-subterranean houses (Fig. 2), deep pits that yielded objects of considerable quantity, among others, an intact bronze brooch (Fig. 3), and parts of a pit complex of extraordinary size—14.6 m in width and 2.9 m in depth, SE 5388. A number of interesting findings were brought to light from the fill of the latter huge pit complex: numerous shards of handmade and wheel thrown pottery, fragments of a vessel ornamented with stripes painted in red and white (Fig. 4), a few pieces of burnt plaster and animal bones, fragments of a bronze brooch, pieces of sheet bronze jewelry and of iron knives, iron slag, and pieces of a handmill. These slag remains count as the earliest evidence for iron working in this location. The buildings were rather small, 3m×4m in size, oriented from northeast to southwest, and had a rounded rectangle-shaped ground plan. Their roof structure is revealed by the position of two king posts, purlin supports, in one of the buildings. Intact animal skeletons lay in two storage pits associated with the Celt-

4. kép: Festett edény
töredéke késő kelta
gödörkomplexumból
(Szilágyi Nóra)

Fig. 4. Fragment of a
painted pot, excavated from
a late Celtic pit complex
(Nóra Szilágyi)

teljes, anatómiai rendben fekvő állatvázat: SE 5373 gödörben kutya, SE 5389 gödör betöltésében feltehetően őz maradványai feküdtek. Elképzelhető, hogy e két eset a település lakóinak rituális cselekményeivel összefüggésbe hozható állattáldozatok nyomaként értelmezhető.

A feldolgozás jelenlegi állása alapján a késő vaskori település jóval összetettebb, több centrális és perifériális térből összetevődő topográfiai képe látszik kirajzolódni, míg a lelőhely elszórt jelenségekből álló, késő bronzkori megtelepedésének eddigi ismert határa is jelentősen kibővült. A késő vaskori település szerkezetére vonatkozóan különösen fontos információkkal szolgált a feltárás. A korábbi ásatások során előkerült, hasonló korú jelenségekkel a lelőhely felmérési rajzán összevetve immár elkülöníthetőnek tűnik egy, az Aranyhegyi-patakhoz közelebb eső, északi, a mindennapi élet színtereként értelmezhető, központi településrész, ahol tárolóvermekkel övezett lakóépületek álltak. Ezt egy már a római korban feltöltődő, széles, helyenként közel 3 m mély, nyugat-északnyugati-kelet-délkeleti irányú árok választja el a település periferiájának tekinthető, többnyire agyag-

ic settlement, situated far away from each other: pit SE 5373 yielded the skeleton of a dog, while the remains of a roe deer were unearthed from the fill of pit SE 5389.

In the present state of research, the Iron Age settlement seems more complex than previously thought, with several central and peripheral spaces. The boundaries of the scattered Late Bronze Age settlement also need revision. The recent excavation revealed important details about the structure of the Late Iron Age settlement: by synthesizing the new pieces of data with information on coeval features obtained during earlier excavations, it is possible to identify a settlement core in the north, close to the Aranyhegyi stream, with dwelling houses surrounded by storage pits. This place must have been the center of the village's everyday life; it was separated from the settlement's periphery by a wide, 3 m deep trench, oriented from west-northwest to east-southeast, which had been filled in in the Roman Period. Clay extraction pits were present on the other side of this trench. Late Iron Age features in the western part of the site correspond to the area of the later Roman settlement, and therefore

nyerő gödrökből álló települési egységtől. A lelőhely nyugati részén feltárt késő vaskori objektumok jórészt a későbbi, római kori település területére esnek – ezek esetében felvethetjük, hogy a római foglalatást követően a falu lakói erre a területrészre települtek át. A késő kelta (La Tène D) időszakban az eraviszkuszok törzse által lakott térség sűrű településhálózatának és a Gellért-hegyi oppidum által uralt települési hierarchiájának fontos eleme lehetett a Harsánylejtőn fekvő falu, amelynek jelentőségét a feltárt épületek szaporodó száma, a helyi vasművesség és a gazdag leletanyag egyaránt jól mutatja. A településszerkezeti és topográfiai eredmények mellett a leletanyag összefoglaló, részletes feldolgozásával a települések lelőhelyen belüli periodizációjáról és Budapest késő bronzkori, illetve késő vaskori időrendjéről is fontos információkat remélhetünk.

it may be suggested that the village population moved to this area after the Roman conquest.

The village at present-day Harsánylejtő must have been an important element in the settlement network of the Eraviscii tribes in the late Celtic (La Tène D) period, with the oppidum at present-day Gellért Hill at the peak of the settlement hierarchy. The significance of the Harsánylejtő village is underscored by the growing number of discovered buildings, the evidence of local iron working as well as the rich archaeological material. In addition to new information on settlement structure and topography, the detailed analysis of the excavated material has the potential to clarify questions of periodization within the site, as well as to broaden our knowledge of the Late Bronze Age and Late Iron Age chronology of the area of present-day Budapest.

Lamm Flóra – Tóth Farkas Márton

Flóra Lamm – Farkas Márton Tóth

IRODALOM / REFERENCES:

- SZILAS–M. VIRÁG 2008 • Szilas G. – M. Virág Zs.: Próbafejtés a csúcshegyi római villa környezetében III. (Test excavations in the region of the Roman villa on Csúcshegy III). *Aqfűz* 14 (2008) 119–132.
- HAVAS–PAPP–SZILAS–M. VIRÁG 2017 • Havas Z. – Papp A. – Szilas G. – M. Virág Zs.: Óriás kirakós játék 26 hektáron: mozaikszerűen vizsgált többperiódusú lelőhely kutatása Harsánylejtőn (A huge archaeological jigsaw puzzle across twenty-six hectares: The bits and pieces of a multi-period site at Harsánylejtő). In: Zsidi P. (szerk.), *Kincsek a város alatt – Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005–2015. (Treasures under the city – Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005–2015).* Budapest 2017, 45–51.
- HAVAS–SZEREDI–SZILAS–TEREI–LÍBOR 2017 • Havas Z. – Szeredi A. – Szilas G. – Terei Gy. – Líbor Cs.: Megelőző feltárások a Bp. III., Csúcshegy-Harsánylejtő lelőhelyén 2016-ban (Preventive excavations in 2016 in Budapest III, Csúcshegy-Harsánylejtő archaeological site). *Aqfűz* 23 (2017) 38–51.

Újabb adatok a római kori megtelepedéshez Csúcshegy- Harsánylejtő területén

(Budapest III. ker., Hrsz. 20655/50,
20655/63, 20655/121, 20655/122,
20655/123, 20655/124, 20655/126,
20655/128, 20655/129, 20655/130,
20655/131)

New Evidence of a Roman Period Settlement at Csúcshegy-Harsánylejtő

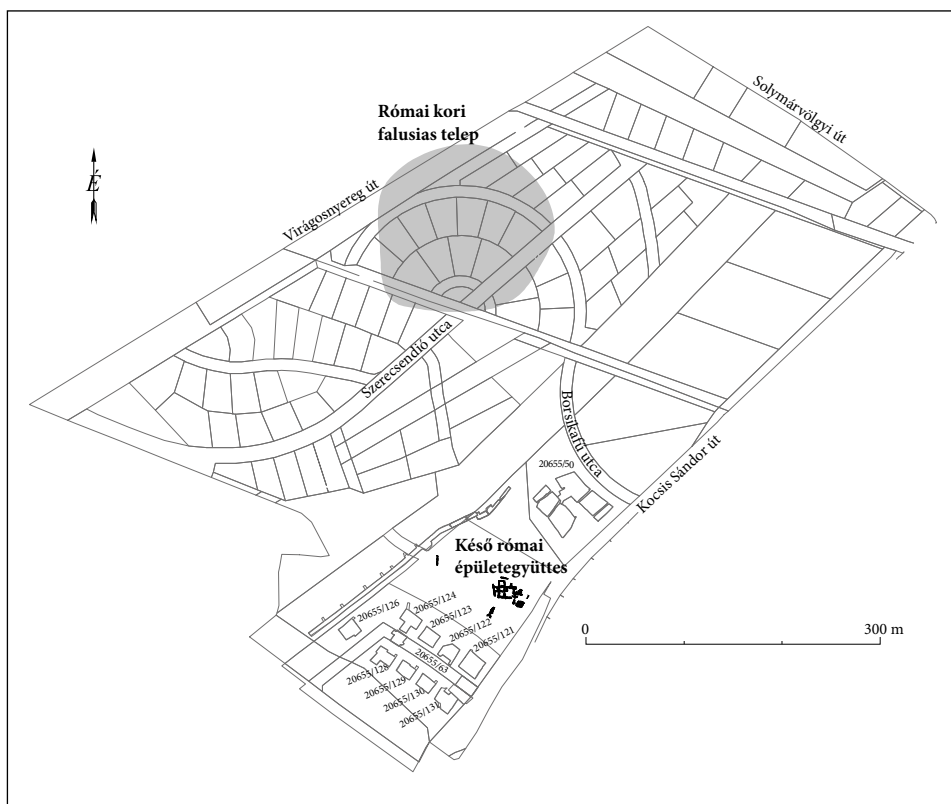
(Budapest District 3, lot. nos. 20655/50,
20655/63, 20655/121, 20655/122,
20655/123, 20655/124, 20655/126,
20655/128, 20655/129, 20655/130,
20655/131)

2016. szeptember 29. és november 30., illetve 2017. március 20. és november 29. között megelőző feltárást végeztünk a Budapesti Ingatlan Hasznosítási és Fejlesztési Nyrt. megbízásából a Csúcshegy-Harsánylejtő lelőhelyen. A két időszak összesen 198 ásatási munkanapja során 6600 m²-t meghaladó nagyságú területet nyílt lehetőségünk kutatni. A feltárás egy tervezett vízelvezető csatorna, illetve egy rövid szakaszon egy út nyomvonalát, továbbá tíz telek területét foglalta magába (1. kép). Az ásatási felszínnek főként a hegyoldal északi-északkeleti részén, a Kocsis Sándor út – Borsikafű és Szerecsendió utca által körülhatárolt területen összpontosultak.

A terület ideális természeti adottságai miatt – akárcsak napjainkban – évezredek óta kedvelt lakhely. Rendszeres kutatásra, a terület beépítése és közművesítése nyomán 1996 óta (ZSIDI 1997) nyílik lehetőségünk. Az azóta megismert mozaikszerű eredmények képét tovább tarkították az elmúlt két év kutatásai. Bár a 2016-os év ásatásának eredményei már korábban röviden közlésre kerültek (LÁNG 2017, 140-142), főbb jelenségeit a teljesség kedvéért ismét áttekintjük.

A rescue excavation was undertaken between September 29 and November 30, 2016, and between March 20 and November 29, 2017, at the archaeological site of Csúcshegy-Harsánylejtő, on the commission of the Budapest Real Estate Management and Development Plc. The two excavation seasons, altogether 198 days, provided an opportunity to survey an area of more than 6600 m². The excavation covered the area of a drain and a road to be constructed, as well as ten lots (Fig. 1). The excavated surfaces concentrated in a triangle of Kocsis Sándor Road, Borsikafű Street and Szerecsendió Street.

The site has been habited for thousands of years due to its favorable location and natural environment. Systematic research has been possible since 1996 (ZSIDI 1997) because of construction of buildings and public service utilities. Surveys in the past two years have added valuable information to the sporadic results of previous excavations. Although the 2016 excavation has partly been published (LÁNG 2017, 140-142), the main features will be revised here to provide a comprehensive picture of the site.

1. kép: A 2016-2017. évi feltárási felületek (Fábián István – Fodor Fanni – Kovács Tibor)

Fig. 1. Excavation areas, 2016-2017 (István Fábián – Fanni Fodor – Tibor Kovács)

Az általunk kutatott területtől északnyugatra helyezkedik el egy római kori, falusias jellegű település, amely virágkorát a Kr. u. 1–2. században élte. A telep kiterjedésének megismeréséhez hozzájárult a gócpontjától távolabb eső, néhány ehhez az időszakhoz tartozó objektum feltárása. Ezek közül a legkiemelkedőbb egy kút volt (LÁNG 2017, 141), amely a területen ezidáig egyedülálló jelenségnek tűnik, bármelyik korszakot is vizsgáljuk (2. kép). Feltételezhető, hogy a hegyoldalon működő időszakos vízfolyások, illetve az 500–700 m távolságra elérhető Aranyhegyi-patak vízhozama nagyban hozzájárult a mindennapi élet vízszükség-

Northwest of the surveyed area a Roman rural settlement is known to have existed, which flourished in the A.D. 1st-2nd century. Mapping the boundaries of this settlement required to survey coeval features far from the village center. The most significant of these findings is a well (LÁNG 2017, 141), which is without parallels at the site in any archaeological period (Fig. 2). The temporary watercourses on the hillside and the Aranyhegyi stream in 500-700 m distance must have provided enough water for everyday activities. The discovered well was situated in the trail of a planned sewage drain, relatively high on the hill-

2. kép: Római kori kút (Fodor Fanni)
Fig. 2. Roman period well (Fanni Fodor)

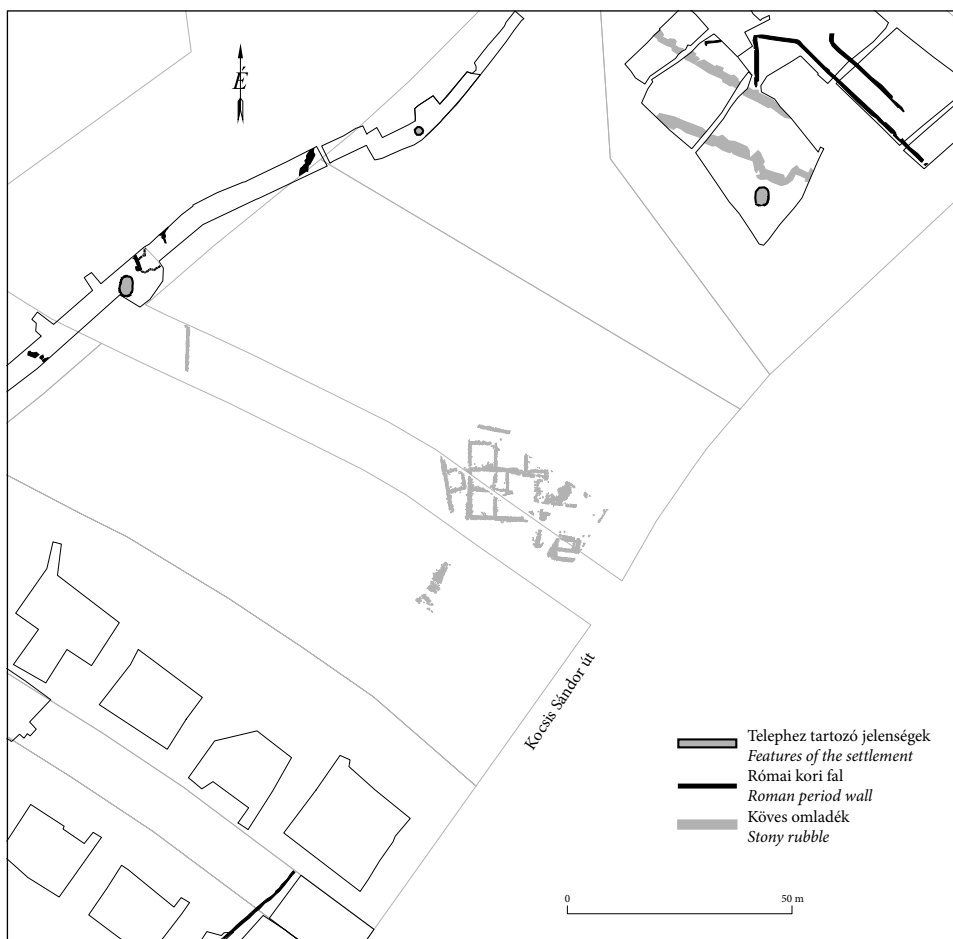
letének kielégítéséhez. Az általunk talált kút egy kialakítandó vízelvezető-csatorna nyomvonalán feküdt, viszonylag magasan a hegyoldalon. Átmérője 1,8 m, oldala szabályosan, kötőanyag nélkül földbe rakott kövekből állt. A feltörő talajvíz megakadályozta, hogy 4 méternél mélyebbre hatoljunk, így az alját nem érhattük el. A terepadottságokhoz képest magasra telepített kút ezáltal azonban bizonyította egykori működőképességét. Betöltéséből főként kerámiatöredékek kerültek elő, amelyek az objektumot egyértelműen a korai telephez, nem pedig a tőle délkeletre elhelyezkedő késő római villához kötik. A kút egyedisége miatt megtartandó emléknél minősült, ezért visszatemettük, és védőépítménnyel láttuk el.

A csatorna nyomvonalán továbbhaladva a hegyoldalon, délnyugati irányba, további két, a telephez kapcsolható nagyméretű szemétködröt tártunk fel. Az egyiket feltételezhetően egy, a késő római épülethez tartozó fal vágta. Gazdag leletanyagában többek között az eraviszkusz női viselethez tartozó szárnyas fibula, egyszerű drótból

side. The well was 1.8 m in diameter, and its sides were drywalls. The rising water table kept the excavation team from digging deeper than 4 m, and so the bottom of the well could not be surveyed. However, it was thus proven that the well could function at this elevation on the hillside. The fill yielded mainly pottery fragments associated with the early settlement and not with the Roman villa southeast of the well. The well is considered a special monument to be preserved, and therefore it was buried, and a protecting structure was built above it.

Two large waste pits were brought to light on the hillside, southwest of the well; these were also associated with the settlement. One of them was cut by a wall that probably belonged to a late Roman building. The rich material of this pit included a wing brooch, typical for female dresses of the Eraviscii, a brooch made of a single wire, as well as terra sigillata fragments with reliefs. The findings of this pit are dated to the 1st-2nd century; the other waste pit, situated south of this one, is a bit later, and very rich in archaeological finds. This latter feature is dated precisely to the end of the 2nd, beginning of the 3rd century, based on a terra sigillata fragment with a potter's mark saying ATTO F[ECIT] (GABLER-MÁRTON 2005, 234). The waste pit is particularly interesting because it yielded fragments of iron weapons. Another waste pit was found northeast of the later Roman building, under a poorly preserved wall. Its fill contained a considerable amount of ash, as well as large fragments of vessels, and pieces of Pannonian stamped pottery. The finds from this fill are dated to the late 1st, early 2nd century.

The density of archaeological features decreased on the hillside as we moved to the southwest, away from the area of the

3. kép: 2016-2017-es feltárások főbb jelenségei (Fábián István – Fodor Fanni – Kovács Tibor)

Fig. 3. Main phenomena unearthed in 2016-2017 (István Fábián – Fanni Fodor – Tibor Kovács)

hajlított fibula, illetve reliefdíszes terra sigillata töredékek is előfordultak. A gödör leletei az 1–2. századra keltezhetőek, ennél valamivel későbbi a tőle délre elhelyezkedő, hasonlóan gazdag szemétgödör. A jelenséget kiválóan keltezi a 2. század végére, 3. század elejére datálható ATTO F[ECIT] mesterbélyeges terra sigillata (GABLER-MÁRTON 2005, 234). A szemétgödör érdekessége, hogy több vasfegyver töredéke is előkerült belőle. A falusias jellegű telep emlékeihez tartozik egy további szemétgö-

late Roman building. Interpretation of the features often proved difficult here due to heavy erosion. Stratigraphic sequences sometimes even differed on neighboring plots. Stony layers filled with gravel were often observed; these are probably natural (HAVAS-KÁRPÁTI-SZILAS 2006, 113). Similar phenomena were discovered on lot no. 20655/131, and on the trail of the road to be built in front of this lot. It was raised whether it may be interpreted as remnants of a Roman road, but later it

dör, amely a késő római épület körzetében, annak egyik gyenge megtartású fala alól került elő, az épülettől északkeletre. Betöltése erősen hamus volt, amely főként nagyméretű tárolóedények vastag töredékeit tartalmazta, de előfordult benne pannoniai pecsételt kerámia töredék is. A betöltéséből előkerült leletanyag az 1. század végére, 2. század elejére tehető.

Eltávolodva a késő római épület zónájától, délnyugati irányba, a hegyoldalban az objektumok egyértelmű ritkulását figyeltük meg. A jelenségek értelmezését ezen a területen gyakran nehezítik az erőteljesebb eróziós folyamatok. A rétegsorok akár két szomszédos telek esetében is merőben eltérőek lehetnek. Rendszeresen jelentkeznek különböző köves, murvás felszínek, amelyek gyakorta természetes képződményeknek minősíthetők (HAVAS-KÁRPÁTI-SZILAS 2006, 113). Ilyen apróköves jelenségeket találtunk a 20655/131 helyrajzi számú telken, illetve a hozzá tartozó tervezett útszakasz feltárása során. Itt felmerült a római kori útként való értelmezése, azonban ezek is természetes képződménynek bizonyultak (LÁNG 2017, 140). Környezetükben előkerült római kori falkiszedés, illetve több keskeny árok is, amelyek leginkább vízmosásként értelmezhetők. Esetleg a késő római épülethez tartozhat az a most azonosított falszakasz, amely egy 2008-ban már feltárt falhoz kapcsolódik. A nyugatabbi területeken megszűntek a régészetiileg értelmezhető objektumok. Kivételt képez ez alól egy, a középkori jelenlétet erősítő félig földbe mélyített ház és egy különálló kemence a 20655/63. helyrajzi számú út északnyugati szakaszán (LÁNG 2017, 140).

A 2017-es ásatási szezon súlypontját a késő római épület északkeleti zónájának, a 20655/50 helyrajzi számú területnek a kutatása adta, ahol 85 nap alatt 2200 m²-t tár-

became clear that these phenomena are all natural (LÁNG 2017, 140). In their immediate surroundings a dismantled Roman period wall and small trenches, probably gullies, were found. A wall segment that may belong to the late Roman building was identified during the recent excavation; it was attached to another wall that was unearthed in 2008. A semi-subterranean house and a separate oven, found in the northwestern part of the proposed line of the road, prove the medieval habitation of the area (LÁNG 2017, 140). Otherwise, archaeological features were virtually absent in the area west of these wall segments.

The 2017 excavation season focused on the northeastern zone of the late Roman building, lot no. 20655/50, where an area of 2200 m² was surveyed for 85 days. The lot used to be the property of Óbuda Farmers' Co-operative, and the terraces and their stone support was most probably built in that period to increase agricultural production. It cannot be excluded, however, that these stones themselves came from Roman period buildings. The building complex was discovered during a sondage in 2005 (LÁNG 2006) and excavations in 2007-2008 (LÁNG 2008a; LÁNG 2009).

The team surveyed nine test trenches in the beginning, however, the intensity of archaeological features made it necessary to open up the whole area. The excavated surfaces yielded only a limited number of objects but considerable chunks of wall remains were brought to light (Fig. 3). Only a few cm under the present-day floor level there were Roman period walls. The most spectacular of these is a 50 m long section that runs from the southeast to the northwest and then turns to the east. This was probably a defensive wall of the Roman building complex, while the adjoining,

tunk fel. A terület korábban az Óbuda Tsz. tulajdonában állt, így feltehetően abban az időszakban, művelési megfontolásból alakítottak ki teraszokat, illetve annak helyenkénti megtámasztását kövekből. Nem kizárt, hogy ezek a kövek viszont a római kori épületekből származnak. Maga az épületegyüttes a 2005-ös szondázó jellegű ásatásból (LÁNG 2006), illetve a 2007–2008-as feltárásokból (LÁNG 2008a; LÁNG 2009) ismert.

A munkálatokat kilenc szonda kijelölésével kezdtük, rövid időn belül azonban kiderült, hogy a lelőhely intenzitása szűkségessé teszi az egész terület összenyitását. A felület a leletek szempontjából szegényesnek, de falak tekintetében jóval gazdagabbnak bizonyult (3. kép). A modern járószint alatt már alig néhány centiméterrel megjelentek a római kori falak. Ezek közül a legtekintélyesebb egy összefüggő, 50 m hosszú falszakasz volt, amely hosszasan délkelet-északnyugati irányba futott, majd keletnek fordult. Ezt jó eséllyel értelmezhetjük a késő római épületegyüttes kerítésfalaként, a hozzáépített rövidebb, észak-déli irányú falszakaszt pedig talán egy, a kerítésfalhoz csatolt épület egyik oldalfalának. Egy további fal a kerítésfalon kívül került elő, azzal párhuzamosan futott, feltehetően nem egykorú vele. A külső fal megtartása rendkívül gyenge volt, északnyugati végén ívesen északnak fordult, majd megszűnt. A feltárt falak mindegyike kötőanyag felhasználása nélkül, szárazfalazással épült, legépebb szakaszain elérték a 0,9 méteres magasságot (4. kép).

A kerítésfalon belül – néhány gyenge megtartású, rövidebb falszakaszon kívül – két, meglehetősen kiterjedt, téglás-köves omladéksávot találtunk, amelyek hosszúsága egyenként elérte a 35 métert. A két sáv egymással párhuzamosan északnyugat-dél-

4. kép: Római kori fal (Fodor Fanni)

Fig. 4. Roman period wall (Fanni Fodor)

north-to-south oriented wall section may have been a sidewall of one of the buildings. Another wall segment was discovered outside the defensive wall; they run parallel to each other, although they are probably not contemporary. This external wall is poorly preserved; its northwestern end turns to the north in a long bend, and then it disappears. All the walls were built without binding material, that is, by dry walling; the most intact segments are as high as 0.9 m (Fig. 4).

Inside the line of the defensive wall two extensive heaps of brick-and-stone rubble were found, in addition to a few poorly preserved, short wall segments. The rubble areas are 35 m long each and run parallel in a northwest-southeast direction. Neither their relation nor their identification is clear (Fig. 5). A similar phenomenon was

keleti irányba futott. Sem egymáshoz való viszonyuk, sem azonosításuk nem egyértelmű (5. kép). Hasonló jelenség került elő a közeli testvérhegyi villában is, ahol támfalként értelmezték az omladékot (HAVAS 2006, 94). Nem kizárt, hogy itt a terep jobb művelési kihasználhatósága érdekében már a római korban teraszokat alakítottak ki, amelyeket ilyen módon biztosítottak a víz környezetalakító munkája ellen. Emellett felmerülhet az útként való értelmezés is, hiszen egyelőre nem ismerjük a villához tartozó utat.

Maga az épületegyüttes kb. 100 méterre helyezkedik el az általunk feltárt kerítésfal-tól, így – amennyiben az épületet középre tájtolták – célszerű megvizsgálni ennek 100 méteres körzetében az előkerült falakat a további kerítésszakaszok azonosítása érdekében (3. kép). A már említett vízelvezető nyomvonalán feltártunk további négy, gyenge megtartású, de határozottan falnak tekinthető jelenséget. Ebből kettő észak-déli, egy kelet-nyugati, illetve egy északkelet-délnyugati tájolású volt. Utóbbi átvágásából rendkívül szerencsés módon egy 4. századi érem került elő. Így a falszakaszt az érem és a tájolása miatt jó eséllyel köthetjük a késő római épülethez. A többi falszakaszból nem került elő datáló értékű lelet, így egykorúságuk is kérdéses, továbbá rendszer sem figyelhető meg elhelyezkedésük alapján. A déli területrezen a már fent tárgyalt északkelet-délnyugati, éremmel datált falszakasz jöhet számításba. Északkeleti végén megszűnik, így erősen kérdéses, hogy összetartozik-e az épületből kiinduló megegyező tájolású fallal. A villát keletről a Kocsis Sándor út övezi. Ennek túloldaláról nincs adatunk régészeti korú jelenségről, sőt sűrű beépítettsége miatt nincs is lehetőségünk kutatásokat végezni.

observed at the Testvérhegy villa in the near vicinity; here, the rubble was interpreted as remnants of an abutment (HAVAS 2006, 94). It cannot be excluded that terraces were built here in the Roman period to exploit the agricultural potential of the area, and these abutments served as protection against water erosion. Remains of a road is an alternative interpretation; so far, the road associated with the above-mentioned villa has not yet been found.

The building complex is situated in ca 100 m distance from this unearthed part of the defensive wall. The building may have been located centrally within the defensive circle, and so the wall segments discovered in its 100 m radius may shed light to the original position of the defensive wall (Fig. 3). Four other phenomena, interpreted as poorly preserved wall segments, were brought to light on the planned drainage line. Two of them were oriented from north to south, one from east to west, and the fourth from northeast to southwest. The latter rubble yielded a 4th-century coin; this finding as well as the wall's orientation suggests that these phenomena are associated with the late Roman building. No other finds suitable for dating were discovered, and so it is uncertain if all these wall remains are contemporaneous, and they do not seem to follow any clear spatial pattern. The wall segment dated by the coin in the southern part of the excavation area may be considered as part of this strange complex of walls. However, its northeastern end is missing, and so it is not possible to tell if it originally adjoined the walls that flanked the building with the same orientation. The villa is girdled by Kocsis Sándor Road from the east. There is no archaeological information from the other side of the road, and survey is not possible in this built-up area.

5. kép: A 20655/50
hrsz.-ú terület
összesítő fotója
(Fodor Fanni)

Fig. 5. Comprehensive
photo of lot no.
20655/50 (Fanni
Fodor)

Az elmúlt évek kutatásai során felmerült a lehetőség, hogy a Kocsis Sándor út nyomvonalára már a római korban használatos lehetett. Bár az épületegyüttes tökéletesen beleillik az Aquincum környéki villák láncolatába – egyenlő távolságra helyezkedik el a testvérhegyi és a csúcshegyi villa közt – ez a lehetőség, illetve az Aquincumból Brigetióba tartó diagonális út közelsége és a nagyszámú éremlelet tovább erősítheti az útállomásként való azonosítását (LÁNG 2008b, 83). Ebben az esetben az épületet közvetlenül az út mellé tájolták, vagyis hiába keresnénk kerítésfalat ennek túloldalán. Nem egyedi példa az útállomások elkerítése sem, hiszen a teljes egészében feltárt gönyői (BÍRÓ 2008, 102) vagy a lajvéri útállomást (MAJERIK–LARSSON–REDŐ 2014, 91) is ugyan nem kőfallal, de minden oldalról árokkal szegélyezték.

Mindezek ellenére értelemszerűen egy villagazdaság telepítése során is elsődleges kérdés a jó természeti adottság, illetve az infrastruktúra. Az előkerült fegyvertöredékek – és a most előkerült pikkelypáncél

Research in the past few years raised the possibility that the present-day Kocsis Sándor Road may have been used as a route during Roman times as well. Although the building complex fits perfectly into the system of villas around Aquincum and is located halfway between the Csúcshegy and the Testvérhegy villas, another interpretation is possible: it may have been used as a station on the road. This is further supported by the presence of the main road that led from Aquincum to Brigetio, as well as the high number of coins (LÁNG 2008b, 83). If this is the case, the building was erected right beside the road, and then the defensive wall could not have extended to the other side of the road. It was not exceptional to fortify road stations: both the stations of Gönyű (BÍRÓ 2008, 102) and Lajvér (MAJERIK–LARSSON–REDŐ 2014, 91) were encircled by a defensive trench.

Obviously, favorable geographic location and the presence of infrastructure is the cornerstone of establishing a villa. The discovered pieces of weapons, and the recently

töredéke – alapján feltételezhető egy kisebb katonai csapattest jelenléte is, akik a késő római korban a jobban védhető villagazdaságokba húzódtak vissza (LÁNG 2009, 84–85). Perdöntő bizonyíték híján a kérdések egyelőre nyitottak maradnak, az épületegyüttes és a kerítésfal közt fennmaradó terület feltárásával talán még megválaszolhatjuk őket.

unearthed fragment of a scale armor suggest that a small military unit was stationed here; in the late Roman period these units often receded to villas that were easy to defend (LÁNG 2009, 84–85). Without conclusive evidence the question remains open; future excavations in the uncharted area between the building complex and the defensive wall may shed new light on this discussion.

Fodor Fanni – Láng Orsolya

Fanni Fodor – Orsolya Láng

IRODALOM / REFERENCES:

- BÍRÓ 2008 • Bíró Sz.: Római kori útállomás Gönyűn. Ókor 7 (2008) 101–104.
- GABLER–MÁRTON 2005 • Gabler D. – Márton A.: Galliai-germaniai és Duna-vidéki terra sigillata bélyegek nem reliefdíszes edényeken. CommArchHung 2005, 227–307.
- HAVAS–KÁRPÁTI–SZILAS 2006 • Havas Z. – Kárpáti Z. – Szilas G.: Próbafeltárás a csúcshegy római villa környezetében (Test excavation in the area of the roman villa on Csúcshegy). Aqfűz 12 (2006) 106–115.
- HAVAS 2006 • Havas Z.: Szondázó jellegű és megelőző feltárások az úgynevezett Testvérhegyi villa területén és környezetében (Test excavations and investigations preceding investment work on the territory and in the region of the so-called Testvérhegyi villa). Aqfűz 12 (2006) 87–98.
- LÁNG 2006 • Láng O.: Római kori beépítés nyomai a Csúcshegy és a Testvérhegyi villák közötti területen (Traces of Roman period building-development in the territory between the Csúcshegy and Testvérhegyi villas). Aqfűz 12 (2006) 99–105.
- LÁNG 2008a • Láng O.: Középkori településnyomok és római kori épületmaradványok a Csúcshegy-Harsánylejtő területén (Medieval settlement traces and Roman period building remains in the area of Csúcshegy-Harsánylejtő). Aqfűz 14 (2008) 133–140.
- LÁNG 2008b • Láng O.: Villa kilátással, feltárások a Csúcshegy oldalában. Ókor 7 (2008) 82–84.
- LÁNG 2009 • Láng O.: Késő római épületegyüttes a Harsánylejtő területén (Late Roman building complex on the territory of Harsánylejtő). Aqfűz 15 (2009) 75–85.
- LÁNG 2017 • Láng O.: Budapest III. ker., Csúcshegy – Harsánylejtő, Hrsz.: 20655/63. Aqfűz 23 (2017) 140–142.
- MAJERIK–LARSSON–REDŐ 2014 • Majerik V. – Larsson N. – Redő F.: Római kori útállomás a Lajvér partján. Ókor 13 (2014) 91–99.
- ZSIDI 1997 • Zsidi P.: Az aquincumi municipium territoriumán végzett kutatások (Investigations in the territory of the Aquincum municipium). Aqfűz 3 (1997) 58–65.

Feltárások a volt Óbudai Gázgyár északi részén

*(Budapest III. ker., Gázgyár utca, Hrsz.:
19333/50–53)*

2017. július 4. és 31. között a Budapesti Történeti Múzeum próbafeltárásokat végzett a Fővárosi Gázművek Zrt. megbízásból az egykori Óbudai Gázgyár területének északi részén.

A területen már a 19. századtól folytak kisebb feltárások. 1909 és 1913 között az Óbudai Gázgyár építéshez kapcsolódó földmunkák során Kuzsinszky Bálint itt találta meg Aquincum polgárvárosának legjelentősebb ipartelepét, ahová a nagy vízigényű és tűzveszélyes téglavető és fazekasműhelyek települtek. A leletmentéseken számos római kori nagyméretű kemence, kút és jelentős mennyiségű lelet került elő, amelyeket a régész, mintegy két évtizeddel később önálló kötetben publikált (KUZSINSZKY 1932). Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a Kuzsinszky Bálint által közölt leletanyag egy meghatározó része, így például az ép asztali edények nem az ipartelep termékeihez tartozhatnak, hanem eredetileg inkább sírok mellékletei lehettek.

Zsidi Paula ennek az ipartelepnek további részleteit dokumentálta kisebb feltáráskor, 1978–79-ben (ZSIDI 1984).

A 19–20. század elejéről további szórványos információkkal rendelkezünk innen. Mithras-szentélyhez tartozó kőemlékekről (BTM Adattár 318-79), a város egyik kelet-nyugati kövezett, a Dunához vezető

Excavations in the Northern Part of the Gas Factory in Óbuda

*(Budapest, District 3, Gázgyár Street,
lot. no. 19333/50–53)*

The Budapest History Museum undertook test excavations in the northern part of the now abandoned Gas Factory in Óbuda (Old Buda) on July 4–31, 2017, on the commission of the Budapest Gas Supply Ltd.

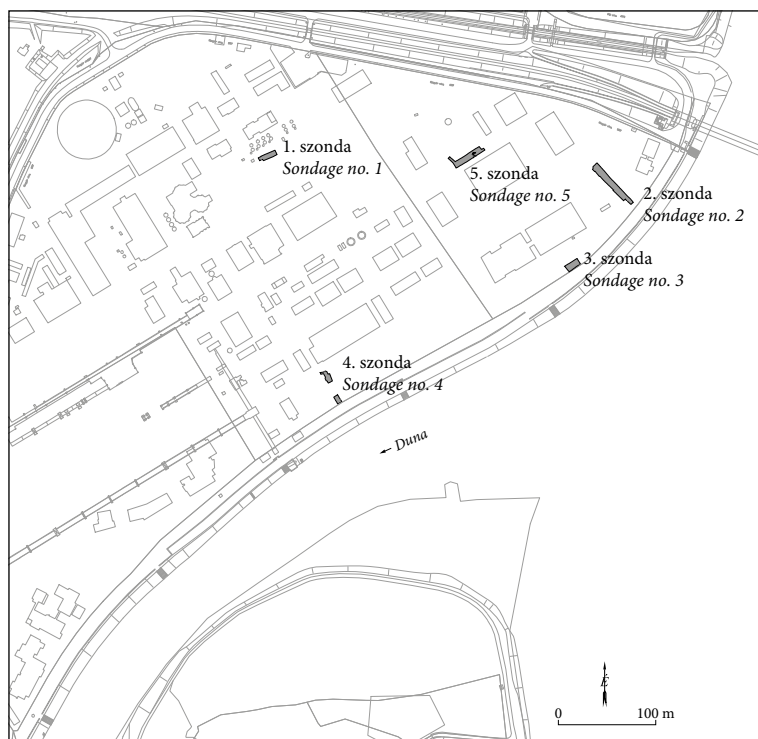
This area had been surveyed by archaeologists since the 19th century. Between 1909 and 1913, when the Óbuda Gas Factory was built, archaeologist Bálint Kuzsinszky located a significant industrial district associated with the Civil Town of Aquincum here. This was a zone where craftsmen who needed water for their work, such as brick layers and potters, operated their hazardous workshops. These rescue excavations brought to light several large Roman kilns, wells, and a high number of objects, which were later published in a separate volume (KUZSINSZKY 1932). It is important to note, however, that the majority of finds published by Kuzsinszky, e.g. the intact pieces of tableware, must have been grave goods rather than objects used in the industrial district itself.

Further areas of this industrial zone were documented by archaeologist Paula Zsidi during small-scale excavations in 1978–79 (ZSIDI 1984).

Sporadic pieces of additional information are available for this area from the late 19th, early 20th century. A stone monument that once belonged to a sanctuary

1. kép: A szondák elhelyezkedése a kutatott területen (Fábián István – Kovács Tibor)

Fig. 1. The position of the sondages in the researched area (István Fábián – Tibor Kovács)

főútjának folytatásáról (BTM Adattár 193-79), valamint egy feltételezett késő római őrtoronyról is (NAGY 1942, 754, 40. jegyzet; VARGA 2011, 118–119). Szintén ebben az övezetben keresi régóta a kutatás a polgárváros kikötőjét, amely azonban nagy valószínűséggel megsemmisült már a korai Duna-parti árvízvédelmi munkák során.

Ugyanerről az északi területről egy nagyobb késő római sírcsoport is ismert. A nekropolisz első sírjaira, négy szarkofágra még 1830-ban bukkantak az akkor még Homokosdűlőnek nevezett területen (KUZSINSZKY 1932, 25). 1892-ben Kuzsinszky Bálint egy kisebb leletmentés során további tucatnyi késő római sírt tárt fel itt, a Gázgyár építésekor pedig közel száz téglakölű sír került elő egy ókeresztény temetőkápolnaként meghatározott, apszissal ellátott épület körül, azonban a fent említ

dedicated to Mithras (Budapest History Museum Database 318-79), a paved road of the town that led to the Danube bank (BHM Database 193-79), and a watchtower probably dated to the late Roman period (NAGY 1942, 754, note no. 40; VARGA 2011, 118–119) have been discovered in the vicinity. The port of the Civil Town has also been sought after here, although it must have been destroyed during early earthworks associated with flood prevention.

A large group of burials is also known from this northern zone. The first graves of this necropolis, i. e., four sarcophagi, were discovered in 1830 in this area, then called Homokosdűlő (Sandy Hill) (KUZSINSZKY 1932, 25). Bálint Kuzsinszky unearthed a dozen further late Roman graves in 1892, during a short rescue excavation. During the construction of the Gas Factory, almost

2. kép: Római kori
ipari törmelékkel
teli gödör (SE 6)
az 1. szondában
(Szeredi Anna)
Fig. 2. Pit full of
Roman period
industrial waste
(SU 6) in Sondage 1
(Anna Szeredi)

tett munkák során még nem dokumentálták az egyszerűbb csontvázas temetkezéseket (NAGY 1942, 469, 768–770, 39. kép). Ugyanitt Németh Margit 1976-ban egy rövid leletmentés során további kőláda- és téglasírokat tárt fel (NÉMETH 1984, 470).

Ez az északi, Kr. u. 4. századi sírcsoport elképzelhető, hogy fizikailag is elkülönül a délebbre fekvő Kr. u. 1–3. századi városi temetőtől, amelynek feltárása a Graphisoft Park építéséhez kapcsolódóan folyik 1998-tól, a park bővítésével párhuzamosan (ZSIDI 2000; LASSÁNYI 2006; 2007; 2008; 2010; 2011; 2016; LASSÁNYI-SZEREDI 2017).

A mostani próbafeltárásokra egy tervezés alatt álló kármentesítési projekthez kapcsolódóan került sor, amelynek során jelentős mennyiségű ipari szennyezettsgű talajréteg kerül majd eltávolításra. A mostani kutatás fő célja a területen található ré-

one hundred tombs laid in bricks and slabs were found around a building with an apse, identified as an early Christian burial chapel. However, simple inhumations were not documented at that time (NAGY 1942, 469, 768–770, Fig. 39). Margit Németh discovered additional tombs here in 1976, during a small-scale rescue project (NÉMETH 1984, 470).

This northern group of graves, dated to the 4th century, may have been geographically separated from the southern, 1st–3rd-century cemetery of the town. The latter has been excavated since 1998, as the so-called Graphisoft Park has been continuously extended (ZSIDI 2000; LASSÁNYI 2006; 2007; 2008; 2010; 2011; 2016; LASSÁNYI-SZEREDI 2017).

The present test excavations were undertaken within the framework of a planned

gészeti korú rétegek állagának a vizsgálata és a rétegvizonyok pontosabb tisztázása volt. A próbafeltárásokat a jelentős egészségügyi kockázatok miatt csak az előzetes talajfúrási eredmények által tisztábbnak tűnő területeken tudtuk korlátozott időben megvalósítani, az eredetileg tervezettnél kisebb felületeken, folyamatos környezet- és munkabiztonsági felügyelet mellett. A kevesebb, mint egy hónap alatt öt próbászondát tudtunk megnyitni, de ezeken belül is többen csak limitált felületen volt módunk dolgozni a szennyezett talaj miatt.

1. SZONDA

A munkaterületet a veszélyes talajszennyezés miatt csak részben tudtuk megásni. A négyzet alakú, 18×5 méteres munkaterületet is erősen átvágták a modern csövek. Régészeti jelenséget nem tudtunk benne megfigyelni, sőt szórvány leletanyag sem került elő innen.

2. SZONDA

A legkeletibb munkagödrünk 55×8 méter hosszú volt, és 2–5 méter mélység között tudtuk kibontani. A területet itt is számos modern cső és beton alaptest vágta. Északi felében a betoncsövek bolygatása miatt már nem tapasztaltunk semmilyen régészeti jelenséget. Déli felében az erősen bolygatott rétegek alatt – amelyek egy része a Gázgyár kialakításából, egy része a még modernebb korból származott – három régészeti jelenséget tudtunk dokumentálni.

SE 10: bizonytalan korú, szárazon rakott, bolygatott falcsont, a környékén található nagy mennyiségű római kori kerámiatöredék alapján egy, még a római korban történt tereprendezés során kialakított rétegre épült.

SE 11: sóderbe mélyített, 2,5 méter mély gödör, különböző méretű, rendszer nélküli

remediation project that involved the removal of large amounts of industrially contaminated soil. The main goal of this test was to examine the condition of archaeological layers in the area, and to explore their spatial relations. Due to considerable health risks, test pits were only made in areas found relatively clean by the preliminary soil drill tests. The time of the tests was limited, and the team explored a smaller surface than previously planned, under continuous supervision for safety of the team and the environment. Altogether 5 sondages were excavated in less than 5 months' time, and our work was limited to certain surfaces due to contamination.

SONDAGE NO. 1

This area was only partially explored due to the hazardous contamination of the soil. Modern pipelines were present in the rectangular, 18×5 m pit. No archaeological phenomena were observed, and no stray finds came to light from here.

SONDAGE NO. 2

This easternmost test pit was 55×8 m in size, dug in various depth of 2–5 m. Modern pipes and concrete foundations were present in large numbers here as well. In the northern part of the sondage, no archaeological phenomena were preserved due to excessive modern disturbance by concrete pipelines. In the southern part, three archaeological contexts were documented under the heavily disturbed layers associated with the construction of the Gas Factory and later buildings.

Stratigraphic Unit no. 10. A dry-stone wall stub of unknown dating; Roman pottery shards found in large numbers around it suggest that it was built upon a layer of Roman landscaping.

3. kép: Rétegsor
az 5. szondában
(Szeredi Anna)
Fig. 3. Stratigraphic
sequence in
Sondage 5
(Anna Szeredi)

köveket és némi római kori kerámiát, építési törmeléket tartalmazott. Valószínűleg felhagyott, majd mesterségesen feltöltött kút lehetett. Mivel teljesen a természetes sóderbe mélyítették, biztonságos kibontásra nem volt lehetőség.

SE 12: szintén szárazon rakott, de masszív, határozottan lezáródó falcsonk a keleti metszetfal alá futott be. Bontása során egy darab római kerámiatöredék került elő. Felépítése alapján ez is valószínűleg római kori lehetett.

SU no. 11. A 2.5 m deep pit dug into gravel; it yielded scattered stones of various sizes, Roman pottery fragments, and construction rubble. Probably it is an abandoned and artificially filled well. As it was dug into a natural layer of gravel, it could not be safely explored.

SU no. 12. A massive, dry stone wall stub with clear-cut edges, which continued under the eastern section wall. It yielded one piece of Roman pottery. Its structure suggests a dating to the Roman period.

A szondában tehát római kori földmozgatás jeleit és néhány építészeti jelenség részletét sikerült dokumentálnunk.

3. SZONDA

A Duna-parttal párhuzamosan kijelölt szonda 14 méter hosszú, 7 méter széles, legmélyebb pontján 4,5 méter mély volt. Mivel a terület itt is erősen szennyezett volt, a kijelölt szondán belül jóval kisebb felületet tudtuk csak feltárni. A Gázgyár kialakításához kapcsolódó feltöltést figyeltünk meg benne 4 méteres mélységig, majd eljutottunk a dunai kavicsrétegig. A feltöltés kevert anyagában nagy mennyiségű római kori szórványleletet, építési törmeléket és kerámiatöredékeket találtunk.

A szonda a két méter vastag sóderréteg lazasága miatt már a munkagödör kialakítása során veszélyessé vált, így a gépi mélyítés során fel kellett hagynunk.

4. SZONDA

A Duna-partra merőlegesen kijelölt munkagödört az erős szennyezettség miatt csak két, egymáshoz nem kapcsolódó mélyítésben tudtuk feltárni (12,5×5,5 méter és 8,5×5 méter). Mindkét szakaszt mélyen megbolygatták a modern beásások, és a dunai sóderréteg elérése után a munkavégzés veszélyessé vált. A szondát a dokumentáció elkészítése után még azelőtt felhagytuk, hogy az egész területén lemélyítettünk volna az esetleges régészeti érintett szintre. A területről semmilyen leletanyag nem került elő.

5. SZONDA

A 35 méter hosszú, 6,5 méter széles és 2–4 méter mély munkagödört modern beásások és csövek erősen bolygatták, és a szonda hossz tengelyében húzódó eternit cső miatt bizonyos részeit nem is lehetett

To sum up, this test pit evidenced Roman period earthworks and a few architectural phenomena.

SONDAGE NO. 3

This test trench ran paralel to the Danube in a length of 14 m. It was 7 m wide and 4.5 m deep at its deepest point. As this part of the area was heavily contaminated, only a small section of this trench could be properly surveyed. A 4 m deep fill, associated with the Gas Factory's construction, was observed, under which the pebble layer of the Danube came to light. The mixed soil of the fill yielded a large number of Roman stray finds, including construction rubble and pottery fragments.

The trench became hazardous during its excavation because of the 2 m deep, loose layer of gravel. Therefore, the survey stopped during soil removal by machines.

SONDAGE NO. 4

This test trench ran perpendicular to the Danube. Due to heavy contamination, it was not fully excavated, only two separate pits were made (12.5×5.5 m and 8.5×5 m in size, respectively). In both sections heavy modern disturbance was observed, and further digging was dangerous after we reached the gravel layer of the Danube. The sondage was therefore abandoned after the documentation was prepared; it was impossible to survey the deeper, potentially archaeological layers. No finds were recovered from this area.

SONDAGE NO. 5

This test trench was 35 m long, 6.5 m wide and 2–4 m deep; it was also heavily affected by modern disturbances and pipes. Certain parts proved to be impossible to explore due to an eternit pipe that ran

kibontani. A beásások erősen megrongálták a területet és vágták a régészeti korú jelenségeket. Itt végül két nagyobb kiterjedésű római kori jelenséget tudtunk dokumentálni.

Az SE 6 egy téglalap alakú, többszörösen átégett, többretegű betöltéssel rendelkező gödör volt. Erősen égett, magasan megmaradt patikos fala miatt először nagyméretű kemencének gondoltuk, ám végül hamuzógödörnek határoztuk meg. Mivel befutott a szelvényfal alá, pontos alakját nem tudtuk meghatározni. Valószínűleg a megnyitott szelvénytől délkeletre az egykori kemence is megtalálható lenne. Leletanyaga leginkább kerámiatöredék volt, de némi fémleletet is találtunk benne. A kerámiában egyszerű házi és jó minőségű, feltehetően import töredékek is voltak, illetve néhány őskori darab is előkerült.

Az SE 30 szintén római kori jelenség volt, amely a szonda keleti felét teljesen betértette, északi, déli és keleti irányba is túllógott a munkaterületen. Pontos alakját így nem tudtuk meghatározni. Hat cellára osztva kezdtük meg bontását, de az idő rövidsége és a cellák mélysége miatt végül is csak négy cellában folyt érdemleges munka. A nagyobb méretű beásáson belül két kisebb gödröt sikerült elkülönítenünk. Maga a jelenség egy többretegű, törmelékkel teli agyagkitermelő gödör lehetett, ezt később ipari hulladékkal és szeméttel töltötték fel több fázisban. A nagy mennyiségű, különböző minőségű töredékek között ép edényt, tárgyat nem találtunk. Egy darab őskori vonaldíszes töredéket leszámítva az összes a római korba sorolható. A leletek között sok, leginkább kérődzőkhöz köthető állatcsont és üvegsalak volt, valamint fémeszközök, bronzfibula és bronzpénz is előkerült.

A 2017 nyarán végzett feltárások alapján elmondható, hogy a Gázgyár északi részén

along the sondage's axis. Modern digging damaged the area heavily and cut through archaeological phenomena. Two sizable Roman stratigraphic units could be documented from here.

SU no. 6 was a rectangular pit that was burnt multiple times. Its fill consisted of several layers. First it was thought to be a large kiln because of its heavily burnt wattle-and-daub walls, but it was later identified as an ash pit. It continued under the section wall and so its full shape could not be explored. In all probability, the associated kiln must be there southeast of the pit. The pit yielded potsherds and a few metal finds. The pottery included household and high quality, probably imported ware as well, and a few prehistoric pieces were also recovered.

SU no. 30 was dated to the Roman period. This phenomenon covered the whole eastern part of the sondage, and continued to the north, south, and east of the sondage's boundaries; therefore, its exact shape could not be established. We divided the area into six units, but the limited time and the depth of the trench allowed only four units to be properly surveyed. Two smaller pits were discovered inside this large pit. The phenomenon was identified as a multilayered clay extraction pit that was later filled with industrial waste and garbage in several phases. It yielded a large amount of mixed quality fragments, but no intact pottery was brought to light. Except for one prehistoric piece of Linear pottery, all fragments were dated to the Roman period. Animal bones, mostly those of ruminants, as well as pieces of glass gall were found in abundance, in addition to metal tools, bronze brooches, and bronze coins.

To sum up the results of the excavations undertaken in the summer 2017, significant but heavily damaged Roman period ar-

nagyon roncsolt állapotban, de továbbra is jelentős római kori régészeti jelenségek találhatóak az iparilag erősen szennyezett területen. Az előkerült, Kr. u. 2–3. századi emlékek a gázgyári ipartelephez tartozhatnak.

A jövőbeli kármentesítési és fejlesztési projektek tervezésénél továbbra is számolni kell a régészeti emlékekkel. Ezek között a legfontosabbak az aquincumi polgárváros keleti elővárosának építményei és kultushelyei a Duna felé vezető kelet-nyugati főúton mentén, a polgárváros folyami kikötője, a római kori fazekas- és ipartelep, amelynek létesítményei a 2017-es ásatásokon is előkerültek, késő római katonai őrhely (őrtorony) és település, illetve késő római temetkezések.

Ugyanakkor kérdéses, hogy ezek a még föld alatt lévő emlékek jelenleg milyen állapotban vannak, mivel a Gázgyár északi részét jelentős földmunkák érintették az elmúlt száz évben, illetve a vegyi szennyezés bizonyos pontokon a talajba szivároghatva kevésbé bolygatott rétegeket is érinthetett. Ugyanakkor minden további ásatásnál fontos körülményként felmérni a munka egészségügyi kockázatait és megfelelő védőfelszerelést kell alkalmazni. Ezzel együtt maga a lelőhely olyan fontosságú történelmi információkat hordoz, amelyeket a további kármentesítési munkák során mindenképpen dokumentálni kell.

Archaeological phenomena are present in the northern part of the now abandoned Gas Factory, in an area of industrial contamination. The recovered 2nd–3rd-century finds are probably associated with the Roman industrial district present in this area.

Archaeological findings must be taken into consideration when future remediation or development is planned. The most important of these are the buildings and cultic sites of the eastern suburbs of Aquincum Civil Town, along the east-west oriented main road that led to the Danube; the port of the Civil Town; the Roman period district of potters and artisans, whose remains were discovered during the present test excavation; the late Roman watchtower and settlement; and the late Roman burials.

It is dubious, however, in what condition the still unearthed remains may be. Extensive earthworks were undertaken in the northern part of the Gas Factory in the past one hundred years, and the chemical contamination of the soil may have damaged the less disturbed archaeological layers as well. It is of utmost importance to assess the health risks in all future excavations, and to implement all necessary measures of safety. The site, however, has the potential to reveal significant information on the area's history, which has to be documented once further remediation projects will take place.

Lassányi Gábor – Szeredi Anna

Gábor Lassányi – Anna Szeredi

IRODALOM / REFERENCES:

- KUZSINSZKY 1932 • Kuzsinszky B.: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban (Das grosse römische Töpferviertel in Aquincum). *BudRég* 11 (1932).
- LASSÁNYI 2006 • Lassányi G.: Római temető és gazdasági épületek feltárása a volt Gázgyár (ma Graphisoft park) területén (Excavation of a Roman cemetery and out – buildings in the territory of the former Gas Factory [today known as Graphisoft Park]). *Aqfűz* 12 (2006), 30–36.
- LASSÁNYI 2007 • Lassányi G.: Előzetes jelentés az Aquincumi polgárváros keleti (gázgyári) temetőjének feltárásáról (Preliminary report on the excavations conducted in the Eastern [Gas Factory] cemetery of the Aquincum Civil Town). *Aqfűz* 13 (2007) 102–116.
- LASSÁNYI 2008 • Lassányi G.: Lassányi Gábor: Előzetes jelentés az Aquincumi polgárváros keleti (gázgyári) temetőjében 2007-ben végzett feltárások (Preliminary report on the excavations conducted in the Eastern [Gas Factory] cemetery of the Aquincum Civil Town in 2007 *Aqfűz* 14 (2008) 64–70.
- LASSÁNYI 2010 • Lassányi G.: Feltárások az egykori Óbudai Gázgyár területén (Excavations in the area of the former Óbuda Gas Factory). *Aqfűz* 16 (2010) 25–38.
- LASSÁNYI 2011 • Lassányi G.: Kora bronzkori és római kori temetőrészlet feltárása a volt Óbudai Gázgyár déli részén (Excavation of parts of Early Bronze Age and Roman cemeteries in the southern part of the former Óbuda Gas Factory). *Aqfűz* 17, 2011, 36–51.
- LASSÁNYI 2016 • Lassányi G.: Budapest III. ker., Záhony utca 7. (hrs.: 19333/46). *Aqfűz* 22 (2016) 146–148.
- LASSÁNYI–SZEREDI 2017 • Lassányi G. – Szerdi A.: Ásatások a Graphisoft Park déli részén (Excavation in the Southern Part of the Graphisoft Park) *Aqfűz* 23, 81–88
- NAGY 1942 • Nagy L.: Temetők és temetkezés. Kereszténység-kontinuitás. In: Szendy K. (szerk.), Budapest története I. Budapest az ókorban 2. Budapest 1942, 464–485, 765–778.
- NÉMETH 1984 • Németh M.: Óbudai Gázgyár. A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1976–1982 között. *BudRég* 25 (1984) 455–502.
- VARGA 2011 • Varga G.: Római kori őrtornyok Budapesten (Mítosz és valóság) (Roman Age Watch-Towers in Budapest [Myth and reality]). *ArchÉrt* 136 (2011) 115–134.
- ZSIDI 1984 • Zsidi P.: Óbudai Gázgyár. Hrsz.: 19.333. A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1976–1982 között. *BudRég* 25 (1984) 455–502.
- ZSIDI 2000 • Zsidi P.: Kutatások az aquincumi polgárvárostól keletre lévő területen (Research in the territory east of the Aquincum Civil Town). *Aqfűz* 7 (2000) 76–84.

A legiotábor árnyékában: településkutatás a castra nyugati előterében

(Budapest III. ker., Hunor utca 19.,
Hrsz.: 18700)

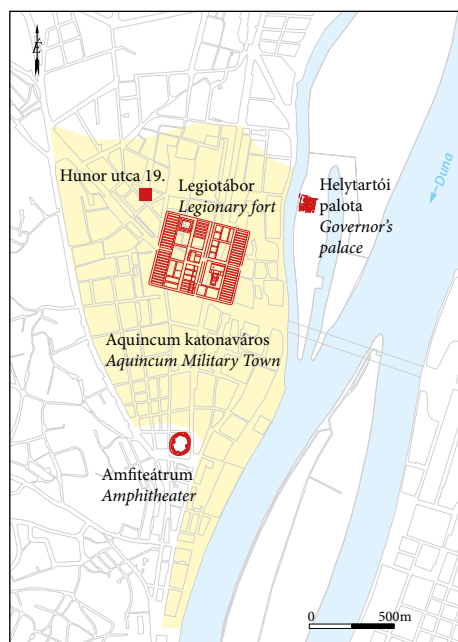
A legiotábor nyugati falán túl, a mai Vihar utca–Váradi utca–Raktár utca–Hunor utca által határolt területen számos építési periódus és vastag planírszint jelzi a hosszan tartó római kori területhasználót (NAGY 1942a, 364; SZILÁGYI 1955, 392–393). Az építési periódusok sora a régészetileg ritkán megfogható 1. századi bodegahorizonttal indul, és a 3. század vége felé zárul. A későbbiekben fokozatosan elnéptelenedő északnyugati városrészt a katonai tábor közelébe, a mai Flórián tér irányába visszahúzó maradványlakosság a 4. századtól kezdve temetkezéshellyé alakította át. A pogány betemetkezések mellett a 360-as években ókeresztény temető is létesült a Raktár utca–Hunor utca környékén, amely egy újabb, az urbanisztikai fejlődés keretein kívül eső, pontosabban azt követő építési periódust eredményezett. Az ókeresztény sír-építmények horizontjának (NAGY 1942b, 772) egyetlen dokumentált és bemutatott eleme a Raktár utcai cella trichora (NAGY 1931, 1–99).

1. kép: A feltárás helyszíne az
antik topográfiára vetítve
Fig. 1. The location of
the site projected on the
ancient topography

In the Shadow of the Castra: Settlement Research in the Forefront of the rear side of the camp

(Budapest, District 3, 19 Hunor Street;
Lot no. 18700)

Long-term activities in the Roman period in the area beyond the western wall of the legionary camp, i.e., the zone surrounded today by Vihar Street, Váradi Street, Raktár street, and Hunor Street, are evidenced by several construction phases and thick leveling layers (NAGY 1942a, 364; SZILÁGYI 1955, 392–393). The sequence of building periods starts in the archaeologically rarely perceptible AD 1st century, with the remains

A katonavárosnak e hosszú időszakon keresztül használt településrészében került sor 2016 novembere és 2017 márciusa között a Hunor utca 19. szám alatti telek részleges feltárására (1. kép). A régészeti beavatkozás közvetlen előzményeként két ásatás érdemel rövid említést. 2008-ban a feltárás helyszínétől északnyugatra, a Hunor utca 21. szám alatti telken különböző korú – az ásató értelmezése szerint – a kora római időszaktól a Valentinianus-korig(!) terjedő időszakon belül létesített épületek maradványai láttak napvilágot (KIRCHHOF 2009, 173–174). Az északi sarokszomszéd telkén, a Raktár utca 54. szám alatt pedig egy újabb épületrész került napfényre 2011-ben több, késő római időszakból származó betemetkezéstől kísérvé (ANDERKÓ 2012, 37–44). Az ásató az épületmaradványokban a Hunor utca 21. szám alatt megfigyelt, többperiódusú épület folytatását, illetve annak északi zárófalát vélte felismerni (ANDERKÓ 2012, 40; 2. kép).

RÉTEGTAN

A Hunor utca 19. szám alatti telek az újkorban kertként szolgált, korábbi épületalapozásokkal, pincetestekkel ezért nem kellett számolni. A kertet az idők folyamán feltöltötték, járászintje mintegy fél méterrel magasodott az utcaszint fölé.

A vékony, agyagos, lentebb téglatörmelékes feltöltés eltávolítását követően egyöntetű, sötétszürke színű, enyhén épülettörmelékes, agyagos talajréteg jelezte a régészeti szint indulását az utcaszintnek megfelelő mélységben. Ebben a rétegben találtuk meg a legkésőbbi építési periódus alapfalainak legalsó sorát. Az alapfal felső kősorainak hiánya arra utal, hogy az eredeti járászint ezen a környéken a modern kori tereprendezést megelőző időszakban meghaladta a jelenlegi utcaszint magasságát.

of timber dwellings, and ends in the late 3rd century. This northwestern part of the town became slowly depopulated as its inhabitants moved closer to the military camp, to a zone around present-day Flórián Square, and from the 4th century onwards, their former habitation area was transformed into a cemetery. In addition to pagan burials, an ancient Christian cemetery was also established around present-day Raktár Street and Hunor Street in the 360s, thus bringing into existence a new construction phase outside the framework of the urban development, or rather, postdating it. Of this building phase of ancient Christian funeral monuments (NAGY 1942b, 772), the only documented and published memorial is the cella trichora at Raktár Street (NAGY 1931, 1–99).

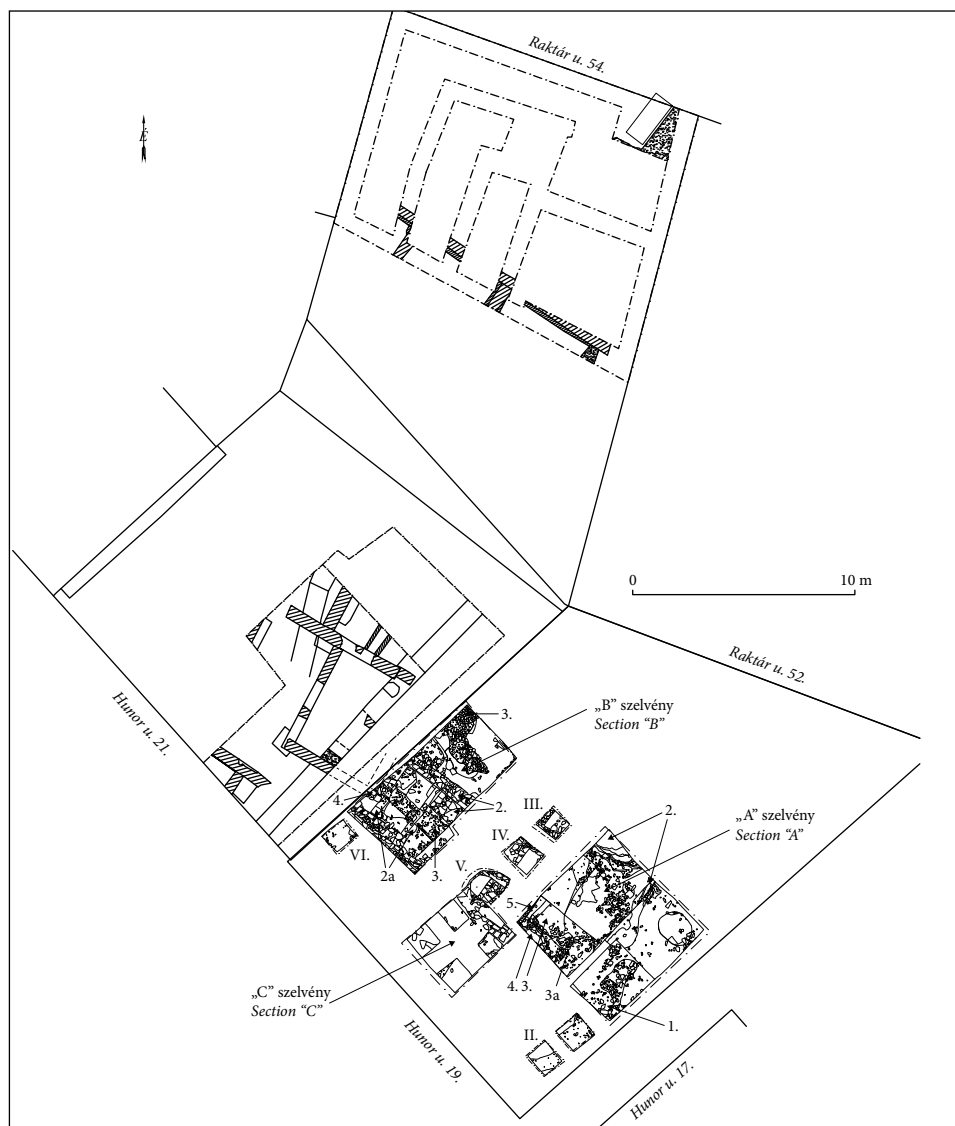
Excavations were undertaken in this long-used part of the military town, at 19 Hunor Street, between November 2016 and March 2017 (Fig. 1). Two previous digs must be mentioned here. Northwest of the present excavation site, at 21 Hunor Street, remains of buildings that originate from the early Roman period to the age of Valentinian (!)—according to the interpretation of the archaeologist—were brought to light in 2008 (KIRCHHOF 2009, 173–174). In 2011, further remains of buildings as well as late Roman burials were discovered in the neighboring lot on the corner to the north, at 54 Raktár Street (ANDERKÓ 2012, 37–44). The archaeologist identified these latter constructions as a continuation and the western wall of the multi-period building brought to light at 21 Hunor Street (ANDERKÓ 2012, 40; Fig. 2).

STRATIGRAPHY

The lot at 19 Hunor Street was used as a garden in the modern period, and therefore, there were no modern building foun-

A sötétszürke réteg alatt bő másfél méter vastagságúra hízott, már a római korra datálható, többszörös, egymástól nehezen szétválasztható planírrétegződés jelentkezőt alapfalakat, falkiszedéseket, agyagtégla-

datations or remains of cellars to take into consideration. The garden was continuously filled up, and its floor level was half a meter higher than the floor level of the street itself.

2. kép: Római kori épületmaradványok a Raktár utca 54., Hunor utca 19. és 21. sz. alatti telkeken (Budai Balogh Tibor – Fabó Attila – Kovács Tibor)

Fig. 2. Remains of Roman buildings in the lots at 54 Raktár Street, and 19 and 21 Hunor Street (Tibor Budai Balogh – Attila Fabó – Tibor Kovács)

és freskóomladékot, korábbi padlószintek részleteit foglalva magába. Ez a rétegződés a sárga üledékképző szubsztrátumra boruló, fél méter vastag, nagyon sötétszürke színű, réti jellegű palaeotalajig lenyúlt.

PERIÓDUSKUTATÁS

A zsebkendőnyi telken két süllyeszték („A” és „B” szelvény), egy liftakna („C” szelvény) és hat kútalap (I–VI.) helyének feltárására került sor mindösszesen 89 m² alapterületen. A feltárás respektálta a leendő épület alapozási síkját, amely az említett planirrétegződés alsó regiszterében húzódott, így a teljes rétegsort csak pontszerű leműlyítésekben lehetett vizsgálni. A cölöplyukakkal és gerendalenyomatokkal jellemzett bodega-, illetve általában a Kr. u. 2. század első felére keltezhető építési periódusok kutatására a viszonylag magasan húzódó épületalapozási szint miatt nem nyílt lehetőség.

A kutatható építési periódusok közül a legkorábbat (1) a feltárt terület déli sarkában („A” szelvény) jelentkező, freskóval gazdagon kevert agyagomladék képviselte, amelyet egy vékony, de markánsan megmutatózó kormos-faszenes-hamus pusztulási réteg zárt el a planírozás magasabb részeitől. A pusztulási réteg térbeli lehatároltsága szélesebb katonai–harcászati eseményektől független, lokális tűzvészre utal. A freskós agyagomladék és a fölötte elterülő pusztulási réteg dél felé emelkedett, az összeomlott ház javarésze abban az irányban kerekendő. A freskós épületet Antoninus-kori közép-galliai és rheinzaberni terra sigillata-töredékek kelteznek a 2. század második felére.

A freskós épülettől északra, részben a pusztulási rétegen épült fel egy másik, törtkővel erősített, agyagalapozású ház (2), amelynek cölöpszerkezetes felmenő falát

After we removed the thin fill layer on the top, which was mixed with clay and in a greater depth, with brick fragments, a homogeneous, dark gray archaeological layer mixed with building debris and clay came to light, in a depth identical to the street's floor level. This layer contained the lowermost row of stones in the foundation walls from the last construction phase. The absence of the top rows of the walls suggests that before the modern landscaping, the floor level must have been higher than the present floor level of the street.

Under the dark gray soil, a sequence of hardly distinguishable, Roman period leveling layers, altogether ca. one and a half meter deep, was discovered; these layers included walls, ghost walls, rubble of clay bricks and frescos, as well as fragments of earlier floors. This sequence of layers went down until the half meter thick, very dark gray, meadow soil-like paleo-soil that covered the yellow sediment deposit.

ARCHAEOLOGICAL PERIODS

In this small lot, the excavation area covered the planned location of two pits (sections 'A' and 'B'), an elevator shaft (section 'C'), and six foundations of wells (I–VI), an area of altogether 89 m². The foundation level of the planned building was taken into consideration during the dig. As this foundation level was situated in the lower segment of the sequence of leveling layers mentioned above, the whole of the sequence could only be explored in deep, narrow shafts. The earliest building periods were impossible to explore now because the foundation level of the planned building did not go this deep.

Of the perceptible archaeological periods, the earliest one (1) was identified as an adobe rubble mixed with fresco fragments

3. kép: A cocciopesto-szint maradványa osztófallal és falkiszedéssel (Budai Balogh Tibor)

Fig. 3. Remains of the cocciopesto-floor, with the dividing wall and the place of the removed wall segment (Tibor Budai Balogh)

zöldesszürke színű agyagtéglákból húzták föl. Ennek az épületnek alkotta részét az a helyiség is, amelynek sárga agyagpadlója – ismeretlen eredetű suvadás folytán – észak felé erőteljesen megcsúszott. A padlós helyiség betöltésében is megjelentek a zöldesszürke színű agyagtéglák maradványai. Az itteni épületomladékot viszonylag nagy mennyiségű tetőtégla és törtkő jellemezte freskótöredékek nélkül.

Az agyagtéglás ház vastag planírájára egy nagyobb kiterjedésű, kőalapozású épület került (3). Ennek egyik fala a feltárás keleti határán jelentkezett falkiszedés formájában. Magából az épületből csak egy sóderalapozású, apró kerámiadarabkákból öntött (cocciopesto) padlószint részlete maradt meg a szelvényen belül (3. kép). A cocciopestós helyiséget legalább egyszer

in the southern corner of the excavation area (section 'A'). This layer was sealed off from the rest of the leveling layers by a thin but spectacular destruction layer of charcoal, soot, and ash, which was spatially limited and suggests a local fire, unrelated to military movements and acts of war. The adobe rubble with fresco fragments and the demolition layer above it became higher towards the south, and so the remains of the collapsed house must be sought after here. The house decorated with frescos can be dated to the second half of the 2nd century by Antoninus-period terra sigillata fragments manufactured in Middle Gallia and Rheinzabern.

North of the building decorated with frescos, partly on top of the demolition layer, another house was built (2). It had an

megújították (3a): az egyik osztófalat megszüntették, helyette egy másikat építettek közvetlenül a padlóra. A cocchiopesto-padlózat – az alatta húzódó planír elégtelen tömörítése miatt – kelet felé megsüllyedt. Az egyenetlenné váló járósíntet utóbb sárga agyaggal nivellálták. Nem bizonyítható, hogy a padló nivellálása és az új térfelosztás egyazon beavatkozás eredményeként jött volna létre, a két esemény között hosszabb idő is eltelhetett. Tényszerűen csupán annyi rögzíthető, hogy a sárga agyaggal vízszintbe igazított padló kialakításakor már figyelembe vették az új falkiosztást, az agyag járófelület-pótlás az új fal síkjáig ért, nem futott be alá.

A cocchiopesto-padló cserépzúzalékában talált rheinzaberni terra sigillaták a padló építését a 3. század első felére kelteznek. A 3. századi padlót egy későbbi időpontban két helyen is átvágták. Az egyik átvágás oka egy újkori meszesgödör szerencsétlen pozícionálása miatt kifürkészhetetlen maradt. A másik átvágással egy feltehetően igen nagyméretű kutat vagy ciszternát létesítettek (4). A jelenség éppen csak betüremkedett az ásatási területre, átfogó kutatására nem nyílt mód, így pontos funkciójára nem sikerült fényt deríteni.

Már a padlós helyiség is a planír részévé vált, amikor egy újabb falat alapoztak a cocchiopesto fölé, amely a kutatás alá vont, kis kiterjedésű „A” szelvény területén belül az ötödik megfogható építési periódust képviseli (5). A falmaradvány futását a „C” szelvényben is követni tudtuk. A fal ott északnyugatnak fordult, majd kiszedéssé silányult.

* * *

A telek nyugati oldalán kiásott süllyesztékben („B” szelvény), noha csak pár méter

adobe foundation strengthened with rubble stones, and its pole-supported wall was made of greenish gray adobe bricks. The yellowish adobe floor in one of the rooms in this house subsided strongly to the north, due to a depression of unknown origin. Remains of greenish gray adobe brick fragments were present in the fill of this room. The building rubble here consisted mainly of roof tiles and rubble stones, but no fresco fragments were present.

A larger house with stone foundations (3) was built on top of the thick leveling layer made after the demolition of the previous house built from adobe bricks. One of its walls was documented on the eastern border of the excavation area as a ghost wall. Only a cocchiopesto floor (made of shards broken up into small pieces and mixed with mortar), resting on a foundation of gravels, was preserved from this house in the excavated section (Fig. 3). The room with the cocchiopesto floor was at least once renovated (3a): a dividing wall was removed and another one was built in its place, resting directly on the floor. The cocchiopesto floor subsided to the east because the leveling layer underneath it was unevenly compressed; the irregular floor parts were later leveled with yellow adobe. It is impossible to say if the leveling of the floor and the construction of the new dividing wall happened at the same time, a long period may have passed between the two modifications. It is certain, however, that the leveling of the floor was done after the new walling, because the extra floor surface extended only as far as the new wall and did not continue underneath it.

The terra sigillata fragments from Rheinzabern, found among the pottery fragments incorporated into the cocchiopesto floor, suggest a dating for the early 3rd cen-

választotta el a keleti munkaterülettől, egészen más épületmaradványok láttak napvilágot.

Legmarkánsabb jelenségként egy a szelvényt nagyjából felező, északnyugat–délkeleti tájolású fal bontakozott ki (4. kép). Szárazon falazott alapját az üledékképző szubsztrátum fölött húzódó, réti jellegű talajba rakták, felmenő falának kősorait kavicssal habarcs tartotta egyben. A lapos, sárga színű mészkőből rakott, déli oldalán zoklival ellátott fal két oldalán a rétegrend különböző, ami a jelenség korai létesítésére és tartós térelválasztó szerepére utal. A faltól délre húzódott az épületbelső, az északra eső rész ezzel szemben hosszú időn keresztül udvarként szolgált szemetes- és egyéb funkciójú gödrökkel. A zárófaltól délre egy párhuzamosan futó osztófal kőalapozása került elő, amelynek megőrződött egy leágazása agyagtégla felmenő fallal. A két párhuzamos falat egy merőleges alapfal kötötte össze. Minthogy a szóban forgó kőalapozásokkal már egy épületplanír-szintet vágtak át, logikusan állnia kellett ott egy mulékonyabb anyagokból készített, korábbi épületnek is, amelyet azonban a feltárás kezei között nem tudtunk vizsgálni. A fentebb leírt kőfal-alapozások tehát legalább a terület 2. építési periódusához sorolandók.

A két, épületen belüli falhoz dolomit-murva ágyazatba döngölt, sárga agyagpadló tartozott. A padlós helyiséget egy későbbi átépítés során két agyagtégla osztófallal tagolták (2a). A padlón szétszórva ép agyagtéglák is heverték. A padlós helyiség északi tőrfelén átégett, patikos folt jelentkezett, közepén morzsalékosra égett közettel. Nyilvánvaló módon egy tüzelőhely üzemelt itt huzamosabb ideig, a tülegett közet annak alépítménye lehetett. A tüzelés erejét mutatja, hogy a használat során még a padlószint alatti planírréteg teteje is átégett. Egy újabb,

ture. This 3rd-century floor was later cut through twice. One of the cuts was impossible to explore because a modern lime pit destroyed parts of the phenomenon. The other cut aimed to establish a large well or cistern (4). Only a small segment of these phenomenon was visible in the excavation area, and so it was impossible to explore it in detail; therefore, its proper function remain uncertain.

The room was later leveled, and then a new walling was founded on top of the remains of the *cocciopesto*. This represented the fifth construction phase in the small section 'A' that the excavation surveyed (5). The remains of this wall were also identified in section 'C,' where it turned to the northwest and continued as a ghost wall.

* * *

The remains of buildings in section 'B' were very different from those described above, although the two excavation surfaces were only a few meters' distance from each other.

A wall oriented from northwest to southeast that ran almost in the middle axis of the excavation surface, was the most spectacular feature of this excavation area (Fig. 4). Its foundation was made by dry walling laid into the meadow soil on top of the yellow sediment deposit, while the stone rows of the wall itself were plastered with pebbly mortar. The wall was laid in flat, yellow pieces of limestone, and was supported by a plinth on the south side. Stratigraphy is different on the two sides of the wall, which suggests that it is an early feature that was used to divide space for a long period. The area south of this enclosing wall was the inside of the building, while the area north of it served as a backyard with pits

a 3. század kezdeténél nem korábbi planírozást követően aztán sárga agyagréteg területét az egykori épületbelső nagy részén, amely kissé a visszabontott vagy elpusztult zárófal tetejére is ráhúzódott. Az ezen az agyagszíntén meginduló talajosodási folyamatok hosszabb idejű használaton kívülségre utalnak. A talajrétegből később több fal alapárkát is beleásták az említett, sárga agyagszíntbe az egykori zárófal déli oldalán (3). A már csak kisedés formájában érzékelt, új alapfalak létesítésével egy időben a hajdani udvar területére észak felől egy íves falazat (apszis?) türemkedett be, amelynek csupán legalsó kőszora őrződött meg. Az utolsó építési periódust képviselő falsarok-alapozás (4) az előző időszak egyik falkiszédésére támaszkodott. Az alapfal felső kőszorai a római kori járószint korábban említett erodálásának estek áldozatul.

for garbage deposition and other purposes. South of this wall the stone foundation of another, parallel dividing wall was discovered. Only a segment of it was preserved; its top was laid in adobe bricks. These two parallel walls were connected by a perpendicular foundation wall. As these stone foundations cut through a leveling layer of a former building, there must have stood an earlier construction here, made of perishable material. This, however, could not be explored further within the framework of the present excavation. The stone wall foundations described above are probably associated with the second construction phase of the area.

A yellow adobe floor, stamped in a dolomite gravel bedding, was associated with the two walls inside the building. Later, during a period of reconstruction, the

4. kép: A „B” szelvényben feltárt épületrészlet északi zárófala (Budai Balogh Tibor)

Fig. 4. The northern wall of the building part unearthed in section 'B' (Tibor Budai Balogh)

A sekély és kis kiterjedésű liftakna („C” szelvény) pontszerűen lemélyített kútalapjaiban két különböző építési periódusba tartozó padlószint került elő. Szintben sem a cocciopesto, sem a döngölt agyagpadló nem hozható egyértelmű kapcsolatba a másik két szelvényben megismert padlószintekkel, illetve építési periódusokkal. Hasonló a helyzet az „A” és „B” szelvény között leásott kútalapokban felbukkanó falmaradványokkal is.

Az egyes szelvényekben megismert építési periódusokat rétegtani alapon relatív kronológiai sorrendbe lehetett állítani. Az abszolút keltezésnek majd a leletanyag feldolgozása lesz a záloga, amittől a különböző szelvények építési periódusainak egymással történő összehangolása is remélhető. Mert noha a szelvények térben közel helyezkedtek el, a rétegtan és az építészeti maradványok jellege oly mértékben eltért, hogy az összehasonlítás lehetősége nélkül a jelenségek szerves összetartozására vagy kapcsolatuk hiányára következtetni az ásatás során nem lehetett.

Hasonló probléma áll fenn a Hunor utca 21. szám alatt feltárt maradványokkal kapcsolatban is. Minthogy az a feltárás alaprajzilag csak a legkésőbbi periódus vizsgálatára szorítkozott, a korábbi időszakok emlékeit pedig csak pontszerű szondázással kutatta, az esetlegesen összetartozó maradványokat pillanatnyilag lehetetlenség összekapcsolni. A két feltárás egyetlen biztos kapcsolódási pontja a tavalyi ásatáson megismert legkésőbbi falalapozás, amely megfelel a Hunor utca 21. szám alatt feltárt, téglalap alakú épület déli sarkának. Ez utóbbi, alaprajzilag nagyjából tisztázott épület tájolása azonban eltér minden korábbi épületmaradvány irányításától. (B. B. T.)

room with this floor was partitioned by two additional dividing walls made from adobe bricks (2a). There were even intact adobe bricks scattered on the floor. In the north part of this room there was a burnt wattle-and-daub area, with friable, burnt rocks in the middle. Obviously, this must have been a fireplace that was used for a long period, and the heavily burnt rocks must have served as its supporting construction. The burnt top segment of the leveling layer under the floor indicates the strength of the fire. After another leveling, done not earlier than in the early 3rd century, a layer of yellow adobe covered most of the inside of the house, and even the top of the dismantled or destroyed wall. The signs of natural soil formation on top of this adobe layer suggest that there was a long period when the area was not in use. Later, the foundation trenches of several walls were dug into this adobe layer on the south side of the once existing enclosing wall (3). These new foundation walls were perceptible only as ghost walls. At the same time when these were built, an apse-like structure was erected in the northernmost part of the former backyard; however, only the lowermost row of stones was preserved from this feature. The foundation of a corner wall (4), associated with the last period of construction, rested on a wall from a previous period, now only seen as a ghost wall. The top stone rows of the foundation wall were heavily damaged by the erosion of the Roman floor level.

Floor levels associated with two distinct construction phases were documented in the foundation of the small and shallow elevator shaft (section ‘C’). Neither the cocciopesto, nor the stamped floor could be unambiguously associated with the floor

ARCHAEOZOLÓGIAI EREDMÉNYEK

A lelőhely 41 állatcsont tartalmú rétegtani egységből (planírrétegek, padlószintek, agyagos-köves omladékrétegek, falalpozás, beásás, árok, betöltés, gödrök, kút, tanúfal stb.) 2165 állatmaradvány (N [=tételszám; az összetartozó csonttöredékek, vázrészek száma]; NISP [Number of Individual Specimens; meghatározott töredékek száma]=2228; összsúly=47 kg) került meghatározásra. A leletanyag 3%-a (N =67; NISP=67) kérdéses korszak besorolású. Ennek részletes elemzésétől eltekinthetünk, mivel nem adna releváns információt.

A leletanyag további 97%-a a római korra tehető. Ennek 71,5%-a házi emlősök maradványa volt, 1%-a vademlős, 5,5%-a madár, 0,05%-a kételtű, 0,4%-a hal, 0,1%-a puhatestű, és 21,4%-a fajilag pontosan nem meghatározható (nyúl ill. kutya méretű emlős, kispatás, nagypatás) maradvány. Ezen töredékek azonosítása a jellegzetes anatómiai jegyek hiányában nem volt lehetséges. A római maradványok között hat összefüggő, kisebb-nagyobb vázrész szerepelt. Előkerült egy maradvány, amelyről nem lehetett pontosan meghatározni, hogy házisertéstől vagy vaddisznótól (*Sus sp.*) származik-e. Ez a töredék is a meghatározhatatlan kategóriába került.

A háziállatok és a vadállatok aránya a háziak javára tolódik. A házi emlősök közül a házisertés-maradványok száma volt a legmagasabb, amelyeket a szarvasmarha-csontok követtek, majd a kiskérődzők (juh és kecske), a házi ló és a kutya. A vademlősök közül gímszarvas-csontok szerepeltek nagyobb számban, de előkerültek még mezei nyúl maradványai is. A szárnyasok főként baromfik voltak. A béka és a halak maradványainak jelenléte víz közelségére utal (*I. táblázat*).

levels or the construction phases explored in the other sections of the excavation. The same is true for the wall fragments found in the well foundations dug in sections 'A' and 'B.'

It was possible to establish a relative chronology of the layers documented in the sections, on the basis of their stratigraphic position. The detailed analysis of the finds will facilitate an absolute dating, which may help with clarifying the relations between the different construction phases observed in different excavation surfaces. Although the excavated sections were spatially very close to each other, their stratigraphy and the remains of buildings discovered in them were so different that their association or the lack thereof was impossible to establish during the excavation, without exploring the areas between them.

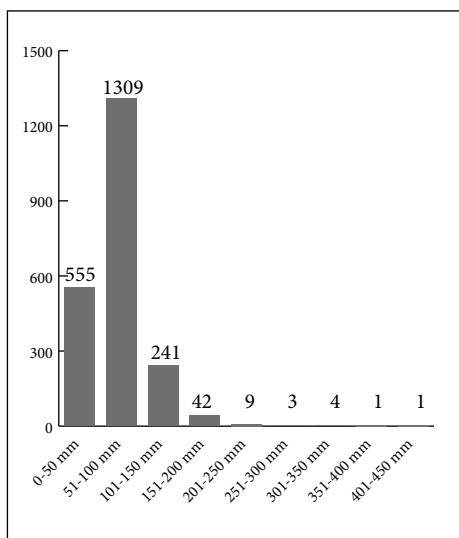
The monuments unearthed at 21 Hunor Street pose a similar problem. This excavation was limited to the latest period of the site, and earlier features were explored only sporadically, by spot sondages. Therefore, it is impossible to connect potentially associated features. The only certain connection between the two sites is the latest wall foundation, which corresponds to the south corner of the rectangular building excavated at 21 Hunor Street. The ground plan of this latter building is more-or-less clear; however, its orientation differs from all earlier buildings in the area. (*T. B. B.*)

ARCHAEOZOOLOGICAL ANALYSIS

Forty-one stratigraphic units of the site (leveling layers, floor levels, rubble of adobe and stones, wall foundations, pits, trenches, well, section wall etc.) yielded animal remains. Altogether 2,165 bones were identified (=N [number of bones, with the associ-

ÁLLATFAJ / SPECIES	? / UNKNOWN DATING			RÓMAI / ROMAN PERIOD			ÖSSZESEN / TOTAL		
	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%
Szarvasmarha / Cattle (<i>Bos taurus</i>)	15	15	22,4	530	545	25,3	545	560	25,2
Juh / Sheep / (<i>Ovis aries</i>)	1	1	1,2	15	15	0,7	16	16	0,7
Kecske / Goat (<i>Capra hircus</i>)				9	9	0,4	9	9	0,4
Juh-Kecske / Sheep-Goat (<i>Ovis-Capra</i>)	17	17	25,4	299	301	14,3	316	318	15
Házisertés / Domestic swine (<i>Sus domesticus</i>)	11	11	16,4	552	553	26,3	563	564	26
Házi ló / Horse (<i>Equus caballus</i>)	1	1	1,2	74	77	3,5	75	78	3,5
Házi kutya / Dog (<i>Canis familiaris</i>)				22	22	1	22	22	1
Házi emlős összesen / Domesticates total	45	45	67	1501	1522	71,5	1546	1567	71,4
Gímsszarvas / Red deer (<i>Cervus elaphus</i>)				12	12	0,6	12	12	0,6
Mezei nyúl / Hare (<i>Lepus europaeus</i>)	1	1	1,2	8	9	0,4	9	10	0,4
Vad emlős összesen / Wild mammals total	1	1	1,2	20	21	1	21	22	1
Házityúk / Domestic hen (<i>Gallus domesticus</i>)	2	2	3	83	87	4	85	89	4
Lúdfele / Goose (<i>Anser sp.</i>)	1	1	1,2	7	7	0,3	8	8	0,4
Madár / Unidentified birds (<i>Aves</i>)	3	3	4,5	25	25	1,2	28	28	1,3
Madár összesen / Birds total	6	6	9	115	119	5,5	121	125	5,6
Farkatlan kételtűek / Frogs (<i>Ecaudata</i>)				1	1	0,05	1	1	0,04
Kételtű összesen / Amphibians total	0	0	0	1	1	0,05	1	1	0,04
Ponty / Carp (<i>Cyprinus carpio</i>)				1	1	0,05	1	1	0,04
Csuka / Pike (<i>Esox lucius</i>)				1	1	0,05	1	1	0,04
Lesőharcsa / Wels catfish (<i>Silurus glanis</i>)				1	1	0,05	1	1	0,04
Pontyfele / Carp sp. (<i>Cyprinidae</i>)				1	1	0,05	1	1	0,04
Hal / Unidentified fish (<i>Pisces sp.</i>)				5	42	0,2	5	42	0,2
Hal összesen / Fish total	0	0	0	9	46	0,4	9	46	0,4
Pannon csiga / Land snail (<i>Cepaea vindobonensis</i>)				1	1	0,05	1	1	0,04
Kagyló / Clam (<i>Bivalvia</i>)				1	1	0,05	1	1	0,04
Puhatestű összesen / Molluscs total	0	0	0	2	2	0,1	2	2	0,09
Nyúl méretű emlős / Small mammal, hare size				6	6	0,3	6	6	0,3
Kutya (közepes) méretű emlős / Medium size mammal, dog size	4	4	6	43	43	2	47	47	2,2
Kispatás / Small ungulates	2	2	3	151	151	7,2	153	153	7
Nagypatás / Large ungulates	9	9	13,4	249	249	12	258	258	12
Vaddisznó-házisertés / Wild or domestic swine (<i>Sus sp.</i>)				1	1	0,05	1	1	0,04
Nem meghatározható összesen / Unidentified mammals total	15	15	22,4	450	450	21,4	465	465	21,5
Összesen / Total	67	67	100	2098	2161	100	2165	2228	100

1. táblázat: A lelőhelyről származó állatmaradványok faunalistája
Table 1. List of faunal remains from the site

5. kép: A leletanyag töredezettségének mértéke
Fig. 5. Fragmentation of the finds

MEGTARTÁS

A maradványok mérete 10–432 mm közötti volt, amelyek 86%-a 10 cm alatti, így a csontanyag erősen töredékesnek mondható (5. kép). Az állatmaradványok felületén többféle elváltozást lehetett megfigyelni, amelyek többsége (égés, rágás, külszíni folyamatok nyomai, víz okozta koptatás) még a maradványok földbe kerülése előtt következett be. Ez arra utal, hogy a maradványok viszonylag hosszú időt tölthettek temetetlenül, akár a házörző és hulladékeltakarító szerepkört betöltő kutyák által is hozzáférhető helyen. A talajban bekövetkezett elváltozásokat főként gyökerek okozták, de kimutatható réz okozta elszíneződés és a talaj savhatása is.

PATOLÓGIÁS ELVÁLTOZÁSOK

Csontokat érintő betegségek nyoma csupán 13 maradványon – a teljes leletanyag 0,6 %-án – volt észlelhető. Ez arra is utalhat, hogy az állatállományt jól tartották, ugyanakkor fiatalok (a csonttani tünetek

ated remains counted as one]=2,165; NISP [number of individual specimens]=2,228; total weight=47,000 g). The dating of 3% of the assemblage (N=67; NISP=67) is uncertain; therefore, these pieces are omitted from the analysis as the information obtained from them is not relevant.

The remaining 97% of the bone material is dated to the Roman period. Of these findings, 71.5% comes from domesticates, 1% from wild animals, 5.5% from birds, 0.05% from amphibians, 0.4% from fish, 0.1% from molluscs, and the remaining 21.4% was impossible to identify to taxon (small and medium-size mammals, small ungulates, and large ungulates). These latter could not be identified to species due to the absence of relevant morphological features. Altogether six associated body parts were found among the Roman finds. One bone may come from domestic or wild boar (*Sus sp.*); this was counted as unidentified.

Domestic animals outnumber wild mammals in the sample. Among domesticates, swine was most numerous, followed by cattle, small ruminants (sheep/goat), horses, and dogs. Among wild mammals, red deer was found in abundance, and hare bones were also present. The identified birds were mostly poultry. The presence of frogs and fish testifies to bodies of water nearby (Table 1).

TAPHONOMY

The size of the fragments varies between 10 and 432 mm, and 86% of the fragments were smaller than 10 cm; thus, the material is heavily fragmented (Fig. 5). Various modifications could be observed on the surface of the bones, most of which—burning, gnawing marks, traces of erosion by external agents and water—must have affected the bones before deposition. This suggest

6. kép: Sertés sípcsont erős diszlokációval gyógyult töréssel – SE 2 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 6. Dislocated fracture on a swine tibia from SU 2 (Anna Zsófia Biller)

7. kép: Házi kutya combcsontja a diaphysis közepén elhajlással, deformációval, amit valószínűleg egy diszlokációs törés utáni felülfertőződés okozott – SE 38 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 7. Deformed femur of a dog; the deformation was probably caused by an infection after a dislocated fracture (Anna Zsófia Biller)

kialakulása előtti) vágási időpontot is sejtet. A legtöbb elváltozás a csontok deformitását okozó hatások köréből került ki (diszlokációs törés [sertés sípcsonton – 6. kép], csontburjánzás [szarvasmarha 1. ujjpercén és bordáján, sertés lapockán, kispátás bor-

that the material was left in the open air for a relatively long time before they were buried, and the dogs that served as guardians as well as garbage cleaners, had access to the trash. Erosion in the soil was mainly due to plant roots, although traces of copper were also seen on the surface of the finds, as well as the effects of acidic soil.

PATHOLOGIES

Pathologies were observed on 13 pieces, that is 0.6% of the whole assemblage. This may suggest that the animals were healthy and well-kept, but at the same time it may point to an early slaughter of animals, before the symptoms of any disease could have manifested on the bones. Most pathologies were bone fractures (a dislocated fracture of a swine tibia, Fig. 6), bone growth (on the proximal phalanx and rib of a cattle, on a swine scapula, and on a small ruminant's rib), exostosis (on a horse's lumbar vertebra), deformations (on the proximal phalanx of a cattle, a swine metatarsal, a dog femur – Fig. 7, and on two small ruminant ribs), abnormal tooth wear (on a sheep mandible – Fig. 8), and eburnatio (on the proximal phalanx of a cattle).

ANIMAL EXPLOITATION

In addition to burning marks, the use of the animal carcass is also testified to by butchery marks and bone working. There were altogether three worked pieces in the assemblage. Two of these were unearthed from a leveling layer, and were identified as raw material for bone working, made from cattle metatarsals (Fig 9-10; their sizes are 106×19×14 mm and 63×21×7 mm, respectively); the third find is an awl made from a small ruminant's tibia, found in a pit (Fig. 11, size: 69×22×14 mm). Cut marks and traces of butchering were visible on 6.8% of

10. kép: Hosszanti oldalain lefaragott eszköznyersanyag szarvasmarha lábközépcsont diaphysis-törredékéből – SE 2 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 10. Longitudinally carved piece of raw material from a diaphysis fragment of a cattle metatarsal from SU 2 (Anna Zsófia Biller)

11. kép: Kiskérődző sípcsontjából készült ár – SE 37 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 11. Bone awl made from a small ruminant's tibia from SU 37 (Anna Zsófia Biller)

dán], exostosis [házi ló ágyékcsigolyán], deformációk [szarvasmarha 1. ujjpercén, sertés lábközépcsonton, kutya combcsonton – 7. kép, két kispátás bordán]], valamint előfordult rendellenes fogkopás (juh állkapcsón – 8. kép), és eburnatio (szarvasmarha 1. ujjpercén) is.

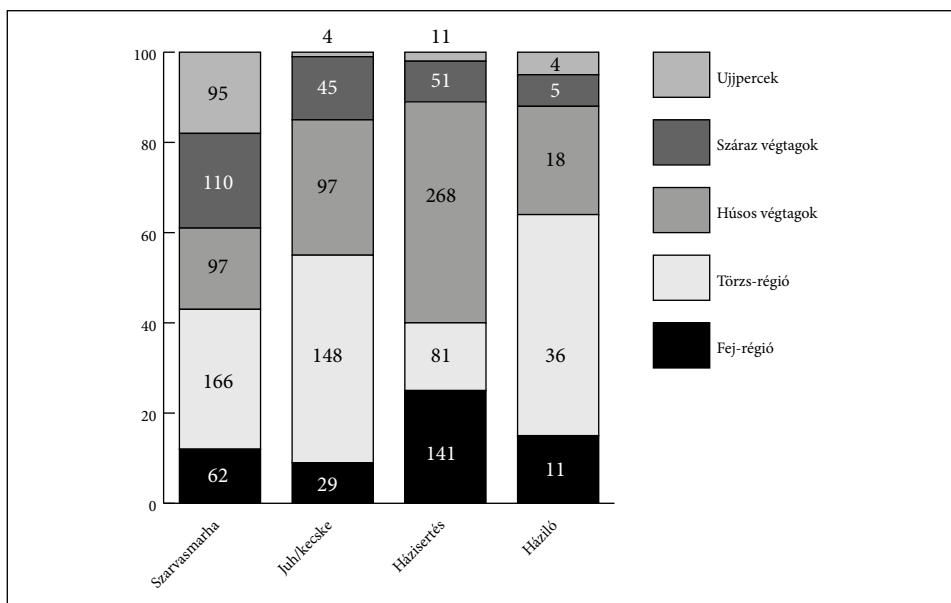
HASZNOSÍTÁS

Az állatok feldolgozására égésnyomokon kívül a megmunkálás és darabolás nyomai utalnak. A teljes anyag három megmunkált maradványt tartalmazott. Közülük kettő planírozásból származó szarvasmarha metatarsus nyersanyag (9–10. kép; egyik mérete: 106×19×14 mm, a másik mérete: 63×21×7 mm), egy pedig egy gödörből előkerült kiskérődző tibiájából faragott ár (11. kép; mérete: 69×22×14 mm) volt. Megjegyzendő, hogy a teljes leletanyag 6,8%-án (N=148; szarvasmarha, kiskérődző, sertés, házi ló, gímszarvas csontokon) vágás és bárdolás nyoma is előfordult.

the material (N=148; bones of cattle, small ruminants, swine, horse, and red deer).

The frequency of body parts (KRETZOI 1968, 230–236) shows that domesticates are represented mostly by bones of the meaty limb and the trunk, while bones of the head region and the phalanges were found in smaller numbers. Only in the case of swine are there abundant finds both from the meaty limb and the head region; of the other species, bones of the trunk were found in abundance. All skeletal parts of all meat-purpose domesticates are present, suggesting that they were slaughtered and butchered at the household (Fig. 12).

Bones of domestic mammals that were suitable to determine the age at death reveal that adult animals dominate among cattle and horse bones, which points to secondary use as working animals, in addition to meat (primary exploitation). Among small ruminants and swine, however, juvenile individuals were dominant, suggesting

12. kép: A római kori főbb gazdasági haszonállatok testrégiók szerinti megoszlása
Fig. 12. Body part frequencies of the main domesticates in the Roman period

A testrégió szerinti megoszlás (KRE-TZOI 1968, 230–236) alapján a főbb gazdasági haszonállatok közül mindegyik faj esetében a húsos végtagok, illetve a törzs-régio csontjainak száma a legmagasabb, amelyet a fejrégio, a törzs csontjai, illetve az ujjpercek követnek. A házigettség-maradványok között első helyre a húsos régióba tartozó csontok száma került, a többi faj esetében a törzs-régio maradványait megelőzve második helyen szerepelt. Minden gazdasági haszonállat esetében az összes testrégió képviseltette magát, ami helyi vágást és feldolgozást feltételez (12. kép).

Az életkor meghatározására alkalmas házi emlős maradványokból kitűnik, hogy a szarvasmarhák és a lovak esetében a kifejlett (*adultus*) állatok maradványainak száma volt magasabb, ami a húshasznúság, azaz az elsődleges hasznosítás fontossága mellett az állati erő felhasználását, tehát a másodlagos hasznosítási módok szerepé-

that in their case, primary exploitation for meat, hide, and bones, was the priority.

APPEARANCE

Ten pieces were suitable for withers height estimation, including bones of small ruminants, swine, and a dog. The measurements on one metacarpal point to a medium-size sheep, 60.9 cm at the withers (TEICHERT 1975, 51–69); three metatarsals come from goats of 67.3 and 71 cm at the withers (SCHRAMM 1967, 89–105), one small ruminant astragalus comes from a sheep or goat that measured 70.3 cm at the withers (TEICHERT 1975, 51–69); four astragali point to swine of 73.3–76.9 cm (TEICHERT 1969, 237–292); and one tibia comes from a dog of 65.4 cm (KOUDELKA 1885, 127–153). In general, the dog bones represent animals of various sizes.

Four of the ten preserved cattle horn cores or skulls with horn core fragments

nek jelentőségét mutatja. A kiskérődzők és a házisertések esetében az életkor meghatározására alkalmas töredékek között a fiatalabb állatok maradványainak száma volt magasabb. Esetükben az elsődleges hasznosítás (hús, bőr, csont felhasználás) lehetett a fő szempont.

KÜLSŐ MEGJELENÉS

Marmagasságot összesen tíz maradvány alapján lehetett számítani: kiskérődző-, sertés- és kutyamaradványok méretei álltak rendelkezésre. Egy *metacarpus* alapján egy közepes testű, 60,9 centiméteres marmagasságú juhot (TEICHERT 1975, 51–69), három *metatarsus* alapján nagyobb testű, 67,3 és 71 centiméteres kecskét (SCHRAMM 1967, 89–105), egy juh vagy kecske *astragalus* alapján egy 70,3 centiméteres, nagyobb testű állatot (TEICHERT 1975, 51–69), *astragalusok* alapján közepes testű, 73,3–76,9 cm közötti sertéseket (TEICHERT 1969, 237–292), és egy sípcsont alapján egy közepes testű, 65,4 cm-es marmagasságú kutyát lehetett azonosítani (KOUDELKA 1885, 127–153). A kutyacsontok aránya változatos testméretű fajtákra utal.

Szarvasmarhák esetében a tíz szarvcsap vagy szarvcsapot tartalmazó koponyamaradvány közül négy kevésbé barázdált, többségében vékonyabb falú volt, míg a többi erősen barázdált és többnyire vaskos falú, ovális keresztmetszetű. Az egyetlen juh szarvcsap-maradvány kevésbé barázdált, kissé csavart, vaskos. A négy, kevésbé barázdált kecske szarvcsap között akadt vaskosabb és vékonyabb, lapítottabb is.

KÖRNYEZETREKONSTRUKCIÓ

A vadfajok maradványai – amennyiben a lelőhely közeléből kerültek a területre – életmódjukból adódóan alkalmasak lehetnek környezetrekonstrukcióra. A gímszar-

13. kép: Egy csuka fogakat tartalmazó dentaleja – SE 20 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 13. Dentale of a pike, with teeth, from SU 20 (Anna Zsófia Biller)

had small furrows and thin walls, while the rest had strong furrows with thick walls and an oval cross-section. The only sheep horn core had shallow furrows; it is thick and moderately twisted. The four goat horn cores had small furrows; they were varied in terms of thickness and the shape of their cross section.

ENVIRONMENT RECONSTRUCTION

The remains of wild species may be of use in environment reconstruction through their habitat preferences, if these animals were caught close to the site. Red deer prefers large, open areas, clearings, shrubs, and forest fringes (DURANTE 2008, 374). The European hare primarily inhabits steppe areas, and prefers dry grasslands (DURANTE 2008, 310–311).

The Wels catfish likes warm lakes with a soft bottom, as well as backwaters, or large rivers (TEROFAL 1997, 148). The carp lives

vas az egybefüggő, nagy területeket kedveli: a tisztásokat, bozótosokat, erdőszéleket (DURANTEl 2008, 374). A mezei nyúl többnyire síkvidéki állat, száraz talajú, füves térségek lakója (DURANTEl 2008, 310–311).

A lesőharcsa a lágy talajú, melegebb tavakban, holtágakban, nagyobb folyókban (TEROFAL 1997, 148) időzik, a ponty a homokos vagy iszapos medrű, dús növényzetű, meleg álló- és lassú folyású vizeket kedveli (TEROFAL 1997, 130), a csuka (13. kép) tavakban és folyókban, a kavicsos talajú, csendes, tiszta vizekben és a gazdag aljnövényzetű parti részeken él (TEROFAL 1997, 56).

A vadfajok összességében a környezet erdős, ligetes, bozótos, tisztásokkal, mocsarrakkal tagolt, vízközelit jelleget utalnak. (B. A. Zs.)

Budai Balogh Tibor – Biller Anna Zsófia

in warm bodies of slow or standing water with muddy or sandy bottom (TEROFAL 1997, 130), while the pike (*Fig. 13.*) inhabits lakes and rivers, clear, still, rocky waters and weedy places close to the riverbank (TEROFAL 1997, 56).

The wild species identified at the site suggest a woody, shrubby environment with clearings, swampy areas, and bodies of water nearby. (A. Zs. B.)

Tibor Budai Balogh – Anna Zsófia Biller

IRODALOM / REFERENCES:

- ANDERKÓ 2012 • Anderkó K.: Római kori épület és szarkofág a Raktár utcából (A Roman Period building and sarcophagus from Raktár Street). *Aqfűz* 18 (2012) 37–44.
- DURANTEl 2008 • Durante, P.: A vadászat enciklopédiája. Pécs 2008.
- KIRCHHOF 2009 • Kirchhof A.: Budapest, III. ker., Hunor utca 21. *Aqfűz* 15 (2009) 173–174.
- KRETZOI 1968 • Kretzoi, M.: La répartition anatomique du matériel ostéologique selon les espèces et les amas de déchets. In: Gábori–Csánk, V. (par), La station du paléolithique moyen d'Érd, Hongrie. Budapest 1968, 230–236.
- KOUDELKA 1885 • Koudelka, F.: Das Verhältniss der Ossa longa zur Skelethöhe bei den Säugethieren. *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn* 24/1 (1885) 127–153.
- NAGY 1931 • Nagy L.: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár utcában. Budapest 1931.
- NAGY 1942a • Nagy L.: Aquincum topográfiája. In: Szendy K. (szerk.), Budapest története I. Budapest az ókorban 1. Budapest 1942, 353–385.

- NAGY 1942b • Nagy L.: Kereszténység – kontinuitás. In: Szendy K. (szerk.), Budapest története I. Budapest az ókorban 1. Budapest 1942, 765–778.
- SCHRAMM 1967 • Schramm, Z.: Kości długie a wysokość w kłębie kozy, “Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu” 36 (1967) 89–105.
- SZILÁGYI 1955 • Szilágyi J.: A római kori ásatások fontosabb eredményei Budapest területén és az Aquincumi Múzeum értékesebb gyarapodásai az 1951–53. években. BudRég 16 (1955) 387–426.
- TEICHERT 1969 • Teichert, M.: Osteologische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen. Kühn Archiv 83/3 (1969) 237–292.
- TEICHERT 1975 • Teichert, M.: Osteologische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen. In: Clason, A. T. (ed.), Archaeological studies. Amsterdam–New York 1975, 51–69.
- TEROFAL 1997 • Terofal, F.: Édesvízi halak. Budapest 1997.

Szeszgyári capriccio. Topográfiai kutatások az aquincumi canabae északkeleti határában

(Budapest III. ker., Bogdáni út –
Folyamőr utca – Sorompó utca,
Hrsz.: 18380–18391)

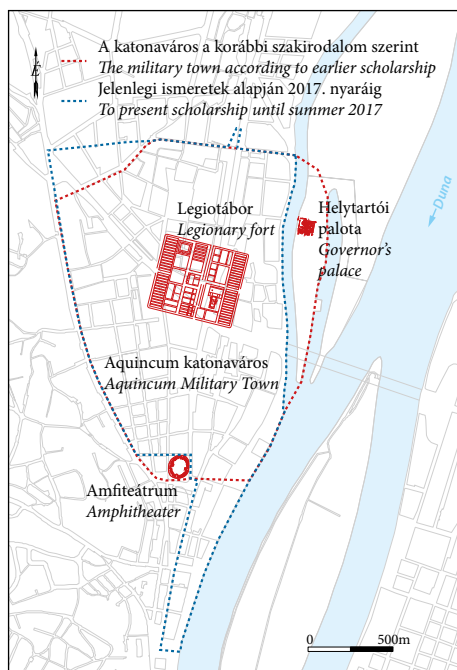
Az utóbbi bő két évtizedben gyűjtött régészeti-topográfiai adatok jelentős mértékben módosították az aquincumi katonaváros kiterjedésével kapcsolatos korábbi elképzeléseket (1. kép). A vizsgálatokból eddig egyedül az északkeleti városrész szorult ki, ahol a topográfiai természetű adatgyűjtés építési beruházások hiányában jó ideje szünetelni volt kénytelen. Az északkeleti negyedben még a városszél látszólag egyszerűnek tűnő, körülbelüli meghúzása sem volt lehetséges. A korábbi kutatás ezért az északnyugati városnegyed északi határvonalát hosszabbította meg kelet felé, a Bogdáni út tengelyében haladva a Dunáig (MADARASSY 2003, 105), mintegy a rómaiak szimmetria iránti rokonszenvére alapozva, bár az északkeleti negyed északi sávjának nagy fehér foltjában tarkálló kevés mozaikszem ennek az elképzelésnek inkább ellentmondott, semmint támogatta volna (2. kép).

2017 májusa és szeptembere között egy nagyberuházás prelúdiumaként intézményünk próbaátást végzett a komoly múltú, 1867. évben alapított, de 2007 óta evakuálás alatt álló Szeszgyár (utolsó nevén: BUSZESZ Zrt.) Bogdáni út–Folyamőr utca–Sorompó utca és HÉV-pálya által ha-

Capriccio in a Distillery. Topographic research on the northeast border of the Aquincum canabae

(Budapest, District 3, Bogdáni Road –
Folyamőr Street – Sorompó Street, Lot nos.
18380–18391)

Archaeological and topographic data collected in the past two decades have contributed to a substantial change in our understanding of the topography of Aquin-

1. kép: Az aquincumi katonaváros kiterjedése a korábbi szakirodalom szerint, illetve a jelenlegi ismeretek alapján 2017 nyaráig

Fig. 1. The extent of Aquincum military town according to earlier and present scholarship until summer 2017

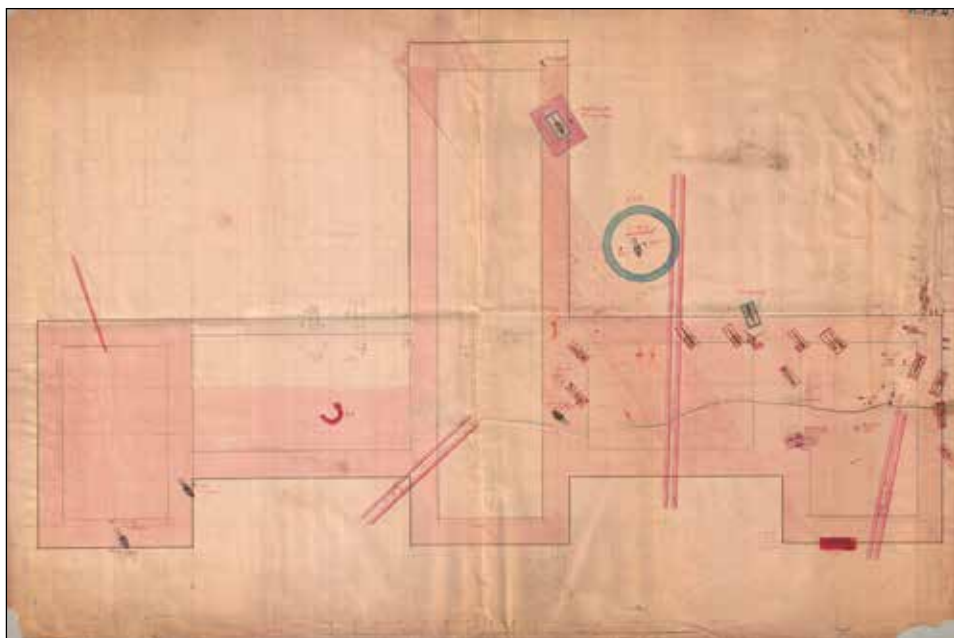
2. kép: A Szeszygár területéről ismert épületmaradványok – nem teljes gyűjtés! (KÉRDŐ-SCHWEITZER 2010, 75: 28. ábra alapján)
Fig. 2. Building ruins known in the area of the distillery – incomplete (after KÉRDŐ-SCHWEITZER 2010, 75, Fig. 28)

tárolt telephelyén. Az 5 hektáros alapterülethez képest szerény volumenű, mindössze 1009 négyzetméterre kiterjedő próbafeltárástól több nyitott kérdésre, egyebek között a városnegyed kiterjedésének problematikájára is választ vártunk.

KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

A Szeszygár területének topográfiai vonatkozásairól előzetesen kevés információ állt rendelkezésre, komoly régészeti érintettsége szakmai berkekben mégis közismert volt (GYURICZA 2008, 2–5). Az Első Óbudai Szeszygető és Finomító Részvénytársulat első (utóbb központinak nevezett), Deutsch Jakab-féle csarnoképületének alapozási munkálatai során (1868) kerültek elő az első római kori sírok (RÖMER 1868,

cum military town (Fig. 1). Only the northeastern part of the town was left untouched by these new investigations, because topographic data collection was hampered here by the lack of construction works and associated rescue excavations. Although it may seem to be an easy task, it has been impossible to determine the exact location of the town's border in this northeast zone. Therefore, former scholarship accepted an eastern extension of the northern border of the northwest part of Aquincum as a hypothetical northeastern borderline, which ran along the axis of present-day Bogdáni Road as far as the Danube (MADARASSY 2003, 105). This hypothesis was partly based on the importance of symmetry in Roman settlement planning. However, the scattered

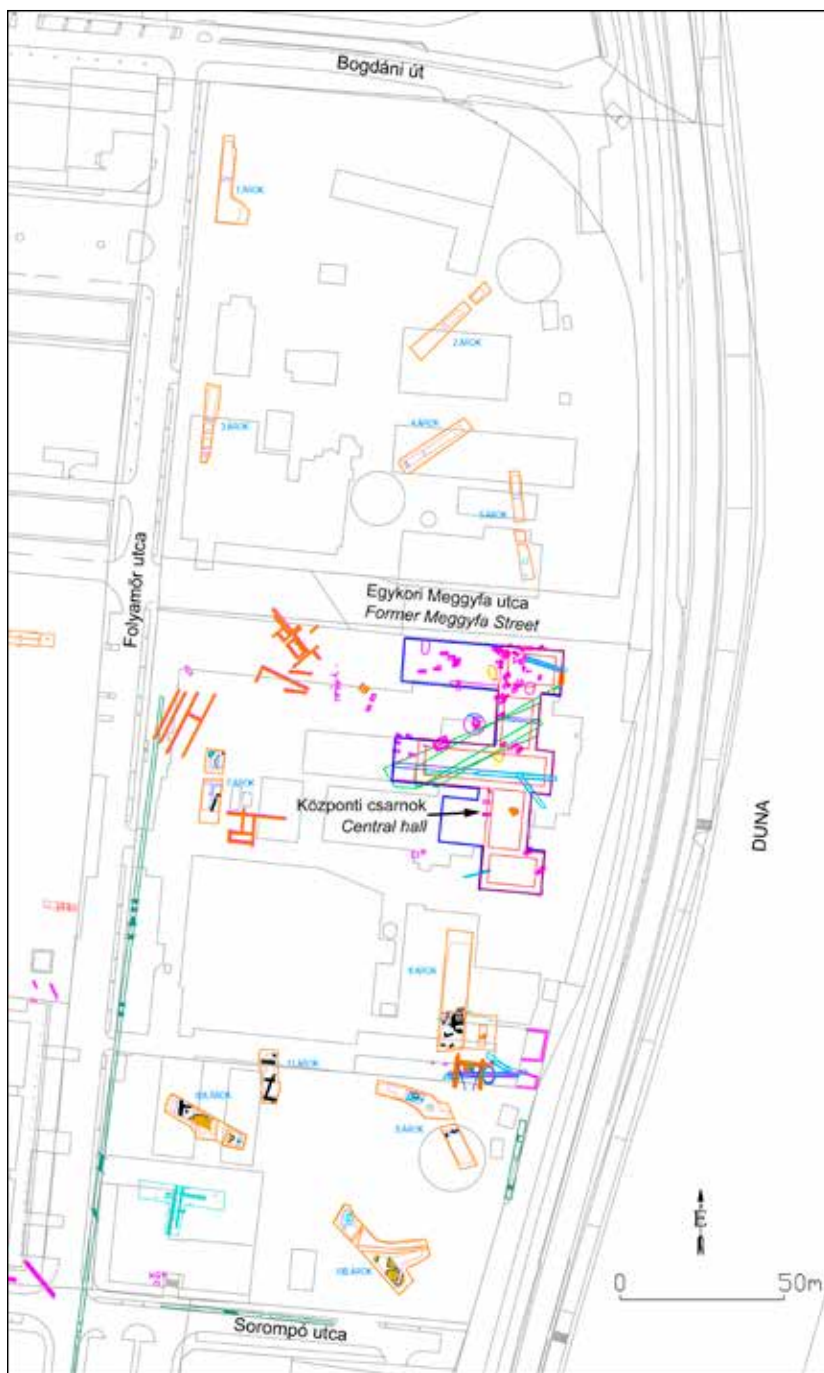
3. kép: Leletmentő ásátás a „központi” csarnok házalapjában, 1868. Zsigmondy Gusztáv összesítő akvarellje (ltsz.: AM 83–84)

Fig. 3. Rescue excavation in the 'central hall' of the distillery, 1868. Comprehensive map by Gusztáv Zsigmondy (inv. no. AM 83–84)

41–44, 65–68, 91–94). Körülöttük kisebb fal- és padlómaradványok, csatornaszakaszok feltárására is sor került (3. kép). A gyártelep fokozatos kiépülését további régészeti intervenciók kísérték. Minthogy sírok továbbra is szakadatlanul kerültek elő (KUZSINSZKY 1897a, 102; KUZSINSZKY 1897b, 403), még annak gyanúja is felmerült, hogy a Szeszgyár teljes területe Aquincum katonavárosán kívül esik, és a maga idejében temetőként szolgált (NAGY L. 1937, 266). Ez a vélemény azonban nem rezonált hosszasan, a későbbi leletmentések és megfigyelések során – amelyek eredményeit olykor szakirodalom (NAGY L. 1942, 359, 363; SZILÁGYI 1955, 403; KABA 1976, 417: no. 86; PÓCZY 1983, 267), gyakrabban viszont csak adattári fájlok őrzik – lakóházak, fürdőre utaló épület-

pieces of data in the mostly unexplored northern zone of the town's northeastern district seemed to contradict this assumption rather than to confirm it (Fig. 2).

Between May and September 2017, the museum undertook a test excavation preceding a planned construction, in the area of the former distillery (known as BUSZESZ by its former name). The factory has a long history, it was founded in 1867, but it has been abandoned since 2007. Its area is surrounded by Bogdáni Road, Folyamőr Street, Sorompó Street, and the track of the commuter rail (HÉV). Although the factory operated in an area of 5 hectares, the excavation covered only 1009 m². Among other questions, it was expected that the survey would help us clarify the extent of the northeast district of Aquincum.

4. kép: A próbafeltárás áttekintő helyszínrajza (Budai Balogh Tibor – Fábíán István – Kovács Tibor)
Fig. 4. Map of the test excavation (Tibor Budai Balogh – István Fábíán – Tibor Kovács)

maradványok, úttest- és csatornarészletek láttak napvilágot, igaz, mindig csak a telep-helyet kétfelé osztó, egykori Meggyfa utca vonalától délre. A római kori jelenségek térbeli lehatároltsága kezdettől fogva szembeötlő volt, azonban a lelőhely látszólagos megszakadását az északi teleprész délinél is szerényebb kutathatóságával is magyarázni lehetett. A Meggyfa utca vonalától délre, de már a gyárterület végleges és ma is aktuális kontúrján kívül, a Folyamőr utca nyugati oldalán zajlott 1973–1981 között az ún. Búvár–Folyamőr utcai „villa” (2. kép: no. 21.) – valószínűleg városi palota – részleges feltárása (KABA 1976, 418: nos 89–90; KABA 1984, 464: nos 37–38; WELLNER 1977, 411–415; PARRAGI 1991, 199–215; SZIRMAI 1991, 203–206; SZIRMAI 1998, 157–164; SZIRMAI 2000, 124–125: no. 2; SZIRMAI–PARRAGI 2004, 292–294; SZIRMAI 2006, 45–46; SZIRMAI 2008, 323–331). A Búvár–Folyamőr utcai „villa” az északkeleti városrész emblematiszusan tartott épületkomplexumaként egy a város északi sávjában nyújtózkodó, magánpalotákból és közigazgatási épületekből álló, komplett kormányzati negyed vízióját is felvetette (PÓCZY 1983, 270; PÓCZY 1986, 407; MADARASSY 2003, 106, 108; PÓCZY 2004, 177; KÉRDŐ–SCHWEITZER 2010, 85).

Ma már csak tudománytörténeti érdekesség, hogy a kutatás egy időben a kőből épült *legiótábor* északi falát a Folyamőr utca Szeszgyári szakaszán kereste, és a *canabae* ottani maradványaiban a *castra* épületállományát vélte felismerni (SZILÁGYI 1951, 133; PÓCZY 1964, 58: no. 47). Az a nézet ellenben még ma is tartja magát, miszerint egy rövid életű, korai fa-föld szerkezetű segédcsapattábor részlete húzódná a Szeszgyár területén, bár a kutatás erre a következtetésre *militaria*-anyag igazolható je-

RESEARCH HISTORY

Little information was available on the topography of the place, although in professional circles it was widely known that the area is of archaeological interest (GYURI-CZA 2008, 2–5). Roman graves were discovered here for the first time in 1868, when the foundation was laid for the hall building (founded by Jakab Deutsch, and later called central hall) of the First Distillery of Old Buda (RÖMER 1868, 41–44, 65–68, 91–94). Small wall and floor segments, and parts of conduits around the graves were also explored (Fig. 3). As the factory expanded, further rescue excavations became necessary. The fact that graves were continuously discovered (KUZSINSZKY 1897a, 102; KUZSINSZKY 1897b, 403) made archaeologists hypothesize that the whole area of the distillery was outside Aquincum military town and was used as a cemetery outside the settlement area (NAGY L. 1937, 266). This assumption, however, did not hold, as later excavations brought to light dwelling houses, remains of a bath, as well as segments of roads and sewers. These were noted by scholarship (NAGY L. 1942, 359, 363; SZILÁGYI 1955, 403; KABA 1976, 417: no. 86; PÓCZY 1983, 267), although the observations were often documented only in unpublished reports in archives. These phenomena were all located south of former Meggyfa Street that divided the distillery’s area into two. From the start it was evident that these Roman phenomena were spatially limited, although the lack of research in the northern part of the distillery may have served as an explanation for the lack of archaeological features there. South of Meggyfa Street, outside the actual distillery area, an excavation took place in 1973–1981. This project aimed to explore—at least, in parts—the

lenléte nélkül, mindössze egyetlen védműként interpretált, 2. század elején betöltött árokszakaszon alapján jutott (SZIRMAI 1982, 32–33; SZIRMAI 1990, 684; NÉMETH 2003, 87).

Akár zajlott katonai célú területhasznosítás a vizsgált területen, akár nem, tényyszerűen megállapítható, hogy a többperiódusú római lelőhely – bármily hézagosan is kutattott – a maga épített örökségi elemei révén jelentőségben minden más régészeti korszak fölé nő. Ez még akkor is igaz, ha a dualizmus korától a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe csordogáló leletek már igen korán egy komoly, többhorizontú őskori lelőhely jelenlétét is körvonalazni kezdték. Próbafeltárásunkat megelőzően a kutatás a késő rézkor, késő bronzkor, kora és késő vaskor hagyatékát tarthatta számon inkább szórványleletek, mint jelenségek alapján (GÖMÖRI HAVAS 1892, 18; NAGY G. 1904, 111; NAGY L. 1937, 261; KABA 1984, 457; no. 2; KŐSZEGI 2000, 64, 81; GYURICZA 2008, 4).

Az aquincumi régészet hőskorában gyűjtött szarmata edény [MNM népv. IV.62.8.28. (ltsz.: 1868.18/12.) MNM Adattár/fotó 2803 N] gyaníthatóan római kori kontextusba illeszkedik, és ily módon nem bizonyít tényleges népvándorlás kori területhasználatot. Ellentétben azokkal a késő avar kori szórvány kerámiaedényekkel, amelyek eredetileg a gyárépítkezések során megsemmisített sírok mellékletei lehettek (NAGY M. 1998, 39–40; FO 16).

Említést érdemel végül, hogy a közép-korkutatás jó ideje 10. századi temetőt feltételez a Szeszgyár területén az ott előkerült zárt állatfejes (NAGY T. 1973, 212) és sodort karperecek, valamint utóbb avar korinak bizonyuló agyagedények alapján (LÁSZLÓ 1942, 798, CXXXVII. t. 5–6; FÉK 1962, 25; no. 110).

so-called villa of Búvár–Folyamőr Street (Fig. 2, no. 21). In fact this was no villa but an urban residence (KABA 1976, 418; nos 89–90; KABA 1984, 464; nos 37–38; WELLNER 1977, 411–415; PARRAGI 1991, 199–215; SZIRMAI 1991, 203–206; SZIRMAI 1998, 157–164; SZIRMAI 2000, 124–125; no. 2; SZIRMAI–PARRAGI 2004, 292–294; SZIRMAI 2006, 45–46; SZIRMAI 2008, 323–331). The discovery of the villa of Búvár–Folyamőr Street, an emblematic complex of the northeastern part of Aquincum town, even gave rise to the hypothesis that the northern zone of the town was a ‘government district’ with private palaces and buildings of public administration (PÓCZY 1983, 270; PÓCZY 1986, 407; MADARASSY 2003, 106, 108; PÓCZY 2004, 177; KÉRDŐ–SCHWEITZER 2010, 85).

Scholarship once tried to locate the northern wall of the stone *castra* in Folyamőr Street facing the distillery, and the remains of the *canabae* discovered there were hypothetically identified as buildings of the *castra* (SZILÁGYI 1951, 133; PÓCZY 1964, 58; no. 47). The view is still held by some that the remains of a short-lived, early earthwork, used by auxiliary forces, are to be sought for in the area of the former distillery. However, the only basis for this claim is a filled-in 2nd-century trench, interpreted as a protective barrier; no other findings associated with the *militaria* supports this theory (SZIRMAI 1982, 32–33; SZIRMAI 1990, 684; NÉMETH 2003, 87).

Regardless of a potential military use of the area in the Roman period, it is certain that there is a multi-period Roman site here, and the importance of its built heritage—even if only sporadically researched—exceeds that of all other archaeological periods. A multi-period prehistoric site is also

A PRÓBAÁSATÁS LEFOLYÁSA

A próbafeltárás során összesen 11 kutatóárkot nyitottunk a gyártelep területén (I, II, III, IV, V, VII, VIII, IX, Xa, Xb, XI. – a VI. számúhoz nem fértünk hozzá): ötöt az északi, hatot a déli térfélen (4. kép).

A kutatóárkok kijelölésekor a beruházó azon kíváncsi volt, hogy a 150 éves gyártelep korábbi építési periódusaihoz tartozó, jelenleg földfelszínen nem látható, térképről azonban ismert, ám mélységadatokat nélkülöző épületalapjait, visszatömedékelt pincetesteit a lehetőségekhez mérten szondáinkkal metsszük el. Minthogy a próbaásatást alkalmasint megelőző feltárás követi majd, a további régészeti beavatkozások szempontjából is lényegesnek tűnt a lelőhely állapotának minél pontosabb felmérése, a gyárépítkezések általi esetleges bolygatások mértékének tisztázása – a beruházó kérése tehát megértő fülekre talált.

A próbaásatás az északi térfélen vette kezdetét.

ÉSZAKI TÉRFÉL

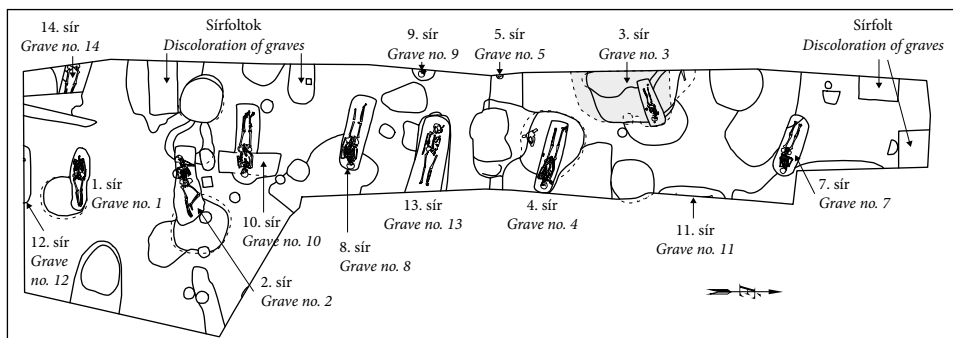
I. árok (5. kép)

Római kori temető: Az I. árok megnyitására a telephely északnyugati sarkában

known to be here, evidenced by small finds that made their way into the collection of the Hungarian National Museum from the period of the dual monarchy onwards. Before the present test excavation, research has documented here stray finds and, in some cases, features, from the late Copper Age, late Bronze Age, and the early and late Iron Age (GÖMÖRI HAVAS 1892, 18; NAGY G. 1904, 111; NAGY L. 1937, 261; KABA 1984, 457: no. 2; KŐSZEGI 2000, 64, 81; GYURICZA 2008, 4).

A Sarmatian bowl unearthed in the historic years of archaeology in Aquincum [MNM [Hungarian National Museum] népv. IV.62.8.28. (inv. no. 1868.18/12.) MNM Database/photo 2803 N] probably comes from a Roman context and does not serve as evidence for the use of the area in the Migration period. On the other hand, the Avar period stray pottery from here may have been grave goods in the burials that were destroyed when the distillery was constructed and testify to the use of the area in the period (NAGY M. 1998, 39–40: FO 16).

It also has to be noted that medievalists have suspected the presence of a 10th-century cemetery in the distillery's area, based on animal-headed (NAGY T. 1973, 212) and twisted bracelets, and clay vessels that

5. kép: Az I. árok összesítő alaprajza (Fabó Attila)

Fig. 5. Overview of trench no. 1 (Attila Fabó)

került sor, a Folyamőr utcával párhuzamosan, annak közvetlen közelében. Ezen a szakaszon ismeretlen célú, ám a gyár üzemeltetésével kapcsolatba hozható tevékenység (kohósalak járószint alá ásása?) következtében a kultúrszint jelentős mértékű csonkítást szenvedett el. A jelenlegi járószinttől számított mínusz 80–100 cm mélységben érzékelt, csonkított kultúrréteg alja mindössze két ásonyom vastagságban maradt meg az üledékképző szubsztrátum fölött.

A szintre mélyítést követő nyesés sírfoltokat kezdett kirajzolni a felületben. A nagyjából soros elrendezést mutató foltok egyikéből kikandikáló, nyeregteszerűen összeállított téglasír gerince a kezdetektől fogva római kori sírcsoport jelenlétére utalt. Utóbb kiderült, hogy a kultúrszint újkori csonkításakor a római sírhorizontot elmetsették, a sírgödörök eredeti mélységéből mindössze az alsó 20–30 cm maradt meg a lényegi tartalommal. Az egykori járószint, ahonnan a sírokat leásták, ennek megfelelően legalább 60–80 centiméterrel magasabban húzódott.

Az árok szélesítésére az adott körülmények között nem volt mód, így az előkerült tizenhét sírből csak nyolcat lehetett teljesen feltárni. A munkások kéretlen buzgalmából még három, a nyugati metszetsíron túlról az árkunkba betüremkedő sírgödörbe is bepillantást nyerhettünk. A négy további sírfolt-részlet dokumentálása megtörtént, kibontásuk azonban a teljes megelőző feltárás időszakára marad.

A sírok tájolását tizenhárom esetben lehetett vizsgálni. A tizenegy részlegesen, illetve egészben feltárt sír mellett két metszetsírral által minimálisan átvágott sírbetöltésbe annyira be lehetett látni, hogy a csontváz helyzete oldalnézetből meghatározhatóvá vált. A tizenhárom sírből öt délkelet–észak-

were later identified as coming from the Avar period (LÁSZLÓ 1942, 798, CXXX-VII. t. 5–6; FÉK 1962, 25: no. 110).

THE TEST EXCAVATION

During the test excavation altogether 11 survey trenches were dug in the area of the factory (1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10a, 10b, 11 – the place where no. 6 was planned was not accessible); five of these were in the northern, the remaining six in the southern part (Fig. 4).

When the position of the survey trenches was determined, the investor requested that the trenches should go through the foundations of earlier modern buildings associated with the 150-year-long history of the distillery, as well as the remains of its filled-in cellars, in order to gain information about them. These structures cannot be seen on the surface; their position is known from old maps, but there is no information on their depth. The present testing will be followed later by a proper rescue excavation, which also made it essential to survey the site in as much detail as possible, and to assess the measure of disturbance caused by modern factory building. Therefore, we complied with the investor's request. The test excavation started in the northern part of the area.

THE NORTHERN PART

Trench no. 1 (Fig. 5)

Roman cemetery: Trench no. 1 was established in the northwestern corner of the distillery area, parallel to Folyamőr Street, and its close vicinity. Here, activities related to the work in the factory (maybe the deposition of blast furnace slag under the present floor level) caused substantial damage in the cultural layers. Only a thickness

nyugati, kettő kelet–nyugati, kettő nyugat–keleti, kettő északnyugat– délkeleti, egy északkelet–délnyugati, egy pedig dél–északi irányítású volt. A sírgödrök összességében apró tájolási anomáliákat mutattak, amelyek a sírcsoport soros jellegét optikailag nem befolyásolták. Az egyetlen kakukktozás a dél–északi tájolású 11. sír, amely a vizsgálat alá nem vonható temetkezések egyike: nyugati hosszoldalát a keleti árokfal kialakításakor metszettük át. A csontváz láthatóvá váló felsőteste mellől egy késő bronzkori (Hallstatt A, Kr. e. 1200–1000) tokos véső került elő (6. kép), ennek ellenére a temetkezés rítusa, rétegtani helyzete és mélysége alapján is egyértelműen a római kori sírcsoport részét kellett, hogy képezze. A tokos véső a sírbetöltéssel, mintegy véletlenségből került a csontváz mellé. A tájolási anomália magyarázatára a sír teljes feltárását követően lesz érdemes visszatérni.

of two spits was preserved of the lower segments of the damaged cultural layers, in an 80–100 cm depth from the present floor level, on top of the sediment deposit.

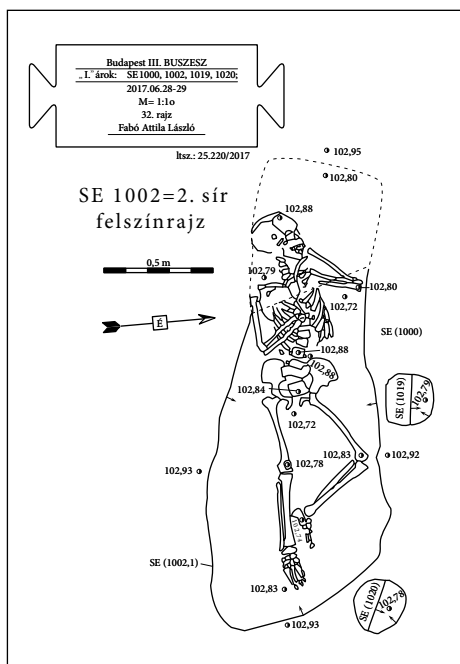
After scraping, soil discolorations associated with burials became visible. These formed rows. The roof-like superstructure of a grave laid in bricks became visible first in one of the discoloration patches, suggesting a group of Roman graves. Later it was clarified that the modern disturbance cut through the Roman cemetery layer, and only the lowermost 20–30 cm was preserved from the original burial pits. The historic floor level, into which the burial pits were dug, must have been 60–80 cm higher than the preserved remains of the cemetery.

Widening the trench was no option this time, and so only eight of the documented 17 burials could be explored. The excavation team quickly surveyed three other

6. kép: Késő bronzkori tokos véső római kori sírbetöltésben (Budai Balogh Tibor)

Fig. 6. Late Bronze Age chisel in the fill of a Roman period grave (Tibor Budai Balogh)

7. kép: Rendhagyó temetkezés, 2. sír (Fabó Attila)
Fig. 7. Unusual burial, Grave no. 2 (Attila Fabó)

Minden vizsgálható sír hantolások rítusú. Az általában rossz megtartású vázak hanyatt fekvő kerütek elő, párhuzamos, nyújtott lábtartással. A karok a váz mellett, vagy a hason, medencén keresztbe fektetve nyugodtak. A szokatlan testmagasságú csontvázak szemmel látható patológiás elváltozást nem mutattak. A 2. sírban fekvő csontváz koponyáját viszont súlyos trauma érte, jobb combcsontjában pedig horizontális törés fut. A temetés módja sem utal természetes halálokra. A férfit fejfel előre egy a sírgödör rövid oldalának falába mélyített fülkébe csúsztatták mellközépig (7. kép). Az eljárás a túlvilág-, illetve kísértethittel állhat kapcsolatban, a jól ismert lesúlyozás szokásának egy válfajaként értelmezhető. E csontváz szokatlan, „táncos” testhelyzetét viszont már a lágszövetek bomlásával összefüggő halál utáni mozgás eredményezte.

burial pits as well; these continued on the other side of the excavation's western section wall. Four additional discoloration pitches, associated with burials, were documented, but their exploration is a task for the future rescue excavation.

The orientation of the graves could be determined in 13 cases. In addition to the eleven fully or partially excavated burials, two other graves were explored from this point of view: they were cut through by the section wall and the position of the skeletons could be established. Of these 13 graves, five was oriented from southeast to northwest, two from east to west, two from west to east, two from northwest to southeast, one from northeast to southwest, and one from south to north. The burial pits showed small anomalies of orientation, however, the grave rows were visually perceptible. The only exception was grave no. 11, oriented from south to north. Unfortunately, this was one of the graves that we could not fully explore. Its western side was cut when the east side of the excavation trench was formed. A late Bronze Age (Hallstatt A, 1200-1000 BC) chisel was found beside the upper body of the skeleton (Fig. 6); however, the rite, the stratigraphic position, and the depth of the burial suggest that it is part of the Roman period group of graves. Therefore, the chisel must have found its way into the grave by accident, with the soil fill. A full exploration of the burial during the future rescue excavation may clarify the anomalies in orientation.

All examined burials were inhumations. The generally poorly preserved skeletons lay on their backs, with their legs parallel and stretched out. The arms were either beside the body or crossed on the chest or pelvis. The people interred here were of unusual height; there were no pathologies on

Melléklet egyetlen sírból sem került elő, a viseleti tárgyak (övcsat, gyűrű, gyöngyökből fűzött karkötő) is ritka leletnek számítanak. A leletanyag csaknem teljes hiánya miatt a sírcsoport létesítésének időszakát nehéz pontosan behatárolni. A korábban feltárt sírok a 3–4. századból származnak, annyi bizonyos, hogy a 2017. évben megismert temetkezések sem korábbiak ennél az időszaknál.

A temetőrészben egyetlen téglasír (3. sír) és egy fakoporsós temetkezés (13. sír) kivételével csupán egyszerű földsírok kerültek elő, ez az arány azonban a sírcsoport nagyobb képvisvágásában még könnyen módosulhat.

Őskori horizontok: Egy római kori sír betöltésébe keveredett késő bronzkori tokos véső jelenléte kevésbé meglepő fejlemény, ha figyelembe vesszük, hogy a szóban forgó sírcsoportot egy több horizonttal büszkélkedő őskori lelőhelybe ásták bele. A 2017. évi próbaásatáson kora, középső és késő bronzkori, valamint kora vaskori és La Tène D telepobjektumok láttak napvilágot. A kora és középső bronzkori horizont korábban ismeretlen volt a Szeszgyár területén.

A sűrű, gyakorta szuperpozíciós helyzeteket mutató őskori objektumok változatos összetételűek voltak: gödörházak, kerek és amorf gödrök, cölöprendszerek és magányos oszlophelyek váltogatták egymást. A jelenségek korszakankénti szétválasztása jövőbeni feladat lesz. Az őskori objektumsűrűség olyan mértékű volt, hogy a római sírcsoport minden eleme legalább egy, de gyakran több jelenséget is vágott.

(Az őskori anyag elsődleges kiértékeléséért Ecsedy Istvánt, M. Virág Zsuzsát, Szabó Nórárt, Szilas Gábort és Tóth Farkas Mártonnal illeti köszönet.)

the skeletons. However, the man buried in grave no. 2 had a serious skull trauma, and his right femur was fractured. The method with which he was buried also suggests an unnatural death: his upper body was pushed into a niche on the short side of the burial pit (Fig. 7). This may be connected to beliefs about ghosts and the underworld and may be interpreted as a form of tying up the dead. The unusual, 'dancing' position of this skeleton may be explained by the *post mortem* movement of the soft tissues during decomposition.

No grave goods were brought to light from these burials; even clothing accessories (belt buckle, rings, bracelet made of pearls) are rare. The almost complete lack of objects in the graves makes it difficult to date the burials exactly. The burials discovered earlier date from the 3rd-4th centuries, and those explored in 2017 are certainly not earlier either.

In the surveyed part of the cemetery only simple burial pits were found, except for one brick-built tomb (grave no. 3) and one wooden coffin (grave no. 13). However, as more burials will be unearthed, this picture may change.

Prehistoric layers: The presence of the above mentioned late Bronze Age chisel in the fill of a Roman grave is no surprise, taking into consideration that this group of graves were dug into a multi-period prehistoric site. The 2017 test excavation brought to light early, middle and late Bronze Age, as well as early Iron Age and La Tène D settlement features. The early and middle Bronze Age layers had been unknown to scholarship before in the area of the distillery.

The prehistoric features were found at the site in great density, often in superposition.

II. árok

A tervezett árokkontúr több korábbi épületalapot vágott át. A rossz megtartású alapok, sóderágyak, laza szerkezetű tömédékelés balesetveszélyessé tette a kutatóárkozást, így végül csak egy szonda lemélyítésére vállalkoztunk a kultúrszint állapotának felmérésére és a régészeti területhasználat bizonyítására.

A terület ezen részén mintegy 1,4 méteres vastagságban őrződött meg a sötétszürke színű kultúrréteg, amelyből őskori leletek jöttek. A szondával egy ugyancsak őskorra keltezhető, kerek gödröt vágunk át.

III. árok (8. kép)

Az I. árokhoz hasonlóan a III. árok is a Folyamőr utca közelében, azzal párhuzamosan futott. Teljes tervezett hosszát az akkori géppark lehetőségeihez mérten mozdíthatatlannak ítélt beton alapok miatt nem tudtuk megnyitni. A vizsgálható északi szakaszon pedig közművek nehezítették a munkát. A kultúrszint legmagasabb pontját a jelenlegi járószinttől mért 1,4 méteres mélységben értük el, összefüggő felületé viszont csak fél méterrel lejjebb állt össze. A kultúrszint intakt regisztere az I. árokban tapasztaltakhoz hasonlóan két-három ásonyom vastagságban maradt meg. A Bú-

They included pit houses, round and amorphous pits, systems of poles, as well as single posts. Identifying the different prehistoric periods will be a task for future research. Prehistoric features were so numerous that all elements in the Roman group of graves cut at least one, or rather several of them.

(I hereby thank István Ecsedy, Zsuzsa M. Virág, Nóra Szabó, Gábor Szilar, and Farkas Márton Tóth for their contribution in examining the prehistoric findings.)

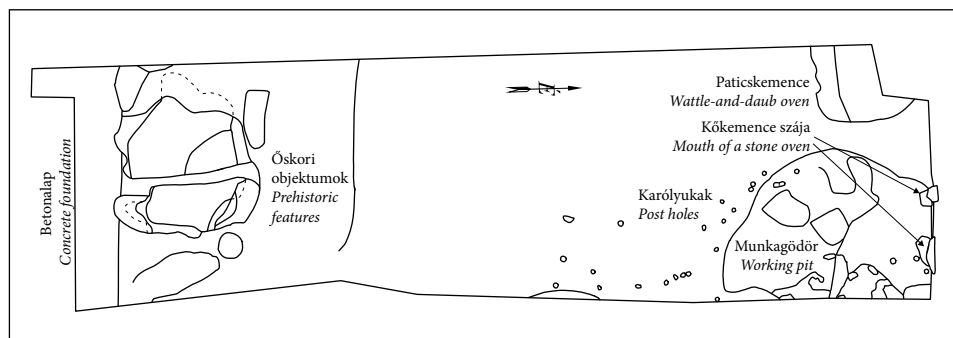
Trench no. 2

The planned line of the trench cut through several foundations of buildings. The poorly preserved foundations, gravel beds, and the loose fillings in them made the excavation of a test trench dangerous, and so we decided to limit our activities to form one deep sondage in order to assess the condition of the cultural layers and the use of the area in archaeological periods.

In this part of the area the dark gray cultural layer was preserved in a thickness of ca. 1.4 m, yielding prehistoric artifacts. The sondage cut through a prehistoric, round pit.

Trench no. 3 (Fig. 8)

Just as trench no. 1, trench no. 3 ran parallel with Folyamőr Street, in its close

8. kép: A III. árok összesítő alaprajza (Fabó Attila)

Fig. 8. Overview of trench no. 3 (Attila Fabó)

vár–Folyamőr utcai városi palota, illetve a Szeszgyár területéről ismert római kori épületmaradványok viszonylagos közelsége ellenére a kutatóárok kontúrján belül csak igen szerény mértékű ókori területhasználat volt kimutatható rétegből gyűjtött kerámiatöredékek révén. A némileg intenzívebb, őskori területhasználatot viszont rétegananyag mellett objektumok is igazolták.

Az árok északi végében egy patics- és egy kőből rakott kemence részlete került elő, de mivel az árokkontúr kiszélesítésére – a terület egészéhez hasonlóan – itt sem nyílt mód, egyik objektumot sem lehetett bontható állapotba hozni. A kőkemence délnyugat felé tekintő szája az északi metszetsfal igazítása során bukkant elő. Előtte nagy kiterjedésű, egykor rézsútosan, X-alakban leszúrt karrókból álló kerítéssel védett munkagödör húzódott, amelynek folytatása a nyugati metszetsfalon túlra nyúlt. A kutatóárokba eső rész betöltéséből 9–10. századi kerámiatöredékek kerültek elő. A paticskemenecéről semmiféle kronológiai vonatkozású információ nem áll rendelkezésre, és az sem világos, hogy a kőkemencéhez hasonlóan szabadon állt, vagy egy gödörház sarkon kitüremkedő berendezéseként szolgált. A teljes megelőző feltárás lesz hivatott választ adni a nyitott kérdésekre, mindenesetre a jelenleg rendelkezésre álló, szegényes adatok alapján úgy tűnik, hogy a római romváros északi előterében egy etnikumhoz nem feltétlenül köthető, késő népvándorlás kori–kora középkori telep húzódik.

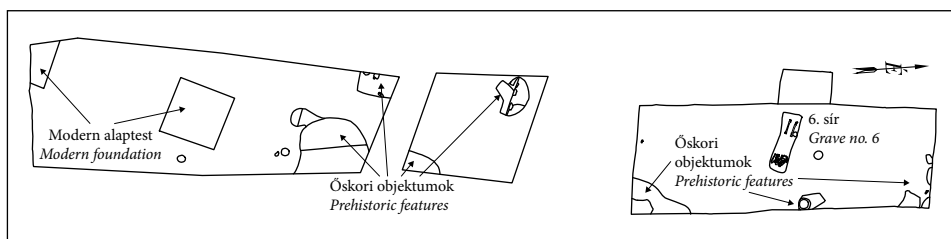
(A 9–10. századi kerámia meghatározásáért Horváth M. Attilát, Korom Anitát és Mészáros Boglárkát illeti köszönet.)

IV. árok

A talaj petróleumszennyezése miatt ebben az árokban is csak egy szonda gyors lemélyítésére vállalkozhattunk. A minimál

vicinity. It proved impossible to open this trench in the whole of its planned length, because the machines at our disposal were not suitable for removing concrete foundations in the way. The northern segment of the trench was surveyed; here, however, the public utility infrastructure made it difficult to examine the features. The highest point of the cultural layer was observed in a 1.4 m depth from the present-day floor level. However, it formed a continuous surface only in a depth of ca 2 m. The intact register of the cultural layer was preserved only in a thickness of two-three spits, just as in trench no. 1. In this test trench, a sporadic use of the area in Antiquity was evidenced by a few pottery fragments, despite the urban palace in Búvár-Folyamőr Street and the Roman buildings of the distillery's area in the close vicinity. The more intensive use in Prehistory was, however, shown not only by a cultural layer but also by archaeological features.

An oven made of stone and another made of wattle-and-daub were unearthed in the northern end of the trench. As widening the trench was no option, just as in other parts of the area, the features could not be explored. The southwest mouth of the stone oven was found during forming the northern section wall. In front of the oven, a large working pit was made, surrounded by a fence made of sticks put in the ground to form X-shapes. It continued beyond the western section wall. The fill of the explored part yielded pottery fragments from the 9th–10th century. There is no chronological information on the wattle-and-daub oven, and it is unclear if it stood alone or was attached to the corner of a pit house. Answering these questions will be possible after the future rescue excavation. From the available scattered pieces of data,

9. kép: Az V. árok összesítő alaprajza (Fabó Attila)

Fig. 9. Overview of trench no. 5 (Attila Fabó)

célkitűzés teljesült, kéttucat kerámia bizonyítja az őskori területhasználatot.

V. árok (9. kép)

Az V. árok meghúzására a Szeszgyár központi csarnokától északra, vagyis a Rómer Flóris által 1868-ban feltárt római kori sírcsoport közvetlen szomszédságában került sor. A várakozásokkal ellentétben, a római kori területhasználatot mindössze néhány rétegből gyűjtött kerámiatöredék és egy agancsból készített késnyél tanúsította, a Rómer-féle sírcsoport egészen nyilvánvaló módon nem terjeszkedett tovább észak felé. Nem így az I. árokban megismert – és talán a II. és IV. árokban is érzékelt – kora, középső és késő bronzkori, illetve LTD telep. Az őskori kultúrák ezen a munkaterületen is számos gödörobjektummal képviselték magukat.

A mélyítés során érzékelhetővé vált egy kutatóárkunkat keresztező kelet–nyugati irányú mélyedés – terephullám vagy természetes árok – jelenléte, amelyen túl, észak felé, kissé váratlanul egy római kori csontvázas sír került elő. A nyújtott testhelyzetű, rossz megtartású csontváz fako-porsójába egy bronz pénzérmét és egy 3. századi piros bevonatos poharat helyeztek el mellékletként. Úgy tűnik azonban, hogy ez a sír már nem része a Rómer által feltárt temetőrészletnek, és független az I. árokban azonosított és lényegesen távolabb fekvő

however, it seems that in the northern foreground of the Roman town ruins there was a settlement here in the late Migration period and early Middle Ages, not necessarily attributed to any ethnic group.

(I hereby would like to thank my colleagues Attila M. Horváth, Anita Korom, and Boglárka Mészáros, for their help with identifying the 9th–10th-century pottery fragments.)

Trench no. 4

Due to a petroleum contamination in the soil, only a small sondage was made here. The minimum goal was accomplished: two dozen pottery fragments serve as evidence for the use of the area in prehistoric times.

Trench no. 5 (Fig. 9)

Trench no. 5 was dug north of the central hall of the former distillery, next to the place where Flóris Rómer excavated a Roman group of graves in 1868. Contrary to our expectations, Roman presence was evidenced only by a few pottery fragments brought to light from different layers, and a knife handle made of antler. The group of graves discovered by Rómer did not extend to this northern area. The early, middle, and late Bronze Age, and La Tène D settlement, already known from trenches no. 2 and 4, however, was clearly perceptible here as well. These prehistoric cultures were rep-

sírcsoporttól is. A II. és IV. árokban ugyan nem folyt teljes értékű feltárás, de pillanatnyilag semmi sem bizonyítja az I. ároktól az V. árokig terjedő, összefüggő római kori területhasználatot, így amíg nem kerül sor a teljes felület egybenyitására és feltárására, a magányos sírt inkább egy harmadik sírcsoport egyetlen ismert objektumaként érdemes kezelni.

Eredmények

Az ásás menetét és a kutatóárokok elhelyezését, illetve méretét a feltárással párhuzamosan zajló bontási munkák nem kíváncsan befolyásolták. A IV. árokban a petróleummal fertőzött talaj miatt a munkát – rövid, a kultúrszint vastagságát, és a régészeti érintettséget célzó szondázást követően – be kellett rekeszteni. A II. árok a föld alatt talált rossz megtartású, korábbi épületmaradványok miatt balesetveszélyessé vált, ott is csak szondázásra nyílt lehetőség. Idővel az ugyancsak balesetveszélyessé váló V. árkot is fel kellett hagyni. A beszűkült lehetőségek közepette az előzetesen tervezett 500 helyett mindössze 291 négyzetmétert sikerült megnyitnunk.

Régészeti szempontból azonban minden árok pozitívnak bizonyult. A megnyitott felületek mindegyikén összefüggő őskori jelenségsor húzódott, két, pillanatnyilag nem összetartozónak tűnő római kori temetőrészlet, illetve egy 9–10. századi telep teszi teljessé a mérleget.

A Folyamőr utca felőli két árokban (I. és III. számú) a kultúrszint – amely geo-pedológiai szempontból nézve egyetlen, évezredekken keresztül töretlenül fejlődő rétegnek tekinthető – újkori tereprendezések során két-három ásónyom vastagságúra csonkult, a Duna felé haladva azonban mindinkább visszanyerte ép állapotát, és végül átlagosan 1,5 méteresre hízott.

resented by numerous pits in this excavation area.

During the excavation of the trench an east-west oriented, natural depression was discovered, beyond which, to the north, a Roman burial was found. The poorly preserved, stretched-out skeleton was buried in a wooden coffin which also yielded a bronze coin and a 3rd-century mug with red glaze as grave goods. It seems, however, that this burial is not part of the group excavated by Römer and is also unrelated to the group of graves discovered in trench no. 1 in a considerable distance. In trenches no. 2 and 4 no proper exploration was possible, but at the present state of research nothing suggests that the whole area from trench no. 1 to 5 was used in the Roman period. Until the whole surface will be surveyed and excavated, this single grave must be handled as part of the only known element of a third group of burials.

Results

Demolition works carried out simultaneously with the excavation affected the exploration and the size of test trenches negatively. In trench no. 4, the soil was contaminated with petroleum and therefore, archaeological surveying had to stop after a sondage was made to see the thickness of the cultural layers and the presence of potential archaeological features. Work in trench no. 2 became unsafe due to poorly preserved remains of buildings, and so only a sondage was made here as well. Trench no. 5 also became hazardous after a while and could not be explored further. As a result of these limitations, only 291 of the planned 500 m² could be excavated.

Archaeological features were documented in all trenches. In all the opened surfaces, prehistoric phenomena were present;

Ilyen intenzitású lelőhelyen nem meglepő a kiemelkedő objektumsűrűség, az egyetlen, méltó körülmények között kutatható I. árok 104 négyzetméterén például 74 objektum látott napvilágot, jobbára szuperpozíciós helyzetekben.

A gyártelep északi térfele alig-alig kutatható állapota ellenére is módot kínált néhány értékes topográfiai megfigyelésre. A legfontosabb eredmény annak felismerése volt, hogy a Meggyfa utca vonalától északra ténylegesen vége szakad a római kori beépítésnek. A kultúrrétegben csak igen-igen szórványosan fellelhető római kori leletanyagon kívül ezt bizonyítja az I. árokban megfogott temetőrészlet, amely a maga soros elrendezésével egyértelműen egy szabályos temetkezési hely részlete és nem felhagyott városi környezetben zajló betemetkezések halmaza (NAGY 1937, 266). A római kori beépítés határát így a déli térfélen, a központi csarnok túloldalán kellett továbbkutatni.

DÉLI TÉRFÉL (4. kép)

Már az előzetesen rendelkezésre álló, csekély topográfiai adatmennyiség is bizonyítékkul szolgált arra, hogy a római kori beépítés a telephely nyugati sávjában elérte a modern Meggyfa utca vonalát, keleten pedig az 1868. évi temetőfeltárás során napvilágra hozott nagy diagonális út déli szélét. Az épületmaradványok fellelése ezek után papírformának ígérkezett, az igazi kérdés az volt, hogy az egykor összefüggő városi szövet milyen mértékű és jellegű károkat szenvedett el az elmúlt másfélszáz év gyárműködése során.

VI. árok

A VI. árkot a Folyamőr utca közelében húzódó egyik épület pincetestéből terveztük lemélyíteni annak megállapítá-

two, seemingly unrelated Roman period cemeteries, and a 9th-10th-century settlement was also documented.

In the two trenches close to Folyamőr Street (trenches no. 1 and 3), the cultural layer—the only layer which, from a geopedological point of view, formed uninterruptedly in the past thousands of years—was partly destroyed by modern landscaping and was preserved only in a thickness of two-three spits, although it became thicker in the Danube's direction, and was 1.5 m thick at places.

At a site that was used in the past with such intensity, the density of archaeological features came as no surprise. In the only trench that was properly explored, trench no. 1, had 74 features on a surface of 104 m², mostly in superposition.

The northern part of the distillery was hardly suitable for exploration; however, some valuable topographic observations were made. The most important result was the clarification of the Roman settlement boundaries: beyond the line of Meggyfa Street to the north, no Roman buildings were present. This is evidenced by the sporadically found Roman artifacts, and a cemetery observed in trench no. 1; the rows of graves obviously signify a proper burial place and not a group of single graves dug into an abandoned part of the town (NAGY 1937, 266). The Roman settlement boundaries were further sought after in the southern zone, on the other side of the central hall of the distillery.

THE SOUTHERN PART (Fig. 4)

Even the sporadic preliminary topographic information made it clear that on the western side of the distillery the Roman period settlement extended as far as modern-day Meggyfa Street; and on the eastern

sára, hogy az egykori üzemépületek alatt megőrződhetett-e még valami a kultúr-szintből.

Miután azonban a feltárással párhuzamosan zajló bontási munkák során a kiválasztott pincetestet betöltötték épület-törmelékkel, a VI. árok megnyitásától jobb meggyőződésünk ellenére eltekintettünk.

VII. árok (10. kép):

A VII. árok meghúzásának fő célja a nagy diagonális út megtalálása, vizsgálata és pontos bemérése lett volna. Sajnos, a kivitelezési munkák itt is keresztülhúzták számításainkat, az árkot a diagonális út kiszervezett nyomvonalától északra kellett áthelyezni. A gyártelep nyugati sávjában már korábban is több épületmaradvány láttott napvilágot a diagonális út vélelmezett nyomvonalától északra, így cseppet sem okozott meglepetést egy újabb épületrészlet felbukkanása.

Az épület első periódusából csak a nyugati zárófal alapfalának néhány kőszora maradt meg. A megújított, második periódusú kőalapozás és kőlabazat kissé keletebbre került elő. Az épületen belül rossz állapotú, sárga agyapadló húzódott tüzelésre utaló

side, it stretched until the southern side of the diagonal road that the 1868 cemetery excavation brought to light. It was textbook that we would find Roman ruins; however, the level of the damage caused in the Roman settlement remains by the work of the distillery in the past hundred and fifty years, was dubious.

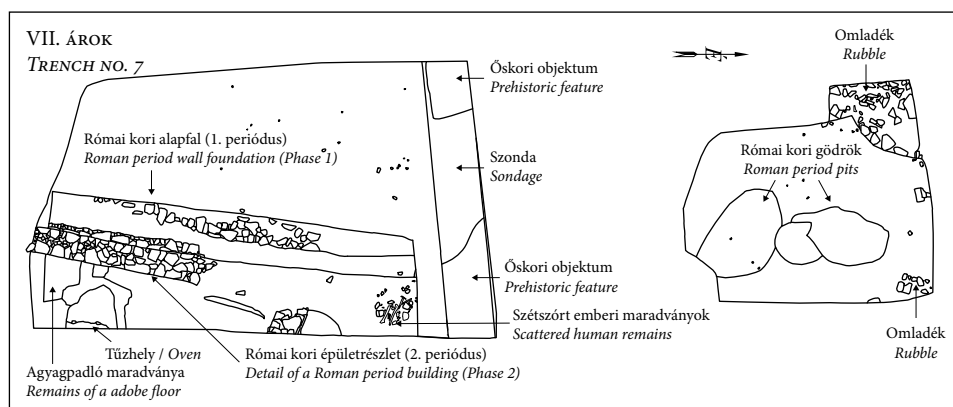
Trench no. 6

Trench no. 6 was planned to be excavated starting out from a cellar close to Folyam-őr Street, in order to see if anything was preserved from the cultural layer under the factory buildings.

However, the above-mentioned cellar was filled up with rubble during the simultaneous demolition of the factory site, and so our plans of opening trench no. 6 had to be given up, against our better judgment.

Trench no. 7 (Fig. 10)

The main goal of this trench was to find, survey and measure the diagonal road. Unfortunately, the construction works impeded our explorations, and the trench had to be made north of the hypothesized line of the road. Ruins of buildings had already

10. kép: A VII. árok összesítő alaprajza (Fabó Attila)

Fig. 10. Overview of trench no. 7 (Attila Fabó)

nyomokkal. Az árok keleti metszetsfalának tövében érzékeltük a tűzhely jelenlétét is, de nem lehetett hozzáférni: kutatására nem nyílt mód.

Az épületmaradványtól északra egy horizontálisan kettévágott emberi koponya és néhány vázcsont hevert nagy szétszórtságban, egyszerre állítva emléket a nem szabályos, városi területen zajló betemetkezések és sírablások szokásának.

Szonda leásásával kutattuk a teljes stratigráfiát, illetve a római kort megelőző kultúrák hagyatékát. A szóban forgó kutatóárok alatt markánsan folytatódott a gyártelep északi részéről jól ismert, őskori lelőhely.

VIII. árok (11. kép)

A VIII. árok megnyitására a központi csarnoktól délre, a telephely keleti sávjában került sor. Az árokkontúr déli, rövid oldala egy korábban feltérképezett épületmaradvány közvetlen közelében húzódott, amelyhez medence és csatorna is tartozott. A medence egyértelműen fürdőfunkcióra utalt, így nem okozott különösebb döbbenetet, hogy 2,3 méter vastag újkori feltöltés eltávolítását követően egy fürdőkomplexum omladékába mélyültünk. Vakolattal, freskótöredékekkel és habarccsal kevert terrazzopadló-darabok, levéselt peremű legiobélyeges tegulák, freskók, tegula mammataék, kváderkövek és helyükből kifordult trachit-andezit hypocaustum-oszlopok tömkelegén keresztül jutottunk le az épületmaradványig.

Az észak–déli tájolású fürdőkomplexum két padlófűtési helyiségének részlete esett az árokba, mindkettő csak a hajdani járószint alatt őrződött meg (12. kép). A keleti helyiség, a *caldarium* dél felé apszisban zárult, itt kapott helyet egykor a terrazzóval kikent medence. A terrazzós kikenés a met-

been discovered in this western part of the distillery, north of the diagonal road, and so it came as no surprise when remains of a yet unknown building came to light here.

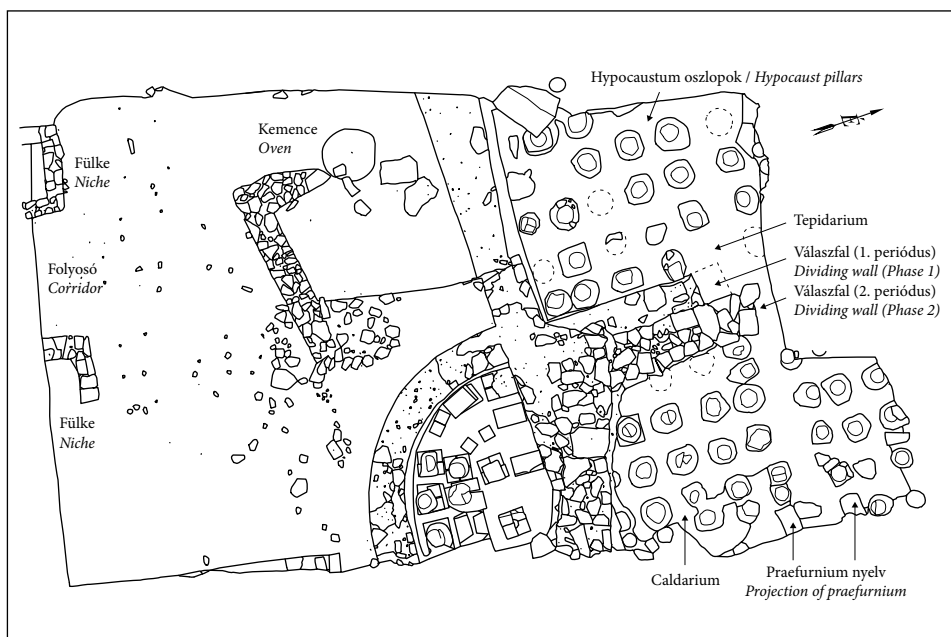
From the first construction phase of this building, only a few rows of stones were preserved in the foundation of the western fencing wall. The foundation was rebuilt in the second construction phase; the foundation and stone footing associated with this period were found east of the earliest remains. Inside the building there was a poorly preserved, yellow clay floor, with traces of burning. The fireplace was discovered at the foot of the eastern section wall, but it was not accessible and could not be explored.

North of these ruins a human skull horizontally cut into two and a few disarticulated skeletal elements were scattered, probably as a result of both irregular urban inhumations and grave robbery.

The stratigraphy and the pre-Roman period layers were explored with a deep sondage. The prehistoric site known from other parts of the distillery was also present here, under the trench.

Trench no. 8 (Fig. 11)

Trench no. 8 was opened south of the central hall, in the eastern part of the distillery's lot. The short, southern border of the trench ran close to a previously mapped ruin of a building with a conduit and a pool. The pool unambiguously indicated that the building was used as a bath, and as expected, the rubble of a bath came to light after the removal of 2.3 m of modern fill. Fragments of a terrazzo floor, mixed with pieces of mortar, plaster and frescos, tegulae with chiseled edges and stamps of legions, tegulae mammatae, ashlar, and dislocated trachyte-andesite pillars of hypocausts covered the ruins.

11. kép: A VIII. árok összesítő alaprajza (Fabó Attila)

Fig. 11. Overview of trench no. 8 (Attila Fabó)

12. kép: A fürdőépület részlete felülnézetből (Szilágyi Nóra)

Fig. 12. Parts of the bath complex viewed from above (Nóra Szilágyi)

szetfalban megőrződött felmenőfal-csonkon még felismerhető volt. A medence alatti – körös-körül és alján is vakolattal kikent – fűtőtérben trachit-andezit oszlopok és téglapillérek álltak vegyesen, több sorban, nagyjából az apszis ívét követő elrendezésben. A téglapillérek alighanem a köoszlopok pótlására készültek, és azokénál hevenyészettebb elrendezést mutattak. Mindkét típust négy kisméretű, négyzetes téglából összeillesztett lábazatra állították. Az oszloplábazatokat idővel vastag koromréteg ölelte körül. A medence fizikai megsemmisülésével az alatta húzódó fűtőtér teljesen betöltődött. A medence alatti és a meleg vizes helyiség fűtőterét elválasztó falban viszonylag ép állapotban előkerült a forró levegő áramlását biztosító, trachit-andezitlapokkal bélelt négyszögletes nyílás. A meleg vizes helyiség kutatóárokba eső részén megsemmisült a járószint, de a keleti metszetfalban látszott, hogy a helyiség kelet felé ép állapotban folytatódik. A csonkítatlan *hypocaustum*-oszlopok mind a mai napig masszívan tartják a *suspensurát*, a „lebegőpadló” alatt húzódó fűtőtér részleges betöltődése ezért csak a kutatás alá vont épületrész felől történhetett meg. Az ép *suspensura* magától értetődően csak a helyiség fűtőterébe engedett bepillantást, a járószintet jelző terrazzópadlóra újkori pincét alapoztak, amelyet utóbb visszatömedékeltek. Így a járószint fölötti részeket, például a *tubulatio* sajátosságait sem lehetett vizsgálni. A rengeteg *tegula mammata* alapján azonban joggal feltételezhető, hogy a falfűtéshez szükséges légrést ezekkel, és nem *tubusok* felhasználásával oldották meg.

A *caldarium* kutatás alá vont, nyugati sávjában a padlószint beomlásáért az Aquincumban elsőként megfigyelt és dokumentált *prae-furnium*-nyelv okolható. Már a fűtőtérbe zuhant törmelék eltávolítása so-

The bath complex was oriented from north to south. The trench cut across two rooms with floor heating, the remains of which were preserved under the Roman-period floor level (Fig. 12). The eastern room was a *caldarium*; it ended in an apse on the southern side, and here was the pool plastered with terrazzo. Remains of this terrazzo covering were still seen on a wall stub in the section wall. Under the pool the underfloor heating chamber was also plastered with terrazzo, both its bottom and its walls. Here stood the brick and trachyte-andesite pillars in several rows, following the outline of the apse. The brick pillars must have served as a substitute for stone ones and were more loosely positioned. Both pillar types stood on footings made of four small, square-shaped bricks. The footings were covered in a thick layer of soot. When the pool was destroyed, the heating chamber was filled in completely. The rectangular opening, lined with trachyte-andesite plates, which ensured the circulation of hot air between the heating chambers under the pool and the *caldarium*. The floor level was destroyed in the excavated part of the *caldarium*, but the eastern section wall made it clear that it continued to the east in a good condition. The intact hypocaust pillars have supported the *suspensura* until the present day, which means that the underfloor heating chamber must have been filled in from the direction of the excavated building ruins. The well-preserved *suspensura* allowed the heating chamber to be seen. A modern cellar was founded upon the terrazzo floor; later this cellar was filled in. Therefore, it was impossible to observe the parts of the hypocaust above the floor, such as the *tubulatio*. The large number of *tegulae mammatae*, however, suggest that the wall was heated through these and not through wall-tubes.

rán feltűnt, hogy a meleg vizes helyiség alatt még az épület működési idejében súlyos égési folyamatok játszódtak le. E folyamatok során az oszlopok megolvadtak, anyaguk por formájában, több centiméteres vastagságban rakódott le a vakolataltalatra. Maguk az oszlopok sokat veszítettek eredeti magasságukból, miközben ceruzaszerűen kihegyesedtek. A *tepidarium* fűtőteréhez képest itt sűrűbb az oszlopkiosztás, abban a sávban viszont, ahol a keleti metsztfal alól betüremkedett kutatóárkunkba a trachit-andezitlapokból alagútszerűen rakott, négyzetes átmetszetű *praeefurnium*-nyelv, az oszlopkiosztás az oldalfalak vonalához igazodik. A *praeefurnium*-nyelv oldalfalainak képzeletbeli meghosszabbításában elhelyezett két oszlopsor nagyobb távolságra helyezkedik el egymástól, mint a többi oszlopsortól, illetve azok egymástól. Így történt, hogy miközben a fűtőberendezésből kiágazó *praeefurnium*-nyelv a nagyobb hőhatást koncentráltan biztosította a szükséges helyen, és így gazdaságosabbá tette a fürdő fűtését, egyúttal mérnöki módon bele is kódolta az épületbe saját pusztulását a *hypocaustum*-oszlopok elkerülhetetlen megolvasztása révén.

A bajt egészen biztosan érzékelték, legkésőbb akkor, amikor a *caldarium* és *tepidarium* közötti válaszfalat megújították. A régi válaszfal keleti oldalán lefektetett (és tájolásban is kissé északkelet felé billentett) újabb alapfalat ugyanis már a *caldarium* megolvadt oszlopainak kőzetporába fektették. A falmegújítással egyébként a két fűtőtér közötti átjáró helye is megváltozott, hiszen a későbbi falvonulat elzárta a korábbi nyílást, amelynek helyéről a bételtként szolgáló egyik trachit-andezitlap vakolataltalajban megőrződött lenyomata tanúskodott. Érdekes kérdés, hogy miközben több ponton javították az épületet, vajon miért

The culprit for the collapse of the floor on the western, explored side of the *caldarium* was a projection of the *praeefurnium*. This type of construction was first observed and documented in Aquincum here. It became obvious already while removing the rubble in the heating chamber that serious burning damage was done to the hypocaust under the *caldarium* already during its time of operation. The heat made the pillars melt; parts of them became porous and fell off, covering the plastered bottom as a several centimeters thick layer of dust. The pillars shrank and their upper end became pointed, like pencils. Pillars stood closer to each other here than under the *tepidarium*. However, in the area where the rectangular projection of the *praeefurnium*, covered in trachyte-andesite slabs, came to light from the excavation's eastern section wall, the pillars were arranged in a different pattern. They stood in a greater distance from each other, along the line determined by the sides of the *praeefurnium*'s projection. Thus, the projection of the *praeefurnium* created a chamber with extreme, concentrated heat. This made the operation of the hypocaust more economical, but at the same time it gradually destroyed the structure by inevitably melting the pillars of the hypocaust.

The problem must have been noted, at latest when the wall dividing the *caldarium* and the *tepidarium* was renovated. The new dividing wall was built on the eastern side of the old one, oriented a bit to the northeast, and its foundation was laid into the layer of dust formed by the melted material of the *caldarium*'s hypocaust pillars. During this wall renovation, the opening between the two heating chambers also must have been moved elsewhere, as the new wall closed up the old opening. This old opening was preserved as an impression of a trachyte-an-

nem újították meg időnként a *caldarium* alatti fűtőteret is.

A *tepidarium* rossz állapota az eddig elmondottakkal szemben nem mérnöki okokra, hanem a már romos épület köveinek későbbi kitermelésére vezethető vissza. A langyos vizes helyiség déli falát csaknem teljesen kibányászták, és hasonlóan jártak el a *caldarium* és *tepidarium* között futó, második periódusú válaszfallal is. A kővadászat számlájára írható néhány *hypocaustum*-oszlop sajátoságos feltalálási helye az épülettörmelék tetején. Mindezzel együtt a *tepidarium* kitakarított fűtőtere számos további megfigyelést tett lehetővé. A *hypocaustum*-terek alja öntött padló, amely egyszerre készült a falak vakolásával, résmentes bevonatot képezve. Erre az aljzatra ragasztották fel a kiszélesedő aljú és tetejű oszlopokat. A ragasztás *terrazzo*-körbekeféssel történt. Bizonyos esetekben két kisméretű, négyzetes téglára állították az oszlopot, és úgy kenték körbe az alját. Az oszlopkiosztás a *tepidarium* fűtőterében szabályos, noha vannak hiányok az említett emberi beavatkozások következtében, de a kirángatott példányoknak is egyértelmű nyoma maradt: vagy a terrazzós körbekefése őrződött meg, vagy az aljzat lenyomata.

A *tepidarium* medencéje kutatóárkunkban nem került elő, nem a *caldarium* apszisa mellé komponálták.

A kutatóárkok déli metszetsfalánál megőrződött egy folyosó igen rossz állapotú *terrazzopadlója*, két oldalán egy-egy fölkével. A folyosó a korábban ismert medencés-csatornás épületrész felől vezethetett át, másik végpontja ismeretlen. Felszínben nem tudtuk továbbkövetni, így az sem biztos, hogy közvetlen csatlakozással bírt a meleg és langyos vizes helyiségekhez. A medencés helyiségek és fölkék közötti részen fekvő, a folyosó padlószintje alatt elterülő és a

desite frame in the bottom plastered with mortar. It is an interesting question why the heating chamber under the *caldarium* was never repaired, even though several renovations were made in the building.

The poor preservation of the *tepidarium* was not caused by engineering problems but the reuse of the already abandoned, ruined building. The southern wall of the *tepidarium*, as well as the renewed dividing wall between the *caldarium* and the *tepidarium*, was almost completely dismantled and its stones reused. A few hypocaust pillars were found on top of the rubble heap; they were probably relocated here during the same dismantling activity. Nevertheless, the heating chamber of the *tepidarium* made several observations possible. The bottom of the hypocaust was a cast floor which was made at the same time as the wall plastering, creating a continuous surface without cracks. The pillars, with wide base and capital, were placed on top of this cast floor, and were fixed by applying terrazzo around them. In some cases, the pillar was placed on top of two small, square-shaped bricks, and terrazzo was applied thereafter. In the heating chamber of the *tepidarium*, the pillars are regularly distributed. A few pillars are missing due to the above-mentioned dismantling, but their place is still visible in the form of the applied terrazzo around them, or as impressions on the bottom.

The basin of the *tepidarium* was not found in the trench; it was not situated next to the apse of the *caldarium*.

The poorly preserved terrazzo floor of a corridor with one niche on each side was found at the southern section wall of the excavation trench. This corridor must have led from the formerly known building part, with the basin and conduit, to another, yet unknown part. It was impossible to follow the corridor on the surface, and it is un-

fürdőtől eltérő tájolású épületrészlet az öt körülvevő, masszív omladékfoltokkal egy korábbi periódus rekvizituma lehet.

Különféle problémák miatt a fürdőépület további kutatásától el kellett tekintenünk. Annyi azonban így is biztosnak látszik, hogy egy közfürdő részlete vált ismertté, amelyet huzamos ideig használtak. A fal-festmény-töredékek alapján belső díszítése meglehetősen puritán ízlésre vallott. Kiterjedéséről fogalmat sem alkothatunk, hiszen a *caldarium* és *tepidarium* helyiségek feltárása is csak részlegesen valósult meg, de jó eséllyel feltételezhető, hogy a nagy diagonális úttól délre eső részen ezzel a közfürdővel zárult a városi beépítés.

IX. árok (13. kép)

A IX. árok eredeti kontúrjának csak a nyugati felében lehetett effektív munkát végezni. A keleti szakaszt a bontógépek közlekedését biztosítandó idő előtt vissza kellett tölteni.

A fürdőépülettől délre húzott árokban római kori falmaradványok láttak napvilágot az 1,8 méter vastag újkori feltöltés eltávolítását követően. Minthogy padlószinteket itt már nem lehetett megfogni, a falak mellett nagyobb felületet mélyítettünk le a római kort megelőző régészeti korok ha-

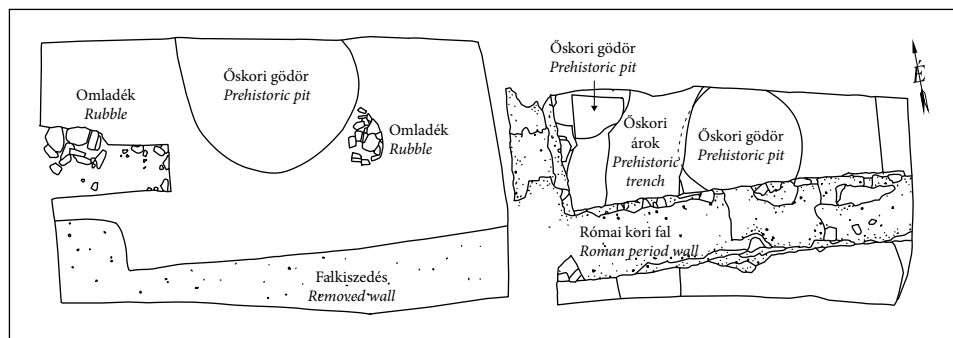
clear if it connected to the *tepidarium* and *caldarium*. The ruins under the corridor's floor level between the water rooms and the corridor's niches, oriented differently from the bath, and surrounded by remains of rubble, must be a remnant from an earlier period.

The further exploration of this bath complex was impossible under the present circumstances. It is certain, however, that parts of a public bath were discovered here, which was used for a long time. The fresco fragments testify to a simple internal decoration without excessive ornaments. The size of the bath cannot even be estimated yet, because the *tepidarium* and *caldarium* were only partly explored. It may be hypothesized, however, that this public bath was at the fringe of the town, south of the diagonal road.

Trench no. 9 (Fig. 13)

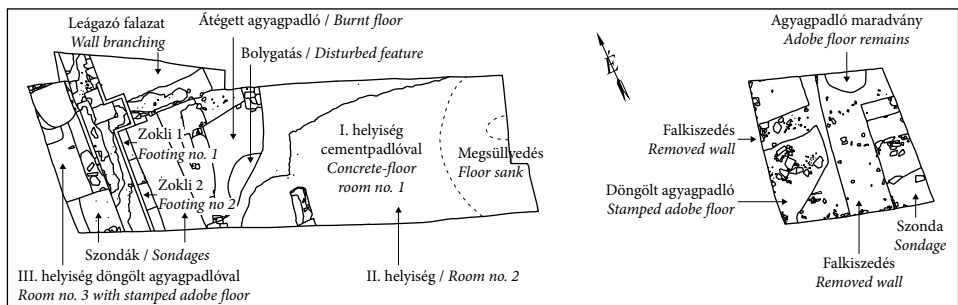
Only the western part of the planned trench no. 9 could be effectively explored. The eastern part had to be filled in prematurely in order to ensure the safe movement of demolition machines.

In this trench, south of the bath complex, Roman wall fragments came to light after 1.8 m of modern fill was removed. No floor

13. kép: A IX. árok összesítő alaprajza (Fabó Attila)

Fig. 13. Overview of trench no. 9 (Attila Fabó)

14. kép: Az Xa árok összesítő alaprajza (Fabó Attila)
Fig. 14. Overview of trench no. 10a (Attila Fabó)

gyatékának vizsgálatára. Több gödör korá–középső bronzkori területhasználatról tanúskodott.

X. árok (4. kép)

A gyártelep déli határára tervezett X. árkot sem tudtuk az előzetesen kijelölt kontúron belül megnyitni. A munkagépek útvonalának tiszteletben tartása miatt az árkot két részre osztottuk (Xa és Xb szakasz), és szakaszait térben is eltoltuk egymástól északnyugati, illetve délkeleti irányba. Minthogy mindkét szakaszt élő közművek keresztelték, az árokfeleket a vezetékek nyomvonala körül meghagyott – jobb híján tanúfálnak becézett – földfalak által tovább kellett tagolnunk. A közművek sávja feltáratlanul maradt.

Xa árok (14. kép)

A Xa árokban egy északkelet–délnyugati tájolású épület nagy kiterjedésű, cementpadlós helyiségének részlete bontakozott ki. A padló jelenlegi állapotában hullámos, nyugati része erőteljesen megsüllyedt, ugyanitt égésnyomokat is hordoz. A padlón az ajtók és ablakok fém alkatrészei, freskó- és faragott kőtöredékek hevertek. A helyiség északi és déli kiterjedése nem tisztázott, ilyen irányú lezárásai az árokkontúron kívül keresendők. Keleti fala valahol a köz-

level was preserved, and so the trench was deepened further beside the walls in order to explore earlier archaeological periods. Several pits testified to the use of the area in the early and middle Bronze Age.

Trench no. 10 (Fig. 4)

Trench no. 10 was planned to run along the southern border of the distillery's area; however, it could not be opened fully along the planned line either. In order not to disturb the movement of the machines, the trench was divided into two (10a and 10b), and these two sections were moved a bit to the northwest and southeast, respectively. As public utility constructions were present in both sections, further modifications became necessary, and a 'section wall' (called by this name in the absence of anything better) was created around the public utility constructions. The areas around these remained unexplored.

Trench no. 10a (Fig. 14)

Parts of a large, concrete-floor room, oriented from northeast to southwest, were discovered in trench no. 10a. In its present condition, the floor is uneven and undulating; its western part sank, and there are traces of burning here. Metal parts of the doors and windows, as well as fragments of

mű körül kialakított kényszer-tanúfal sávja alatt ér véget, és adja át helyét egy döngölt agyagpadlós épületrésznek. Egzakt lezárásról a nyugati oldalon egy osztófal maradványa tanúskodik ajtónyílással. Az osztófal vakolt kőlabazatán egyetlen sor agyagtégla őrződött meg az eredeti vakolás nyomaival. Az ajtónyílásban bélésre utaló nyomot nem lehetett érzékelni.

Az osztófalon túl újabb helyiség kezdődött egy az elsőhöz hasonló, de 4 centiméterrel magasabban futó cementpadló burkolással. Utóbbiból gyakorlatilag nem őrződött meg semmi, a cementpadlós helyiséget az épület felhagyását követően átvágták egy ugyancsak északkelet–dél-nyugati tájolású támpilléres fallal, amelynek egy hosszabb szakasza már korábban ismertté vált a telek déli határán, a jelenleg még álló BUSZESZ-irodaház hátsó bejáratánál. A támpilléres falazat ismeretlen funkciójú, kiváló kőművesmunka (15. kép). A szárazon rakott, nagy kövekből álló alap tetejét nivellálták, lehabarcsolták és onnan húzták fel a kváderfalat, amelyet a keleti falsíkon kialakított támpillérnél kiegyenlítő téglákkal egyenesítettek ki. A támpillérre merőlegesen gyenge és sekély kőfalazat támaszkodik, tetején habarcsos lekenéssel. Ugyanilyen leágazásokat a korábbi falszakasz támpilléreinél is meg lehetett figyelni.

Nyugat felé továbbhaladva, a fal túloldalán az épület egy újabb helyisége nyílik, amelynek járószintje faszenes foltokkal tarkított, döngölt sárga agyag. A támpilléres fal építésekor megsemmisítették a második cementpadlós helyiség és a döngölt padlós épületrész találkozását, így utóbbi keleti irányú kiterjedéséről semmilyen biztos támpont nem áll rendelkezésre. Az agyagpadlós helyiség kontúrjának északi, nyugati és déli határa a kutatóárkon kívül esett.

frescos and carved stones were scattered on the floor. It is not clear how far the room extends to the north and south, as it continued beyond the trench's wall. Its eastern wall must be sought after under the trench's section wall around the public utility constructions; beyond it, parts of a building with a stamped adobe floor were found. The western end of the room is testified to by the remains of a dividing wall, with a door's opening. On top of the plastered stone base of the dividing wall only one row of adobe bricks was preserved, with traces of the original plastering. There was no trace of a frame in the door's opening.

Beyond the dividing wall there was another room. Its concrete floor was similar to that of the first one, but it was 4 cm higher. Virtually nothing was preserved of this concrete floor. After the building had been abandoned, the floor was cut through by a northeast-southwest oriented buttressed wall, a longer section of which was already discovered on the southern border of the lot, at the backdoor of the still standing office building of BUSZESZ. The function of this buttressed wall is unknown, but it is an excellent piece of masonry (Fig. 15). The foundation was made from large stones, by dry walling. The foundation's top was leveled, and mortar was applied on it before the top ashlar rows were put in place. The buttress was built on the eastern side, and here the wall was made even with additional bricks. A weak and thin stone wall rests perpendicularly on the buttress, with a layer of mortar on its top. Similar, 'branching' wall segments were observed at the buttresses of the previously discovered, long segment of this wall as well.

On the other side of this wall to the west, there was another room of the same building. Its floor was stamped, yellowish

A támpilléres fal mindkét oldalán szondát mélyítettünk a római kori épület padlószintjétől indulva. A nyugati oldalon körülbelül 70 centiméternyi áthalmozás után értük el a palaeotalajt, amely egészen sötétszürke színű, vaskos, közel másfél méter vastagságú réteg formájában jelentkezett. E réti jellegű talajréteg az üledékképző szubsztrátum sárga agyagjára támaszkodott, csakúgy, mint a támpilléres falazat alja. Érdeemes megjegyezni, hogy a szobán forgó markáns, réti jellegű talaj nem lelhető fel a Szeszgyár teljes területén, csupán an-

adobe, with stains of charcoal. When the buttressed wall was built, the connection between the second concrete-floor room and the stamped-floor room was destroyed. Therefore, there is no information on how far east the latter extended. The northern, western and southern borders of the adobe-floor room was outside the exploration trench.

Deep sondages were made on both sides of the buttressed wall, starting from the Roman period floor level. The dark gray, 1.5 m thick layer of paleosol was reached after re-

15. kép: A támpilléres fal Xa árokba eső részlete (Budai Balogh Tibor)
Fig. 15. Part of the buttress wall in trench no. 10a (Tibor Budai Balogh)

nak délnyugati sarkában, a Xa, Xb és XI. árkokban érhető tetten.

A támpilléres fal keleti oldalán rétegtani szempontból zaklatottabb viszonyok uralkodtak. Amíg a fal nyugati síkját nekitámasztották a döngölt agyagpadlónak, a keleti oldalon szélesebb sávban rongálták meg a római kori épület második cementpadlós helyiségét, majd töltötték vissza a munkaárkot épülettörmelékkel. A szélesebb munkaárkot a zoklik, a támpillér, illetve az erről leágazó falazat kialakítása indokolta. Amíg a nyugati oldalon csak a padlót és egy korábbi planírszintet vágtak át, a faltól keletre egy korábbi építési periódushoz tartozó járórszintet is érintettek. A járórszint eredetileg döngölt sárga agyagpadló lehetett, jelenlegi állapotában nagyon keményre égett kormos-vörös felület. Minthogy a későbbi cementpadló elbontása nem jöhetett szóba, a vörös padlószintet csak zsebkendőnyi felületen lehetett vizsgálni. Annyi azonban így is nyilvánvalóvá vált, hogy a cementpadlós épület előtt már állt itt egy korábbi ház, amelyhez a vörösre égett agyagpadló tartozott. A korábbi épületet legalább egyszer átépítették, erre utal az a gyenge falsarok, amelyet a vörösre égett padlószintről húztak fel. A falsarok helyzete alapján feltételezhető, hogy a korábbi épület is északkelet-délnyugati tájolású lehetett. A vörösre égett padlószint alatt már közvetlenül a palaotalaj jelentkezett korábbi területhasználat nyomainak nélkül.

Az építéstörténet az alábbiakban összegezhető: a korábbi épületet a réti jellegű talajba alapozták, amely addigra elvesztette vízenyős jellegét. Az épületet az erősen átégett agyagpadló tanúsága szerint egy tűzvészt követően átépítették. Az első ház végső pusztulását követően a romokat épülettörmelékkel töltötték fel, majd a planírról felhúzták a későbbi házat, amelyből két

moving a 70 cm layer on the western side. This layer, similar to meadow soil, covered the yellow adobe of the sediment deposit; the base of the buttressed wall also rested on the latter. It is worth to note here that this type of meadow soil-like layer is present only in the southwestern corner of the distillery, in trenches no. 10a, 10b, and 11.

On the eastern side of the buttressed wall, stratigraphy was more complex. While the western side of the wall adjoined the stamped adobe floor, extensive damage was done to the Roman period concrete-floor room on the eastern side, and the working trench was later filled in with building rubble. This wide working trench must have been created while the footings, the buttress, and the wall branching off from the buttressed wall, were built. On the western side only one floor and one leveling layer were cut through, while on the eastern side a floor level associated with an earlier construction phase was also affected. This floor must have originally been a stamped yellow adobe floor, but in its present condition it is a hard-burnt, sooty, red surface. As removing the later concrete floor was out of the question, only a small surface of this red floor could be observed. It became clear, however, that an earlier house must have stood here before the concrete-floor building was erected, and the red floor can be associated with this former building. This earlier building was at least once transformed; this is testified to by a statically weak corner that rested on the burnt, red floor. The position of this corner suggests that this earlier building was also oriented from northeast to southwest. Under the red, burnt floor there was only the paleosol, without any trace of further use of the area.

To sum up the explored building history: the early building was erected on a meadow

16. kép: Épületrészlet a Xa árokban (Budai Balogh Tibor)
 Fig. 16. Part of a building in trench no. 10a (Tibor Budai Balogh)

cementpadlós és két döngölt agyagpadlós helyiség részlete vált ismertté (16. kép). A planírozás illetve visszatömörítés kudarcát mutatja a csúnyán megsüllyedt keleti cementpadló. A második épület pusztulása után, amelyet az égésnyomok lokális jellege és kevésbé intenzív volta alapján nem tűzvész okozott, keresztülvágták a maradványokat az ismeretlen rendeltetésű, impozáns támpilléres fallal. A történet azonban itt még nem ér véget. Egy még későbbi időpontban a támpilléres falat viszszabontották, a keleti cementpadlós és a nyugati agyagpadlós helyiséget téglazúzá-lékkal feltöltötték. (A téglazúzalék egységes szemcsemérete miatt nem lehet az épület saját tetőomladéka.) Majd a téglazúzalékon meszes habarcs-törmelékkel terítették szét. A vastag habarcs-törmelék a nyugati

soil-like layer, which was no longer wet. The heavily burnt floor suggests that the building was reconstructed after a fire. When this first house was finally abandoned, the ruins were filled in with building rubble, and after leveling, a new house was built. Segments of this building were explored during the present excavation: parts of two concrete-floor rooms and those of two stamped adobe-floor rooms (Fig. 16). The fact that the eastern part of the concrete floor considerably sank suggests that leveling and compaction was only moderately successful. There were traces of a fire in the second building as well, but these were limited to one location and did not suggest intensive damage, so the cause of the building's destruction must be sought for elsewhere. After this building was abandoned,

cementpadlós helyiségre és a támpilléres fal csonkjára is ráhúzódott. A tereprendezés eredeti célja nem ismert, a területen további beavatkozás ugyanis már nem történt a későbbiekben. A habarcsrétegen apránként megindultak a talajosodási folyamatok, amelyek eredményeképpen az újkorra változó vastagságú földréteg fedte el a római kori épületmaradványokat.

Xb árok (17. kép)

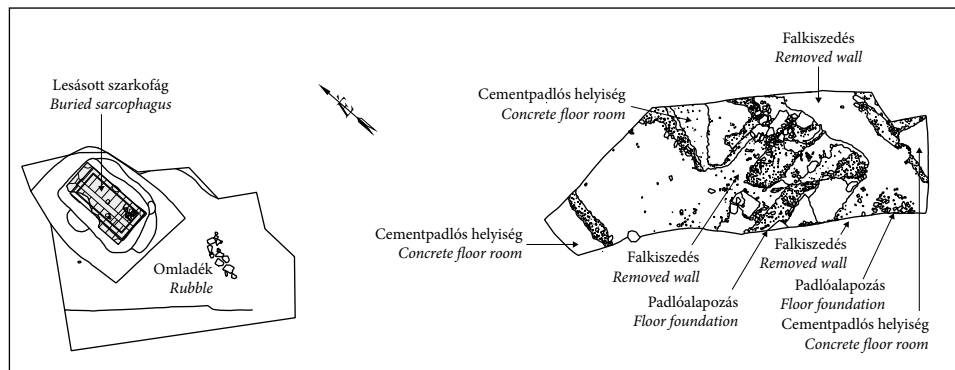
A X. árok délkeleti folytatásában egy újabb épületrész látott napvilágot konzekvens, északkelet–dél nyugati tájolással. Összesen öt helyiség részlete került elő, három cementpadló burkolt, a maradék kettő esetében már csak a köves-sóderes alapozás maradt vizsgálható állapotban. A helyiségek közötti falakat az alapokig kitermelték. A gyárépítkezések során pincetestek létesültek a szóban forgó római kori padlókon ugyanúgy, mint a fürdőépület *caldarium*-nak *terrazzopadlóján*, nem okozva kárt a régészeti emlékekben.

A sokhelyiséges, padlós épület kontúrja minden irányban tisztázatlan maradt. Biztosan csak annyi jelenthető ki, hogy az épület nyugati kontúrja valahol az árkot keresztező közművek sávja alatt húzódik.

the ruins were cut through by an imposing buttressed wall of unknown function. This is, however, not the end of the story. Later this buttressed wall was partially dismantled, and the eastern concrete-floor room as well as the western adobe-floor room were filled in with brick rubble. (The homogeneous size of the brick fragments precludes the possibility that it is the rubble of the building's own roof.) The brick rubble was then covered by the debris of limy mortar. This thick layer of mortar also extended to the western, concrete-floor room and the stub of the buttressed wall. The reason why this leveling was made is uncertain; no further construction was undertaken in the area. Soil formation started on the mortar layer, and by the modern period, a layer of soil of various thickness covered the Roman ruins.

Trench no. 10b (Fig. 17)

Parts of another building were brought to light from the southeastern segment of trench no. 10. This building was oriented from northeast to southwest. Segments of altogether five rooms were explored; three rooms had concrete floors; in the remaining two only the stony, graveled floor foun-

17. kép: A Xb árok összesítő alaprajza (Fabó Attila)

Fig. 17. Overview of trench no. 10b (Attila Fabó)

18. kép: Városi területen leásott, római kori szarkofág (Budai Balogh Tibor)

Fig. 18. The Roman period sarcophagus buried inside the settlement (Tibor Budai Balogh)

A mondott sávtól nyugatra ugyanis már az épület kertjébe jutottunk, ahol a kőomladék-kupacok közül nagyméretű szarkofág bukkant elő. Az észak–déli tájolású, rabolt kőszarkofág (18. kép) a városi területen zajló, késő római kori betemetkezések mementója.

A szarkofágfedő háztető-imitáció hat *akrotérion*nal. A láda elülső síkja háromosztatú. A két szélső képmező sosem készült el, ledurvított állapotban maradt. A szövegetlenül hagyott feliratos mező norico-pannoniai keretdíszítése a 3. század első felére teszi a kőláda készítése idejét.

A sírrablók letörték a szarkofágfedő északnyugati sarkát *akrotérion*ostul, a fedő nyugati éle menti sávval egyetemben. A letört, helyben maradt részeket összegyűjtöttük.

A szarkofág belsejét teljesen feldúlták. Eredetileg két csontváz feküdt benne, egy gyermek és egy felnőtt. A teljesen összezu-

datation was preserved well enough to make any observations. The dividing walls between the rooms were completely removed, including their base. When the distillery was built, cellars were constructed here, using the Roman period floors, just as with the terrazzo floor of the bath's *caldarium*, but the archaeological heritage was not damaged.

The exact extent of this multi-room, floored building remains unclear. It is certain, nevertheless, that the western edge of the house is to be searched for under the public utility constructions that the trench intersected. Namely, west of this area there was a garden, where a large *sarcophagus* was found among the heaps of rubble. The robbed stone *sarcophagus* was oriented from north to south (Fig. 18). This was a late Roman burial inside the settlement.

The cover of the *sarcophagus* imitates the roof of a house, with six *acroteria*. The front

szált csontok alapján a testek tájolását nem lehetett volna meghatározni a szarkofág déli oldalán meglelt párna nélkül: ez alapján azonban biztosra vehető a dél-északi irányítás. Melléklet, viseleti tárgy nem került elő a kőládából, így a temetés egzakt időpontja sem adható meg. Noha a szarkofág egy korábbi időszak emléke, a városi területre történő betemetkezés a 4. századra keltezi a kőláda leásását.

XI. árok (19. kép)

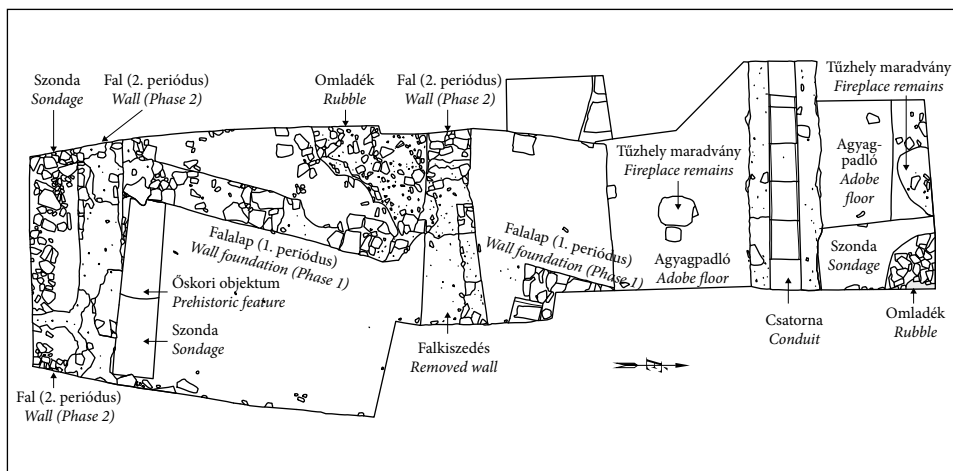
Az utolsó, XI. árokban a városi szövet egy további részlete került elő. A sajátos vonalvezetésű árokkontúr szerves összefüggések felismerését nem tette lehetővé.

Az árok déli felében falmaradványok kerültek elő járószintek nyoma nélkül. Az északi oldalon viszont egy agyagpadló részlete terpeszkedett. A padlóhoz rendelhető falak közül csak a déli esett a kutatóárokba, így a helyiség teljes kontúrja nem ismert. A padlót a későbbiekben egy kelet-nyugati tájolású csatorna vágta. A fél méter mély, kövezett oldalú vájat alját rövid élükkel pontosan összeillesztett tegulákból rakták

slab is divided into three sections; the two side sections were never finished but remained in a roughly carved state. The Norico-Pannonian ornaments on the frame of the third section suggest a dating to the first half of the 3rd century. There was no inscription on the *sarcophagus*.

The robbers broke off the northwestern corner of the cover, together with an *acroterion* and a section of the western side. The fragments that broke off but were still on site were collected.

The inside of the *sarcophagus* was totally destroyed. Originally there were two skeletons, an adult and a child, but the bones were scattered. The original orientation of the bodies was shown by a cushion found on the southern side of the *sarcophagus*; this suggests an orientation from south to north. No grave goods or clothing accessories were discovered, and so the burial's exact dating remains unclear. Although the *sarcophagus* dates from an earlier period, the fact that it is a burial inside the settlement suggests a dating for the 4th century.

19. kép: A XI. árok összesítő alaprajza (Fabó Attila)

Fig. 19. Overview of trench no. 11 (Attila Fabó)

ki, amelyeket habarccsal rögzítettek a falhoz. Minden egyes *tegula legiobélyeggel* ellátott példány.

Az agyagpadlót elplanírozott épülettörmelékre fektették. A planírszint alatt sötét-szürke színű palaeotalaj jelentkezett, amelyet az üledékképző szubsztrátum követett. Az árok több pontján szondák lemélyítésével értük el az őskori horizontot. Az ebből gyűjtött jellegtelen kerámia közelebbi kor-meghatározásra nem alkalmas.

Eredmények

A déli térfélen megnyitott kutatóárkok mindösszesen 718 négyzetméternyi felületén a katonaváros többnyire jó megtartású maradványai láttak napvilágot: falak, összefüggő, nagy kiterjedésű padlók, padlózott helyiségek együttese, csatorna került elő. Mindez megfelelt az előzetes várakozásoknak. Kiemelkedő jelentőségű a VIII. árok fürdőépület-részlete *hypocaustum*os helyiségekkel, ahol a fűtési rendszer olyan körülmények között vizsgálhattuk, ahogyan az Aquincum-kutatásban eddig még sohasem.

Az épületmaradványok egyes építési periódusainak relatív kronológiája a feltárás során tisztázódott. Abszolút kronológiáról a nagymennyiségű leletanyag, közte számos érme kiértékelését megelőzően nem érdemes fejtegetésekbe bocsátkozni.

Örvendetes hír, hogy másfélszáz évnyi gyárépítkezés alig tett kárt a lelőhelyben, a déli részen a római város szöveve érintetlennek mondható. Az északi térfél igen egyszerű stratigráfiai viszonyaihoz képest délen már rétegsorról lehet beszélni, amely olykor meghaladja a 3 méteres vastagságot. A megtartásra érdemes római emlékek miatt a kutatóárkok teljes felületén nem lehetett továbbmélyülni, azonban néhány, alkalmas helyen leásott szűk szonda is igazolta az őskori horizontok meglétét.

Trench no. 11 (Fig. 19)

Further segments of the Roman settlement were unearthed in the last trench, trench no. 11. The irregular line of the trench, however, hampered the recognition of connections in the archaeological material.

In the southern half of the trench the excavation team found ruins of walls, without floors. On the northern side, however, an adobe floor was discovered. Only one, southern wall segment associated with this floor could be explored in the trench, and so the extent of this room remains uncertain. Later, the floor was cut across by an east-west oriented sewer. This conduit was half a meter deep and laid in stones; its bottom was made of exactly fitting *tegulae*, joining on their short side; they were adhered to the sewer's wall with mortar. Each *tegula* had a legion's stamp on it.

The adobe floor was created on top of a leveled layer of building rubble. Under the leveling layer, the dark gray paleosol was observed, under which there was the sediment deposit. Deep sondages were created at several spots in the trench in order to reach down to the prehistoric layers. However, only a few pottery shards were collected, which do not facilitate a more exact dating.

Results

The trenches on the southern side of the area explored altogether 718 m². Mostly well-preserved remnants of the military town came to light: walls, large floor surfaces, rooms with floors, and sewers. The findings met the expectations. The partly excavated bath complex with a hypocaust, found in trench no. 8, is of special importance. Here the preserved heating system was suitable for an examination that had

Összefoglalóan elmondható, hogy a teljes 5 hektáros gyártelep egy sokhorizontú, egybefüggő lelőhely, ahol a régészeti kultúrák sorát a kora bronzkortól a 9–10. századig lehetett követni.

Topográfiai szempontból a legfontosabb ama tény felismerése volt, hogy a katonavárosi beépítés határa, amelyet a kutatás korábban a Bogdáni út vonalában feltételezett, jóval délebbre helyezendő át: nagyjából a gyártelep Meggyfa utcai kapujától a központi csarnok déli oldalához húzható, haránt irányú tengely mellé (20. kép)

A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a városszél kutatásakor a római kori beépítés vonalának meghatározása és nem az egykori közigazgatási határ azonosítása volt a cél, a kettő ugyanis nem feltétlenül esik egybe.

ÖSSZEFOGLALÁS

A próbafeltárás során összesen 1009 négyzetméternyi felület megnyitására került sor, ami a gyártelep teljes 5 hektáros alapterületéhez képest rendkívül csekély mintavételnek számít.

A feltárás során az eddig ismert késő rézkori, késő bronzkori, kora és késő vaskori területhasználat mellett kora és középső bronzkori objektumok bizonyítják az ember tartós megtelepedését ezekben a korszakokban is.

A római kori térfelosztás vizsgálata terén tisztázódott a városi beépítés és a temetkezőhelyek viszonya, illetve előbbi esetében a lelőhely jó karban megőrzött állapota.

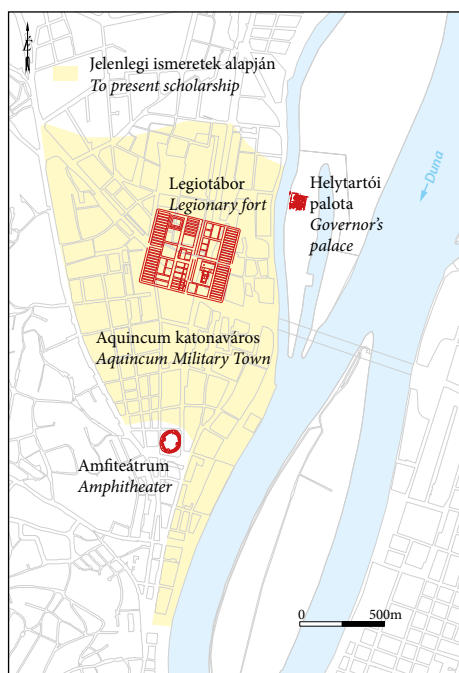
A kutatás által feltételezett késő avar kori és 10. századi temetőnek nem találtuk nyomát, ellenben az északi térfél Folyamőr utcai szakaszán egy 9–10. századi telep húzódik.

Megelőző feltárás lesz hivatott bővíteni, pontosítani és kiegészíteni a lelőhellyel

never been possible in the research of Aquincum town.

The relative chronology of the construction phases of the excavated buildings was clarified during exploration. Absolute chronology, however, can be established only after the analysis of the bulk finds, including coins.

Luckily, the ca. 150 years of factory operation caused only minor damages to the archaeological site, and in the southern area the Roman settlement ruins are almost intact. As opposed to the simple stratigraphy on the northern side, in the southern area there is a sequence of archaeological layers, which is thicker than 3 m at places. As several Roman ruins are worth to preserve, it was not possible to go down and see all the layers along the whole trench, but the deep

20. kép: Az aquincumi katonaváros kiterjedése a jelenlegi ismeretek alapján

Fig. 20. The extent of Aquincum military town according to present scholarship

kapcsolatos eddigi ismereteinket, néhány, római korra vonatkozó problémafelvetés azonban már a pillanatnyi ismeretek birtokában is időszerű.

1. A város és a temetkezőhely(ek) határának felismerése fontos momentum volt. A beépítési és közigazgatási határ eltérésében rejlő problematika azonban felveti a kérdést, hogy az általunk ismert telep–temető térfelosztás valóban rásimul-e az eredeti római elképzelésekre. Amennyiben igen – bár ez tűnik kevésbé valószínűnek –, úgy a Szeszgyári temetkezőhelyet a katonavárosból kivezető főút keleti oldalán létesített ún. Ladik utcai temető déli–délekeleti nyúlványának kell tekinteni. Még vizsgálni kell azonban, hogy pontosan mikor kezdődtek meg a temetkezések a Szeszgyár területén. Nem lehetetlen ugyanis, hogy az újfajta területhasználat csak viszonylag későn, a 3. század derekán–utolsó harmadában indult meg egy olyan helyszínen, amelyet az urbanisztikai tervezéskor még a város prognosztizálható növekedésére vagy valamilyen más, de ugyancsak az élők javát szolgáló cél érdekében tartottak fenn, és csak utóbb engedtek át temetkezési célokra. Ez esetben a közigazgatási határt az északnyugati városrész beépítésének vonalában vagy attól északra kell majd keresni, valahol ott, ahol korábban a beépítés határát feltételezte a kutatás. A közigazgatási határ problémájának körüljárása a küszöbönálló Harisnyagyári ásatásfolyam feladatai közé tartozik majd.

2. A teljes felületű feltárás során egyértelműen kiderül majd, hogy összefüggő temető húzódik-e a Szeszgyár északi területén vagy több, térben és talán időben is elkülönülő sírcsoportról van inkább szó. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján inkább az utóbbi tűnik valószínűnek, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a

sondages proved the existence of prehistoric layers underneath.

To sum it up, the 5-hectare factory area hides a continuous, multi-period archaeological site, where cultural layers from the early Bronze Age to the AD 9th–10th century are present.

From a topographical point of view, the most important finding of the excavation is that the border of Aquincum military town must be searched for much more to the south than previously thought; formerly it was hypothetically located along Bogdáni Road, but in fact, it must have run along an axis connecting the distillery's gate on Meggyfa Street and the south side of the distillery's central hall (*Fig. 20*).

It is important to note here that the aim was to establish the extent of the actual settlement and not the town's administrative boundary, as the two are not necessarily the same.

SUMMARY

The excavation facilitated the exploration of 1009 m². This, however, represents only a small sample of the 5-hectare area of the distillery.

In addition to the previously known late Copper Age, late Bronze Age, early and late Iron Age cultural horizons, features from the early and the middle Bronze Age were found, and it is clear that people settled in this area throughout these periods.

Concerning the use of space in the Roman period, the relationship between settlement building and the burials was clarified. The settlement ruins were preserved in a good condition.

There was no trace of the late Avar period and 10th-century cemetery hypothesized by scholarship. However, a settlement dating from the 9th–10th century was dis-

Bogdáni úttól északra a Ladik utcai temetőnek is csak a nyugati szegélye egybefüggő, a Duna felé haladva minden látható ok nélkül jelentősebb folytonossági hiány lép fel a sírcsoportok között. Miközben az egykori római főút túloldalán, a Kaszásdűlő–Raktárreti temető sírcsoportjain belül a többszörös szuperpozíció is megszokottá vált, és a zsúfolásig megtelt temetőben a temetkezésre kevésbé alkalmas, alacsonyabban fekvő, vizenyős területeket is viszonylag korán igénybe kellett venni (ZSIDI 1996–1997, 41). Magyarázatot keresni erre az eltérésre ugyancsak a jövő feladata lesz.

3. A kutatástörténeti összefoglalóban esett szó arról, hogy az Aquincum-kutatás az északkeleti városrész északi sávját katonavárosi palotanegyedként definiálja a legjobban kutatott épületegyüttes, a Búvár–Folyamőr utcai „villa” alapján, és a helytartói palota földrajzi közelsége miatt a tartományi adminisztráció funkcionáriusainak lakóövezetét és munkahelyét látja benne. A hipotézis a római tartományigazgatás sajátos karaktere miatt mindig is sántított. A római korban ugyanis hivatali elit luxus szolgálati lakással nem létezett. Az adminisztrációban *legionarius* altisztek dolgoztak, akiknek szállása, ha nem a táborban volt, akkor a Hajógyári szigeten keresendő, talán éppen a helytartói palotától délre fekvő, feltáratlan épület szolgált célra. A feltárás eredményei sem igazolták a „kormányzati negyed” létezését: mindazon épületrészek, amelyek a próbaásatás során előkerültek, egy átlagos külváros képét tárják elénk. A nagy közfürdő puritán falfestményei, a kevés és kisméretű építészeti tagozat, a döngölt agyag-, jobb esetben cementpadlós helyiségek sora sem tanúskodik különösebb luxusról. A *legio II Adiutrix* közművekben, középületekben felhasznált, feltűnően nagymennyiségű bélyeges téglá-

covered in the northern part of the area, close to Folyamőr Street.

The future rescue excavation will make more accurate and detailed information available on the site. Nevertheless, a few points concerning the Roman period site may be raised on the basis of the already disclosed data.

1. It was crucial to identify the border between the cemetery/cemeteries and the town itself. However, as the actual and the administrative boundaries of the town may differ, it is itself a question if the spatial arrangement of the settlement buildings and the burials as we see it today is really in accordance with Roman period concepts. If it is so—although this seems quite unlikely—then the burials in the distillery’s area must be identified as the southern-southeastern extension of the so-called Ladik Street cemetery, on the eastern side of the road leading away from the military town. It is still a question, however, when people started to bury their dead in the present-day distillery. Namely it cannot be ruled out that this type of space use is a later development and started only in the middle or the last third of the 3rd century. This area may have been part of the Roman urban planning as a space that can potentially be used in case of a foreseen settlement expansion, or for any purpose serving the living population of the town; maybe it was transformed into a burial ground only when such plans were abandoned. If this is the case, then the administrative boundaries must be looked for in alignment with the northwestern fringes of the settlement or north of these, i.e. where former research hypothesized the settlement’s actual border. The Roman period administrative boundaries may be clarified by excavations planned to be undertaken in the near future in the area of

ja sem bizonyít egyebet, mint a *peace time army* termelékenységét és városi vezetéssel folytatott kereskedelmi tevékenységének sikerét.

A Búvár-Folyamőr utcai „villa” nem emblemikus épülete tehát az északkeleti negyednek, hanem a valóban létező, a városi beépítést észak felől lezáró palotaövezet legkeletibb eleme. A magánpalotákból álló negyed azonban már kívül esik a Szeszgyár területén, a Meggyfa utca vonalában húzódik nyugat felé. (B. B. T.)

ARCHAEOZOLÓGIAI EREDMÉNYEK

A III. kerületi BUSZESZ területén 2017-ben lefolytatott próbafeltárás során összesen 104 állatcsontot tartalmazó régétani egységből (sírból, agyagos rétegből, bolygatásból, csatornából, épülettörmelék közül, falmaradványokból, gödrökből, gödörházakból, hamuzógödrökből, köves omladékból, oszlophelyekből, padlóalapozásból, planírozásból) 2263 állatcsont (=N[=tételszám; az összetartozó csonttöredékek, vázrészecskék száma; a kiértékelés során ezen értékek szerepelnek]; NISP[=Number of Individual Specimens/meghatározott töredékek száma]=2318; összesen 62,13 kg állatmaradvány) került meghatározásra (1. táblázat). A leletanyag a bronzkorra, vaskorra, római korra és újkorra keltezhető.

Összességében a szarvasmarha és a házi sertés maradványok száma volt a legmagasabb, amelyet a kiskérődzők (juh és kecske), a házi ló, a házi kutya és a teve maradványai követtek. A fajilag pontosan nem meghatározható töredékek (nyúl, illetve kutya méretű emlős, kispatac, nagypatac maradványok) a lelőhely anyagának 18,5%-át tették ki. Ezen töredékek beazonosítása a jellegzetes anatómiai jegyek hiányában nem volt lehetséges. Előkerült egy fajilag pontosan nem meghatározható kisemlős-maradvány

a stocking factory, to the north of the Bogdáni Road.

2. During the rescue excavation involving the exploration of the whole surface, the question shall be answered if there is a contiguous cemetery in the northern part of the distillery, or these are clusters of burials unrelated both chronologically and spatially. According to our present data, the latter seems more plausible, especially taking into consideration that north of Bogdáni Road, the Ladik Street cemetery is continuous only on its western side, and there is a spatial gap between groups of burials as one proceeds towards the Danube. At the same time, on the other side of the Roman main road, in the cemetery of Kaszásdűlő-Raktárrét, multiple superpositions are frequent. In this ‘packed’ cemetery even the lower, wet, and for burials, not ideal areas had to be utilized relatively soon (ZSIDI 1996–1997, 41). To explain this strange anomaly is also a task for future research.

3. It has already been mentioned in the research history that the northern zone of the northeastern part of the town has been defined in Aquincum-related scholarship as a ‘palace district’ of the military town. Due to the excavated ‘villa’ on Búvár-Folyamőr Street and to the geographical proximity of the governor’s palace, this place has been regarded as a dwelling and working area of administrators in the provincial government. This hypothesis, however, is not much in accordance with what we know of Roman provincial governments. Luxury official lodgings for the administrative elite was something unheard of in the Roman period. Administration was mainly done by non-commissioned officers, legionaries, whose dwellings were either inside the military camp, or on the

is, amely a vademlősök kategóriájának számát növeli.

A háziállatok és a vadállatok aránya a háziak javára tolódik. A vademlős fajok aránylag változatosak: előkerült őstulok, gímszarvas, európai őz, vaddisznó, barnamedve, vörös róka, mezei nyúl, hód, közönséges hörcsög és ürge maradványa. Emlősökön túl még madarak, halak és puhatestűek maradványaival lehetett számolni (1. táblázat).

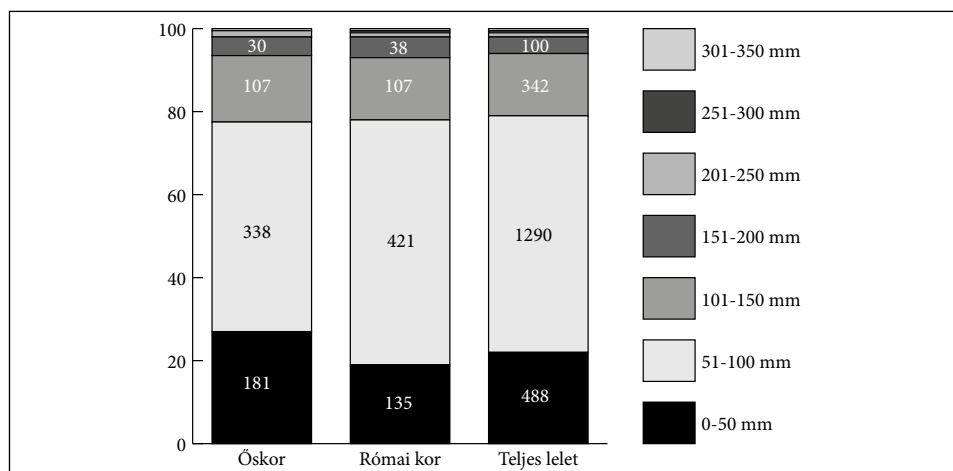
Megtartás

A csontanyag töredékesnek mondható, mivel a teljes anyagnak 78,5%-a 10 cm alatti töredékekből áll, és hasonló arány figyelhető meg az őskori és a római kori leletanyagot külön kezelve is (21. kép).

A teljes leletanyag 14%-án figyelhetünk meg valamilyen tafonómiai folyamat nyomát. Ezek közül a kutya okozta rágásnyomok száma volt a legmagasabb, ezeket a gyökérnyomok, égés vagy fémek okozta elszíneződések, a talaj savasságának hatása és rágcsálóktól származó rágásnyomok követték. Mindezek hosszú időn át tartó

Hajógyári Island; perhaps the yet unexplored building south of the governor's palace served exactly this purpose. The present excavations failed to provide any evidence for a 'government district' here; the unearthed constructions seem to be average buildings in the town's outskirts. Neither the simple wall paintings of the large public bath, nor the few and small architectural ornaments, nor the rooms with stamped adobe and concrete floors, indicate any form of luxury. The stamped bricks associated with the *legio II Adiutrix*, which were used excessively in public buildings, testify to the activities of this 'peace time army' and the success of their trade with the town's government.

The 'villa' of Búvár-Folyamőr Street cannot be regarded as an emblematic building of the northeastern part of the town, but simply the easternmost element in the palace district on the northern border of the town. The private palace district, however, is situated outside the present-day distillery, to the west along Meggyfa Street. (T. B. B.)

21. kép: A teljes leletanyag töredezettségének mértéke

Fig. 21. Fragmentation of the bone material

1. táblázat – A lelőhely faunalistája
Table 1. Species present at the site

ÁLLATFAJ – KORSZAK SPECIES – PERIOD	N	NISP	%	? – 22 SE / UNDATED – 22 SUs			ŐSKOR – 25 SE / PREHISTORY – 25 SUs			KORA BRONZKOR – 2 SE / EARLY BRONZE AGE – 2 SUs			KORA – KÖZÉPSŐ BRONZKOR – 2 SE / EARLY AND MIDDLE BRONZE AGE – 2 SUs			KÖZÉPSŐ BRONZKOR – 9 SE / MIDDLE BRONZE AGE – 9 SUs			KÉSŐ BRONZKOR – 3 SE / LATE BRONZE AGE – 3 SUs			KÉSŐ BRONZKOR – KORA VASKOR – 3 SE / LATE BRONZE AGE – EARLY IRON AGE – 3 SUs			KORA VASKOR (Ha D) – 5 SE / EARLY IRON AGE (Ha D) – 5 SUs			ŐSKOR ÖSSZESEN – 49SE / ALL PREHISTORY – 49SUs			KORA RÓMAI (LTD) – 2 SE / EARLY ROMAN (LTD) – 2 SUs			RÓMAI (KÖZÉPSŐ – KÉSEI CSÁSZÁRKOR – 2-4. SZÁZAD) – 29 SE / ROMAN (MIDDLE AND LATE IMPERIAL PERIOD – 2ND-4TH C.) – 29 SUs			RÓMAI KOR ÖSSZESEN – 31 SE / ALL ROMAN – 31 SUs			ÚJKOR – 2 SE / MODERN – 2 SUs			ÖSSZESEN / TOTAL																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																										
			N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																									
			280	283	32,4	0,1	2,7	3	2	10	43	34,6	4	329 (sírbeli / from grave: 1)	2	2	0,2	333	336	46,4	3	3	15,8	847	857	37	1	1	0,04	34	35	1,5	17	17	0,7	283	283	12,2	158	158	6,1	134	141	367	334	334	5,2	1	1	5,2	42	8	8	3	15,8	847	857	37																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																											
Szarvasmarha / Cattle (<i>Bos taurus</i>)	1	1	0,1	2,7	3	2	10	43	34,6	4	329 (sírbeli / from grave: 1)	2	2	0,2	333	336	46,4	3	3	15,8	847	857	37	1	1	0,04	34	35	1,5	17	17	0,7	283	283	12,2	158	158	6,1	134	141	367	334	334	5,2	1	1	5,2	42	8	8	3	15,8	847	857	37																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																														
Teve / Camd (<i>Camel sp.</i>)	23	23	2,7	3	2	10	43	34,6	4	329 (sírbeli / from grave: 1)	2	2	0,2	333	336	46,4	3	3	15,8	847	857	37	1	1	0,04	34	35	1,5	17	17	0,7	283	283	12,2	158	158	6,1	134	141	367	334	334	5,2	1	1	5,2	42	8	8	3	15,8	847	857	37																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
Juh / Sheep (<i>Ovis aries</i>)	8	8	0,9	4	56	31	1	8	22	11	1	18	17,8	9	23 (sírbeli / from grave: 1)	80	32 (sírbeli / from grave: 1)	3	3	0,4	134	141	367	334	334	5,2	1	1	5,2	42	8	8	3	15,8	847	857	37	1	1	0,04	34	35	1,5	17	17	0,7	283	283	12,2	158	158	6,1	134	141	367	334	334	5,2	1	1	5,2	42	8	8	3	15,8	847	857	37																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Kecske / Goat (<i>Capra hircus</i>)	124	124	14,4	56	31	1	8	22	11	1	18	17,8	9	23 (sírbeli / from grave: 1)	80	32 (sírbeli / from grave: 1)	3	3	0,4	134	141	367	334	334	5,2	1	1	5,2	42	8	8	3	15,8	847	857	37	1	1	0,04	34	35	1,5	17	17	0,7	283	283	12,2	158	158	6,1	134	141	367	334	334	5,2	1	1	5,2	42	8	8	3	15,8	847	857	37																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																	
Juh/Kecske / Sheep/Goat (<i>Ovis/Capra</i>)	177	177	20,5	31	1	8	22	11	1	1	18	17,8	9	23 (sírbeli / from grave: 1)	80	32 (sírbeli / from grave: 1)	3	3	0,4	134	141	367	334	334	5,2	1	1	5,2	42	8	8	3	15,8	847	857	37	1	1	0,04	34	35	1,5	17	17	0,7	283	283	12,2	158	158	6,1	134	141	367	334	334	5,2	1	1	5,2	42	8	8	3	15,8	847	857	37																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																	
Házisertés / Domestic swine (<i>Sus domesticus</i>)	36	41	4,2	14	56	31	1	8	22	11	1	18	17,8	9	23 (sírbeli / from grave: 1)	80	32 (sírbeli / from grave: 1)	3	3	0,4	134	141	367	334	334	5,2	1	1	5,2	42	8	8	3	15,8	847	857	37	1	1	0,04	34	35	1,5	17	17	0,7	283	283	12,2	158	158	6,1	134	141	367	334	334	5,2	1	1	5,2	42	8	8	3	15,8	847	857	37																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Háziló / Horse (<i>Equus caballus</i>)	5	5	0,6	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	

[illegible]

kitettségre utalnak: az állati maradványok sokáig a felszínen, a ragadozók által is hozzáférhető helyen lehettek, illetve számos töredék sütés során éghetett meg. A talajba mindenesetre sok viszontagság után kerülhettek.

Patológias elváltozások

Betegségre utaló nyomokat ritkán érzékeltünk a csontokon: a kérdéses korú, a középső bronzkori, a kora vaskori és római kori leletanyagban szarvasmarhák és kiskérődzők fejtájéki csontjain, valamint egy kutya méretű emlős bordáján volt kisebb elváltozás. Ezek a szájüreget érintették főleg foghiányok, rendellenes növekedésű vagy kopású fogak és deformációk formájában. Ez utalhat az állatállomány jóltartottságára, valamint arra is, hogy még a komolyabb

22. kép: Rendellenes fognövekedés egy kecske állkapcsában, ismeretlen korszak, SE 10.000 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 22. Abnormally grown tooth in a goat mandible, from the undated SU 10.000 (Anna Zsófia Biller)

ARCHAEOZOOLOGICAL ANALYSIS

The 2017 test excavation at BUSZ-ESZ brought to light 2,263 animal bones (=N[=number of identified pieces, with associated remains counted as one; this number is used throughout the study]; NISP [=Number of Individual Specimens]=2,318; total weight: 62.13 kg) from 104 distinct stratigraphic units (graves, clay deposits, disturbed features, sewers, building rubble, wall segments, pits, pit hous-

23. kép: Befűződött szarvasmarha szarvcsap, ismeretlen korszak, SE 10.000 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 23. Cattle horn core with a ring-shaped depression near its base, from the undated SU 10.000 (Anna Zsófia Biller)

csonttani elváltozások kialakulása előtt pusztultak el, illetve vágták le az állatokat.

A kérdéses korszak besorolási leletanyag

A fedőrétegből, palaeotalajból, planír-rétegekből, egyéb talajrétegekből és szórványból származó leletanyagot 38,2%-a (N=864; NISP=875) nem tudtuk pontosabban korszakhoz kötni (1. táblázat), így ezek részletes kiértékelésétől eltekinthetünk. Azonban fontos kiemelni néhány izgalmas leletet: egy tevé 1. ujjpercét (SE 10.000 – fedőréteg), két barnamedve maradványt: egy kar- és egy lábközépcsontot (SE 11.003 – réteg), valamint egy medulláris csontszövetet tartalmazó tyúk *tibiotarsust* (SE 11.000 – fedőréteg).

Tevemaradványok hazánk területéről a római és török korból ismertek (DARÓCZI-SZABÓ et al. 2014, 266; BILLER 2017, 49). Mivel török kori jelenségek, leletek nem kerültek elő a feltárás során, szinte biztos, hogy a tevé ujjperc (25. kép) a római korra tehető. Kisebb mérete (GL: 92, BP: 41, DP: 34, SB: 24, SD: 19, DB: 37, DD: 26) alapján egypúpú tevére lehet következtetni, ami észak-afrikai és délnyugat-ázsiai kapcsolatokra utalhat (BILLER 2017, 56), de mivel az egy-, illetve kétpúpú tevék közötti anatómiai különbségek igen csekélyek, az ujjperc pontos faji besorolása ránézésre nem lehetséges. Kismértékű ragadozó okozta rágásnyomon kívül más elváltozás nem volt érzékelhető a csonton. Az állat nagy valószínűség szerint a hadsereg vagy a távolsági kereskedelem révén került hazánk területére, és mivel másodlagos hasznosításuk lehetett a jelentősebb, ezért nem kerülhettek maradványaik nagyobb számban a jobb fennmaradási képességekkel bíró ételhulladékok közé.

A barnamedve-maradványok közül a karcsonton mély, széles, rövid vágásnyo-

es, ash pits, stone rubble, post holes, floor foundations, leveling layers) (Table 1). The finds date from the Bronze Age, Iron Age, Roman period, and modern times.

Generally, cattle and domestic swine was found in greatest abundance. Small ruminants (sheep and goat), horse, dog, and camel remains were also unearthed but

24. kép: Deformálódott ízületi felszínű szarvasmarha állkapocs, középső bronzkor, SE 1069 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 24. Middle Bronze Age cattle mandible with a deformed joint from SU 1069 (Anna Zsófia Biller)

25. kép: Tevé 1. ujjperce valószínűleg a római korból, ismeretlen korszak, SE 10.000 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 25. Proximal phalanx of a camel, probably from the Roman period, from the undated SU 10.000 (Anna Zsófia Biller)

26. kép: Barna medve karcsontja vágásnyommal, ismeretlen korszak, SE 11.003 (Biller Anna Zsófia)
Fig. 26. Humerus of a brown bear, with a cut mark, from the undated SU 11.003 (Anna Zsófia Biller)

27. kép: Barna medve 1. lábközépcsontja, ismeretlen korszak, SE 11.003 (Biller Anna Zsófia)
Fig. 27. First metatarsal of a brown bear, from the undated SU 11.003 (Anna Zsófia Biller)

mot észleltünk a *diaphysis* felső felén, *ventrálisan* (26. kép), ami felveti a medvehús és -bunda felhasználásának kérdését. Az 1. lábközépcsont majdnem ép volt, némi ragadozó okozta rágásnyomon túl más elváltozás nem mutatkozott rajta (27. kép).

A korszakhoz nem köthető – de minden bizonnyal a házityúk megjelenése, így a vaskort követő időszakból származó – tyúk *tibiotarsus* velőüregében észlelt ún. medulláris csontszövet (28. kép) érdekes jelenség, amely a madarak comb- és sípcsontjának velőüregeiben figyelhető meg közvetlenül a tojásrakást megelőző időszakban. A csont külsején alaki elváltozás nem tapasztalható. Hosszanti metszslapján azonban láthatóvá válik, hogy az újonnan képződött szivacsos szerkezetű csontszövet a velőüreget a kéreg felől fokozatosan befelé haladva, csontgerendák formájában egyre inkább kitöltötte. Ez a tojáshéjképzéshez szükséges mésztartalékul szolgált. Ennek mozgósításával a tojótyúk nem túlságosan veszélyezteti saját csontvárendszerének (a kérgi hidroxil-apatitnak) statikáját, bár a csont ilyenkor ridegebbé, törékenyebbé válhat (LENCSÉS 2003, 70).

in smaller quantities. Unidentifiable fragments (from hare-size or dog-size mammals, small and large ungulates) represented 18.5% of the sample; these bones could not be identified to taxon due to the lack of characteristic morphological features. One bone of a small mammal that could not be identified to taxon was counted among the wild mammals.

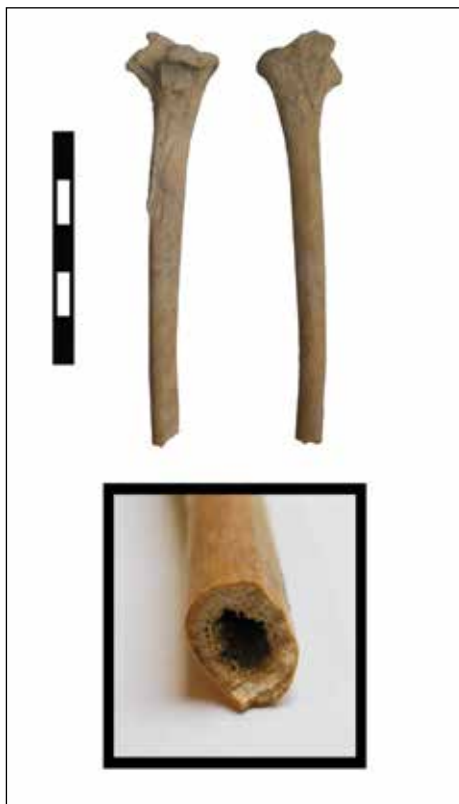
Domesticates dominate the assemblage, only a few wild animals were identified. However, the wild taxa present at the site are varied: bones of aurochs, red deer, roe deer, wild boar, brown bear, red fox, European hare, European beaver, common hamster, and European ground squirrel were found. In addition to the mammalian species, there were a few birds, fish, and mollusks present as well (Table 1).

Taphonomy

The material is fragmented. Pieces smaller than 10 cm represent 78.5% of the assemblage. Similar fragmentation was observed in the prehistoric and the Roman material (Fig. 21).

Az őskori leletanyag

Az őskori leletanyag (N=668) gödrökből, gödörházakból, agyagomladékból, munkagödörből, oszlophelyből származott. Mivel 39%-a pontosabb korszakbesorolás nélküli, a fennmaradó 61% pedig csupán tágabb értelmű korszakhoz köthető, kultúrához nem, és sok esetben átmeneti időszakot jelöl, valamint nem éri el a vizsgált csontmennyiség az 500 maradványt korszakonként, amely már elegendő mintanagyságot képezhetne egy érdembeli kiértékeléshez, az őskori anyag csak hozzá-

28. kép: Házityúk tibiotarsusa medulláris csontszövettel, ismeretlen korszak, SE 11.000 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 28. Tibiotarsal of a domestic hen, with medullary bone tissue, from the undated SU 11.000 (Anna Zsófia Biller)

Altogether 14% of the bones showed traces of taphonomic processes. Gnawing by dogs was most common, followed by the traces of roots, burning, and metal stains, as well as erosion by the acidic soil and gnawing by rodents. This suggests that the material was left in the open for a relatively long time without being buried; the carnivores had access to it. Many fragments must have been burnt during cooking. The remains were deposited and buried after several forms of damage.

Pathology

Signs of illness or injury were only rarely observed on the bones. Head bones of cattle and small ruminants, and a rib of a dog-size mammal displayed such signs in the undated, middle Bronze Age, early Iron Age, and Roman period material. The former mainly involved the mouth cavity and were deformities of teeth, abnormal growth or wear. This may indicate either a livestock in good condition, or a slaughter in case of any injury or when the first signs of illness were seen, so that there was no time for bone pathologies to develop.

Undated material

Finds from the top soil, the paleosol, leveling layers, undated layers, and stray finds represent 38.2% of the assemblage (N=864; NISP=875) (Table 1). These undatable findings were omitted from the count and analysis. It is worthwhile to mention here two interesting finds, however: a proximal phalanx of a camel (SU 10.000, top soil), two bones of brown bear, a humerus and a metatarsal (SU 11.003, undated layer), and a tibiotarsal of a hen, with medullary bone growth (SE 11.00, top soil).

Camel remains are known from present-day Hungary from Roman and Turkish

29. kép: Tokféle vágott és bárdolt maradványa, kora vaskor, SE 1047 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 29. Early Iron Age chopped and cut bone fragment of a sturgeon from SU 1047 (Anna Zsófia Biller)

vetőlegesen vizsgálható: faunalista adható róla (1. táblázat).

A középső bronzkorra keltezett anyag-rész egyik szarvasmarha *metacarpus*a (MATOLCSI 1970, 89–137; NOBIS 1954, 155–194) alapján egy 112,7 centiméteres tehén maradványát lehetett azonosítani.

Egy kora vaskori gödörből (SE 1047) előkerült egy tokféle (*Acipenseridae*) vágott és bárdolt maradványa, ami a halhús fogyasztás közvetlen bizonyítéka (29. kép).

A római kori leletanyag

A római kori csontleletek (N=712; 1. táblázat) két nagyobb alkorszakra tagolható a többi leletanyag-típus alapján: a kora római (LTD) időszakra (N=22), és a középső-kései császárkorra (Kr. u. 2–4. század; N=690). A csontleletek sírokból, gödörökből, csatornákból, épülettörmelékéből, falmaradványból, köves omladékból, padlóalaplóból, zúzott téglatörmelékéből és rétegből származtak.

Occupation period sites (DARÓCZI-SZABÓ et al. 2014, 266; BILLER 2017, 49). As Turkish period finds were absent in the present excavation, the camel phalanx (Fig. 25) must be associated with the Roman period. Its small size (GL: 92, BP: 41, DP: 34, SB: 24, SD: 19, DB: 37, DD: 26) suggests that it was a dromedary and may have ended up here due to connections with North Africa and Southwest Asia (BILLER 2017, 56). However, as anatomical differences between the dromedary and the Bactrian camel are rather small, it is impossible to identify the bone with full certainty on the basis of morphological features only. There was minor gnawing by carnivores on the bone, but no other modification was observed. This animal was brought to Pannonia probably in connection with military operations or long-distance trade. Camels were typically kept for secondary exploitation, and so their remains failed to end up in the garbage heap, which is usually found and excavated.

There was a deep, wide, short cut mark on the bear humerus, on the ventral side of the upper segment of the *diaphysis* (Fig. 26), which may indicate the consumption of the animal's meat or the use of its fur. The bear metatarsal was almost completely intact, only some gnawing by carnivores was present (Fig. 27).

The medullary bone of a hen came from an undated stratigraphic unit, but it must come from a feature that date to or after the Iron Age, when this species was introduced. This interesting phenomenon (Fig. 28) occurs prior to and during egg-laying in the femur and tibiotarsal of birds. The external surface of the bone is not modified, but its section reveals how the new, spongy bone grew from the endosteal layers inwards and started to fill the

30. kép: Fényesre kopott felületű, megmunkált szarvasmarha lapocka, kora római kor, SE 5016.2 (Biller Anna Zsófia)
 Fig. 30. Early Roman period worked cattle scapula, with a polished surface from SU 5016.2 (Anna Zsófia Biller)

A kora római leletanyag a kevés maradvány miatt részletesebben nem elemezhető. Annyi elmondható, hogy a házi emlősök közül a kiskérődzők (juh és kecske) maradványai száma volt a legmagasabb, amelyet a szarvasmarha és sertécsontoké követett. A többi maradványt fajilag nem tudtuk meghatározni. Előkerült egy fényesre kopott és helyenként karcos felületű és *spina scapulae*-jű szarvasmarha lapocka, tövise tövében egy 6 mm átmérőjű lyukkal (30. kép; méretei: 148×38×21 mm).

Az értékeléshez elegendő mennyiséggel (N=690) szolgáló, középső–kései császárkorra keltezhető csontleletek alapján a háziállatok száma volt a legmagasabb.

Öt sír leletanyaga is a maradványok között szerepelt. Ezeket külön kell vizsgálni, mivel – bár számuk igen csekély, és nem tűnnek ételmelléklet csontmaradványainak – temetkezéshez kötődő voltak miatt kultikus jelentésszerűséggel bírhatnak, és nem feltétlenül a hétköznapi táplálkozási szokásokat tükrözik vissza. Az öt sír leletanyaga (N=11; NISP=11) az 1. táblázat szövegében jelölve szerepel, és a 2. táblázat foglalja össz-

medullar cavity. This serves as a calcium reservoir for egg formation. By using this ‘saved up’ material, the hen can spare the hydroxyapatite in its skeletal elements, although the bones may become more rigid and fragile during this period (LENCSEŠ 2003, 70).

Prehistoric finds

The prehistoric material (N=668) came to light from pits, pit houses, adobe rubble, working pits, and post holes. Ca. 39% of the prehistoric finds could not be dated more closely, and the remaining 61% is chronologically also very loosely defined and not associated with specific cultures or comes from transitory periods. Moreover, the number of finds for each prehistoric period fails to exceed 500 pieces, and therefore, the sample is not suitable for a statistical examination or a detailed analysis. The faunal list of of prehistoric findings is summarized in Table 1.

One metacarpal of a cow, dating from the middle Bronze Age, comes from an individual 112.7 cm at the withers (MATOLCSI 1970, 89–137; NOBIS 1954, 155–194).

One early Iron Age pit (SU 1047) yielded a chopped and cut bone of a sturgeon (Acipenseridae), providing direct evidence for the consumption of fish (Fig. 29).

The Roman period material

The finds from the Roman period (N=712, Table 1) can be divided into two sub-periods on the basis of other archaeological artifacts: the early Roman period (LTD, N=22), and the middle and late imperial age (2nd–4th c. AD, N=690). These bones were unearthed from graves, pits, sewers, building rubble, wall ruins, stone rubble, floor foundations, rubble of fragmented bricks, as well as cultural layers.

ÁLLATFAJ – VÁZRÉS / SÍR SZÁM / SPECIES – SKELETAL ELEMENT / NO. OF GRAVE	1. SÍR / GRAVE 1	2. SÍR / GRAVE 2	3. SÍR / GRAVE 3	10. SÍR / GRAVE 10	13. SÍR / GRAVE 13	ÖSSZESEN / TOTAL
Szarvasmarha – alsóállkapocs-töredék / Cattle – mandible fragment				1		1
Juh-Kecske – metacarpus / Sheep-Goat – metacarpal		1				1
Házi ló – egyedülálló maxilláris fog / Horse – single maxillary tooth					1	1
Házi kutya – egyedülálló maxilláris fog / Dog – single maxillary tooth		1				1
Közönséges hörcsög – femur / Common hamster – femur	1					1
Pannon csiga / Land snail			1			1
Kagyló / Clam	1					1
kutya (közepes) méretű emlős – nem meghatározható hosszúcsont / Dog-size mammal – unident. long bone			1			1
Nagypatás – borda / Large ungulate – rib	2					2
Nagypatás – nem meghatározható hosszúcsont / Large ungulate – unident. long bone				1		1
Összesen / Total	4	2	2	2	1	11

2. táblázat: Az öt római kori sír archaeozoológiai leletanyaga
Table 2. Faunal remains in the five Roman graves

sze, hogy faj és vázrész szerint mi volt található a sírok földjében. A maradványokon nem észleltünk darabolás- vagy megműködési nyomokat, se jelentősebb tafonómiai vagy patológiás elváltozásokat. Vélhetően a sírbeültetéssel kerülhettek az objektumokba.

A többi (N=679) 2–4. századi objektumtípusból származó csont alapján a szarvasmarha, majd a sertés maradványok száma volt a legmagasabb, amelyet a házi ló, a kiskérődző és kutya maradványok követtek. Bár a juhok és kecskék pontos faji elkülönítése anatómiai határozó jegyeik alapján igen nehéz, a római korra általában jellemző volt a juhok nagyobb aránya. Gímszarvas-maradványok fordultak még elő, amelyeknek alacsony száma a vadászat jelentőségének erőteljes visszaszorulására utal. Szárnyasok között a házityúk-maradvány volt a legtöbb, ami baromfitartásra, a tokféle és pontyféle maradványok jelenléte pedig halászati tevékenységre utal.

A főbb gazdasági haszonállatok (szarvasmarha–kiskérődzők–sertés) testrégió szerinti megoszlása (KRETZOI 1968, 230–236;

The small amount of early Roman finds does not facilitate a detailed analysis. Among domesticates, the bones of small ruminants (sheep and goat) dominated the sample; cattle and swine were found in less abundance. The rest of the fragments was unsuitable for taxon identification. One possibly worked bone was also discovered: a cattle scapula with a worn and polished surface, with scratches on the *spina scapulae*, and a hole, 6 mm in diameter, beside the spina (Fig. 30; size: 148×38×21 mm).

The finds from the middle and late imperial period were numerous enough to be examined in more detail (N=690). Domesticates are predominant in this sample as well.

The material from this period included the finds recovered from five graves. These must be examined separately. They are few in number and are not typical food offerings, but may have importance in terms of beliefs, not necessarily reflecting everyday consumption. The material from the five graves (N=11, NISP=11) are indicated in

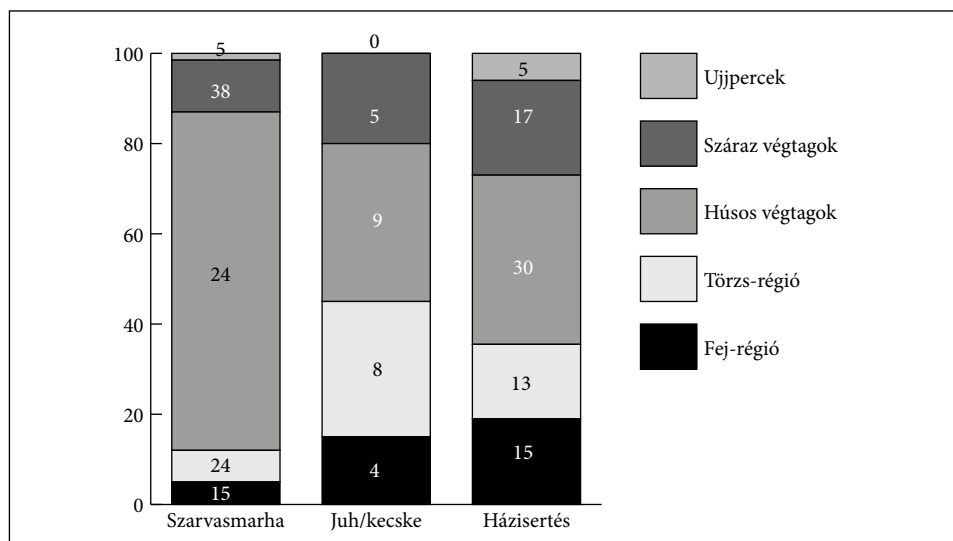
31. kép) és életkor meghatározásra alkalmas töredékei alapján a szarvasmarhák esetében az elsődleges (hús, bőr) és a másodlagos (tej, igaerő) hasznosítás egyaránt fontos lehetett. Ezt egyértelművé teszi a húsos régiók csontjainak, valamint a kifejlett (*adultus*) állatokhoz tartozó maradványoknak a magasabb aránya. A kiskérődzők esetében a kevés maradvány alapján a szarvasmarháéhoz hasonló hasznosítási mód feltételezhető, kiegészítve a másodlagos felhasználási kört a gyapjúfeldolgozással. Sertések esetében a húsos végtagok és a fiatalabb (*neonatus* és *juvenilis*) állatokhoz tartozó maradványok magasabb száma a húshasznúságuk elsődlegességére utal.

Az egyes fajok külső megjelenésére vonatkozóan kevés információ áll rendelkezésre. Egy sertés *astragalus* alapján (TEICHERT 1969, 237–292) egy 57,28 centiméteres alacsony, és egy 76,97 centiméteres közepes marmagasságú állatot lehetett azonosítani. A szarvasmarha-csontok közül egy *metatarsus* volt alkalmas testméret

Table 1; in Table 2 the skeletal elements are listed. No cut marks or working, taphonomic traces or pathologies were observed on these remains. They may have made their way into the graves together with the soil while the grave pits were filled.

The rest of the faunal sample dated to the 2nd-4th centuries (N=679) display the dominance of cattle and swine, followed by the bones of horses, small ruminants, and dogs in decreasing numbers. Although it is difficult to distinguish between sheep and goats on the basis of fragments as their bones differ only minimally, in the Roman period one usually encounters more sheep than goats. Red deer bones were also found in small numbers; the few wild mammal remains reflect the diminishing importance of hunting. Among the birds, mostly domestic hen bones were found, evidencing poultry keeping. The presence of sturgeon and carp indicate fishing.

The frequency of skeletal elements of the main domesticates (KRETZOI 1968, 230–

31. kép: A főbb gazdasági haszonállatok testrégiók szerinti megoszlása a középső–kései császárkori anyagban
Fig. 31. Frequency of body parts of domesticates in the middle-late Roman imperial period

meghatározásra, ami egy 147 cm marmagasságú tehén azonosítását tette lehetővé (3. táblázat). Két szarvasmarha-szarvcsapóról lehetett bővebb információt leszármazni: az egyik erősen barázdált, vastag falú, kissé íves, vaskos, nagyobb szarvasmarhához (véltetően egy bikához) tartozott, a másik szintén erősen barázdált, íves, lapított, kissé mandula alakú keresztmetszetű, egy kisebb szarvasmarhától (valószínűleg egy tehéntől) származik.

Az újkori leletanyag

Mivel az újkori bolygatásból származó leletanyag (N=19) igen csekély számú, részletes kiértékelésre nem alkalmas.

Megmunkált állati nyersanyagok

A csontleletek között 13 megmunkált és öt, a megmunkálási folyamatokhoz kap-

236; Fig. 31) as well as the age of death suggest that cattle were kept both for primary (meat, hide) and secondary (dairy, working power) exploitation. This is evidenced by the presence of the meaty limbs and the dominance of adult animals in the sample. The material points to a similar use of the small ruminant livestock, although their wool also must have been put to use. As for swine, the higher ratio of meaty limbs and the presence of young, neonate and juvenile individuals prove their exploitation primarily for their meat.

Little data is available on the appearance of these animals. One swine *astragalus* suggests a small-size animal, 57.28 cm at the withers, and another comes from a middle-size, 76.9 cm individual (TEICHERT 1969, 237–292). Among the cattle finds one metatarsal was suitable for withers height calculation, this comes from a cow 147 cm at the withers (Table 3). Two cattle horn cores provided additional information: one of these has deep furrows and thick walls, is a bit curved, and must have belonged to a large individual, probably a bull. The other one also has deep furrows and is curved, but has an almond-shaped cross section, and comes from a small individual, probably a cow.

Modern findings

The material recovered from a unit that was disturbed in the modern period is very small (N=19), and therefore it is not suitable for an analysis.

Worked bones

Altogether 13 worked bones and five fragments associated with the bone working process were found. The latter finds are a cattle femur (unfinished object, Fig. 32), cattle metatarsal (bone working debris,

32. kép: Félkész tárgy szarvasmarha combcsontjából, ismeretlen korszak, SE 11.003 (Biller Anna Zsófia)
Fig. 32. Unfinished object made from a cattle femur from the undated SU 11.003 (Anna Zsófia Biller)

33. kép: Szarvasmarha metatarsus megmunkálási hulladék, ismeretlen korszak, SE 10.000 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 33. Bone working debris from a cattle metatarsal, from the undated SU 10.000 (Anna Zsófia Biller)

34. kép: Gímszarvas agancsából készült vaskés nyele, ismeretlen korszak, SE 2000 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 34. Handle of an iron knife, made from red deer antler, from the undated SE 2000 (Anna Zsófia Biller)

35. kép: Nyúl IV. metatarsusából készült amulett, őskor, SE 1067,2 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 35. Amulet made of mt IV of a hare, from the prehistoric feature SU 1067,2 (Anna Zsófia Biller)

36. kép: Nyúl V. metatarsusából készült törött amulett, őskor, SE 1067,2 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 36. Broken amulet, made of mt V of a hare, from the prehistoric feature SU 1067,2 (Anna Zsófia Biller)

csolódó maradvány volt. A megmunkálási folyamatokhoz kapcsolódó darabok szarvasmarha combcsontjából (félkész tárgy; 32. kép) és metatarsusból (megmunkálási hulladék; 33. kép), valamint gímszarvas-agancsból (nyersanyag) kialakítottak voltak. Az eszközök szarvasmarha orsó-

Fig. 33), and red deer antler pieces (raw material). The artifacts were made from cattle radius, scapula, and ribs, horse metacarpal, red deer metacarpal and phalanx, hare metatarsal, as well as unidentified long and flat bones and ribs of large ungulates. Among these there were unfinished ob-

37. kép: Pont-kőr díszes agancseszköz töredéke, késő bronzkor-kora vaskor, SE 1027,6 (Biller Anna Zsófia)
Fig. 37. Fragment of an antler artifact, decorated with dotted circles, from the late Bronze Age, early Iron Age, SE 1027,6 (Anna Zsófia Biller)

csontból, lapockából, bordából, ló *metacarpus*ból, gímszarvas *metacarpus*ból, ujjpercből, nyúl *metatarsus*okból, nagypatás hosszúcsontból, laposcsontból és bordából készültek. Akadt közöttük félkész tárgy, kaparó, késnyél, ismeretlen funkciójú eszköz, simító, ár, díszítés, amulett.

Bár korszakhoz nem köthető, érdemes kiemelni egy gímszarvas agancsából készült vaskés nyelét (SE 2000; 34. kép), amely 4 darab 5 mm átmérőjű vasszeggel átfúrt, gyöngyözésétől megfosztott, 19×14 mm átmérőjű agancsag töredékéből készült annak kettéfűrészelésével, ami közé vaspengét tettek. A vastagabb fele recésre faragott, másik felén apró recék vannak, és kilátszik a vaspengé töredéke (méret: 129×22×15 mm). Római kori típust sugalló tárgy.

Az őskoron belül a pontosabb korszakbesorolás nélküli, megmunkált csontok közül két nyúl lábközépcsontból [IV. (35. kép) és V. (36. kép) *metatarsus*okból] készített amulettet érdemes megemlíteni. Az ép

jects, a scraper, a knife handle, a smoother, an awl, ornaments, an amulet, as well as objects of unknown function.

Although it could not be dated precisely, it is worth to mention a handle of an iron knife, made from red deer antler (SU 2000, Fig. 34). The pearlings were cut off; the antler beam, 19×14 mm in diameter, was sawed into two. The iron blade was placed between the two parts, and fixed with four iron nails, 5 mm in diameter each. The thicker end of the handle is roughly carved, while it is serrated on the other end, and the fragment of the iron blade is visible (size: 129×22×15 mm). It seems to be a Roman type of object.

Among prehistoric worked bones, two amulets made from hare metatarsals (mt IV, Fig 35., and mt V, Fig. 36) must be mentioned. Unfortunately, it was impossible to date them more precisely. On the intact amulet, there is a hole above the distal epiphysis, 3 mm in diameter, whose edge seems to have been worn by a thread. The fragmented metatarsal also must have been an amulet as it is heavily worn and polished, and a small section of the hole is preserved.

A red deer antler fragment was found in a pit house dated to the late bronze Age or early Iron Age. The pearlings were cut off, and the piece is ornamented with a shallow, small line and three dotted circles, 2 mm in diameter each (size: 59×10×6 mm; Fig. 37). There is a hole 4 mm in diameter below the ornamental line. This is probably a Roman period artifact.

The material dated to the 2nd-4th century came from two pits. There was one polished red deer proximal phalanx among these, probably used as a smoother (size: 53×21×27 mm; Fig. 38). Another find from here is a long, thin bone stick with a rect-

38. kép: Csiszolt gímszarvas ujjperc, római kor, SE 7018 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 38. Roman period polished proximal phalanx of a red deer from SU 7018 (Anna Zsófia Biller)

amulett *distalis epiphysis* feletti részén egy 3 mm átmérőjű lyuk látható, amelynek szélet mintha cérna koptatta volna ki. A töredékes *metatarsus* is amulett lehetett, amelyről fényes felülete és a lyuk megmaradt kis íve árulkodik.

Az egyik késő bronzkorra – kora vaskorra keltezett gödörházból előkerült egy lecsiszolt gyöngyözésű, 3 darab 2 mm átmérőjű, esztergált pontkörrel és egy sekély, vékony vonallal díszített, valamint a vonal alatt 4 mm átmérőjű lyukkal átfúrt gímszarvas agancstöredék (méret: 59×10×6 mm; 37. kép). Ez a tárgy inkább római korinak tekinthető.

A 2–4. századra keltezett leletanyag két gödréből egy – vélhetően simító funkciójú – csiszolt gímszarvas ujjperc (méret: 53×21×27 mm; 38. kép), és egy hosszúka, vékony, kis négyzetes keresztmetszetű csontpálcika (méret: 62×3×3 mm; 39. kép) került elő.

A többi megmunkált maradvány részletes elemzése jelen tanulmány keretein belül nem lehetséges.

39. kép: Nagypatás laposcsontból készült félkész tárgy, római kor, SE 7024 (Biller Anna Zsófia)

Fig. 39. Roman period unfinished object made from the flat bone of a large ungulate from SU 7024 (Anna Zsófia Biller)

angular cross section (size: 62×3×3 mm; Fig. 39).

A detailed analysis is not possible for the rest of the worked bone material.

Environment reconstruction

Remains of wild animals, if they were killed close to the site, are suitable for the reconstruction of the past environment. Altogether 24.5% of the wild mammal bones came from prehistoric contexts, 8.1% from Roman period features, and 2% from stratigraphic units dated to the modern period. Unfortunately, 65.3% of all wild mammal bones remained undated, and species variance is highest in this latter sample. In the

Környezetrekonstrukció

A vad fajok maradványai – ha feltételezzük, hogy a lelőhely közeléből kerültek a területre – alkalmasak lehetnek környezetrekonstrukcióra. A vademlősök 24,5%-a az őskori anyagrészből származik, 8,1%-a a római korból, 2%-a az újkorból. 65,3%-uk sajnos ismeretlen korszak besorolását, pedig ezek között a legnagyobb a faji változatosság. Az őskori anyagban őstulok, gímszarvas, vaddisznó, mezei nyúl fordult elő, a római kori anyagban gímszarvas és közönséges hörcsög maradványa, lényegesen kisebb számban (1. táblázat).

A mára kihalt őstulok-csordák leggyakrabban a ritkás erdőkben, legelőkön, bozótosokban fordultak elő, ahol nyáron lágyszárúakat, ősszel makkot, télen száraz leveleket fogyaszthattak (MATOLCSI 1975, 133–134). A gímszarvas az egybefüggő, nagy területeket kedveli: a tisztásokat, bozótosokat, erdőszeleket (DURANTEL 2008, 374). Az őzek könnyen alkalmazkodnak mindenféle élőhelyhez, de leginkább az erdőszelek lakói, ahol a fás-bokros területeket időnként felváltják a tisztások. Könnyen alkalmazkodnak az ember közelségéhez (DURANTEL 2008, 346). A barnamedvék rendkívül változatos élőhelyekhez alkalmazkodtak. A magasabban fekvő, egybefüggő erdőségeket kedvelik (FARAGÓ 2007, 302–303). Mindenevő faj, így az embernek táplálék-konkurens. A róka remekül idomul az ember által megbolygatott környezetbe. A sűrű, erdős, hegyvidéki és lakott területek közelében egyaránt előfordul (DURANTEL 2008, 565). A mezei nyúl füves, erdősávokkal tagolt térségek lakója (FARAGÓ et al. 2010, 116–118). A hód a lassú folyású, dús erdőkkel határolt folyókat, és gazdag növényzetű mocsarakat kedveli (PEARSON–BURTON 1986, 67). A hörcsögök száraz, nyílt területeken, vagy

prehistoric material aurochs, red deer, wild boar, and European hare was identified; in the Roman assemblage, bones of red deer and common hamster were found, in considerably smaller numbers (*Table 1*).

The aurochs, a species already extinct, lived in herds that inhabited forests, pastures, and scrub meadows, and probably consumed herbaceous plants in the summer, acorn in the fall, and dried leaves in the wintertime (MATOLCSI 1975, 133–134). Red deer prefers large, open areas, clearings, shrubs, and forest fringes (DURANTEL 2008, 374). Roe deer adapts to a wide variety of environments, but usually prefers forest fringes, where woodlands and meadows alternate. They easily get used to the presence of humans (DURANTEL 2008, 346). Brown bear also inhabits varied environments. They have a preference for high, continuous woodlands (FARAGÓ 2007, 302–303). They are omnivores, and as such, interspecific competitors of humans in terms of food. Red foxes adapt very easily to human-impacted environments; they are present in dense woodlands as well as hills and around human settlements (DURANTEL 2008, 565). The European hare lives in grasslands with wooded areas (FARAGÓ et al. 2010, 116–118). The beaver prefers slow rivers surrounded by dense forests, and swamps with abundant vegetation (PEARSON–BURTON 1986, 67). The common hamster lives in dry, open grasslands or in ploughlands; in the latter case, they may be regarded as pests (PEARSON–BURTON 1986, 70). The European ground squirrel inhabits open grasslands (Pearson–Burton 1986, 64). Fish bones testify to the proximity of water and fishing. Carps prefer still or slow, warm water with a dense vegetation and a sandy or muddy bottom (TEROFAL 1997, 130). The Northern pike is present in

mezőgazdasági művelés alatt álló területeken élnek, ahol kártevők is lehetnek (Pearson–Burton 1986, 70). A közönséges ürge nyílt vidéken él (PEARSON–BURTON 1986, 64).

Vízközelségre és halászatra utalnak a halmaradványok. A ponty a homokos vagy iszapos medrű, dús növényzetű, meleg álló és lassú folyású vizeket kedveli (TEROFAL 1997, 130). A csuka szinte minden víztípusban megélő halfaj, amely télen is fogható (TEROFAL 1997, 56).

Így a vadak a – többségében őskorra keltezhető – néhány folyami kagylóval és a halmaradványokkal együtt vízközeli, erdős, ligetes, bozotos térségre utalnak mind az őskorban, mind a római korban. Törédekszámuk és fajgazdagságuk őskortól érzékelhető csökkenése a húsfogyasztásban betöltött szerepük hanyatlását tükrözi. A vadászat jelentősége a római korra visszaszorult, illetve átsorolódott az úri mulatságok körébe. (B. A. Zs.)

Budai Balogh Tibor – Biller Anna Zsófia

almost all types of freshwater and can be caught also during wintertime (TEROFAL 1997, 56).

The wild game bones, together with the mostly prehistoric remains of fish and clam, suggest a woody, forested, scrubby area close to water, both in prehistoric times and in the Roman period. The decrease in their number and variety reflects their diminishing importance in human nutrition. By the Roman period, hunting ceased to be a crucial source of nutrition, and gradually became a sport for the elite. (A. Zs. B.)

Tibor Budai Balogh – Anna Zsófia Biller

IRODALOM / REFERENCES:

- BILLER 2017 • Biller A. Zs.: Three new Roman Period camel (*Camelus* Linné 1758) remains from Hungary – Három újabb római kori teve (*Camelus* Linné 1758) lelet Magyarországról. *Archeometriai Műhely* 14/1 (2017) 49–57.
- DARÓCZI-SZABÓ et al. 2014 • Daróczy-Szabó L. et al.: Recent camel finds from Hungary. *Anthropozoologica* 49/2 (2014) 265–280.
- DURANTEL 2008 • DuranTEL, P.: A vadászat enciklopédiája. Pécs 2008.
- FARAGÓ 2007 • Dr. Faragó S.: Vadászati állattan. Budapest 2007, 300–307.
- FARAGÓ et al. 2010 • Dr. Faragó S. et al.: Vadjaink és környezetük. In: Dr. Faragó S. (szerk.), *Magyar Vadász Enciklopédia*. Budapest 2010, 48–145.
- FÉK 1962 • Fehér G. et al.: A Közép–Duna-medence magyar honfoglalás- (sic!) és kora Árpád-kori sírleletei. *Leletkataszter. Régészeti Tanulmányok II.* Budapest 1962.
- GÖMÖRI HAVAS 1892 • Gömöri Havas S.: Visszapillantás az 1889–1892. évek eseményeire. A főváros budai részének régi topographiája. *BudRég* 4 (1892) 3–30.

- GYURICZA 2008 • Gyuricza A.: Budapest, III., Bogdáni út–HÉV-vonal–Sorompó utca–Folyamőr utca mindkét oldala (a megszűnő BUSZESZ területén kívül a Szentendrei útig húzódó lakótelep területe is) által határolt terület kerületi szabályozási tervéhez szükséges örökségvédelmi hatástanulmány régészeti fejezete. Kézirat. Budapest 2008.
- KABA 1976 • Kaba M.: A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1971–1975 között. *BudRég* 24/1 (1976) 393–444.
- KABA 1984 • Kaba M.: A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1976–1982 között. *BudRég* 25 (1984) 455–502.
- KÉRDŐ–SCHWEITZER 2010 • Kérdő K. H.–Schweitzer F. (szerk.): Aquincum. Ókori táj–ókori város. Elmélet–módszer–gyakorlat 66. Budapest 2010
- KŐSZEGI 2000 • Kőszegi F.: Őskor. In: Kiss Cs. (szerk.), Óbuda évszázadai. Budapest 2000, 57–82.
- KRETZOI 1968 • Kretzoi, M.: La répartition anatomique du matériel ostéologique selon les espèces et les amas de déchets. In: Gábori–Csánk, V. (par), La station du paléolithique moyen d'Érd, Hongrie. Budapest 1968, 230–236.
- KUZSINSZKY 1897a • Kuzsinszky B.: Az Aquincumi Muzeum és kőemlékei (az építészeti részek kihagyásával). *BudRég* 5 (1897) 95–164.
- KUZSINSZKY 1897b • Kuzsinszky B.: Az aquincumi castra kérdése. *ArchÉrt* 31 (1897) 395–405.
- LÁSZLÓ 1942 • László Gy.: Budapest a népvándorlás korában. In: Szendy K. (szerk.), Budapest története I. Budapest az ókorban 2. Budapest 1942, 781–818.
- LENCSÉS 2003 • A baromfiak csontvázának néhány sajátossága. (Szakirodalmi áttekintés). *A baromfi* 6/1 (2003) 68–71.
- MADARASSY 2003 • Madarassy O.: Die canabae legionis. In: Zsidi, P. (Red.), Forschungen in Aquincum 1969–2002. Aquincum nostrum II.2. Budapest 2003, 101–111.
- MATOLCSI 1970 • Matolcsi, J.: Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von ungarischen Knochenmaterial. *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie* 87/2 (1970) 89–137.
- MATOLCSI 1975 • Matolcsi J.: A háziállatok eredete. Budapest 1975.
- NAGY G. 1904 • Nagy G.: Budapest és vidéke az őskorban. *BudRég* 8 (1904) 85–157.
- NAGY L. 1937 • Nagy L.: Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923–35. években. *BudRég* 12 (1937) 261–275.
- NAGY L. 1942 • Nagy L.: Topografia. In: Szendy K. (szerk.), Budapest története I. Budapest az ókorban 2. Budapest 1942, 353–385.
- NAGY T. 1973 • Nagy T.: Budapest története az őskortól a honfoglalásig. In: Gerevich L. (szerk.), Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Budapest 1973.
- NAGY M. 1998 • Nagy, M.: Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 2. Budapest 1998.
- NÉMETH 2003 • Die Militäranlagen von Óbuda. In: Zsidi, P. (Red.), Forschungen in Aquincum 1969–2002. Aquincum nostrum II.2. Budapest 2003, 85–91.
- NOBIS 1954 • Nobis, G.: Zur Kenntnis der ur- und frühgeschichtlichen Rinder Nord- und Mitteldeutschlands. *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie* 63 (1954) 155–194.

- PARRAGI 1991 • Parragi Gy.: A Folyamőr utcai római villa. *BudRég* 28 (1991) 199–215.
- PEARSON–BURTON 1986 • Pearson, P.–Burton, J. A.: Emlőszállatok. Budapest 1986
- PÓCZY 1964 • Póczy K.: Aquincum a IV. században. *BudRég* 21 (1964) 55–77.
- PÓCZY 1983 • Póczy K.: Az aquincumi canabae utcahálózata és fontosabb épületei a II. és a III. században. *ArchÉrt* 110 (1983) 252–273.
- PÓCZY 1986 • Póczy, K.: Die Militärstadt von Aquincum im 2. und 3. Jahrhundert. In: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. 13. Internationaler Limeskongreß, Aalen 1983. Vorträge. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden–Württemberg 20. Stuttgart 1986, 406–408.
- PÓCZY 2004 • Póczy K.: Aquincum. Budapest római kori történelmi városmagja. Budapest 2004.
- RÓMER 1868 • Römer F.: A legújabb ó-budai ásások. *ArchÉrt* 1 (1868) 41–44, 65–68, 91–94.
- SZILÁGYI 1951 • Szilágyi J.: Előzetes jelentés az Aquincumi Múzeum ásatairól és új szerzeményeiről az 1949–50. években. *ArchÉrt* 78 (1951) 121–135.
- SZIRMAI 1982 • Szirmai K.: Budapest, III. Folyamőr u. 14–16. *RégFüz* I.35 (1982) 32–33: 69/7.
- SZIRMAI 1990 • Szirmai, K.: Zur Chronologie der Auxiliarkastelle und des Legionslagers des 2–3. Jh. in Aquincum. In: Kandler, M.–Vetters H. (Hrsg.), Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum. Der römische Limes in Österreich 36. Wien 1990, 683–687.
- SZIRMAI 1991 • Szirmai K.: Neue Wandgemälde auf dem Gebiet der Lagerstadt von Aquincum. *Kölner Jahrbuch* 24 (1991) 203–206.
- SZIRMAI 1998 • Szirmai K.: Új mozaikpadlók az aquincumi katonaváros északi részén. *BudRég* 32 (1998) 157–164.
- SZIRMAI 2000 • Szirmai, K.: Bemutatott és bemutatásra kerülő falfestmények az aquincumi táborból és canabaeból. (Ausgestellte und auszustellende Wandgemälde aus dem Aquincumer Legionslager und den canabae.) In: Borhy, L. (Hrsg.), A római kori falfestészet Pannóniában. (Die römische Wandmalerei in Pannonien). *Acta Archaeologica Brigetionensia*. Ser. I. Vol. I. Budapest–Komárom 2000, 124–131.
- SZIRMAI 2006 • Szirmai, K.: Díszes lakóépület területe. Budapest, III. Búvár utca–Folyamőr utca közötti terület. In: Zsidi P. (szerk.), Budapest római emlékei. Séták a római kori Budapesten. Aquincumi zsebkönyvek 4. Budapest 2006, 45–46.
- SZIRMAI 2008 • Szirmai, K.: A Peristyle House in the Northern Part of the Canabae in Aquincum. In: Scherrer, P. (Hrsg.), *Domus*. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen. Akten des 3. Internationalen Symposiums über römische Städte in Noricum und Pannonien. Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes 44. Wien 2008, 323–331.
- SZIRMAI–PARRAGI 2004 • Szirmai, K.–Parragi, Gy.: Town Palace in the Folyamőr–Búvár Street (Aquincum, Military Town). In: Borhy, L. (ed), *Plafonds et voûtes à l'époque antique*. Actes des VIIIe Colloque international de l'Association Internationale pour la Peinture Murale Antique (AIPMA) 15–19 mai 2001. Budapest–Veszprém. Budapest 2004, 292–294.

- TEICHERT 1969 • Teichert, M.: Osteologische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen. *Kühn Archiv* 83/3 (1969) 237–292.
- TEROFAL 1997 • Terofal, F.: *Édesvízi halak*. Budapest 1997.
- WELLNER 1977 • Wellner I.: Einige Siedlungsprobleme in den canabae legionis in Aquincum In: *Studien zu den Militärgrenzen Roms II. Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior*. Köln–Bonn 1977, 411–415.
- ZSIDI 1996–1997 • Zsidi P.: Temetőelemzési módszerek az aquincumi katonaváros északi temetőjében. *ArchÉrt* 123–124 (1996–1997) 17–48.

Két megelőző feltárás az aquincumi katonaváros délnyugati részében

(Budapest III. ker., Szőlő utca 24., Beszterce utca 21., Hrsz.: 17480, 17482/5)

2017 őszén, társasházak építését megelőzően, két teljes területű feltárást végeztünk az aquincumi katonaváros délnyugati zónájában, a Beszterce utca 21. és Szőlő utca 24. szám alatt (1. kép).

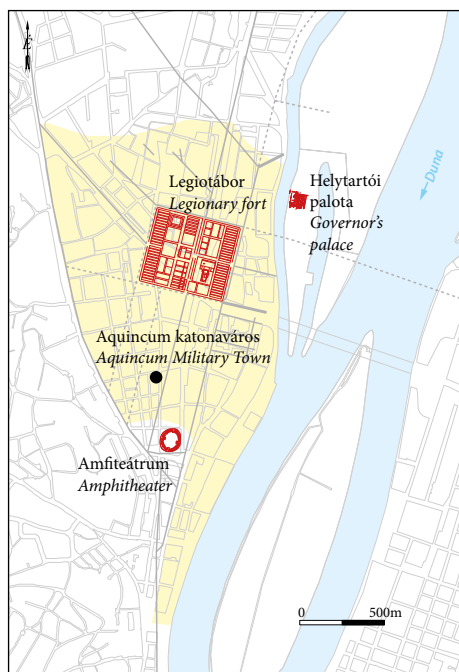
A telkek hátsó részükkel szomszédosak voltak egymással, a két feltárandó terület közti távolság így mindössze 15 méter volt. A munkálatok nagyrészt párhuzamosan, egyidőben zajlottak, tehát gyakorlatilag ugyanazon lelőhely két munkaterületéről beszélhetünk.

A két kelet-nyugati tájolású telek alkotta sáv az aquincumi *legiotábort* körülölelő katonaváros (*canabae*) déli zónájában fekszik (MADARASSY-SZIRMAI 2014, 86 Fig. 30 – a térképen hibás módon nem tüntették fel a Beszterce utcát). Lelelőhelyünk mellett, kissé keletebbre húzódhatott a katonaváros észak-déli főútja, amely a legiotábor déli kapujától indult (MADARASSY 2000, 49–50; MADARASSY-SZIRMAI 2014, 87, 86 Fig. 30:4). A Szőlő utcai telekrészen valamikor a 19. század végén vagy a 20. század első felében „egy korai római ház romjai fellett római és népvándorlaskori csontváz-sírokat szabadítottak ki” (NAGY 1942, 470 – sajnos további információt nem ad meg a szerző), délre a szomszédos 22. szám alatt pedig többperiódusú, 2–3. századra keltez-

Two Excavations Preceding Construction Works in the Southwestern Part of Aquincum Military Town

(Budapest, District 3, 24 Szőlő Street and 21 Beszterce Street, lot nos. 17480, 17482/5)

In the fall of 2017, preceding the construction of apartment buildings, the whole surface of the construction area was excavated by archaeological methods. The two lots are in the southwestern zone of Aquincum's Ro-

1. kép: A feltárások helye az aquincumi katonavároson belül

Fig. 1. Excavations within the Aquincum military town

hető reprezentatív épületet és késő római sírokat tárt fel Madarassy Orsolya 2001-ben (MADARASSY 2002; MADARASSY-SZIRMAI 2014, 86 Fig. 30:5).

A Beszterce utcai telken szeptember 27. és november 17., míg a Szőlő utcai részen

man military town, at 21 Beszterce Street and 24 Szőlő Street (Fig. 1), respectively.

These were neighboring lots; their back-sides were only 15 m away from each other. The two areas were explored simultaneously, and so it is more precise to identify them as two excavation areas of one archaeological site.

The stripe of the two lots, oriented from east to west, is situated in the southern zone of the military town (*canabae*) that surrounded the Aquincum legion's camp (MADARASSY-SZIRMAI 2014, 86 Fig. 30 – Beszterce Street is not indicated in this map by mistake). The north-south main road of the military town that led to the southern gate of the legion's camp must have run close to this site (MADARASSY 2000, 49–50; MADARASSY-SZIRMAI 2014, 87, 86 Fig. 30:4).

In the late 19th or early 20th century, Roman and Migration period inhumations were discovered in the Szőlő Street lot, on top of the ruins of a Roman building (NAGY 1942, 470 – unfortunately, no further details are specified). South of this lot, at 22 Szőlő Street, a building that probably served representational purposes, dated to the 2nd-3rd century, as well as Roman graves were excavated by archaeologist Orsolya Madarassy in 2001 (MADARASSY 2002; MADARASSY-SZIRMAI 2014, 86 Fig. 30:5).

The Beszterce Street lot was explored between September 27 and November 17, while excavation was undertaken at Szőlő Street between October 4 and November 10. The former involved the exploration of 230 m², the latter of 170 m² (Fig. 2).

In the Beszterce Street lot, the foundation of the planned building would go as deep as 101.15 meter above Baltic Sea level (3.55 m deep if measured from the present floor

2. kép: A két feltárás összesítő alaprajza (Fábián István – Fábián Boglárka – Kovács Tibor)

Fig. 2. Comprehensive map of the two excavations (István Fábián – Boglárka Fábián – Tibor Kovács)

október 4. és november 10. között dolgoztunk. Előbbin 230, utóbbin 170 négyzetméternyi területet tártunk fel (2. kép).

A Beszterce utcai telken a tervezett épület alapozási síkja 101,15 mBf-en húzódott (a jelenlegi járószinttől számított 3,55 méter mélységben), ezért elméletileg ezt a szintet kellett figyelembe vennünk, mint a feltárható mélység határát. A terület keleti felében a sárga altalaj magasabban jelentkezett, így ebben a zónában teljes mértékben feltárhattuk mind a horizontális rétegeket, mind az altalajban jelentkező beásásokat. Az egykori terepszint nyugat felé történő esése miatt a régészeti rétegek a telek nyugati felében az említett sík alá húzódtak, ezért ezen a részen – így is kissé már túlhaladva a 101,15 mBf szintet – kb. 100,95–101,00 mBf magasságon kénytelenek voltunk megállni (ahol ezen a szinten még jól körvonalazódó betöltést észleltünk, természetesen kibontottuk). Itt tehát a kb. 20–30 cm vastagságú réteget, illetve az ez alatt húzódó, de felületben még nem észlelhető objektumokat (amelyek feltehetően beásások betöltései) feltáratlanul hagytuk. Ezen a részen Budapest Főváros Kormányhivatalának Építésügyi- és Örökségvédelmi Osztályával történő egyeztetés után, geotextil és kavics védőréteg kialakítását írták elő a beruházónak.

A terület mindkét telekre érvényes régtegtani viszonyairól elmondható, hogy egy kb. 2–2,20 méter vastag modern kori, épülettörmelékes-meszes feltöltés alatt 20–30 cm vastag, homogén agyagréteg húzódott. Ezt feltehetően valamilyen tereprendezés során, vagy a környéken működött téglagyárakkal összefüggésben teríthették szét a területen, valamikor a 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején. A római kori rétegek ez alatt jelentkeztek. Amint azt fentebb említettük, a sárga altalaj jelentke-

level), and so this was the target depth to which the excavation could extend. In the eastern part of the area, however, the yellow subsoil was situated in fact higher than the target depth, and therefore, it was possible to explore all horizontal layers and pits dug into the subsoil here. In historic times, the floor level slanted to the west, and so in the western part of the area the archaeological layers were situated deeper than the target depth; here the exploration had to stop in a depth of 100.95–101.00 m above Baltic Sea level, a little bit deeper than 101.15 m. However, pits that were discovered at this depth were fully explored. A layer of ca. 20–30 cm, and the undetected archaeological features in it (probably filled-in pits), were left untouched. After consulting the Department of Construction and Heritage Protection of the Budapest Government Office, the investor was obliged to build a protective layer of geotextile and gravel.

From a stratigraphic point of view, in both areas there was a 20–30 cm thick, homogenous clay layer under a 2–2.20 m thick layer of modern fill mixed with building rubble and chalk. The clay layer may have been created during a landscaping project, perhaps associated with the work in the brick factories nearby, in the last third of the 19th or in the early 20th century. The Roman period layers were beneath this modern layer. As mentioned above, the historic floor level followed the yellow subsoil and slanted to the west. As a result, under the horizontal layer SU [stratigraphic unit] 02, there was a 1.10–1.30 m thick Roman cultural layer in the Beszterce Street area, while the same layer was only 60–100 cm thick in the Szőlő Street lot.

There was a cultural layer rich in archaeological features (SU 03) underneath SU 02, which was 30–40 cm thick in the

3. kép: Egymást bolygató szemetesgödrök a Beszterce utca 21. számú telken (Vámos Péter)
Fig. 3. Cross-cutting garbage pits at 21 Beszterce Street (Péter Vámos)

4. kép: Masszív, habarcsos kötésű alapfal részlete a Beszterce utca 21. számú telken (Vámos Péter)
Fig. 4. Detail of a massive supporting wall laid in mortar at 21 Beszterce Street (Péter Vámos)A

zési szintjének tanúsága szerint az egykori terepszint keletről nyugati irányba enyhé lejtést mutatott. Ennek következtében míg a horizontálisan szétterülő SE 02-es réteg alatt a Beszterce utcai részen kb. 1,10–1,30 méter vastag római kori kultúrréteget találtunk, addig a Szőlő utcai telken ez már csak kb. 60–100 centiméteres volt.

A Beszterce utcai szakaszon SE 02 alatt a telek keleti felében 30–40, nyugati irányba pedig 50–60 centiméterre vastagodó, leletekben igen gazdag réteg (SE 03), amelyből tekintélyes mennyiségű kerámiatöredék és állatsont került elő. Főleg kerámiatöredékek és állatsontok kerültek elő belőle tetemes mennyiségben. Első ránézésre egy humuszosodásnak indult, sötétbarna-szürkésbarna rétegnek tűnt, a belőle kikerülő nagy mennyiségű lelet viszont inkább azt sugallja, hogy viszonylag hosszú időn keresztül, talán többször bolygatott, áthálmo-

eastern half of the Beszterce Street lot, and 50–60 cm thick on its western side. It yielded pottery fragments and animal bones in large quantities. At first it appeared as a dark brownish gray layer that started to turn into humus; however, the finds recovered from it suggest that this must be a frequently disturbed and restructured, and thus homogenized layer of garbage, which probably consists of the disturbed upper segment of the filled-in pits. These pits were identified as the earliest phenomena evidencing human use of the area. These were dug into the yellow subsoil, often cut each other, were diverse in size, shape and depth, and mostly served as garbage pits (Fig. 3). Remains of a building were only discovered in the eastern part of the lot, close to Szőlő Street: approximately in the middle of the excavation area there was a massive, mortared, 50 cm thick foundation wall, oriented from northeast to southwest (SU 35,

5. kép: Habarcsos kötésű alapfalban kialakított csatorna-kivezetés a Beszterce utca 21. számú telken (Vámos Péter)

Fig. 5. Drainage outlet in a supporting wall laid in mortar at 21 Beszterce Street (Péter Vámos)

zott, homogenizálódott szemetes rétegről van szó, amely valószínűleg a területen húzódó beásások felső részének későbbi bolygatásából tevődött össze. Ezeket a beásásokat tekinthetjük a terület legkorábbi használatára utaló jelenségeinek. A sárga altalajban jelentkező, sokszor egymást bolygató, kisebb-nagyobb, szabálytalan alakú és változó mélységű objektumok főleg szemétdörmök lehetnek (3. kép). Épületmaradványok csak a telek keleti, a Szőlő utcai részhez közelebb eső felében jelentkeztek: a feltárandó területnek kb. a középső részén egy enyhén északkelet-délnyugati irányú, masszív, 50 cm széles, habarcsos alapfal húzódott (SE 35, 4. kép). Nyomvonal 7 méter hosszan maradt meg (északi részén teljesen megsemmisült, de feltehetően egykoron a jelenlegi telek teljes szélességét átszelte), déli szakaszának keleti oldalából délkeleti irányban pedig egy újabb falrészlet indult (SE 31). Ez a falszakasz befutott a déli metszettel alá, így nem tudtuk teljes hosszában követni; helyenként már a római korban kiszedték és csak a visszatöltéséből

Fig. 4). Its trace was observed in a length of 7 m (its northern part was completely destroyed, but in all probability, it continued beyond the border of the present-day lot). Another, southeast-oriented wall segment adjoined the former wall's southern end on the eastern side (SU 31). This wall segment continued beyond the excavation's southern section wall and so it proved impossible to explore it in its full length. Parts of it were removed in the Roman period, and at places only the rubble and the fill left after the wall was dismantled allowed us to follow its line. A northwest-southeast oriented sewage pipe was attached to the west side of the western wall segment, SU 35 (Fig. 5). No floor was discovered that could be associated with the walls. SU 35 probably served as a bordering wall; east of it, there were rubble surfaces, and one dry-walled corner (SU 06/22/32, Fig. 6). This lot was less built-up than the other one; only two construction phases were reconstructed. The earlier one is represented by the dry-walled corner SU 06/22/32; its ori-

maradt törmelékes sáv adta nyomvonalat lehetett rögzíteni. A nyugati, SE 35-ös zárófalhoz nyugati oldalról egy enyhén észak-nyugat-délkeleti irányú csatorna-kivezetés csatlakozott (5. kép). A falakhoz tartozó járó- vagy padlószint nem került elő. Az SE 35-ös fal a terület jellegének is egyfajta határvonala volt. Az ettől keletre eső részen több omladékos felület és egy további szárazon rakott falsarok (SE 06/22/32) jelentkezett (6. kép). A terület beépítettsége a szomszédos telekkel összevetve jóval szerényebb, mindössze két építési periódust lehetett megfigyelni. Ezek közül a korábbi, SE 06/22/32 falsarok tájolását és kialakítását is figyelembe véve a Szőlő utcában feltárt falszakaszokkal mutat egyezést, SE 35 erős, habarcsos szerkezete viszont elkülönül a többitől.

Itt az említett SE 03-as réteg is vékonyabban húzódott. Ezzel szemben a faltól nyugatra szinte csak az egyre vastagodó SE 03-as réteg terült el, néhány kisebb omladékos felülettel és az alább bemutatandó sírok nagyobb hányadával. Ez a szakasz feltehetően a római korban is beépítetlen lehetett, talán épület/épületek mögötti hátsó udvarként használhatták. Az előkerült leletanyag részletes kielemezése még nem történt meg, így nem rendelkezünk pontos statisztikai adatokkal a datálható lelettípusokról sem. Ugyanakkor a kerámialeletek leltározás előtti átválogatása és csoportosítása, valamint az érmek meghatározása (ez utóbbiakat Kiss Zoltánnak, az ELTE elsőéves mesterszakos régészhallgatójának köszönöm!) alapján egy hozzávetőleges, később finomítható időrendet felvázolhatunk a területről. A kerámiatöredékeken belül, a jobban datálható terra sigillaták átnézése alapján, úgy tűnik, hogy túlnyomórészt a 2. század második felére, illetve a 3. század első felére tehető rheinzaberni és western-

entation and structure resembles the wall segments excavated in the Szőlő Street lot. The massive, mortared structure of SU 35, however, is very different. Here, east of the wall, the layer SU 03 was thinner; west of the wall, however, SU 03 became thicker, and dominated the area; only a few heaps of rubble and graves were found in addition to it. This place must have been built-up in the Roman period and may have functioned as a backyard of a building. The detailed analysis of the unearthened finds is still to be done, and no statistical data are available on the find types. However, a preliminary classification of pottery fragments for inventory, as well as the identification of the discovered coins (for which I am grateful to Zoltán Kiss, an MA student in the Institute of Archaeology at ELTE University) made it possible to establish a rough chronology of the site. Among the pottery finds, the terra sigillata fragments could be dated more precisely; these date to the second half of the 2nd and the first half of the 3rd century, and probably came from Rheinzabern and Westerndorf. This was the case both with the terra sigillata fragments yielded by the archaeologically rich layer SU 03, and those found in the garbage pits. This supports the idea that layer SU 03 mainly consists of the disturbed fill of the garbage pits, and also suggests that the area started to be intensively used in the late 2nd century, probably in its last decades. The identified coins also point to this period. Of the altogether 54 pieces, only two—or, if the pieces with uncertain dating are also counted, five—date to the first half of the 2nd century: one denarius of Traian and one of Antoninus Pius. In a chronological order, a coin from AD 179, issued by Commodus, is followed by 14 pieces dated to AD 197, issued by the Severus dynasty. There is one coin the dat-

6. kép: Szárazon rakott alapfal részlete az alatta húzódó korábbi beásások jelentkezési foltjaival a Beszterce utca 21. számú telken (Vámos Péter)
Fig. 6. Detail of a dry supporting wall, with soil discolorations caused by former pits, 21 Beszterce Street (Péter Vámos)

dorfi töredékek dominálnak közöttük. Ez mind a legnagyobb leletmennyiséget szolgáló SE 03-as réteg, mind az ugyancsak leletgazdag szemetesgödrök sigillatáiról elmondható. Ez egyrészt azt a fenti felvetést támasztja alá, hogy az SE 03-as réteg leletei jórészt a szemetesgödrök bolygatott betöltéséből származnak, másrészt azt sugallja, hogy a terület intenzívebb használata csak a 2. század második felében (ennek is inkább utolsó évtizedeiben) kezdődhetett meg. Ezt a meghatározható érmek is alátámasztják. Az 54 darabból mindössze kettő darab (ha a bizonytalanabb darabokat is ideszámoljuk, akkor is csak öt példányról van szó), Traianus és Antoninus Pius egy-egy *denarja*, amely a 2. század első felére tehető. Commodus egy 179-es veretét követően a Severus dinasztia 197-től kezdődő 14 példánya után, egy bizonytalan, de a katonacászárok időszakára tehető veretet leszámítva, ismételten egy hiátus következik, majd a Constantinus dinasztia kilenc verete után egy-egy Valens és Valentinianus érem zárja a sort. A további meghatározhatatlan

ing of which is uncertain but was probably issued by one of the soldier emperors. Then there is a hiatus in the chronology, followed by nine coins dated to the period of the Constantine dynasty, and then one issued by Valens and one by Valentinian. The unidentified coins, based on their sizes, probably date from the first half of the 3rd and the 4th century.

In addition to the coins, the late Roman use of the area is evidenced by burials that were made here after the buildings were abandoned. Altogether 15 inhumations were unearthed; most of them (eleven graves) clustered in the western side of the lot, west of the above mentioned western bordering wall (SU 35, Fig. 7). Neither burial pits nor contours of grave fills could be observed; all graves were dug into the homogenous layer of SU 03 that covered the whole area, and so it was impossible to establish the borders of individual graves. Not all the 15 burials were intact; only nine skeletons were found in anatomical order. Two of these were child burials,

érmek túlnyomó többsége méreteik alapján úgyszintén a 3. század első felét, illetve a 4. század időszakát sugallják.

Az érmeken kívül a terület késő római használatát jelzik azok a temetkezések is, amelyeket az épületek felhagyása után létesítettek. Összesen 15 csontvázas temetkezést tártunk fel, amelyek nagyrészt (11 sír) a telek nyugati felében, az említett nyugati zárófaltól (SE 35) nyugatra kerültek elő (7. kép). Sírfoltot jelző beásást egyik esetben sem lehetett megfigyelni, mert valamennyi temetkezést a terület egészét fedő homogén rétegbe (SE 03) ásták be, így az egykori sírgödrök tényleges szélét sem tudtuk lehatárolni. A 15 sír nem mindegyike volt ép, teljes anatómiai rendben csak 9 csontvázat találtunk. Ebből 2 biztosan kisgyermek csontváza, emellett pedig 7 felnőtt sírt számolhattunk össze. A többi sír meghatározása bizonytalan, mert csak a váz egyes – koponya vagy lábszárcsontok – részei maradtak meg. A sírok mindegyike nyugat-keleti tájolású, ettől kissé eltérő, északnyugati-délkeleti tájolást csak egy esetben lehetett megfigyelni. Többségük melléklet nélküli temetkezés, csak két esetben, női sírokból került elő szerényebb ékszermelléklet: az egyikből (SE 80) két nyitott végű, hajlított bronzpántból kialakított gyűrű, valamint egy ezüst karika fülbevaló a fej mellől, a másikkól (SE 54) kúposvégű csont hajtű és egy ugyancsak nyitott végű, hajlított bronzpántból készült gyűrű látott napvilágot (8. kép). A sírok relatív kronológiai helyzetén kívül a gyűrűk típusa (FACSÁDY 2009, 33, 40, Kat. 68–70) is azt erősíti meg, hogy a temetkezések valamikor a 3–4. század időszakában történhettek.

Habár a katonaváros temetői hagyományosan a városból kivezető utak mentén húzódtak a település (*canabae*) nyugati és északi peremén (TOPÁL 2003, 161–165),

7. kép: Nyugat-keleti tájolású csontvázas sír a Beszterce utca 21. számú telken (Vámos Péter)

Fig. 7. West-east oriented burial at 21 Beszterce Street (Péter Vámos)

the remaining seven were graves of adults. The identification of the rest of the graves remains uncertain, as only small pieces of the skeleton, the skull, or the leg bones, were preserved. All graves were oriented from east to west, only one had a slightly different, northwest-southeast orientation. Most of the burials yielded no grave goods; some modest pieces of jewelry were found in two female graves: SU 80 yielded two penannular finger rings made from bronze bands and a silver earring found beside the head; while from SU 54 a bone hairpin with a conical head and another penannular ring made from a bronze band (Fig. 8) was brought to light. In addition to the relative chronological position of the graves, the type of these rings also points to the 3rd–4th century (FACSÁDY 2009, 33, 40, Kat. 68–70).

8. kép: Csontvázás sírok mellékletei a Beszterce utca 21. számú telekről: csont hajtű, bronzpántból hajlított gyűrűk és ezüst fülbevaló (Vámos Péter)

Fig. 8. Grave goods from burials at 21 Beszterce Street: bone hairpin, rings made from bronze wires, silver earrings (Péter Vámos)

a felhagyott városrészekbe történő késő római betemetkezések (KABA 1959, 6. kép; PÓCZY 1955, 66–74; TOPÁL 2003, 163) a 3. század második felétől kezdődően egyre gyakoribbá váltak az itt élő lakosság körében. A terület kutatástörténetével kapcsolatban a fentebb már említett Nagy Lajos-féle megjegyzés szerint korábban a keleti irányban, azaz az általunk feltárt Szőlő utca 24. számú telken, illetve a területtel délkeleti irányban sarokszomszédos Szőlő utca 22. számú telken (MADARASSY 2002) is kerültek elő késő római sírok. A

The cemeteries of the military town were usually located along the roads that led away from the town, in the western and northern fringes of the settlement (*canabae*) (TOPÁL 2003, 161–165). From the second half of the 3rd century onwards it became more and more customary for the late Roman population to bury the dead in abandoned parts of the town (KABA 1959, Fig. 6; PÓCZY 1955, 66–74; TOPÁL 2003, 163). According to Lajos Nagy, mentioned above in connection with research history, late Roman burials were found

9. kép: A legkorábbi periódushoz tartozó gerendavázis építmény jelentkezési foltja a Szőlő utca 24. számú telken (Vámos Péter)

Fig. 9. Soil discoloration associated with a timber-frame building from the earliest period of the site at 24 Szőlő Street (Péter Vámos)

sok esetben csupán kisebb felületű (200–300 négyzetméteres) telkeken megjelenő néhány sírról általában nehéz eldönteni, hogy az említett késő római temetkezéseken belül csak szórványos, véletlenszerű hely kiválasztásról van szó vagy pedig egy adott közösség, feltehetően viszonylag rövidebb időszakon belül, de szisztematikusan temetkezésre használt területéről. A katonaváros ezen zónájában ilyen lehetett az innen 700 méterre északnyugati irányban húzódó Vályog utca 6–8. környéke, ahol 78 késő római sír került napvilágra (TOPÁL 1996; MADARASSY 2002, 35), vagy a már közelebbre lévő, 110 méterre ugyancsak északnyugati irányban húzódó Zápor utca 23–25., 24–26. számú telkeken feltárt 20 temetkezés (KIRCHHOF 2003, 188–189; KIRCHHOF 2006a, 217–218; KIRCH-

in the lots 24 Szőlő Street—also explored in the present excavation—and 22 Szőlő Street (the corner neighbor lot) as well (MADARASSY 2002). It is difficult to say if these few graves scattered in such small areas (200–300 m²) were a random cluster of late Roman graves, or a systematically used area where one community buried their dead in a short period of time. An example for the latter is the site of 6–8 Vályog Street, in a 700 m distance from the present site to the northwest, in the same zone of the military town; here, 78 late Roman graves were brought to light (TOPÁL 1996; MADARASSY 2002, 35); another example is 23–25 and 24–26 Zápor Street, also northwest of the present excavation area, in a distance of 110 m, where 20 burials were discovered (KIRCHHOF 2003, 188–189;

HOF 2006b, 218–219). Hasonló jelenséget lehetett megfigyelni a 250–300 méterrel északabbra lévő Szőlő utca 60. környékén is (PARRAGI 1984 – az itt 1927-ben, 1949-ben, 1964-ben és 1970-ben előkerült, kb. 30–40 sírból a késő római korra datálhatók pontos száma nem egyértelmű, mivel népvándorlás kori temetkezések is vannak közöttük). Az általunk feltárt sírcsoport esetében is azt feltételezhetjük, hogy az egységes rítus, tájolás és kialakítás miatt egy kisebb közösség viszonylag rövidebb időszakon belüli temetkezéseiről lehet szó.

Amint fentebb már említettük, a terület beépítettsége a Beszterce utca 21. számú telek középső részén húzódó, észak-déli SE 35-ös számú faltól keletre kezdődött. Teljes intenzitásában a Szőlő utcai részen bontakozott ki. A Beszterce utcában regisztrált SE 03-as, sötétbarna réteg itt már csak elvékonyodva, a nyugati sávban jelentkezett. Alatta, illetve keleti irányban helyette, egy vastagabb barna, apróra szétmállott, márgás mészkődarabokkal erősen kevert réteg húzódott (SE 04), amely, mint később nyilvánvalóvá vált, az egykori alapfalak köveinek szétmállott-szétfagyott maradványaiból tevődik össze. A két réteg közül itt tehát már SE 04 dominált, bizonyos esetekben 20–30 cm vastag is lehetett. A később felbukkanó falalapozás-maradványokat ez a réteg „borította” be. Előbbiek nagy mennyiségben kerültek elő, többszörösen vágták, bolygatták egymást, különböző építési-átépítési periódusokat mutatva. Ugyanakkor meglepő módon késő római sírok nem jelentkeztek. Nagy Lajos többször hivatkozott megjegyzése (NAGY 1942, 470) alapján tudjuk, hogy ezen a telken is kerültek elő római kori és népvándorlás kori temetkezések vagy akkor, amikor az itt állt lakóházat építették, vagy egy még korábbi időpontban. Nem kizárt, hogy ak-

KIRCHHOF 2006a, 217–218; KIRCHHOF 2006b, 218–219). Similar phenomena were observed at 60 Szőlő Street, 250–300 m to the north (PARRAGI 1984; ca. 30–40 late Roman graves were excavated here in 1927, 1949, 1964, and 1970; their exact number is uncertain as there were burials among them dated to the Migration period as well). It is likely that in the present case, the homogeneity of the rite, the orientation, and the structure of the graves suggest that they were associated with one small community, who buried their dead here during a short period.

As mentioned above, the area was built-up east of the north-south oriented wall segment SU 35, situated in the middle of the 21 Beszterce Street lot. The most intensive remains of building activity were observed in the Szőlő Street lot. Layer SU 03, registered in the Beszterce Street lot, only appeared in the western half of this lot and was much thinner. Under it, and as a continuation of it in the eastern half of the area, a thick, brown layer mixed with marl and limestone fragments, was brought to light (SU 04); it was obvious that this layer consisted of the destroyed remains of foundation walls. Here, SU 04 dominated; at places it was as thick as 20–30 cm. This layer covered the remains of the foundation walls. The latter were discovered in abundance, they frequently cut each other, most of them were disturbed, reflecting a series of construction and transformation phases. At the same time, late Roman graves were absent, which was a bit of a surprise. As Lajos Nagy revealed (NAGY 1942, 470), it is certain that Roman and Migration period graves were unearthed in this lot as well, either when the apartment building was erected here, or even earlier. It cannot be excluded that all the graves were found

10. kép: Zoomorf
mortarium töredéke
a Szőlő utca 24.
számú telekről
(Komjáthy Péter)
Fig. 10. Fragment
of a zoomorphic
mortarium from
24 Szőlő Street
(Péter Komjáthy)

kor az összes sírt megtalálták. Ezeknek a feltételezett újkori – modern kori bolygatásoknak a nyomát nem érzékeltük. Ez talán azzal magyarázható, hogy a sírok aljának horizontjáig történtek az egykori építkezés vagy az azt megelőző időszak tereprendezéseinek bolygatásai.

A Szőlő utcai rész területéről általánosan az is elmondható, hogy az intenzív római kori beépítettség és átépítések ellenére a legalsó rétegeket nem bolygatták olyan nagymértékben beásásokkal, mint nyugatabbra a Beszterce utcában, így jórészt megmaradt a sárga altalaj felett húzódó egykori (katonavárosi lelőhelyeken sok esetben teljes mértékben hiányzó) barna, tömött szubhumusz-réteg változó, 15–30 cm vastagságban. A megfigyelt falalapozások nem hatoltak át már ezen a rétegen, legalsó síkjuk vagy ebben, vagy e felett húzódott. Ugyanakkor ebben a szubhumusz rétegben mutatkoztak meg a legkorábbi objektumok, amelyek közt több esetben keskeny (10–15 cm széles), hosszú, szabályos derékszögű gerenda-alapárok részleteket azonosíthatunk (9. kép). Minden bizonnyal a kőalapo-

during this early excavation. There was no trace of these modern disturbances, perhaps because the construction works at that time or the landscaping associated with it removed everything above the bottom of the graves.

In general, the lowermost layers in the Szőlő Street lot remained more-or-less undisturbed despite the intensive Roman construction and transformation activities, as opposed to Beszterce Street. Therefore, the brown, dense, 15-30 cm thick subhumus layer was largely preserved on top of the yellow subsoil; this layer is completely missing at many of the military town's archaeological sites. The observed foundations were all above or in this layer. At the same time, the earliest archaeological features were found in this subhumus layer: these were narrow (10-15 cm wide), long, regular trenches for timbers (Fig. 9). In all probability these were associated with timber buildings that preceded stone constructions here. Their function remains unclear.

A simple earthen well (SU 84-85; it could not be explored in its full depth) is also list-

11. kép: Egymást vágó alapfalak az alattuk húzódó kút jelentkezési foltjával a Szőlő utca 24. számú telken (Vámos Péter)

Fig. 11. Cross-cutting supporting walls and the soil discoloration caused by a well underneath them, at 24 Szőlő Street (Péter Vámos)

zásokat megelőző fakonstrukciós építmények maradványairól van szó. Hogy ezek milyen funkciót szolgáltak, egyelőre nem eldönthető.

Ugyancsak a legkorábbi objektumok közé sorolható egy egyszerű földkút is (SE 84–85 – teljes mélységében nem tudtuk feltárni), amelyet feltehetően tudatosan töltöttek vissza. Betöltéséből az 1. század végére – 2. század elejére tehető zoomorf *mortarium* töredékei (10. kép) kerültek elő (VÁMOS 2016, 52, Abb. 11.9–11). A vizsztatöltött kútgödör felett már egy későbbi kőperiódus alapfala húzódott (11. kép).

Mind a megfigyelhető korai gerenda-alapárkokról, mind a későbbi falszakaszokról elmondható, hogy a Beszterce utcai részhez hasonlóan egységes tájolást mutattak, tehát

ed among the earliest features. This was probably deliberately filled in. Its fill yielded fragments of a late 1st, early 2nd-century zoomorphic *mortarium* (VÁMOS 2016, 52, Abb. 11.9–11; Fig. 10). On top of the filled-in well a stone foundation wall was erected in a later period (Fig. 11).

Both the early trenches associated with timber constructions and the later wall segments showed similar orientation to those unearthed in the Beszterce Street lot. This means that throughout the Roman habitation period a northeast-southwest orientation was preferred, which probably matched the track of the road that led to the southern gate of the legion's camp.

Our observations suggest at least four construction phases of stone buildings.

12. kép: Alapfal és terrazzopadló részlete a Szőlő utca 24. számú telken (Vámos Péter)

Fig. 12. Details of a supporting wall and a terrazzo floor at 24 Szőlő Street (Péter Vámos)

a római kori megtelepedés alatt mindvégig következetesen enyhe északkelet-délnyugati irányt vettek figyelembe, amely minden bizonnyal a *legiotábor* déli kapujából kivezető út irányvonalával egyezhetett meg.

Az eddigi megfigyelések alapján legalább négy kőperiódust lehet elkülöníteni. Többségében 40–45 cm széles alapfalakról van szó (amelyek kivétel nélkül kötőanyag nélküliek voltak), a felmenő falak kialakításának módja bizonytalan, azaz lehettek a katonavárosra sokszor jellemző módon vályogból (MADARASSY 2003, 104), de nem zárhatjuk ki a tisztán kőből kialakított megoldásokat sem. Emellett azért előkerültek olyan szakaszok is, amelyek esetében a hozzájuk tartozó padló részleteit is dokumentálhattuk. Két esetben jó minőségű

Most of the preserved remains were 40–45 cm thick foundation walls (all of them were dry walls). It is uncertain how the upper structures of the walls were built; they may have been made from adobe, as it was customary in the military town (MADARASSY 2003, 104), but stone constructions cannot be excluded either. In some cases, parts of associated floors could be documented as well. In two cases high quality terrazzo floors were found (Fig. 12), and in one case a thin, red floor made from mortar and terrazzo applied on a clay foundation surface was observed. In the southwestern corner of the area a small layer of fresco fragments was also discovered; this may be connected to the remains unearthed in the neighboring lot (MADARASSY 2002,

terrazzopadlót (12. kép), egy esetben pedig egy többször megújított, agyagos alapozásra rákent vékony, vörös színű habarcsos-terrazzós járósíntet/szinteket figyelhettünk meg. A terület délnyugati sarkában egy kisebb kiterjedésű, szétterülő freskós réteget is találtunk, amely akár a szomszédos területen feltárt töredékekkel is összefüggésben lehet (MADARASSY 2002, 33), mindenesetre megerősíti az itt állt épületek belső dekorációjának viszonylag magasabb minőségét. Teljes épület-alaprajzot – részben a telek viszonylag kis területe, részben feltehetően az egymást követő építések és átépítések intenzív bolygatásai következtében – nem sikerült rekonstruálni. Egyelőre még nem tudjuk, hogy mennyi idő telhetett el a szubhumuszban jelentkező, többségében az 1. század végére és 2. század elejére feltételezett beásások (néhány gödör, kút és a fagerendás építmények alapárkai) és az ezek felett húzódó kőfal-alapozású épületek fázisai között. Minden bizonnyal nem folyamatos periódusváltásokról van szó, hanem hosszabb-rövidebb kihagyásokkal kell számolnunk.

A területhasználat pontosabb datálását segítő leletanyag egyelőre, hasonlóan a Beszterce utcai leletekhez, leltározás előtti átválogatáson esett át, illetve az éremleleteket itt is (ugyancsak Kiss Zoltán által) sikerült meghatározni. A 32 példányból 26-ot lehetett azonosítani, ezek közül 10 veret az 1. század végének és a 2. század elejének évtizedeire tehető, a Domitianus és Hadrianus uralkodása közötti időszakra (2 erősen kopott, de az 1. századra datálható *denarius*, Domitianus és Nerva 1-1, Traianus és Hadrianus 3-3 verete). Néhányuk szerencsés esetben egyértelműen a legelső kőalapozás-fázist megelőző objektumokból került elő. Az ezt követő időszakot meglepő módon pusztán egyetlen darab, Antoninus

33), and proves the presence of high-quality interior decoration in these buildings. It proved impossible to reconstruct full ground plans for these buildings, due to the small size of the lot and the intensive disturbances caused by consecutive phases of construction and rebuilding. So far it is unclear how much time passed between the creation of the late 1st, early 2nd century features (pits, the well, and the foundation trenches of the hypothesized timber constructions) and the building of the stone foundation walls above these. In all probability, these were not directly successive phases but there must have been periods of inactivity between them.

The archaeological finds that may facilitate a more exact dating of the site have gone through a preliminary selection before inventory, just as the Beszterce Street finds. The coins were identified again with the help of Zoltán Kiss. Of the 32 pieces, 26 could be identified; ten coins date from the late 1st and early 2nd century, between the rule of Domitian and Hadrian (two heavily worn *denarius* pieces, one coin issued by Domitian and one by Nerva, three by Traian, and three by Hadrian). In a few lucky cases these were unambiguously recovered from features predating the stone foundation phase. Only one coin is dated certainly after this phase: a *sestertius* of Antoninus Pius. There is a long hiatus in the chronology, and then the sequence continues with 13 coins of the Constantine dynasty, issued between AD 330 and 363, and a small bronze coin of Valentinian I, dated to 364-367. Such a hiatus is probably accidental and does not necessarily reflect the use of the area, or rather, the lack thereof. However, the terra sigillata fragments identified in the pottery assemblage came from the workshops in Rheinzabern and Western-

Pius *sestertius*a reprezentálja. Egy hosszú hiátus után a Constantinus-dinasztia 330 és 363 közötti 13 veretével folytatódik a sor, amely aztán I. Valentinianus 364 és 367 között vert kisbronzával zárul. Az éremforgalomban mutakozó ilyen nagymértékű hézag inkább véletlen lehet, mintsem a tényleges területhasználatot – pontosabban: a terület nem használatát – tükröző jelenség. Ugyanakkor a kerámialeletek közt felbukkanó terra sigillata töredékek – hasonlóan a Beszterce utcai részhez – elsősorban rheinzaberni és westerndorfi műhelyek termékei, tehát a 2. század utolsó évtizedeit és a 3. század első felének időszakát jelzik. (Emellett nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a Beszterce utcai éremleletek közt a Severus-koriak vannak a legnagyobb kimutatható számban.)

Ezek alapján talán felvethető, hogy a Kr. u. 120–130-as évek után esetleg számolhatunk egy – ha nem is egy akkora mértékű, mint amelyet az éremforgalom sugall – olyan, 40–50 éves időszakkal, amikor ezt a területet valamilyen okból kevésbé használták. Talán csak ezt követően, valamikor a 2. század végének időszakában létesítettek itt lakóépületeket, amelyek már több tárgyi leletet hagytak maguk után (13. kép).

Mint láthattuk, a sigillaták tekintetében a helyzet a Beszterce utcához hasonló, ami alapján joggal feltételezhető, hogy az ott létesített szemetesgödörök valószínűleg az itt állt lakóépületek háztartásából származó hulladékkal töltődtek fel. Ez is inkább azt a feltételezést erősíti, hogy az intenzívebb területhasználat a 2. század végén kezdődhetett csak meg.

A két telek eredményeit együttesen tekintve az alábbiakat vázolhatjuk fel. Valamikor az 1. század végén – feltehetően már akkor, amikor a *legiotábor* déli kapujához, azaz a *porta principalis dextrá*hoz vezető

dorf, which means that they were made in the last decades of the 2nd and the first decades of the 3rd century, just as in the case of the Beszterce Street findings. (It is also worth to mention here that Severus period coins dominate the sample recovered from Beszterce Street.) It can be hypothesized that there may have been a period of 40–50 years—perhaps not as long as suggested by the coins—when the area was used less intensively for whatever reason. Dwellings may have been built here after this period, in the late 2nd century, and these left behind more recognizable features (Fig. 13).

As it has been demonstrated, the terra sigillata finds reveal a similar picture here to that seen in the Beszterce Street assemblage. It is reasonable to hypothesize that the garbage pits at the latter site were filled with refuse that originated from the households in present-day Szőlő Street. This also suggests that an intensive use of the area started only at the end of the 2nd century.

To sum up the results from the two lots, it seems that at the end of the AD 1st century, probably after the *porta principalis dextra*, i.e. the track of the route that led to the southern gate of the legion's camp, was fixed, simple timber constructions were erected beside the road, perhaps combined with adobe structures. These late 1st-century features were visible in the Szőlő Street excavation area, while west of it, in the Beszterce Street lot, these were not perceptible anymore. These buildings may have been in use until the AD 120s–130s. Thereafter, this area must have had a function that left hardly any archaeologically perceptible traces. It may have served as a pasture or meadow within the settlement, but it cannot be excluded that it was used as a backyard or garden of the building that was erected here. This may be clarified

út nyomvonala véglegessé vált – egyszerűbb fakonstrukció (esetleg vályoggal kombinált?) építményeket létesítettek az úthoz közelebb eső zónában. Ezeket az 1. század végére keltezhető objektumokat csak a Szőlő utcai telken tudtuk megfigyelni, ettől nyugatra, vagyis a Beszterce utcai telken ezzel nem számolhatunk. Ezek a 2. század 20-as 30-as éveinek végéig lehettek használatban. Ezt követően olyan funkciója lehetett ennek a résznek, amely kevés régészeti nyomot hagyott maga után. Esetleg valamilyen településen belüli legelő, liget, de az sem zárható ki, hogy a közvetlenül szomszédos épület udvari vagy kerti része lehetett – ez utóbbihoz a már említett Madarassy Orsolya-féle 2001-es, publikálatlan feltárás eredményeinek feldolgozása után kaphatunk több információt. Valamikor a 2. század végén, talán a Severus-korban létesíthették az első kőfalas épületeket, amelyeket a 3. század első felében többször átépíthettek, illetve helyükön újabbakat létesítettek. Ebben az időszakban a nyugatabbra lévő részen lehetett az a beépítetlen zóna, ahova az egykori épület vagy épületek lakói a nagyobb mennyiségű háztartási hulladékot szemetesgödörökbe tüntették el. A legutolsó kőfázist egy, az előzőekhez képest masszívabb kialakítású, habarcsos alapozású észak-déli fal (SE 35/31) képviseli a Beszterce utcai telken, amelyet már a nyugati részen, részben a szemetesgödörök felett létesítettek – talán ezt is még valamikor a 3. század első felében, legkésőbb a közepe tájékán. Az itt állt épületek felhagyása valamikor a 3. század második felében történhetett. Ekkortól kezdődhetett meg pusztulásuk, ezzel együttesen azonban lehetséges, hogy leginkább a nyugatabbra eső részen még egy ideig olyan tevékenységet folytattak (valamilyen mezőgazdasági tevékenység?), amellyel folyamatosan vagy

13. kép: Kisméretű, bronzból öntött Sol-büsztt a Szőlő utca 24. számú telek leletei közül (Komjáthy Péter)
Fig. 13. Small, cast bronze bust of Sol from the finds unearthed at 24 Szőlő Street (Péter Komjáthy)

by the results of the yet unpublished 2001 excavation by Orsolya Madarassy. At the end of the 2nd century, perhaps during the reign of Severus, the first stone constructions were built. These were transformed several times in the first half of the 3rd century, and new ones were added. In this period, the area west of this zone must have been the place where the inhabitants of the dwellings deposited their refuse in garbage pits. The last stone construction phase is evidenced by a massive, north-south oriented, mortared wall (SU 35/31), discovered in the Beszterce Street lot. This was built in the western part of the area, on top of the filled-in garbage pits; it may be dated to the first half, or the middle of the 3rd century. These buildings were abandoned in the second half of the 3rd century, and then they started to deteriorate. However, it

többször bolygatták a felső részeket, így nagy mennyiségben keveredett az egykori szemetesgödörökből kikerülő kerámia- és csonthulladék a sötétbarna, humuszos földdel. Természetesen nem kizárt, hogy ez a bolygatás a beépítetlen részeken akár már az épületek felhagyása előtt is megkezdődhetett, ez nem eldönthető, akárcsak az sem, hogy milyen hosszú volt ez a folyamat. A terület elnéptelenedésével kapcsolatban viszont valószínűsíthetjük, hogy legalább 50 évvel számolhatunk a környező épületek 3. század közepére feltételezhető felhagyása és a temetkezések legkorábbi időpontja, azaz a Constantinus-dinasztia időszaka között. Az itt létesített sírok valószínűleg csak egy rövidebb, maximum egy-két évtizedig használt temetkezési helyet jeleznek. Hogy az ide eltemetettek a katonaváros lakosságának még itt maradt elszegényedett elemei vagy pedig valamilyen újonnan betelepített (és akkor feltehetően még későbbi) népesség halottai, nem eldönthető. Talán a leletek teljes kiértékelése és a tervezett antropológiai vizsgálat közelebb visz minket majd a kérdés megválaszolásához.

is possible that new activities, maybe of agricultural nature, started in the western half of the area, by which the upper layers of the soil were continuously disturbed, and so the pottery and animal bone fragments from the garbage pits were mixed into the dark brown humus layer. Of course, it cannot be excluded that such activities started well before the buildings were abandoned; this remains uncertain, just as the duration of these processes. Concerning the depopulation of the area, however, it is likely that at least 50 years passed between the abandonment of the buildings in the mid-3rd century and the earliest burials, that is, the period of the Constantine dynasty. The graves unearthed here probably represent a burial place that was used for a short period of time, maybe for one or two decades. It remains unknown if the people interred here were poor inhabitants of the military town, or members of a newly settled (and in this case, later) population. The detailed analysis of the artifacts and the anthropological examination of the skeletons may help us clarify this question.

Vámos Péter – Fábíán Boglárka

Péter Vámos – Boglárka Fábíán

IRODALOM / REFERENCES:

- FACSÁDY 2009 • R. Facsády A.: Aquincumi ékszerek (Jewellery in Aquincum). Az Aquincumi Múzeum gyűjteménye 1. Budapest 2009.
- KABA 1959 • Kaba M.: Későrómai sírok a Fényes Elek utcában (Late Roman Tombs in the Fényes Elek Street). *BudRég* 19 (1959) 157–165.
- KIRCHHOF 2003 • Kirchhof A.: Budapest III . ker, Selmeci utca 17. – Zápor utca 23. (Hrsz.: 17411). *Aqfűz* 9 (2003) 188–189.
- KIRCHHOF 2006a • Kirchhof A.: Budapest, III . ker., Zápor utca 26., Hrsz.: 17393/10. *Aqfűz* 12 (2006) 217–218.
- KIRCHHOF 2006b • Kirchhof A.: Budapest, III . ker., Zápor utca 24., Hrsz. : 17407. *Aqfűz* 12 (2006) 218–219.

- MADARASSY 2000 • Madarassy O.: Régészeti kutatások az aquincumi katonaváros területén, 1999 (Archaeological Investigations in the Military Town of Aquincum, 1999). Aqfűz 6 (2000) 46–55.
- MADARASSY 2002 • Madarassy O.: Régészeti feltárások az aquincumi katonaváros területén (Archaeological excavations in the territory of the Aquincum Military Town). Aqfűz 8 (2002) 29–37.
- MADARASSY 2003 • Madarassy, O.: Die Canabae legionis. In: Zsidi, P. (Red.), Forschungen in Aquincum. 1969–2002. Aquincum Nostrum II.2. Budapest 2003, 101–111.
- MADARASSY–SZIRMAI 2014 • Madarassy O. – Szirmai K.: The Military Town. In: H. Kérdő, K. – Schweitzer, F. (ed.), Aquincum. Ancient Landscape – Ancient Town. Budapest 2014, 84–93.
- NAGY 1942 • Nagy L., Temetők és temetkezés. In: Szendy K.(szerk.), Budapest története I. Budapest az ókorban 2. Budapest 1942, 464–485.
- PARRAGI 1984 • Parragi Gy.: Római és népvándorláskori leletek a Szőlő utcában (Römische und völkerwanderungszeitliche Funde aus der Szőlő utca). BudRég 25 (1984) 321–365.
- PÓCZY 1955 • Sz. Póczy K.: Római épületek Óbudán a Kiscelli u. 10. sz. alatt (Römische Gebäude von Óbuda [Kiscelli-Strasse Nr. 10]). BudRég 16 (1955) 41–87.
- TOPÁL 1996 • Topál J.: Leletmentések az aquincumi katonaváros nyugati temetőjében (Rescue excavations in the western cemetery of the Aquincum Military town). Aqfűz 2 (1996) 44–52.
- TOPÁL 2003 • Topál, J.: Die Gräberfelder von Aquincum. In: Zsidi, P. (Red.), Forschungen in Aquincum 1969–2002. Aquincum Nostrum II.2. Budapest 2003, 161–167.
- VÁMOS 2016 • Vámos, P.: Die militärische Töpferwerkstatt der Canabae von Aquincum. In: Beszédes, J. (Red.), Legionslager und canabae legionis in Pannonien. Internationale Archäologische Konferenz. 16–17. November, 2015. Legionary fortress and canabae legionis in Pannonia. International Archaeological Conference. 16–17. November, 2015. Aquincum Nostrum II.7. Budapest 2016, 45–61.

Ásatások a Hagyományok Háza (Budai Vigadó) területén

*(Budapest I. ker., Corvin tér 8.,
Hrsz. 14277)*

2017. március 27. és május 24. között a Budapesti Történeti Múzeum 227 négyzetméteren, megelőző feltárást folytatott a Budai Vigadó udvarán, a Hagyományok Háza megbízásából. Az ásatáson a rézkortól a 19. század végéig tartó időszakból tártunk fel emberi megtelepedésre utaló nyomokat. Késő rézkori (Baden kultúra) és vaskori kelta (La Tène D) periódusra keltezhető gödröket, vermeket, az 1. végére – 2. század elejére datálható római kori temető hantolások és hamvasztások sírjait, 14. századi téglalegető kemencét, 15. századi épület pincéjét és egy 15. század közepén épült kereskedelmi csarnok falát sikerült kiásnunk. Az ásatáson előkerült objektumok és leletek minden esetben jól beilleszthetők a terület régészeti korszakainak korábban ismert topográfiai képébe, kiegészítik és differenciáltabbá teszik azt.

ŐSKOR

A Corvin tér 1997–98-as, és a közeli Szalag utcában zajlott feltárások nyomán színes őstörténeti kép kezdett kibontakozni a Várhegy és a Duna közti szűk terület tekintetében. A kiváló földrajzi fekvés adottságait felismerte a felső paleolitikum, a késő rézkor, a középső bronzkor és a késő vaskor embere is (HABLE 1998; 1999; RINGER-LENGYEL 2009). Legutóbb 2016-ban folyt

Excavations in the Hungarian Heritage House (Buda Entertainment Hall)

*(Budapest, District 1, 8 Corvin Square;
lot no. 14277)*

A rescue excavation was conducted in the courtyard of the so-called Buda Entertainment Hall, on the commission of the Hungarian Heritage House, March 27–May 24, 2017. The excavation surveyed an area of 227 m² and was undertaken by archaeologists of the Budapest History Museum. Traces of human habitation dated from the Copper Age until the late 19th century were brought to light: pits from the late Copper Age (Baden culture) and the Iron Age (La Tène D, Celtic period), burials and cremations of a Roman period cemetery from the late 1st, early 2nd century, a 14th-century brick kiln, the cellar of a 15th-century building, and the wall of a market hall, built in the mid-15th century. The archaeological features and finds offer interesting additional information but fit well into the already established topography of these respective periods.

PREHISTORY

The prehistory of the small area between the Castle Hill and the Danube is relatively well known thanks to the 1997–98 excavations at Corvin Square and in Szalag Street. The favourable location was recognized by people in the Upper Palaeolithic, the late Copper Age, the Middle Bronze Age as well as in the late Iron Age (HABLE 1998;

nagyobb léptékű, precíz, őskoros ásatás a Corvin tértől mintegy 500 méterre délre, a Fő utca 2. alatti telken. A szinte teljesen megegyező geográfiai paraméterekkel leírható lelőhelyen a középkorban és római korban részben megbolygatott őskori rétegeket, objektumokat tártak fel. A leletanyag előzetes feldolgozása alapján az ásatás vezető régésze, Tóth Farkas Márton, jól adatolható kora, középső bronzkor végi és késő vaskori megtelepedéssel számol. A lelőhely tágabb környezetében pedig középső neolit, késő rézkori, kora bronzkori megtelepedés lehetőségére hívja fel a figyelmet (TÓTH–NAGY 2017).

A Budai Vigadó belső udvarán folytatott ásatás alsóbb rétegeiben a vártnak megfelelően őskori leletanyag és objektumok kerültek elő. Az őskori megtelepedési szint az ásatási terület északi részén, egy keskeny sávot leszámítva, megsemmisült a középkorban, míg a déli részen az intenzív középkori és római kori jelenlét miatt bolygatottá vált. A nagyfokú bolygatottságot bizonyítja, hogy a déli részen a római kori kultúr-, vagy planírréteg (102,2–101,7 mBf) és az alatta húzódó őskori kultúrréteg (101,7–101,1 mBf) számos szórvány rézkori és vaskori kerámiatöredéket és pattintott kőveket is tartalmazott. Továbbá kilenc római sírban fordult elő őskori kerámia, míg egy, vagy két középkori objektum esetében is hasonló keveredés történt. Több kelta objektumba került bele rézkori, bronzkori (?) kerámia is. Az említett déli területen az őskori szürkésbarna réteg enyhe lejtést mutatott kelet felé. Ebben a keleti sávban helyezkedett el az őskori objektumok zöme. A késő vaskori kelta megtelepedést az északi sávban mindössze két kis méretű kelta gödör jelezte, míg déli zónában 4 db La Tène D leletanyagot tartalmazó gödör és további 6 db datálható leletanyag nélküli

1999; RINGER–LENGYEL 2009). In 2016 a prehistoric site was unearthed in the vicinity, south of Corvin Square (in ca 500 m distance), at 2 Fő Street, by a meticulous, large-scale excavation. This latter site had the same stratigraphic character as the site presented in this paper: the prehistoric layers brought to light during the 2016 excavation were also disturbed by Roman and medieval features. Based on a preliminary evaluation of the finds yielded in 2016, the leading archaeologist Farkas Márton Tóth suggested that the area was habited in the early and middle Bronze Age and in the Iron Age. Middle Neolithic, late Copper Age and early Bronze Age settlement traces were also discovered close to this location (TÓTH–NAGY 2017).

The 2017 findings were in line with the expectations: prehistoric objects and features came to light from the deeper layers of the courtyard. Medieval activities damaged the prehistoric cultural layer and only a small section of it remained intact in the northern part of the site; in the southern area, the intensive Roman and medieval habitation heavily contaminated these prehistoric features. Damage is evidenced by the presence of stray Copper and Iron Age pottery fragments and chipped stones in the Roman land levelling or cultural layer (102.2–101.7 meters above Baltic Sea level) as well as in the prehistoric layer underneath (101.7–101.1 meters above Baltic Sea level). In addition, there were prehistoric pottery shards in nine Roman period burials, and a similar mixing of the layers was observed at a few medieval features as well. Many of the Celtic elements yielded Copper and Bronze (?) Age pottery. In the southern part of the site the greyish brown prehistoric layer slightly slanted towards the east, and most of the prehistoric con-

gödör (egyik-másik talán oszlophely) reprezentálta. A kelta objektumok egy része közvetlenül a római planírréteg alatt, az őskori kultúrréteg felső zónájából mélyült le. Ezen réteg, illetve egyes esetekben a kelta objektumok alatt indultak a rézkori beásások a sárga altalajba. A délkeleti sarokban 5 db késő rézkori gödört ástak egymásba, amelyekből a Baden-kultúrára jellemző leletanyag származott. A legelső, már természetesnek tekinthető apró kavicsos sárga réteg (101,0–101,1 mBf) szórványosan tartalmazott rézkori kerámiát, radiolarit magkövet és obszidiánból pattintott trapézt is. Ezt a réteget a rézkori járószintnek tekinthetjük, a meglelt kőeszközök vélhetően nem állnak kapcsolatban a közelben feltárt késő paleolitikumra datálható vadásztáborral (RINGER–LENGYEL 2009).

Összefoglalóan kijelenthető hogy a már ismert késő La Tène település nyomai, a korábbi ásatások tapasztalataihoz hasonlóan, a középkori és római kori pusztítás ellenére is kimutatható jelen ásatás majd’ teljes területén. A késő rézkori Baden-kultúra gödrei ugyan kis területen koncentráálódtak, de a település egy intenzíven használt részét tárták előnk. (K. D.)

RÓMAI KOR

A Corvin térről az első, temetőre utaló leletek 1898-ban kerültek elő a Budai Vigadó építésekor, amikor is az alapozási munkálatok során négy római kori sírkövet találtak (KUZSINSZKY 1900, 21–29). A legkorábbi sírkőnek csak a felső része maradt meg. A rajta látható férfi bal kezében irattekercset tart, frizurája a kora Nero-korban (Kr. u. 54–59 között) volt divatos (BESZÉDES 2001). A mellkép alatt ábrázolt lovaskatonára, kezében pajzzsal arra utal, hogy az elhunyt egy segédcsoportban szolgált. A keltezés alapján elképzelhető, hogy a kő az

texts were found in this eastern area. In the northern part two small Celtic pits evidence Iron Age Celtic habitation, while in the southern part it is demonstrated by four pits with La Tène D finds and six other pits (some of them may have been post holes) that yielded no datable findings. Some of the Celtic finds came to light directly from underneath the Roman period levelling, as they sunk into the upper section of the prehistoric cultural layer. Pits dug into the yellow subsoil in the Copper Age were observed under the prehistoric layer and, in some cases, beneath the Celtic archaeological features. In the southeast corner of the site five intersecting Copper Age pits were observed, they yielded finds typical for the Baden culture. The natural yellow, gravelly subsoil layer (101.0–101.1 meters above Baltic Sea level) also yielded stray finds: Copper Age potshards, radiolarite cores, and trapezoid-shaped, chipped obsidian pieces. This layer was identified as the Copper Age floor level; the discovered stone tools are unlikely to have been associated with the late Neolithic hunter's lodge in the vicinity (RINGER–LENGYEL 2009).

To sum up, traces of an already known La Tène settlement were found, and these were observed throughout the whole site despite the Roman and medieval destruction of the layers. The late Copper Age (Baden) pits are concentrated in a small area, and they represent an intensively habited part of the past settlement. (D. K.)

ROMAN PERIOD

The first signs of a Roman cemetery at present-day Corvin Square came to light in 1898, when the Buda Entertainment Hall started to be built. When laying the foundations, the builders discovered four Roman period tombstones (KUZSINSZ-

ala Hispanorum I egyik katonájának sírjához tartozott. A Vigadónál talált három másik sírkövet a Domitianus korban a *legio II Adiutrix* katonáinak állították, akiket név szerint is ismerünk. Caius Castricius Victor Italiából, Comumból származott, 38 évet élt, 14 évet szolgált katonaként (CIL 14349,2 = TitAq No 588). Marcus Valerius Marcellus 40 évet élt (ebből 18 évet katonaként) és egy észak-italiai városból, Vercellae-ből sorozták be (CIL 14349,9 = TitAq No 730). Lucius Fulvius Secundus 12 évet szolgált, származására nem utal a felirat (CIL 14349,4 = TitAq No 631).

A Szilágyi Dezső tér (korábban Fazekas tér) 3. számú házba befalazva állt megtalálásáig a Treveri (mai Trier) városából való Reginus sírköve a Flavius korból, aki mindössze 30 évet élt, s ebből 5 évet szolgált az *ala Auriana I* katonájaként (KUZSINSZKY 1900, 29–31; CIL 14349,8 = TitAq No 689). Az *ala Hispanorum I* tartalékos katonája volt a 60 évesen, valamikor Kr. u. 50–70 között eltemetett, vangio származású Claudius Severus. Sírköve a Fő utca 38-ból került elő, másodlagosan felhasználva egy falba illesztve (KUZSINSZKY 1908, 89–90, 7. sz.; TitAq No 593).

Radnóti Aladár 1955-ben megjelent cikkében már feltételezte, hogy Budapest környékén egy római lovascsapat táborának számításba jöhet a Víziváros területe (RADNÓTI 1955, 24–25). A temetőt a sírkövek alapján a Duna-parton végighúzóda sejtette. Az 1990-es évek kutatásai szerint az 1. századi tábor a mai Csalogány utca – Fő utca kereszteződésében emelte az *ala Hispanorum I* (KÉRDŐ 2011). He lyén a 2–3. században egy civil település élt tovább. A temető a limesút, illetve a Várhegy mellett húzódik tőle délre, a Margit-hídtól pedig északra a Zsigmond tér környékéig.

KY 1900, 21–29). Of the earliest tombstone, only the upper part is preserved. The man depicted on it holds a paper roll in his hand; he wears a hairstyle that was fashionable in the early years of Emperor Nero's rule (AD 54–59; BESZÉDES 2001). Under this bust a mounted soldier is portrayed holding a shield, which suggests that the deceased served in the auxiliary forces. The dating renders it likely that the tombstone was that of a soldier who served in the *ala Hispanorum I*. The three other gravestones, found at the Entertainment Hall in the late 19th century, were dedicated to soldiers of the *legio II Adiutrix*; they served in the age of Domitian and are known by name. Caius Castricius Victor came from Comum in Italy, died in the age of 38, after 14 years of military service (Corpus inscriptionum Latinarum 14349,2 = Tituli Aquincenses No. 588). Marcus Valerius Marcellus was 40 when he died; he served in the army for 18 years and came from Vercellae, a town in North Italy (CIL 14349,9 = TitAq No 730). Lucius Fulvius Secundus, a person of unknown descent, served in the army for 12 years (CIL 14349,4 = TitAq No 631).

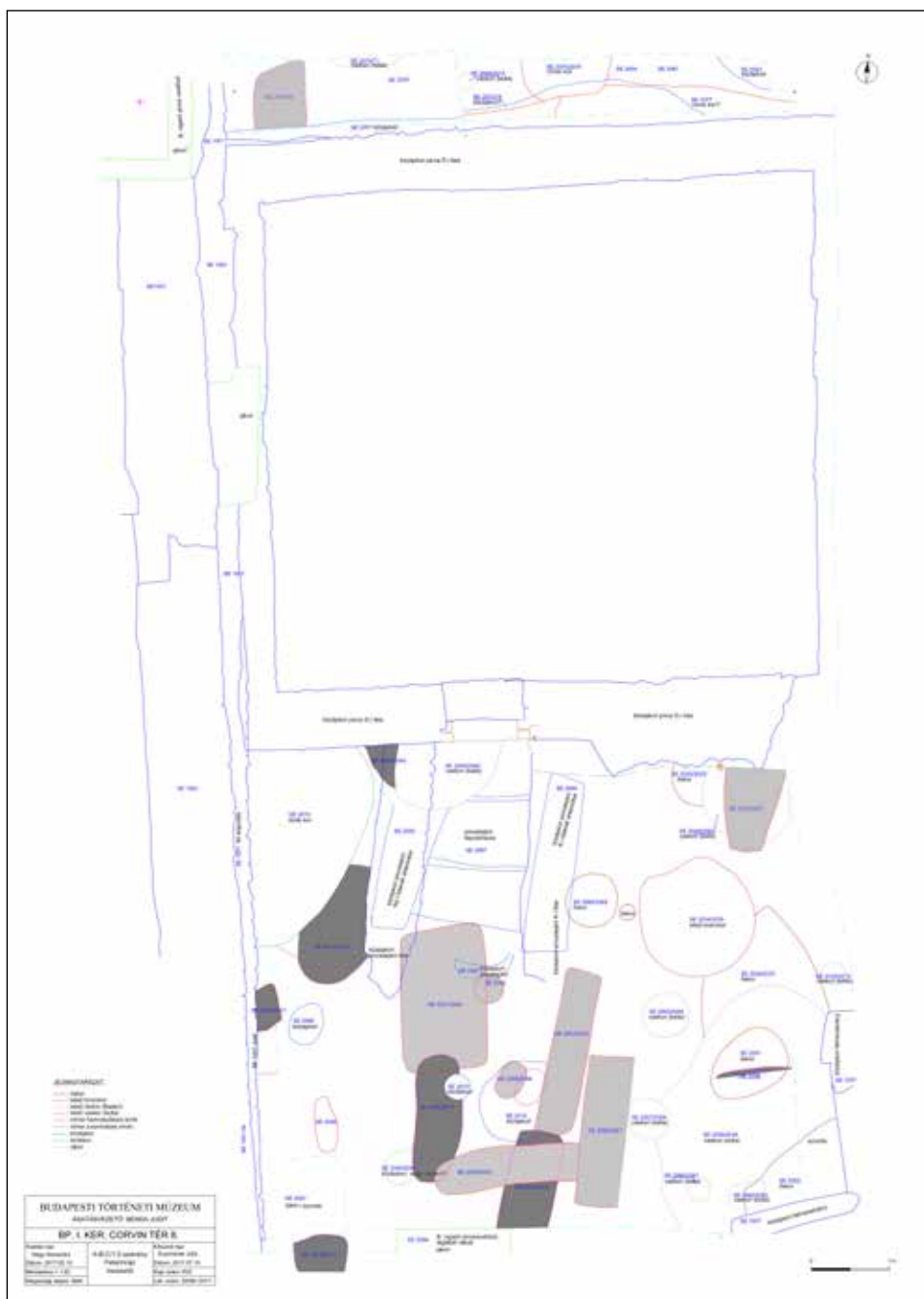
The tombstone of a certain Reginus, from the period of Flavius's rule, was incorporated into the wall of a building at 3 Szilágyi Dezső Square (earlier known as Fazekas Square). Reginus came from the town of Treveri (present-day Trier), and died at the age of 30, after five years of service in the troops of *ala Auriana I* (KUZSINSZKY 1900, 29–31; CIL 14349,8 = TitAq No 689). Another soldier known by name, Claudius Severus, a descendant of Vangiones, lived 60 years; he was a reservist in the *ala Hispanorum I* and was interred around AD 50–70. His tombstone was secondarily used as building material in a wall at 38 Fő Street

1997-ben a Corvin térre mélygarázst terveztek, s ehhez kapcsolódóan ásatásra került sor a területen (HABLE 1998; HABLE 1999), amelynek eredményei arra utalnak, hogy ez a környék az 1. század közepétől kezdve a 4. századig mindvégig temetőként szolgált. A Corvin téri ásatás során körülbelül 151 római kori sírt sikerült dokumentálni többé vagy kevésbé. A sírok bizonytalan számát a melléklet nélküli, illetve az alig regisztrálható objektumok adják. A terület ugyanis rendkívül bolygatott volt, a középkori pincesor építéskor sok sírt tűntettek el teljesen, míg némelyiknek csak egy kis feltja maradt meg. A feltárt temetkezések közül 94 hamvasztásos, 56 pedig hantolásos („csontvázas”) rítusú sír volt (egy sírről nincs információ). Az elemezhető csontok vizsgálatát Bózsing Éva végezte el. Az eddigi eredmények alapján 40 egyén 15 év alatti gyermek, 3 fiatal felnőtt, 51 pedig felnőtt (19 nő, 13 férfi – néhány esetben bizonytalan a nemük). A viseleti tárgyak és mellékek legnagyobb része 1–2. századi, néhány a 3. századra keltezhető. 4. századi temetkezésre csupán érmek utalnak, amelyeket a halottak mellé helyeztek (HABLE 1998, 32, 34). Ehhez a temetőhöz tartozott a Várhegy lejtőjén, a Szalag utcában feltárt néhány sír is (HABLE 1998; BENDA–HABLE–HORVÁTH 2004). A temető a mai Clark Ádám térig biztosan elhúzódott, ezt a Fő utca 2. szám alatti két sír bizonyítja (BENDA–ANDERKÓ–TÓTH 2014, 56–57, 59, 7. kép; TÓTH–NAGY 2017, 101–103). 1999-ben egy rövidebb kutatás során a Corvin tér 3. számú épület alatt összefüggő köves felületet találtak, amely talán út lehetett (HABLE 2000). A Corvin tér 10–11. (korábban Mátyás tér 150.) számú ház alapozásakor előkerült *Silvanus domesticus* oltárkö, amelyet Titius Faustinus *beneficiarius consularis* állított (KUZSINSZKY 1899, 143, 129.

(KUZSINSZKY 1908, 89–90, no. 7; TitAq No 593).

In his 1955 paper Aladár Radnóti assumed that the Water Town area of modern Budapest may have been used as a Roman cavalry fort (RADNÓTI 1955, 24–25). Based on the tombstone fragments found until that point he hypothesized that the cemetery was located somewhere along the Danube bank. Research in the 1990s clarified that the AD 1st-century fort hosted the *ala Hispanorum I* at the present-day crossing of Csalogány Street and Fő Street (KÉRDŐ 2011). In the 2nd–3rd century a civilian settlement thrived here. The cemetery was situated next to the limes road, south of the Castle Hill and extended from present-day Margaret Bridge to Zsigmond Square in the north.

Plans to build an underground parking garage at Corvin Square in 1997 necessitated a rescue excavation of the area (HABLE 1998; HABLE 1999). The findings suggested that the place was used as a cemetery from the mid-1st to the 4th century. Approximately 151 Roman period graves were documented. The final number of burials is uncertain because some of them could hardly be documented at all or yielded no findings; the area was extremely disturbed, and many graves had been destroyed when medieval cellars were constructed here. In some cases, only small soil stains of different colours remained. The burials unearthed in 1997 included 94 cremations and 56 inhumations; for one burial no information is available. The bones suitable for analysis were examined by anthropologist Éva Bózsing. Forty skeletons were identified as children under 15 years of age, three as young adults, and 51 as adults (19 women and 13 men, the sex of the others is uncertain). Clothing items and grave goods

1. kép: Az ásatás összesítő alaprajza (Duschanek Júlia – Nagy Alexandra)

Fig. 1. A comprehensive ground plan of the excavation (Júlia Duschanek – Alexandra Nagy)

sz.), valószínűleg egy közeli szentélyről tanúskodik.

2017-ben a Hagyományok Háza belső udvarán, a középkori pincén kívüli zónákban volt lehetőségünk a római kori jelenségek kutatására (1. kép). Azonban ezeken a részeken is kevés helyen maradtak érintetlenek az objektumok, középkori, török kori beásások, egy középkori kemence és még egy kisebb pince bolygatta a hajdani temetőt.

A középkori köves szint alatt néhol 40 cm vastag római kori réteg húzódott (SE 2001), helyenként szétdúlt hamvasztásos sírok kevert anyagával, valaha mellékletként szolgáló edények, bronztárgyak töredékeivel, ember- és állatcsont darabokkal (2. kép). Ebben a rétegben jelentkeztek először – sokszor alig észrevehető beásási folttal – a római kori sírok is. A terület déli felén egy sárgásbarna, római hódítás előtti réteg (SE 2002) is felfedezhető volt, ezt az altalajtól (SE 2000) egy kavicsos szint (SE 2047) választotta el. SE 2002 a korábbi kelta telep elplanírozott rétegének tűnik, így az idei ásatási megfigyelések is alátámasztják, hogy a települést korábban kiürítették, majd a felszínt elegyengették a temető létrehozása előtt. A kelta telep leletanyaga továbbra sem keveredik római foglалás utáni áruval, tehát előtte mindenképpen megszűnt.

A biztosan sírnak meghatározható jelenségek közül 8 hantolások, 7 pedig hamvasztásos rítusúnak bizonyult. Többségük bolygatott volt vagy a későbbi korokban félig-meddig elbontották őket.

Már az altalajig lehúzódó, lekerekített sarkú gödörbe temettek egy 145–150 cm magas nőt (SE 2024). A váz körüli bemélyedésből vasszőgek kerültek elő, de koporsó egyéb nyomai nem látszódtak. Mellékletet nem találtunk a bolygatatlan sírban, csupán nyakánál egy Kr. u. 1. sz. végére – 2.

date to the 1st–2nd century, some of them to the 3rd century. Only a few coins suggest 4th-century burials; these were placed beside the deceased (HABLE 1998, 32, 34). A few burials discovered in Szalag Street on the slope of Castle Hill also belong to this cemetery (HABLE 1998; BENDA–HABLE–HORVÁTH 2004). The cemetery certainly extended as far as present-day Adam Clark Square, which is evidenced by two graves in the lot at 2 Fő Street (BENDA–ANDERKÓ–TÓTH 2014, 56–57, 59, Fig. 7; TÓTH–NAGY 2017, 101–103).

In 1999 a short survey brought to light a paved area that must have been a road, beneath the building at 3 Corvin Square (HABLE 2000). During laying the foundations for a house at 10–11 Corvin Square (previously, 150 Mátyás Square) an altar stone dedicated to *Silvanus domesticus* and erected by the beneficiaries consularis Titus Faustinus, was found. This latter finding was probably associated with a shrine in the vicinity.

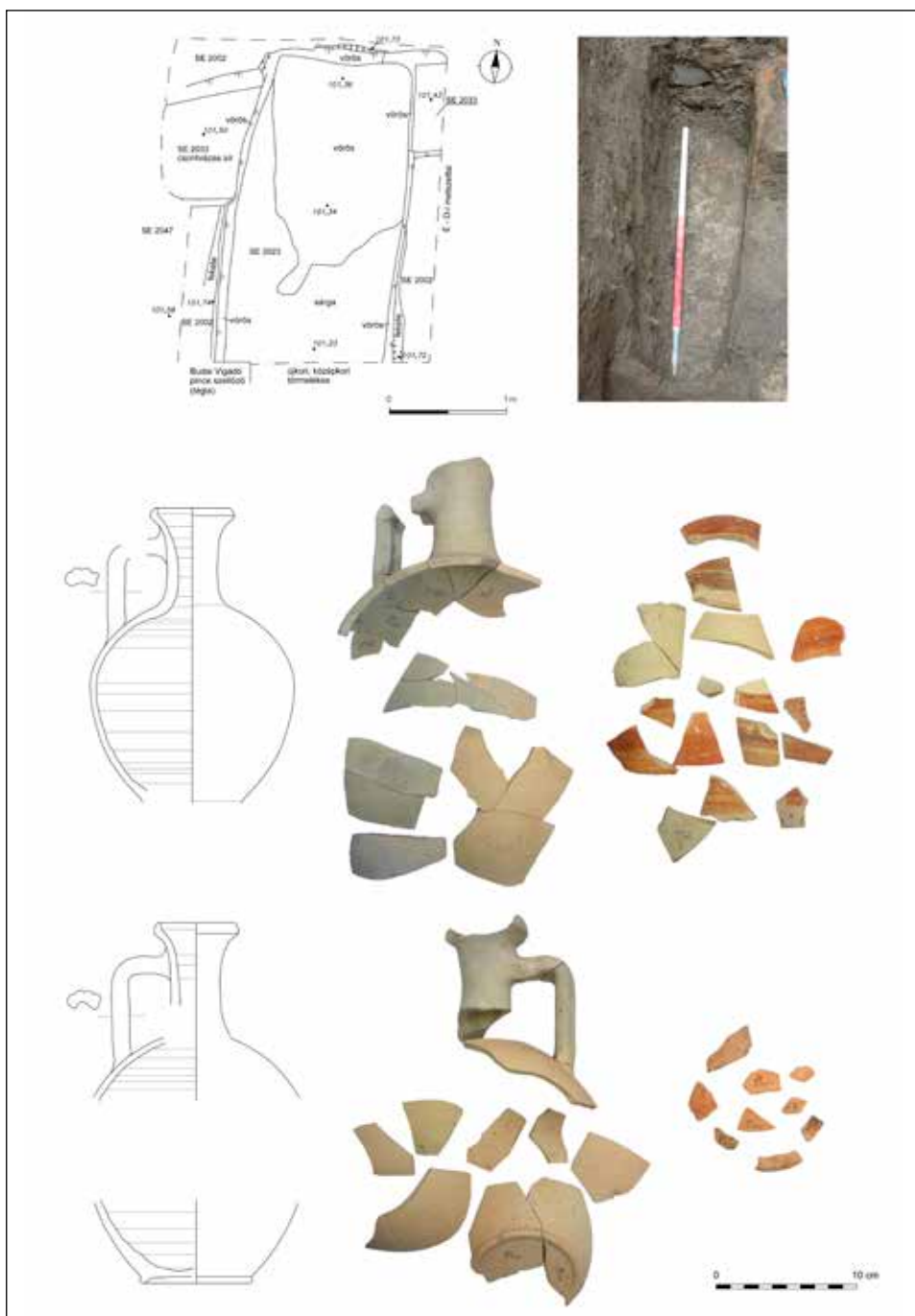
The 2017 excavation provided an opportunity to survey Roman features outside the area of the medieval cellars, in the courtyard of the Hungarian Heritage House (Fig. 1). However, these were seldom intact: medieval and Ottoman-Turkish period pits, a medieval kiln, and another, small cellar was created in the area that once had been the Roman cemetery.

Under the gravely medieval sediment the Roman layer was sometimes as deep as 40 cm (SU 2001), mixed with disturbed cremation burials, fragments of scattered grave goods, and bones of humans and animals (Fig. 2). Traces of Roman period graves were first observed in this layer, although their soil stains were sometimes difficult to recognize. An archaeological layer predating the Roman conquest was

3. kép: Az SE 2056 sír és leletei (Duschanek Júlia – Lajtos Tamás)

Fig. 3. Burial SE 2056 and its findings (Júlia Duschanek – Tamás Lajtos)

4. kép: Az SE 2023 sír és leletei (Duschanek Júlia – Lajtos Tamás)

Fig. 4. Burial SE 2023 and its findings (Júlia Duschanek – Tamás Lajtos)

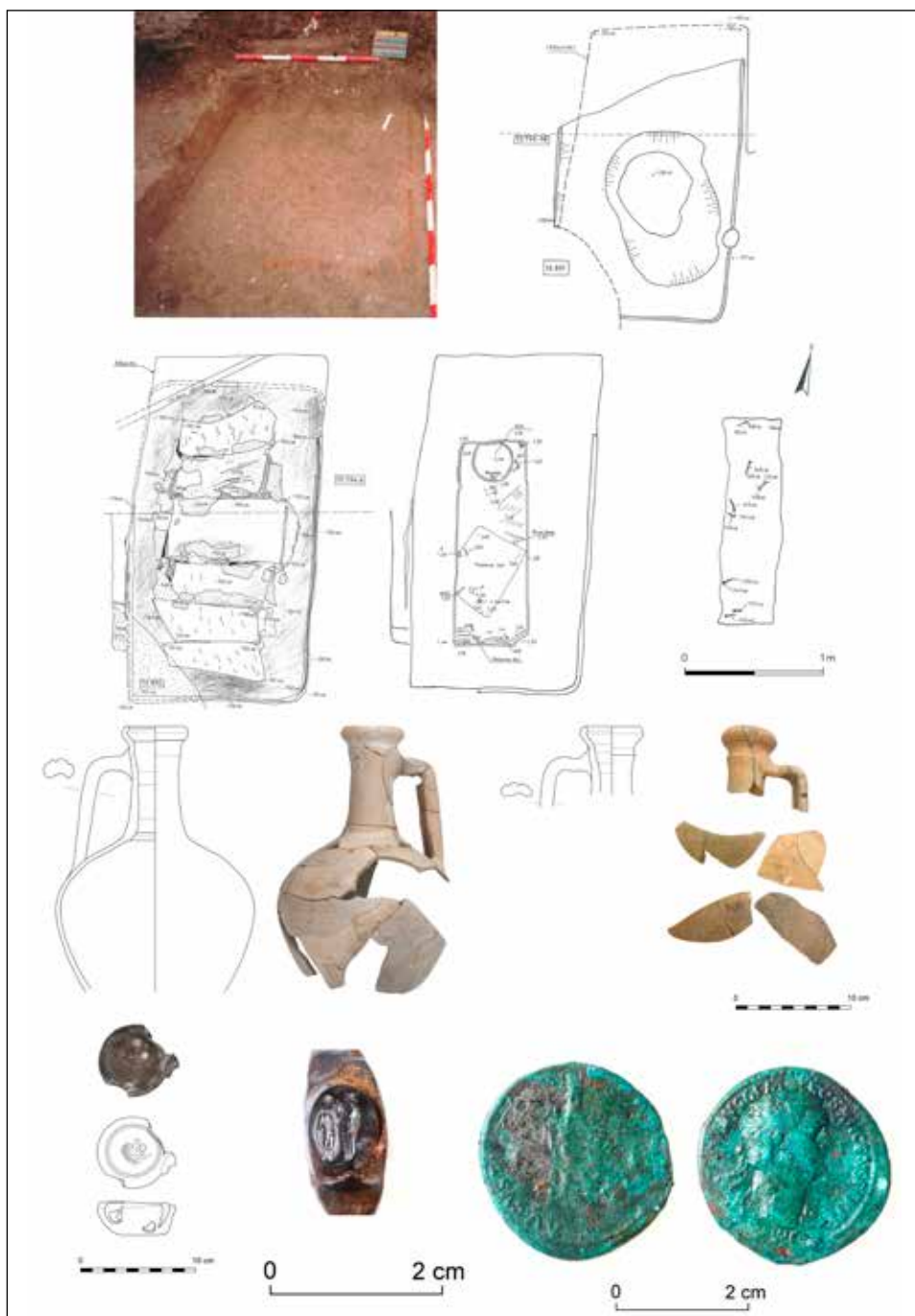
5. kép: Hasonlóan megformált korszók fültörédei (Nagy Alexandra)
 Fig. 5. Handle fragments of similarly made jugs (Alexandra Nagy)

elszórta helyezkedtek el, urnára nem utalt jel. Barna agyagos betöltéséből (SE 2022) két egyfülű, másodlagosan kissé megégett korszó, egy festett, világossárga anyagú korszó számos darabja, egy vörös bevonatos kerámia apró darabjai és észak-itáliai vékonyfalú csésze töredékei kerültek elő – ezek valószínűleg a szétdúlt melléklethez tartozhattak (4. kép). Az egyfülű korszók formája, anyaga, felülete, különösképpen a szalagfülek megformálása (5. kép), az utólag bekarcolt függőleges osztással tökéletesen egyezik a korábbi Corvin téri ásatás SE 13799 számú sírjában talált korszóival. Az edények feltűnő hasonlósága azonos fazekasra enged következtetni. Az 1998-ban feltárt sírban a korszók mellett egy gemmás gyűrűt, egy lófejes méceszt és egy Kr. u. 86-ban vert Domitianus érmet (Kiss Zoltán meghatározása) találtak (6. kép). Az idők során elveszett a mellékletek közül egy csorbult, hosszú nyakú üveg *unguentarium*, amely eredetileg a belső sírgödör aljában feküdt.

A két sír egy jellegzetes római temetkezési rítusba tartozik, amely az ásatások

burials were discovered. These latter grave pits (SU 2061, SU 2063) were shallow and relatively narrow (45 and 71 cm wide, respectively), and yielded no grave goods. Another grave (SU 2027) was damaged when the medieval cellar's wall was constructed; only one earring was found beside the head of the woman interred here. On the north side of the cellar wall only the lower part of a grave could be rescued (SU 2056). In this grave three glass unguentaria were deposited beside the legs of the deceased and a bone hair pin was found on the right side of the body (Fig. 3). These conical vials must have contained perfume (BARKÓCZI 1988, shape no. 87, Taf. XVII, 200 and 206; ISINGS 1957, 97–99, 82, shapes A and B), and are dated to the late 1st, early 2nd century.

Among the cremations, two involved funeral pyres (bustum); one of these (SU 2006) was almost completely demolished by a medieval wall. The other bustum (SU 2023) could be explored more extensively although it was also disturbed by the

6. kép: Az 1998/SE 13799 sír és leletei (Hable Tibor – Lajtos Tamás – Komjáthy Péter)

Fig. 6. Burial 1998/SE 13799 and its findings (Tibor Hable – Tamás Lajtos – Péter Komjáthy)

során négyszögletes formájú, lekerekített sarkú, szélén vörös átégett sávval jelentkezik. Az elmélet szerint három fázisban történt az egyik leggyakoribb típusú temetés. Először kiégették a sírgödör falát, vagyis a halott nyughelyét előkészítették és tűzzel rituálisan megtisztították. A testet egy közös égetőhelyen (*ustrinum*) hamvasztották el, majd a hamvakat összegyűjtötték a máglyáról, amelyeket végül a sírgödörbe helyeztek a mellékletekkel. A nem megégett mellékletek bizonyítékai lennének a távolabbi helyen hamvasztásnak, ahogyan a kevésbé átégett gödrökben talált, teljesen elhamvadt maradványok is. Ugyanakkor az erősen átégett falú gödrök esetében felmerül a *bustum* típus, azaz az egyéni, helyben hamvasztás lehetősége is. Ebben az esetben egy előre kiásott gödör felett emelt máglyán égették el az elhunytat, amely folyamán a hamvadó maradványok beleroskadtak az alattuk lévő sírgödörbe. Kísérleti régészet keretein belül a közelmúltban igyekeztek rekonstruálni ezt a temetkezési módot (TAPAVIČKI-ILIĆ–MRDIĆ 2015). Ennek során a feltárásokon jelentkező gödrökkel megegyező kinézetet kaptak. A gödörbe helyezett máglya konstrukcióját viszonylag kis mennyiségű fával meg tudták oldani, amely a test elégetéséhez szükséges hőmértékhez is elegendő volt. A kísérlet folyamán egy 80 kg-os sertés tetemének teljes elhamvasztása 4 órát igényelt (nagy része 2,5 óra alatt már elégett, mielőtt a máglya a gödörbe omlott). A maradványok a kétszintes, lépcsőzetesen kialakított gödör alsó, kisebb részét megtöltötték, amelyet 15 perc alatt sikerült összegyűjteni. Ezek szerint így is lehetséges, hogy a megmaradt csontokat egy kisebb halomba helyezve találjuk kevesebb hamuval és faszénnel, illetve az utólagosan mellékelte tárgyakkal. A Corvin téri sírok is *bustumra* hasonlítanak

construction of a wall of the Entertainment Hall and a ventilation shaft, and another burial. The walls of this latter grave are heavily burnt and red, and its bottom reached the yellow subsoil. The burnt bones lay close to the subsoil, on the bottom of the grave, mixed with ashes; no urn was found. Its brown, clayey fill (SU 2022) yielded two slightly burnt jugs with one handle, fragments of a painted jug made of light-yellow clay, small pieces of red slipped pottery, and fragments of a thin-walled cup from North Italy; in all probability these were grave goods (Fig. 4). The shape, material, and surface of the one-handle jugs, especially the band handles (Fig. 5) decorated with incised vertical lines, are identical to jugs found at the earlier excavation at Corvin Square, in grave SU 13799. The spectacular resemblance between these vessels suggest that they were made by the same potter. The grave explored in 1998 also yielded a ring with a gem, a lamp with a handle depicting a horse's head, and a coin of Domitian minted in AD 86 (identified by Zoltán Kiss) (Fig. 6). The grave's inventory also included a long-necked and chipped unguentarium made of glass, found on the bottom of the grave pit; this object was lost later.

These two burials represent a typical Roman burial rite, the traces of which are usually observed at excavations as round rectangular soil stains with red, burnt stripes on its sides. According to the presently accepted theory, this frequent burial rite was performed in three phases: first the walls of the burial pit were fired, which means that the resting place of the deceased was prepared and ritually purified. The body was burnt on a common funeral pyre (*ustrinum*), then the ashes were collected and placed in the grave along with the grave goods. The unburnt grave goods serve as evidence

7. kép: Márvány szobor kéztöredéke (Komjáthy Péter)
 Fig. 7. Hand fragment of a marble statue
 (Péter Komjáthy)

leginkább, bár a 2017. évben találtat néhol a legalsó részéig bolygatta egy későbbi (szintén bolygatott) temetkezés (SE 2033). Az 1998-ban feltárt SE 13799 kétszintes sír máglyamaradványokkal teli aljában talált 15 darab, nagyméretű vasszög talán a fölé emelt fa konstrukcióhoz tartozhatott. Itt az 50×140 centiméteres belső gödröt 6 darab

that the body was burnt elsewhere, and the same is suggested when heavily burnt human remains are found in burial pits the walls of which are only slightly burnt. When the walls are heavily burnt, the burial was probably of the bustum type, with an individual funeral pyre that was lit on the spot. In this case, the pyre was erected in or above the burial pit, and finally collapsed into it. These hypotheses were recently tested with methods of experimental archaeology (TAPAVIČKI-ILIĆ-MRDIĆ 2015). Pits identical to those found at excavations could be reproduced this way. A relatively small amount of wood was enough to construct a funeral pyre in the burial pit, and it proved possible to achieve the temperature necessary to cremate a body. The cadaver of a swine of 80 kg could be fully cremated in 4 hours (most of the carcass was consumed by the fire in 2.5 hours, before the funeral pyre collapsed). The remaining elements filled the small lower part of the tiered pit; these remains could be collected in 15 minutes. This means that after burning, it was possible to collect and deposit the bones and some of the ash and charcoal elsewhere, along with the intact, unburnt grave goods. The burials at Corvin Square were probably of the bustum type, although the one discovered in 2017 was corrupted by a later, similarly damaged, grave (SU 2033). Fifteen pieces of large iron nails found at the bottom of the tiered grave unearthed in 1998 (SU 13799) may have originated from the wooden construction erected above it. Here, the 50×140 cm pit was covered with six limestone slabs, and the apertures were filled with mortar.

The walls of two other graves (SU 2010, 2013) were only slightly burnt. They yielded no grave goods, only a few pieces of burnt human bones and pottery fragments. Other

mészkőlappal le is fedték, a réseket pedig habarccsal kitöltötték.

Két másik sír (SE 2010, 2013) fala kevésbé égett át, mellékletet nem tartalmaztak, csupán néhány égett embercsontot és kerámia-töredéket. A többi szórthamvas temetkezést csak nyomokban tudunk regisztrálni. Egy eltemetett kutyát a már elplanírozott, legfelső római kori rétegben találtuk.

A középkori pincejáró falába egy márványból faragott, nagyjából életnagyságú szobor kéztöredékét (7. kép) építették be. További három másik, gyaníthatóan római kori kőtöredék került elő még a pince betöltéséből. (N. A.)

KÖZÉPKOR

Buda városa IV. Béla királytól teljes körű árumegállító jogot kapott. Az országba érkező, külföldről importált árukat a városban, egy erre kijelölt helyen kellett lerakniuk és áruba bocsátaniuk a távolsági kereskedőknek a helyi polgárok számára. A késő középkorban az áruk védelmére és az eladásig történő raktározására, valamint nagy tételben való árusítás lebonyolítására csarnoképület (*Kaufhaus, nyderlag*) épült a Váralján (GYÜRKY 1971; BENDA 2018). A ház munkáját a házmester irányította egy írnok segítségével. A közvetítő kereskedők kötötték meg az üzletet a helyi és a távolsági kereskedők között. A bálák, ládák, hordók szekerekről lepakolását és a csomagok felbontását a szolgák végezték. A török hódoltság alatt egy ideig továbbra is kereskedők használták a házat. 1686 után, az ostromok miatt megrongálódott falait részben átépítették, majd katonai szertárként (*Zeughaus*) hasznosították 1896-ig, lebontásáig. Helyén épült fel a Budai Vigadó (GÁBRIEL 2011).

Az udvarban feltártuk a 15. század közepén épült nagyméretű csarnoképület nyu-

rituals which involved scattering the ashes could only partially be documented. A dog was buried in the uppermost, levelled Roman layer.

A sculpted hand, a fragment of a live-sized marble statue, was incorporated into the wall of the stairs that led to the medieval cellar (Fig. 7). Three additional, probably Roman, stone fragments came to light from the fill of the medieval cellar. (A. N.)

MIDDLE AGES

King Béla IV granted unlimited staple right to the town of Buda. Merchants had to unload their imported wares at a designated location and offer them for sale for long-distance traders and locals. A market hall (*Kaufhaus, nyderlag*) was built at the foot of the Castle Hill in the late Middle Ages; this was used for storing wares until they were sold, as well as for bulk sales (GYÜRKY 1971; BENDA 2018). The hall was managed by a keeper with the assistance of a clerk. Intermediary merchants worked out the agreements between local and long-distance traders. Bales, boxes, and barrels of wares were unloaded from the carts, opened and managed by servants. After the Ottoman Turkish conquest, the hall continued to serve this purpose. After 1686 the walls that had been damaged in the siege were rebuilt, and the building was transformed into a military storehouse (*Zeughaus*). It was used as such until 1896, when it was finally demolished. The Buda Entertainment Hall was erected in its place (GÁBRIEL 2011).

During the excavation the west wall and three pillars of the mid-15th-century market hall were brought to light from the Entertainment Hall's courtyard. The wall of the hall was 120 cm thick, its foundation and the preserved segments were made of

gati falának és három pillérének falait. A csarnok fala 120 cm vastag volt, alapozása és felmenő falának fennmaradt részlete kemény és puha mészkőből készült. Az udvaron a középső pillér alapozása maradt meg

hard and soft limestone. The foundation of the central pillar was discovered in a well-preserved condition; this was a rectangular construction onto which a cylindrical stone pillar was placed. The negative

8. kép: Az árucarnok nyugati fala (Tihanyi Bence)

Fig. 8. The west wall of the market hall (Bence Tihanyi)

9. kép: Digitális rekonstrukció az árucarnokról (Fodor Zsolt)

Fig. 9. A digital reconstruction of the market hall (Zsolt Fodor)

a legjobb állapotban, ez négyzetes alakú falazat volt, amelybe állították a kör alakú kőpillért. A pillér negatív lenyomata benne maradt az alapozásban. Az alapozással egy magasságban kialakított kavicsos járszintben 15. század közepéről származó pénzeket találtunk. Ezek alapján elmondható, hogy a csarnok a 15. század közepén épült. A talaj egyenetlenségei, a sekély falalapozás és az ostromok miatt megrongálódott épületet a török korban többször átalakították, újjáépítették. Az ásatáson ezen kívül egy 14. században épült lakóház nagyméretű pincéjének betöltését bontottuk ki. Lejártának pincegádorát is megtaláltuk az ásatás során. A pincétől délre egy 14. században épült, egysátonás tégláégető kemencét tártunk fel, illetve egy másik lakóépület északnyugati sarkát és pincejárójának pofafalát. A 13. századot egy hamusgödör és kevés rétegerámia képviselte. (B. J.)

of the pillar was still to be seen on the foundation. The gravelly floor level was uncovered at the same height as the foundation, and it yielded mid-15th-century coins, suggesting that the hall was constructed in this period. The uneven floor, the shallow foundations of the walls, and the sieges the building had to undergo made repeated reconstructions and transformations necessary in the Ottoman Turkish Period. In addition to this building, the fill of a 14th-century dwelling house's cellar was explored during the excavation; the cellar entrance was also found. South of the cellar a 14th-century single-channel brick kiln was unearthed along with the north-west corner of another dwelling house and the sidewall of its cellar entrance. From the 13th century only one ash pit and a few pieces of pottery were brought to light. (J. B.)

*Benda Judit – Kraus Dávid –
Nagy Alexandra*

*Judit Benda – Dávid Kraus –
Alexandra Nagy*

IRODALOM / REFERENCES:

- BARKÓCZI 1988 • L. Barkóczi: Pannonische Glasfunde in Ungarn. Budapest 1988.
- BENDA 2018 • Benda J.: „Yn dy stat zu ofen. In dy nyderlag.” A középkori budai árulerakat története és régészete – európai kitekintésben. In: Kádas I. – Skorka R. (szerk.), Veretek, utak és leletek. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Budapest 2018, 379–404.
- BENDA–ANDERKÓ–TÓTH 2014 • Benda J. – Anderkó K. – Tóth F. M.: Régészeti kutatások a budai Várhegy előterében (Archaeological research in the foreground of the Buda Castle Hill). Aqfűz 20 (2014) 50–60.
- BENDA–HABLE–HORVÁTH 2004 • Benda J. – Hable T. – Horváth M. A.: Újabb római kori sírok a vízivárosi ala-tábor déli temetőjéből (New Roman period graves from the southern cemetery of the Víziváros auxiliary fort). Aqfűz 10 (2004) 110–115.
- BESZÉDES 2001 • J. Beszédes: Depictions of an early portraittype of emperor Nero on some gravestones from Pannonia. BudRég 34 (2001) 17–28.
- GÁBRIEL 2011 • Gábrriel T.: A budai vigadó története. Budapest 2011.

- GYÜRKY 1971 • Gyürky K.: Adatok a budai Szent Péter külváros topográfiájához (Angaben zur Topographie der Budaer St. Peter-Vorstadt). *BudRég* 22 (1971) 223–243.
- HABLE 1998 • Hable T.: Előzetes jelentés egy kelta (eraviszkusz) telep és római kori temető feltárásáról a vízivárosi katonai tábortól délre (Preliminary report on the excavations at a Celtic (Eraviscus) settlement and a Roman Period cemetery south of the Roman military fort in the Víziváros). *Aqfűz* 4 (1998) 25–39.
- HABLE 1999 • Hable T.: A Corvin téri ásatás legújabb eredményei – 1998 (Recent results of the Corvin Square excavations – 1998). *Aqfűz* 5 (1999) 109–120.
- HABLE 2000 • Hable T.: Budapest, I. ker., Corvin tér 1–3. *Aqfűz* 6 (2000) 102.
- HABLE–BERTIN 1998 • Hable T. – Bertin, P.: Gazdag római nő sírja a Szalag utcában (The grave of a wealthy Roman woman on Szalag Street). *Aqfűz* 4 (1998) 19–24.
- ISINGS 1957 • C. Isings: Roman Glass. Groningen – Jakarta 1957.
- KÉRDŐ 2011 • H. Kérdő K.: Aquincum kezdetei és a településszerkezet változásai a Vízivárosban a római kor évszázadaiban. Régészeti adatok Aquincum – Víziváros történetéhez (Early ages of Aquincum and the changes in the settlement structure of the Víziváros during the centuries of Roman ages). *BudRég* 44 (2011) 165–182.
- KUZSINSZKY 1899 • Kuzsinszky B.: Aquincum római feliratai. *BudRég* 6 (1899) 109–150.
- KUZSINSZKY 1900 • Kuzsinszky B.: Újabb köemlékek az Aquincumi Múzeumban. *BudRég* 7 (1900) 3–66.
- KUZSINSZKY 1908 • Kuzsinszky B.: Magyarországon talált római köemlékek a vidéki múzeumokban s egyéb helyeken. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 2 (1908) 74–112.
- RINGER–LENGYEL 2009 • Ringer Á. – Lengyel Gy.: The Upper Palaeolithic Site at Budapest Corvin tér. *Praehistoria* 9–10 (2008–2009) 205–211.
- RADNÓTI 1955 • Radnóti A.: Buda régészeti emlékei. In: *Magyarország Műemléki Topográfiája* 4. Budapest 1955, 13–35.
- TAPAVIČKI–ILIĆ–MRĐIĆ 2015 • M. Tapavički-Ilić – N. Mrđić: A Roman Burial Rite in Viminacium: The Latest Discovery. In: L. Zerbini (a cura di). *Culti e religiosità nelle province danubiane*. Bologna 2015, 483–495.
- TÓTH–NAGY 2017 • Tóth F. M. – Nagy A.: Új őskori és római kori emlékek feltárása a Clark Ádám téren (Excavation of new Prehistoric and Roman Period remains on Clark Ádám Square). *Aqfűz* 23 (2017) 97–108.

Régészeti kutatások a Spanyol-réti patak mentén

(Budapest XI. ker., Kőoltár u. 3., Hrsz.: 1528/18; Felsőhatár út 2b, Hrsz.: 1289/7)

Archaeological Research along the Stream of Spanyol-rét

(Budapest, District 11, 3 Kőoltár Street, lot no. 1528/18; 2b Felsőhatár Road, lot no.: 1289/7)

2017. április 12. és június 13. között a Sasad Resort Cordia lakópark négy épülettömbjének építéséhez kötődő gépi földmunkákat követtük nyomon régészeti megfigyelés keretében a Kőoltár utca 3. szám alatti telken (1. kép: 1), amely során több szakaszban régészeti bontómunkát végeztünk.

A terület közvetlenül északkeletre található attól a lakóparktól, ahol Hárshegyi Piroska 2006–2007-ben római kori telepjelenségeket, utat és egy kerítőfállal körülvett, feltételezhetően nyitott szentélyt talált (1. kép: 3 – HÁRSHEGYI 2006; HÁRSHEGYI 2007).

Az „A” épülettömbben a modern kevert rétegek alatt változó vastagságú, de több helyen 0,6 méteres humusz alatt agyagos sárga és köves altalaj jelentkezett. Régészeti jelenségek itt nem kerültek elő.

A „B” épülettömb Rupphegyi út felőli szakaszán a humuszcserző réteg sok helyen szinte teljesen hiányzott, mivel itt a Sasad Kertészeti Mgt. telephelye volt korábban. Ebben az alaptalajban már a sárga altalajban több sötétebb folt, római kori beásás rajzolódott ki. Ezek közül négy lekerekített sarkú, négyszögletes, kelet-nyugati tájolású, földbe mélyített ház lehetett. Mind a négy ház helye erősen roncsolt volt a korábbi gépi munkák által és csak csekély mélységben mélyedtek bele a szubhumuszba.

An archaeological survey was conducted at 3 Kőoltár Street on April 12–June 13, 2017, preceding an earth removal by machines for the construction of four building blocks of the Sasad Resort Cordia residential complex (Fig. 1.1). The excavation was undertaken in several stages.

The area is northeast of the residential complex where Piroska Hárshegyi documented Roman settlement traces in 2007: a road and probably an open-air sanctuary surrounded by a fence wall (Fig. 1.3 – HÁRSHEGYI 2006; HÁRSHEGYI 2007).

There were no archaeological phenomena in building block ‘A,’ only the yellow and pebbly subsoil was observed under modern, mixed top layers and a layer of humus, which was 0.6 m thick at places.

In building block ‘B,’ on the side facing Rupphegyi Road, the humus layer was totally absent at places, because a gardening company, Sasad Gardening Farmers’ Cooperative, had previously used this area. In the yellow subsoil several dark spots were seen, identified as traces of Roman-period pits. Four of these may be recognized as rectangular semi-subterranean houses with rounded corners, oriented from east to west. All the four dwellings had been severely damaged by previous earthworks.

1. kép: A Költár utca 3. (1) és a Felsőhatár út 2b (2) telkek, illetve a 2006–2007-ben feltárt terület (3) összesítő alaprajza (Kovács Tibor – Fábián István – Lassányi Gábor)

Fig. 1. Comprehensive map of the sites at 3 Költár Street (1) and 2b Felsőhatár Road (2), and the area (3) excavated in 2006-2007 (Tibor Kovács – István Fábián – Gábor Lassányi)

Az SE-8 és SE-10 es számú házak egymás közelében, hosszanti oldalukkal párhuzamosan helyezkedtek el. Betöltésükből római kori kerámiatöredékek és állatcsontok kerültek elő.

Két hasonló, részben köves betöltésű ház volt az SE-12 és SE-18, amelyek szinte egybevágoan helyezkedtek el egymás mögött. Az SE-12 közepén egy nagyméretű kőtömb állt, amely valószínűleg valamilyen cölöpöt támaszhatott, a keleti oldalán pedig egy cölöplyukat figyeltünk meg. Betöltésében kerámiatöredékek, köztük terra sigillata darabok, és állatcsontok voltak.

Az SE-18 jelű ház nyugati oldalán nagyobb mészkőtömb került elő, keleti végében, már a ház vonalából kilógva, egy cölöplyukat figyelhattunk meg. A házhely felső betöltéséből csonttűk, pontkör díszes csontlemez (8–12. kép), bronzöredékek, köztük egy kisebb szobortöredék és egy csat, két vaskés és üvegtöredékek kerültek elő. A középső részen, egy kő alatti erősen

These features reached the sub-humus but did not go deep into it.

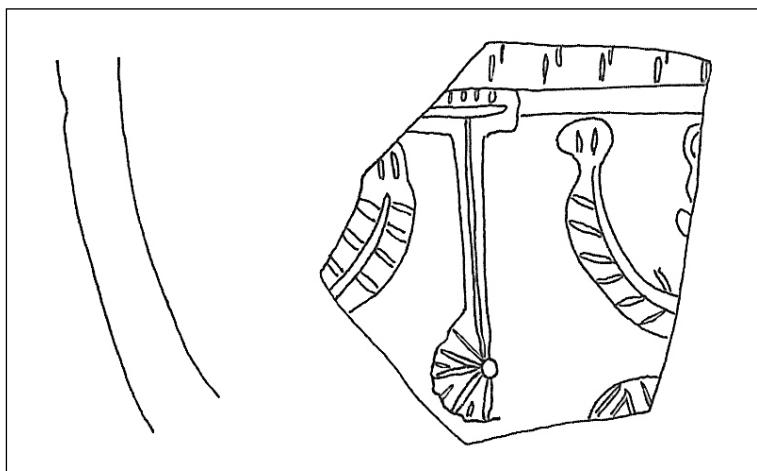
Houses SU [stratigraphic unit] 8 and SU 10 were close to each other, with their long sides parallel. They yielded Roman period pottery fragments and animal bones.

SU 12 and SU 18 were two similar houses, filled up with stony soil, one situated right behind the other. A huge stone block stood in the middle of SU 12; this was probably a pole support. There was a post hole on the eastern side of the house. The fill yielded pottery fragments, including terra sigillata, and animal bones.

A huge limestone block was found on the west side of house SU 18; a post hole was documented on the house's east end, on the outside. The upper segment of the house's fill yielded bone awls, a bone plate ornamented with dotted circles (Figs. 8–12), bronze fragments, including a small fragment of a statuette, a buckle, and two iron knives, and pieces of glass. Nails from

2. kép: Kisleletek a Kőoltár u. 3. sz. telken feltárt SE-18 jelű gödörház betöltéséből (Szilágyi Nóra)
Fig. 2. Small finds from the fill of pit house SU 18 at 3 Kőoltár Street (Nóra Szilágyi)

3. kép: Pannonische Glanztonware tál töredéke. Ltsz. BTM 2017.19.15. (NAGY 2017, Kat. 629, 73, 119 Tab. 35)
Fig. 3. Fragment of a Pannonische Glanztonware bowl. Inv no. BTM 2017.19.15. (NAGY 2017, Kat. 629, 73, 119 Tab. 35)

faszenes foltban apró cipőtalpszögeket és egy ép trombitafibulát találtunk (2. kép). Mindez azt mutatja, hogy a házhelyet felhagyása után szeméttel töltötték fel.

A házakon kívül két kerek, egy ovális vermet és egy kutat tártunk fel. Az egyik veremből egy lótetem darabjai is előkerültek (5. kép – lásd az állatcsont anyag elemzését lenttebb).

A házak betöltésben talált leletanyag a Kr. u. 2–3. századra keltezhető. Az egyik ovális gödör csak szürke, valószínűleg a Kr. u. 1. századra keltezhető kelta-római stílusú kerámianyagot tartalmazott

A „C” épülettömbben két kerek római kori tárolóvermet és egy kutat tártunk fel.

A „D” épülettömb alatt két, kerek kisméretű római kori kemence alapját és hozzájuk tartozó gödör részletét, valamint római kori gödröket, vermeket dokumentáltunk. Az épületalap déli részén átvágtunk egy köves, közettörmelékes északkelet-délnyugati sávot, amely természetes üledéknek, vízmosásnak bizonyult a sárga altalaj tetején, a humusz alatt.

A fentebb ismertetett helyszíntől délnyugatra, a Felsőhatár u. 2b. számú telken (1. kép: 2, 4. kép) Gyenes Gábor kollégánk-

a shoe's sole and an intact trumpet brooch were discovered in the coaly soil under the stone block (Fig. 2). This suggests that the house was filled with garbage after it had been abandoned.

In addition to the houses, two oval-shaped pits and a well were excavated. Pieces of a horse carcass came to light from one of the pits (Fig. 5 – see the analysis of the faunal remains later in this paper).

The finds uncovered from the houses' fill are dated to the AD 2nd- 3rd century. One of the oval pits contained only gray pottery fragments, identified as AD 1st-century Celtic-Roman material.

Two Roman storage pits and one well were discovered in building block 'C.'

The foundation of two small Roman ovens and a pit associated with them, as well as further Roman pits were found under building block 'D.' In the southern part of the foundation the excavation cut through an area where the soil was mixed with stones and stone rubble. This was identified as a natural deposit of a gully, on top of the yellow subsoil, under the humus layer.

Another excavation was undertaken southwest of the lot described above, at 2b

kal 2017. augusztus 30. és 2018. február 23. között szintén a Sasad Resort Cordia lakópark újabb ütemével kapcsolatos földmunkák miatt, további régészeti megfigyelést végeztünk.

Az épülő lakópark két újabb nagyméretű épülettömbből, illetve az ezek alá épülő teremgarázst összekötő nyaktagból állt. A területen korábban itt is a Sasad Kertészeti Mgtsz. működött, ennek nyomai, az üvegházak beton tartópillérjei, épületalapok és nagyobb méretű pince is előkerültek a földmunka során. A kertészet megszűnése után tereprendezés történt, majd a lakópark korábbi ütemének építéséből származó, kb. 1 m vastag törmelékes feltöltés került rá. Ez alatt egy sárga agyagos rétegződést figyelhettünk meg, amely már közvetlenül a szürkésbarna, római kori leleteket tartalmazó rétegen húzódott.

Az épületek alapozási síkjánál kb. 10 centiméterrel magasabban jelentkezett csak a római falak teteje, így teljes hosszukban és mélységükben kibontani ezeket nem volt módunk. De két helyen átvágással hitelesítettük, hogy a konstrukció alsó 3-4 kőszora maradt csak meg, igen omladékos állapotban. A mélyebben lévő tömör, fekete rétegeket csak az alapozási síkba mélyített liftház-süllyeszték és a zsompok területén tudtuk megfigyelni, mindezt azonban tovább nehezítette a talajvíz jelentkezése ezekben a mélyítésekben. Az általaj kőzetlisztes agyag volt.

A megmaradt római falak kőanyaga teljes mértékben a területre jellemző (Katalin-hegy, Hárs-hegy), ahogyan azt már korábbi ásatási szezonokban is megállapítottuk (HÁRSHEGYI 2007, 161). Falakhoz köthető járószinteket nem észleltünk.

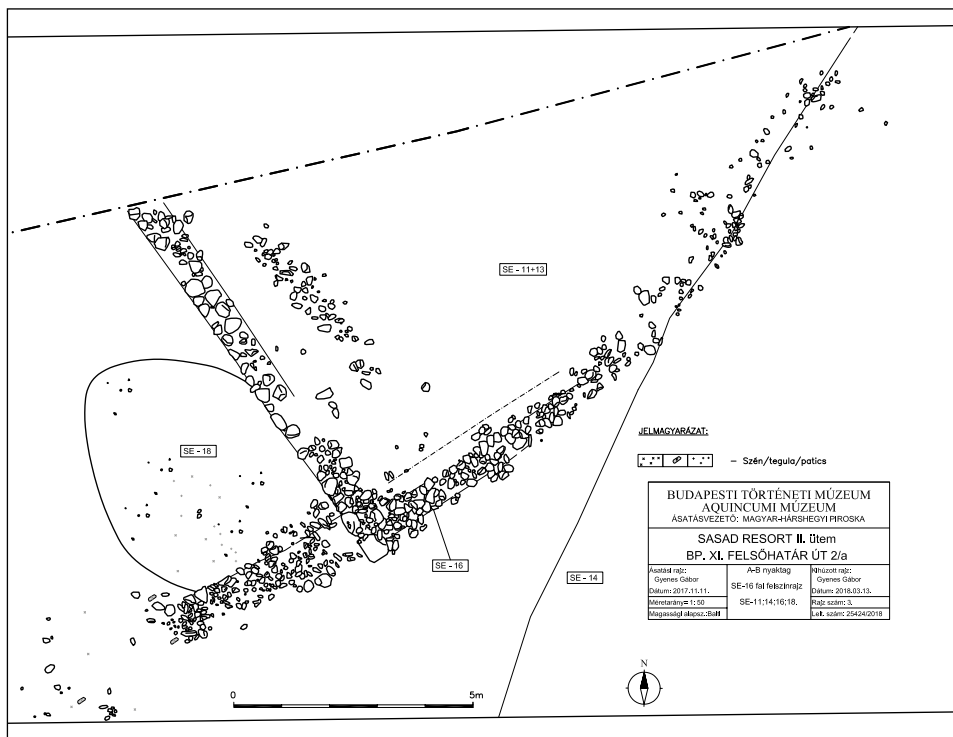
A fent leírt falkonstrukciók alapvetően tehát egy eredetileg agyagba vagy szárazon rakott, nagyobb területet körbekerítő

Felsőhatár Road, on Aug 30, 2017–February 23, 2018 (Fig. 1.2, Fig. 4). Our colleague Gábor Gyenes also participated in this project. This survey preceded the next phase of construction of the Sasad Resort Cordia residential complex.

Here, two large building blocks, an underground parking garage under these, and a ramp connecting the two, were planned to be built. The area had been used previously by the Sasad Gardening Farmers' Cooperative, and so its traces, the concrete pillars of the greenhouses, building foundations, and a large cellar, were found during the dig. When the gardening company ceased to exist, there was extensive landscaping in the area, and the lot was filled up with rubble from the first phase of the construction of the residential complex, creating a 1 m layer of rubble. Under this, a layer of yellowish clay was observed, directly on top of the grayish brown, archaeological layer that yielded Roman objects.

Fragments of Roman walls came to light in a depth that was only 10 cm higher than the foundation level of the planned buildings, and so it was not possible now to fully excavate these walls. Two cuts were made at two spots in order to authenticate the walls' position, and it became clear that only three or four rows of stone were preserved of them, in bad condition. The dense, black layers in a greater depth could only be observed in the place of the planned elevator shaft and tunnels, although observation was hampered here too by the rising water-table. The subsoil was clay, mixed with stone meal.

The stone material of the preserved walls is characteristic for this geographic area (Katalin Hill, Hárs Hill); this tendency was already documented at previous excavations (HÁRSHEGYI 2007, 161). No

4. kép: A Felsőhatár u. 2b telken előkerült régészeti objektumok összesítő felszínrajza (Gyenes Gábor – Fábián István – Magyar-Hárshegyi Piroska)

Fig. 4. Comprehensive drawing of archaeological features at 2b Felsőhatár Road (Gábor Gyenes – István Fábián – Piroska Magyar-Hárshegyi)

struktúráként értelmezhetőek, amelyek az omladékot leszámítva csak az alsó 3-4 kőszora maradt meg többé-kevésbé eredeti helyzetében (SE 12, SE 15, SE 16; 4. kép). Használatukat a jelenleg előkerült kisszámú régészeti leletanyag alapján a Kr. u. 1. század vége – 3. sz. első harmada közötti időszakra tehetjük (*pannonische Glanztonware* – 3. kép, bélyegzett díszű tál, westerdorfi gyártmányú, Drag.31/Lud Sb-formájú terra sigillata, raetiai pohár töredékei).

Összefoglalva tehát mindez beilleszthető abba a rendszerbe, amelyet a fenti két telek közötti, 2006-ban és 2007-ben kutatott területeken dokumentáltunk. Véleményünk

floor level could be associated with the wall fragments.

These structures were built by dry walling, or with clay, and they probably enclosed a large area. Apart from the rubble, only parts of the bottom stone rows were preserved in their original position (SU 12, SU 15, SU 16; Fig. 4). They were in use in the late AD 1st – early 3rd century on the basis of the few findings (*pannonische Glanztonware* – Fig. 3, a bowl with stamped decoration, a terra sigillata fragment of the Drag.31/Lud Sb type manufactured in Westerdorf, and the fragments of a Raetian mug).

To sum up, these observations are in line with previous results from the 2006 and

szerint egy többperiódusú római lelőhely falusias, majd birtokrendszerbe illesztett, Kr. u. 1–3. századi telepjelenségeiről van szó (HÁRSHEGYI 2006, 269–270; HÁRSHEGYI 2007, 158–164). (L. G. – M.-H. P.)

AZ ÁLLATMARADVÁNYOK VIZSGÁLATA

A 2017–2018-ban feltárt két lelőhelyről, összesen 14 állatcsontot tartalmazó stratigráfiai egységből, 106 állatcsont maradvány (=N[=tételszám; az összetartozó csonttöredékek, vázrészecskék száma]; NISP[=Number of Individual Specimens; meghatározott töredékek száma]=199; összsúly: 8,17 kg) került meghatározásra. Mivel ez a csontmennyiség nem éri el az 500-as töredékszámot, amely archaeozoológiai tapasztalati szempontok szerint megfelelő mintanagyságot képezne reális következtetések levonására, ezért az eredmények a kisebb mintanagyság miatt csak hozzávetőlegesek. A korábban Dr. Kovács Zsófia Eszter által vizsgált 2007-es, Rupphegyi úti lelőhely – amely a feltárások során egy lelőhely részének bizonyult az újonnan vizsgált területekkel – nagyobb mennyiségű állatcsontanyagának faji eloszlása segíthet még árnyalni a lelőhelyek régészeti állattani képét. (Dr. Kovács Zsófia Eszter 2007-es archaeozoológiai jelentésének kéziratából származó adatok rendelkezésemre bocsátását ezúton is köszönöm neki!) Ezek az 1. táblázat külön oszlopában szerepelnek, és nem képezik szerves részét a jelen kiértékelésnek. A 2017–2018-ban feltárt két lelőhelyrész leletanyagának értékelése szerepel a továbbiakban. A leletanyag a római korra (Kr. u. 2–3. századra) keltezhető.

Összességében a kiskérődzők (juh és kecske), majd a szarvasmarha maradványok száma volt a legmagasabb, amelyet a házisertés, a háziló és a házikutya maradványai követtek. A juhok és kecskék pontos

2007 excavations in lots between the present two. It seems that these features belong to a multi-phase Roman settlement site dated to the AD 1st - 3rd century, which was first a village, and then became part of a landed estate (HÁRSHEGYI 2006, 269–270; HÁRSHEGYI 2007, 158–164). (G. L. – P. M.-H.)

FAUNAL REMAINS

The two sites, excavated in 2017 and 2018, yielded altogether 106 animal bones from 14 stratigraphic units (N [number of bones, with the associated remains counted as one]=106; NISP [number of individual specimens]=199; total weight=8170 g). As this sample is smaller than 500 pieces, a number considered by archaeozoologists to be the minimum for a realistic analysis, the results published here are not comprehensive. The faunal remains from the 2007 site at Rupphegyi Road, analyzed by Zsófia Eszter Kovács, may be of help in reconstructing a more reliable species ratio, because the latter site was part of the same settlement. (I hereby thank Zsófia Eszter Kovács for allowing me to use her yet unpublished data.) Her results are included in *Table 1* in a separate column, and are not counted in the rest of my analysis. In the following I concentrate on the animal bone material brought to light from the sites excavated in 2017–2018. The material comes from the Roman period (AD 2nd – 3rd century).

The ratio of small ruminants (sheep and goat) was highest, followed by that of cattle, swine, horse, and dogs. It is almost impossible to differentiate between the bone fragments of sheep and goat, as their anatomy is very similar; however, in the Roman period one typically finds more sheep than goats. Fragments that could not be identified to taxon due to the absence of rele-

ÁLLATFAI / SPECIES	FELSŐHATÁR ÚT 2/B - SASAD RESORT CORDIA (4 DB SE) / 2/B FELSŐHATÁR ROAD - SASAD RESORT CORDIA (4 SUs)			KŐÖLTÁR U.3. (10 DB SE) / 3 KŐÖLTÁR STREET (10 SUs)			ÖSSZESEN / TOTAL			RUPPHEGYI ÚT 2007-ES ÁSATÁS (DR. KOVÁCS ZSÓFIA ESZTER ADATAI) / RUPPHEGYI ROAD, 2007 EXCAVATION (DATA FROM ZSÓFIA ESZTER KOVÁCS)		
	N	NISP	%	N	NISP	%	N	NISP	%	N	%	
Szarvasmarha / Cattle (Bos taurus)	3	3	37,5	21	21	21,4	24	24	22,6	162	18,6	
Juh / Sheep (Ovis aries)				3	3	3	3	3	2,8			
Kecske / Goat (Capra hircus)				2	2	2	2	2	1,8	1	0,1	
Juh-Kecske / Small ruminants (Ovis-Capra)	1	1	12,5	27	27	27,5	28	28	26,4	139	16	
Házisertés / Domestic swine (Sus domesticus)				13	13	13,3	13	13	12,3	42	4,8	
Háziló / Horse (Equus caballus)				7	100	7,1	7	100	6,6	77	8,8	
Háziszanár / Donkey (Equus asinus)										4	0,5	
Házikutya / Dog (Canis familiaris)				1	1	1	1	1	0,9	21	2,4	
Háziemlős összesen / Domestic animals total	4	4	50	74	167	75,3	78	171	73,6	446	51	
Gímszarvas / Red deer (Cervus elaphus)				1	1	1	1	1	0,9	5 (ebből 4 agancs tö- redéke / 4 of these are antler fragments)	0,6	
Európai őz / Roe deer (Capreolus capreolus)										1 (agacstöredék / antler fragment)	0,1	
Vademiőlős összesen / Wild mammals total	0	0	0	1	1	1	1	1	0,9	6	0,7	
Csiga / Snails (Gastropoda)				1	1	1	1	1	0,9	19	2,2	
Kagyló / Clam (Bivalvia)										1	0,1	
Éti csiga / Burgundy snail (Helix pomatia)										6	0,7	
Puhatestű összesen / Molluscs total	0	0	0	1	1	1	1	1	0,9	26	2,9	
Óstulok-szarvasmarha / Aurochs or cattle (Bos sp.)				2	2	2	2	2	1,8			
Nyúl méretű emlős / Small mammal				1	1	1	1	1	0,9			
Kutya (közepes) méretű emlős / Medium-size mammal (dog size)	1	1	12,5	1	1	1	2	2	1,8	1	0,1	
Kispatás / Small ungulates	2	2	25	4	4	4	6	6	5,7	95	10,9	
Nagypatás / Large ungulates	1	1	12,5	14	14	14,2	15	15	14,2	298	34,2	
Nem meghatározható összesen / Non-identified total	4	4	50	22	22	22,4	26	26	24,5	394	45,2	
Összesen / Total	8	8	100	98	191	100	106	199	100	871	100	

1. táblázat: A vizsgált lelőhelyek faunalistája
Table 1. List of faunal remains

faji elkülönítése az anatómiai határozó bélyegek alapján igen nehéz, de a római korra általában jellemző volt a juhok nagyobb aránya. A jellegzetes anatómiai jegyek hiányában fajilag pontosan nem meghatározható töredékek (nyúl, illetve kutya méretű emlős, kispátás, nagypátás maradványok) a két lelőhely anyagának 24,5 %-át tették ki. A Kőoltár utcai anyagból előkerült két maradvány, amelyről nem lehetett pontosan meghatározni, hogy szarvasmarha vagy őstulok (*Bos sp.*) maradványa-e, mivel a két faj közötti mérethatáron mozgott a töredékek mérete. Ezek a töredékek is a nem meghatározható maradványok közé kerültek, és az egyik közülük patológiás (ld. a későbbiekben).

A háziállatok és a vadállatok aránya a háziak javára tolódik. A vademlősök közül csupán egy gímszarvas combcsont töredék került elő. A gímszarvas az egybefüggő, nagy területeket, a tisztásokat, bozótosokat, erdőszéleket kedveli (DURANTELL 2008, 374), így ilyen környezeti képre utal. Bár a mintanagyság csekély, az alacsony vadállat maradvány tükrözheti a korra jellemző képet, amely szerint a vadászat jelentősége igencsak visszaszorult az úri mulatságok körébe, és jóval kisebb szerepet töltött be az ételmezésben, mint a korábbi korszakokban. Az emlős maradványokon túl még puhatestűek vázának előfordulásával lehetett számolni (1. táblázat).

A KŐOLTÁR UTCAI LÓCSONTVÁZ

A Kőoltár utcai lelőhely ovális alakú gödrének (SE16/17) betöltéséből előkerült egy – a metszőfogainak kopottsága alapján – 15 év körüli, a hosszúcsontjainak marmagassági értékeinek átlaga alapján nagyjából 143,8 centiméteres marmagasságú (2. táblázat), közepes testű (VITT 1952), a szemfogak hiányából feltételezhetően kanca

vant morphological features (mammals of small and medium size, as well as large ungulates) represent 24.5% of the finds. Two fragments from Kőoltár Street may have come from aurochs (*Bos sp.*), the size was not unambiguously decisive here. These were also counted among the finds without certain taxon identification; one of them showed signs of pathology (see later).

Domestic animals are present in larger numbers than wild species: only one red deer femur fragment was found. Red deer prefers large, unbroken areas of clearings, shrubby places, and forest fringes (DURANTELL 2008, 374), and its presence suggests this kind of landscape. Although the sample is too small to draw general conclusions, the fact that wild animal bones were virtually absent may be due to a preference in the Roman period; hunting was seen rather as a pastime for the nobility than a source of everyday food. Thus the role of hunting decreased in this period. In addition to mammals, shells of molluscs were present at the site (Table 1).

THE HORSE SKELETON FROM KŐOLTÁR STREET

The fill of an oval pit (SU 16-17) at Kőoltár Street yielded partial remains of a horse, deposited in a non-anatomical order (Fig. 5). The wear of the incisors suggest that the animal was 15 years old; the measurements of the long bones point to a withers height of 143.8 cm (see Table 2), that is, a medium size individual (VITT 1952); the absence of canines indicate that it was a mare. Only the lower jaw was preserved from the head. Five bones exhibited traces of burning: one proximal phalanx had brown stains of burning, while black spots were present on the left calcaneus, the right femur, the right humerus, and

VÁZRÉSZ / BONE	GL	BP	DP	SB	SD	DB	DD	MARMAGASSÁG (CM) / WITHERS HEIGHT (CM)
Metacarpus III (dex)	238	51	34	34	24	51	38	145,74
Metatarsus III (dex)	276	56	40	33	28	50	39	144,68
Metatarsus III (sin)	278	54	41	33	27		39	145,74
Humerus (sin)	300			36	42	76	81	140
Tibia (dex)	362	97	91	39	34	76	50	142,8

2. táblázat: A Kőoltár utcai lómaradvány hosszúcsontjai alapján mért marmagassági adatok
Table 2. Withers height based on the long bone measurements of the Kőoltár Street horse

vázának nem anatómiai rendben fekvő maradványa (5. kép). A fej csontjaiból csupán az alsó állkapocs töredékei kerültek elő. Öt maradványon égésnyomokat figyelhettünk meg: az egyik első ujjperc foltokban barnára égett, a bal sarokcsont, a jobb combcsont, a jobb karcsont és a jobb lábközépcsont töredékein pedig feketére égett foltok voltak. A maradványok felületén egyéb tafonómiai elváltozás, vagy feldolgozásra, leölésre utaló nyom nem volt. A lómaradvány mellett három darab római korra keltezhető házi-kerámia oldaltöredéke került elő. Az objektum pontos rendeltetése, és így a lócsontok behelyezésének oka kérdéses.

MEGTARTÁS

A csontleletek erősen töredezett voltak, ugyanis a 10 cm alatti töredékek száma a csontok 74,5%-át (N=79) tették ki (6. kép). Mivel a talajban eltöltött idő nyomainak (talaj savasságának hatása, gyökérnyomok) száma a magasabb, az égés- és rágásnyomok száma pedig kevesebb, az egykori csonthulladék vélhetően aránylag hamar a földbe került, így a kutya csak ritkán tudtak rájárni a szemétre.

A csontleletek a két területet összesítve a gödörházak anyagában koncentráltak, kevesebb került a gödrökbe, és még kevesebb a kútba, rétegbe, fal anyagába (3. táblázat).

the right metatarsal. No other taphonomic changes were seen, and nothing indicates the method of killing or cutting up the carcass. There were tree fragments of Roman household ware in the pit beside the horse. The purpose of the feature and the reason why the animal remains were buried here remains unclear.

TAPHONOMY

The remains were extremely fragmented; pieces under 10 cm constituted 74.5% (N=79) of the assemblage (Fig. 6). Traces of wear in the soil (roots, acidic soil) are present in greater abundance than those of burning and gnawing, which suggests that bone debris must have been buried soon after deposition, and dogs had little access to the garbage.

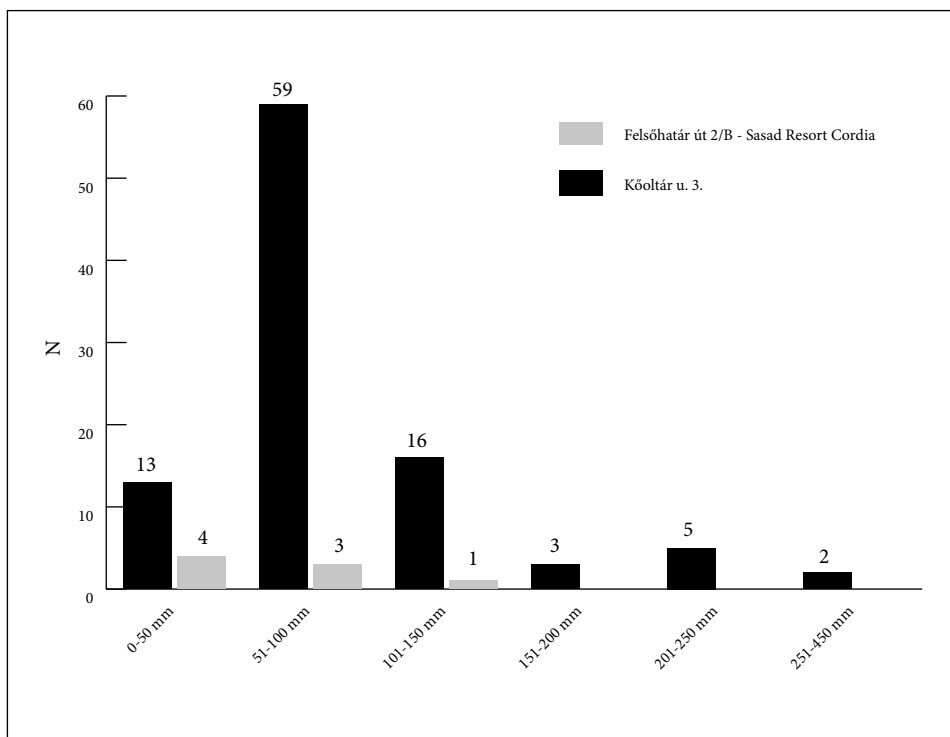
Combining the assemblages from the two areas, it becomes clear that debris concentrated in the pit houses, while only a few bones ended up in the pits, and even fewer in the well, in floor layers, or wall plasters (Table 3).

PATHOLOGY

The only pathological specimen was the lower jaw of a cattle or aurochs (*Bos sp.*). The roots of the fragmentary P4 are swollen, which suggests an actinomycosis infection; the whole lower jaw is distend-

5. kép: A Kőoltár utcai ló maradványai (Hárshegyi Piroska)
 Fig. 5. Remains of a horse from Kőoltár Street (Piroska Hárshegyi)

6. kép: A csontanyag töredezettségének mértéke
 Fig. 6. Fragmentation of the bone material

PATOLÓGIÁS ELVÁLTOZÁSOK

Betegségre utaló nyom egy szarvasmarha vagy őstulok (*Bos sp.*) állkapcsán fordult elő. A P4 gyökér töredéke megduzzadt és elágazó. Valószínű sugárgomba által fertőzött az állkapocs, mert erősen felduzzadt és szivacsos, porózus a diastemától kiindulva (7. kép). A szövetek közé hatolt kórokozó granulomák képződését indítja meg, amelyek belseje elgennyesedik, majd sarjszövet veszi körül. A folyamat kötőszövetesen eltokolódva meggyógyulhat, de szarvasmarha esetében gyakran az állkapocs- és állcsontban a fogmederből kiindulva nagyobb méretű növedékek képződnek, amelyek funkciózavart okoznak. A betegség lassan, alattomosan alakul ki. Szarvasmarhánál ez az állkapocs, illetve az állcsont eltorzulásához és ezzel a takarmányfelvétel zavarához vezet. Ez a fertőzés száraz, szúrós vagy durva rostú táplálék elfogyasztására utal (VARGA-TUBOLY-MÉSZÁROS 2011).

HASZNOSÍTÁS

A maradványok felületén kevés esetben, de megfigyelhettünk darabolásra utaló nyomokat. Előkerült egy bárdolt kiskérőrdőz borda, egy vágott juh orsócsont, egy vágott marha csigacson és egy borda töredéke, amelyek nagy valószínűséggel konyhai hulladék részét képezték.

A testrégió szerinti megoszlás (KRE-TZOI 1968, 230–236) alapján a főbb gazdasági haszonállatok (szarvasmarha, juh/kecske, sertés) közül mindegyik faj esetében a húsos végtagok csontjainak száma volt a legmagasabb, amelyet a száraz végtagok, a törzs csontjai, a fej-régió, majd az ujjpercek követtek. A házisertés esetében volt első helyen a húsos régióba tartozó csontok száma, a többi faj esetében a törzs-régió maradványait megelőzve második helyen szerepelt. Szinte minden testrégió csontját

	GÖDÖR (5 DB SE) / PTS (5 SUs)	GÖDÖRHÁZ (4 DB SE) / PIT HOUSES (4 SUs)	KÜTY (1 DB SE) / WELL (1 SU)	RÉTEG-ÖSSZETÖMÖRÖDÖTT JÁRÓSZINT (1 DB SE) / LAYER - FLOOR LEVEL (1 SU)	STRUKTÚRA-FAL (2 DB SE) / STRUCTURE - WALL (2 SUs)
Szarvasmarha / Cattle	6	16	1	0	1
Juh-kecske / Sheep-goat	6	26	0	0	1
Házisertés / Swine	5	8	0	0	0
Háziló / Horse	1	5	0	0	0
Házikutya / Dog	0	1	0	0	0
Gímszarvas / Red deer	1	0	0	0	0
Nem meghatározható töredékek / Unidentified	3	19	2	2	1
Csiga / Snail	1	0	0	0	0
Összesen / Total	23	75	3	2	3

3. táblázat: A Kőoltár utcai és a Felsőhatár úti régészeti objektumok állatsont eloszlása

Table 3. Distribution of animal bones in archaeological features at Kőoltár Street and Felsőhatár Road

ed, and the bone material is porous and spongy from the diastema backwards (Fig. 7). These bacteria, after entering the tissue, cause granulomas with a festering center, and proud flesh starts to grow around it. The infection may heal if the process remains sealed within the connective tissues, but in cattle it usually starts out from the lower jaw and the maxilla, and affects the roots of teeth, causing functional problems. The condition progresses slowly and is difficult to recognize. In cattle, it usually ends with the distortion of the jaw or the maxilla, and keeps the animal from feeding properly. The presence of this infection suggests that the individual consumed dry, thorny, coarse fodder (VARGA-TUBOLY-MÉSZÁROS 2011).

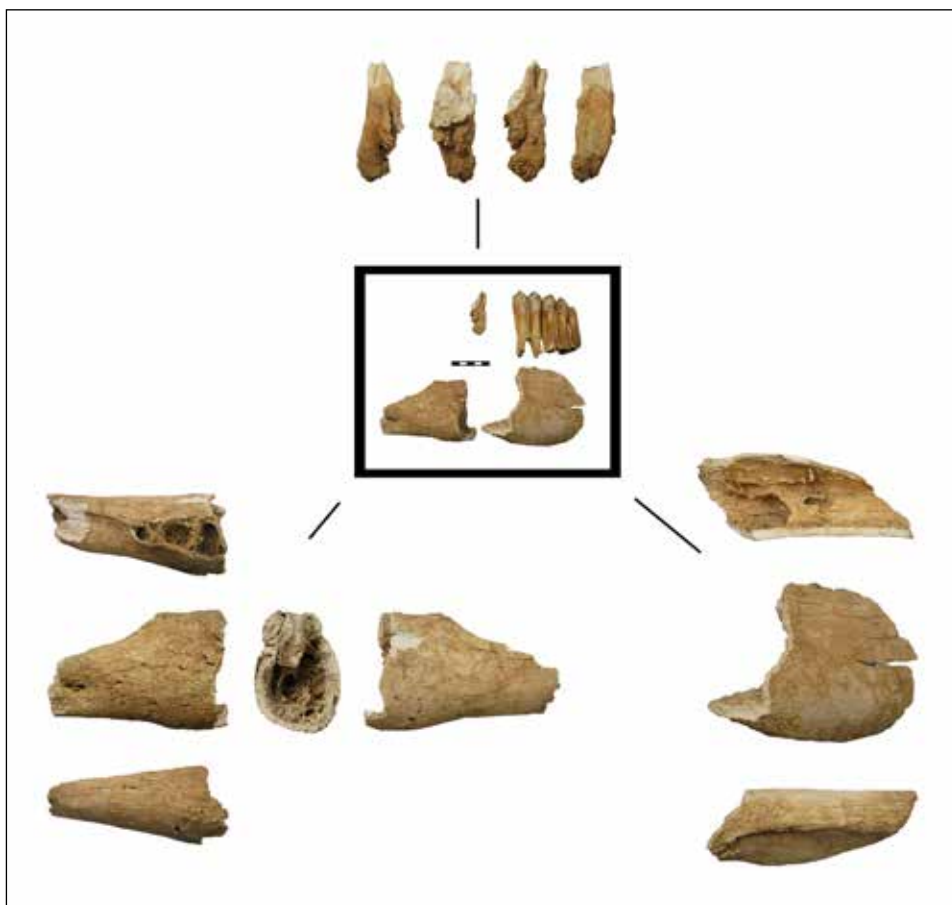
megtalálhatjuk közöttük, ami a helyi levágást és feldolgozást feltételezi.

A főbb gazdasági haszonállatok életkor meghatározására alkalmas maradványaiból látszik, hogy a szarvasmarhák esetében a kifejlett (*adultus*) állatok maradványainak száma volt magasabb, ami a húshasznúság, azaz az elsődleges hasznosítás fontossága mellett az állati erő felhasználását, tehát a másodlagos hasznosítási módok szerepének jelentőségét mutatja ezen fajok esetében. A kiskérődzők és a házisertés esetében a kifejlett és a fiatal (*subadultus*) egyedek

ANIMAL EXPLOITATION

In a few cases it was possible to observe the traces of butchering. Cut marks were present on a small ruminant's rib, a sheep radius, and a cattle astragalus and rib; these were probably kitchen garbage.

The frequency of skeletal elements (KRETZOI 1968, 230–236) shows that all meat-purpose domesticates (cattle, sheep/goat, swine) are represented mainly by their meaty limbs, followed by dry limbs, bones of the trunk, bones of the head, and the phalanges. Almost all skeletal elements

7. kép: A patológias Bovidae állkapocs maradvány (Biller Anna Zsófia)

Fig. 7. Pathological lower jaw of a Bovidae (Anna Zsófia Biller)

8. kép: A Kőoltár utcai pont-kör díszes csontlemez (Biller Anna Zsófia)

Fig. 8. Bone plate ornamented with dotted circles from Kőoltár Street (Anna Zsófia Biller)

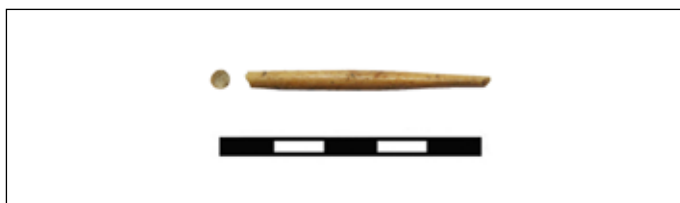
9. kép: A Kőoltár utcai gömbös fejű ép hajtű (Biller Anna Zsófia)

Fig. 9. Well-preserved bone hairpin with a globular end, from Kőoltár Street (Anna Zsófia Biller)

10. kép: A Kőoltár utcai tű töredék (Biller Anna Zsófia)

Fig. 10. Needle fragment from Kőoltár Street (Anna Zsófia Biller)

11. kép: A Kőoltár utcai tű töredék (Biller Anna Zsófia)

Fig. 11. Needle fragment from Kőoltár Street (Anna Zsófia Biller)

12. kép: A Kőoltár utcai varró tű (Biller Anna Zsófia)

Fig. 12. Fragment of a sewing needle from Kőoltár Street (Anna Zsófia Biller)

maradványainak száma közel hasonló volt az életkor meghatározására alkalmas töredékek között. A kiskérődzők esetében az elsődleges hasznosítás (hús, bőr, csont felhasználás) mellett a gyapjú- és tejhasznosítás, a sertések esetében a húshasznosság (hús és zsír hasznosítása) volt a fő cél. A lómaradványokon nem lehetett feldolgozásra utaló nyomokat észlelni, ami egybehangzik azzal, hogy a korszakban a lóhúst csak ritka alkalmakkor, inkább csak ínség idején fogyasztották.

A Kőoltár utca egyik gödörházában (SE18) öt megmunkált csont került elő, amelyeket nagypatás hosszúcsont diaphysis töredékéből készítettek. Az egyik egy 29×29 mm-es, négyzetes, 9 mm vastag, négy darab 8 mm átmérőjű esztergált pontkör dísszel ellátott csontlap volt (ltsz: 2017.9.506; 8. kép). Előkerült egy 6 mm átmérőjű, csúcsosodó gömbben végződő, kerek keresztmetszetű ép, 119×5 mm-es hajtű (ltsz: 2017.9.504, 9. kép), két kerek keresztmetszetű, 4 mm átmérőjű tű alsó, 69 mm hosszú és középső, 47 mm hosszú töredéke (ltsz: 2017.9.502–503; 10–11. kép). Előkerült továbbá egy 8-as (5×3 mm) és egy kör (3 mm) alakú lyukkal átfúrt, íves, lapított fejű varrótű 122 mm hosszú töredéke is (ltsz.: 2017.9.501; 12. kép).

KÜLSŐ MEGJELENÉS

Marmagasság számításához szükséges méretadatok csupán a Kőoltár utcai lócsontváz maradványai alapján álltak rendelkezésre (2. táblázat). Az egyetlen házikutya orsócsont arányai alapján egy kistestű kutyát lehetett meghatározni. A 2007-es ásatási területről származó leletanyagban Dr. Kovács Zsófia Eszter több marmagassági adatot szolgáltató csontot is meghatározott, amelyek a római kori állattenyésztés magas színvonalára, így a nagyobb testű háziállatok

are present, which suggests household slaughters and use.

Fragments suitable for the identification of the age at death reveal that cattle is represented mostly by adult individuals, which suggests their exploitation for meat but also for working power as a form of secondary use. The remains of adult and young (subadult) small ruminants and domestic swine were present in a similar ratio in the ageable assemblage. Small ruminants must have been kept for primary exploitation (meat, hide, bone), but also for their wool and dairy, while swine were kept only for their meat and fat. No traces of butchery were present on the horse bones, which is in accordance with the assumption that horse flesh was rarely consumed in this period, perhaps only in times of need.

Five pieces of worked bone came to light from one of the pit houses at Kőoltár Street (SU 18); these were made from the long bone diaphyses of large ungulates. One of these objects is a bone plate, 29×29 mm in size, 9 mm thick, decorated with four dotted circles, 8 mm in diameter each (inv. no. 2017.9.506; Fig. 8). A hair pin, 119×5 mm in size and 6 mm in diameter, with a globular ornament on one end (inv. no. 2017.9.504, Fig. 9), was also brought to light. Further finds include fragments of two cylindrical needles, both 4 mm in diameter; one point fragment is 69 mm long, while another piece, from the middle section of the needle, is 47 mm (inv. nos 2017.9.502–503; Figs 10–11). Another, 122 mm long sewing needle fragment with a flattened head, and with two holes, an 8-shaped (5×3 mm) and a circular one (3 mm) (inv. no. 2017.9.501; Fig. 12), was also found.

APPEARANCE

Measurements suitable for withers height estimation could only be obtained

tok meglétére, és az alaki változatosságra utalnak.

Egy juhtól származó, erősen barázdált, vaskos szarvcsap bázis töredéke került elő, ami a juhok esetében szarvaltság előfordulására utal.

RÉGÉSZETI ÁLLATTANI ÖSSZEGZÉS

A leletanyag – még a 2007-es Rupphegyi úti ásatás anyagával kiegészülve is – csekély mértékű. Ennek oka lehet az is, hogy még a római korban ügyeltek a lakott terület környezetének a rendben tartására, és valahol a lakott területtől távolabb dobták ki a különféle tevékenységből (jelen esetben vélhetően főleg étkezésből) származó hulladékot. A csontleletek erősen töredezett volta miatt a testméretekre vonatkozó adatok száma nagyon kevés, azonban feltehető a római korra jellemző magas szintű állattartás, és ennek folyamányaként a nagyobb testű haszonállatok megléte, valamint a kutyák testméretének változossága a kisebb testűtől a nagytestű egyedekig. Bár a csontleletek mérete nem túl nagy, jól tükrözi a szarvasmarha, a kiskérődző és a sertéstartás jelentőségét a római korban, valamint a vadászat élmezőnyben betöltött szerepének erőteljes visszaszorulását. (B. A. Zs.)

*Magyar-Hárshegyi Piroska –
Lassányi Gábor – Biller Anna Zsófia*

for the horse skeleton found at Kőoltár Street (see *Table 2*). One dog radius fragment suggests a small-size individual. From the 2007 excavation, Zsófia Eszter Kovács identified several bones suitable for withers height calculation; these show a variability in morphology, and domesticates of large size, testifying to the quality of Roman period animal breeding.

One sheep horn core base fragment with strong longitudinal furrows evidences the presence of horned sheep at the site.

ARCHAEOZOOLOGICAL SUMMARY

The sample is rather small, even when supplemented with the 2007 excavation material from Rupphegyi Road. This may also be due to an effort of the Roman period inhabitants to keep the area clean, and to deposit their garbage from various activities (in this case, mainly food consumption) outside the habitation area. As the material is heavily fragmented, very few pieces of data are available on the size of the animals, although it may be hypothesized that the generally developed Roman animal husbandry, with its large-size domesticates, and dogs of different sizes and morphology, was present here as well. This rather small assemblage reflects the importance of cattle, small ruminants, and swine in the Roman period, as well as the relative insignificance of hunting in terms of food acquisition. (A. Zs. B.)

*Piroska Magyar-Hárshegyi –
Gábor Lassányi – Anna Zsófia Biller*

IRODALOM / REFERENCES:

- DURANTEI 2008 • Duranti, P.: A vadászat enciklopédiája. Pécs 2008, 374.
- HÁRSHEGYI 2006 • Hárshegyi P.: Budapest, XI. ker. Madárhegy (Budaörsi út-Rupphegyi út). Aqfűz 13 (2007) 269–270.
- HÁRSHEGYI 2007 • Hárshegyi P.: Római kori településrészlet feltárása Budaörs határában (Excavation of part of a Roman period settlement at Budaörs). Aqfűz 14 (2008) 158–164.
- KRETZOI 1968 • Kretzoi M.: La répartition anatomique du matériel ostéologique selon les espèces et les amas de déchets. In: Gáboriné Csánk V., La station du paléolithique moyen d'Érd, Hongrie. Budapest 1968, 230–236.
- VARGA-TUBOLY-MÉSZÁROS 2011 • Varga J. – Tuboly S. – Mészáros J.: A háziállatok fertőző betegségei (Állatorvosi járványtan II.) Mezőgazda Kiadó (2011). Web: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_521_Allatorvosi_jarvanytan2/ch02s13.html (utolsó megtekintés: 2018.07.26.)
- VITT 1952 • Vitt, O.: Losadi pazürükszkih kurganov. CA XVI. (1952) 163–203.

Előzetes jelentés a pesti belvárosi Molnár utca két telkének feltárásáról

(Budapest V. ker. Molnár utca 7–9., Hrsz.: 23853, 23852/2)

Preliminary Report on the Excavations in Two Lots in Molnár Street, Downtown Budapest

(Budapest, District 5, 7–9 Molnár Street, lot nos. 23853, 23852/2)

2017 első felében került sor a budapesti belvárosi Molnár utca két telkének régészeti feltárására, amelyre a Budapesti Történeti Múzeum munkatársai egy szállodaépület építése miatt kaptak felkérést.

A feltárás helyszíne a mai Duna-parton, a Belgrád rakpart és a Molnár utca által körbezárt területen, a középkori Pest városában, annak belső magjában helyezkedik el (1. kép). Az évszázados beépítettség, a sorozatos bolygatások, illetve az áradások, folyópart-változások miatt érintetlen régé-

The archaeological excavation of two lots in Molnár Street, downtown Budapest, was undertaken in the first half of 2017. Archaeologists of the Budapest History Museum received this commission due to plans to build a hotel at this location.

The site is situated on the present-day bank of the Danube, in an area enclosed by Belgrád Quay and Molnár Street, in the innermost core of medieval Pest (Fig. 1). The results surpassed all expectations: remains of 12th–19th-century Pest were brought

1. kép: A feltárás helyszíne (Viemann Zsolt – Kevevári Zsolt)

Fig. 1. The excavation site (Zsolt Viemann – Zsolt Kevevári)

szeti jelenségek elérése kétséges volt, ám az eredmények nagy meglepetést okoztak: sikerült feltárni Pest egy szeletének 12–19. századi történetét.

A 7. szám alatt a közelmúltig a Független Kisgazdapárt székháza működött, korábban pedig itt élt a keletkutató Vámbéry Ármin. Az itteni épület egyik szárnyát lebontották, így ennek a helye és a belső udvar, valamint a szomszédos telken lebontott Belvárosi Tanuszoda területe – összesen mintegy 1300 m² – régészetiileg is kutathatóvá vált. A Molnár utca túlsó végében, illetve a parttól beljebb végzett korábbi ásatások alapján számítottunk arra, hogy a terület régészetiileg érintett lesz.

A legközelebbi ismert feltárás a Belvárosi Plébániatemplomhoz kapcsolódik, valamint egy-egy leletmentésre került sor a környező utcákban (IRÁSNÉ 1983). A Váci utca 47. számú telek Molnár utca felőli részén 1962-ben egy 14. századi osztrák jellegű, perembélyeggel ellátott fazék került elő, a leírás szerint „bolygatott középkori rétegben” (IRÁSNÉ 1983, 21). Ez azért érdekes, mert a telek pontosan a lelőhellyel szemben, az utca túloldalán helyezkedik el.

1994-ben a Molnár utca 36–40. szám alatt késő középkori lakóházakat és egy feltételezett vargaműhelyt talált Irásné Melis Katalin (IRÁSNÉ 1996). A lelőhely a Molnár utca túloldalán, a parttól beljebb helyezkedik el, a jelenségek tanúsága szerint tehát a középkorban lakott volt. A vargaműhely és a Molnár utca 7–9. alatt talált hatalmas mennyiségű bőrhulladék és félkész, valamint elhasználdott bőrtárgy arra enged következtetni, hogy a lelőhelyek valamelyest összefüggenek.

A 2017-es ásatás legfőbb eredménye a néhány középkori és oszmán-török kori tárolóverem, kőfalszakasz mellett az a hatalmas mennyiségű tárgyi lelet, amelyek a

to light in spite of the centuries-long habitation, frequent disturbances, floods, and fluctuations of the riverbank.

Until recently, an office of the Independent Farmers' Party operated under 7 Molnár Street, which used to be the house of orientalist Ármin Vámbéry. One wing of the building was torn down and so the internal courtyard, along with the space formerly occupied by a public bath in the neighbouring lot (now demolished), altogether 1300 m², became available for archaeological research. Previous surveys made on the other end of Molnár Street and farther from the river suggested that the area has great potentials for archaeological research.

The closest excavation site is at the Inner City Parish Church of Pest; small-scale rescue digs are known to have taken place in the neighbouring streets (IRÁSNÉ, 1983). A lot in 47 Váci Street, facing Molnár Street, a pot of the Austrian type with a pottery stamp on the rim was brought to light in 1962, “from heavily disturbed medieval layers” (IRÁSNÉ, 1983, 21). This is of importance because this former site is located on the other side of the street, facing the lot where our excavation took place.

In 1994 Katalin Irásné Melis discovered late medieval dwelling houses and probably a cobbler's workshop in the lots of 36–40 Molnár Street (IRÁSNÉ, 1996). This site was on the other side of the street, farther from the riverbank, and its findings suggested that this area was habited in the Middle Ages. The cobbler's workshop, along with the huge amount of leather remains as well as unfinished leather pieces and used leather objects found recently under 7–9 Molnár Street, suggest a connection between these sites.

The 2017 excavation unearthed late medieval and Ottoman Turkish storage pits

kedvező, oxigéntől elzárt, nedves, iszapos leőrkörülményeknek köszönhetően szinte teljes épségükben kerültek elő. A kerámia- és különleges fémleletek mellett bőrtárgyak és hulladékok, famaradványok, textilleletek maradtak meg, utalva ezzel a helyszínen végzett cserző- és tímártevékenységre, amely egészen az újkorig itt folyt. A leletanyag mellett nem kevésbé jelentős adalékokkal gazdagodtak a középkori pesti topográfiával kapcsolatos ismereteink is.

TOPOGRÁFIA, RÉTEGVISZONYOK

Mivel a mai folyópart mellett áshattunk, elsődleges célunk a számos írott és képi forrás által megőrkítet, esetleges fa- vagy kőszerkezetű városfal vonalának tisztázása volt (IRÁSNÉ 2014, 212, 42. kép; NÉMETHY 1893, 137; SOLTÉSZ 1993, 8. tábla), amelyet ezidáig nem sikerült régészetiileg bizonyítani. Az alább ismertetett cölöpjelenségek, illetve falrészletek előzetesen arra utaltak, hogy a városfal ezen szakaszát bizonyítani lehet, azonban a végső alaprajz kialakulása ezt a lehetőséget elvetette. A facölöpök között semmilyen rendszert nem lehet kimutatni, szabálytalan rendben helyezkednek el, így nem lehet szó palánkszerkezetéről. A kőfalszakaszokról később kiderült, hogy legkorábban 18. századiak lehetnek, s az utcára merőleges mivoltuk miatt valószínűleg az egykori lakóházakhoz köthetők.

A telkeken álló épületrészek elbontása után, a mai utcaszinttől kb. három méter mélységig kevert, 19–20. századi sítet termeltünk ki. Ezután jelentkeztek az első *in situ* vegyes téglakő szerkezetű, visszabontott falszakaszok, amelyeket 18. századi lakóházak alapjainak határoztunk meg (MÉSZÁROS–VÍZY 1993, II. 73–74). A falak elszedését követően egy erős szagú, fekete színű, homogén réteg jelentkezett, amelyet

and wall fragments, as well as objects in high quantities. These are well-preserved thanks to the wet, muddy sediment that sealed off oxygen. In addition to pottery and metal finds, leather objects and waste of leather working, wooden objects, and textile pieces came to light. These finds indicate that tanners and skimmers worked here until the early modern period. The excavation also revealed essential new evidence on the topography of medieval Pest.

TOPOGRAPHY AND STRATIGRAPHY

The site is close to the riverbank, and one of the main aims was to clarify the line of the city's wooden or stone walls, depicted on numerous illustrations and mentioned in written sources (IRÁSNÉ 2014, 212, Fig. 42; NÉMETHY 1893, 137; SOLTÉSZ 1993, chart no. 8), the archaeological remains of which had not yet been located. The identified posts, discussed below, and the unearthed wall fragments suggested that there was a city wall here. However, these were not arranged into any recognizable spatial pattern but were randomly positioned, which means they cannot be associated with any wall or fence. It was later revealed that the wall fragments have a dating no earlier than the 18th century, and having stood perpendicular to the street, they probably constituted parts of dwelling houses.

After dismantling the remaining modern building parts in the lots, a ca 3 m deep layer of 19th–20th-century building rubble was removed. Under this layer the first *in situ* wall fragments, laid in brick-and-stone, came to light, identified as the foundations of the above mentioned 18th-century house walls (MÉSZÁROS–VÍZY 1993, II. 73–74). After removing these, a homogenous layer of smelly, black soil came to light, which

az egész területen dokumentálni tudtunk azzal a megfigyeléssel, hogy a Duna irányába lejt. Utóbb kiderült, hogy a planírozásnak tűnő, vastag, kevert 16–17. századi leletanyagot tartalmazó réteg az itt működő cserzőműhely savas levétől fekete és nedves. Ez a körülmény nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a leletek jó állapotban konzerválódtak.

A területen a mai járószinttől számítva kb. nyolc méteres mélységben jelentkező kavicsos mederaljig, különböző módon és vastagságban, de átlagosan 20 réteget különítettünk el (2. kép). Az egymást váltó szürke-barna rétegek közös jellemzője az iszapos-homokos jelleg volt, szépen kirajzolódtak a part menti kiöntések, homokbuckák. Több rétegből elszáradt vízinyóvnyek maradványai is előkerültek. A

was observed to have slanted towards the Danube. Later it was clarified that this layer, probably a result of levelling, became acidic and black due to the tanners' activities here. It yielded 16th–17th-century finds; this soil was ideal for their conservation.

Down to the cobbled riverbed, in ca 8 m depth from the present-day floor level, 20 different layers of soil could be identified on the average (Fig. 2); these appeared in different forms and depth. The alternating grey and brown layers were all muddy and sandy, and the floods and sand dunes were easily identified. Several layers yielded remains of dried water plants. The east-west cross section made it clear that the whole area slanted towards the river.

Some of the archaeological layers could be dated by coins they yielded. The earli-

2. kép: Iszaprétegek váltakozása (Pomázi-Horváth Viktória)

Fig. 2. Alternating layers of mud (Viktória Pomázi-Horváth)

kelet-nyugati irányú metszet mutatta, hogy a terület erősen lejtett a folyó felé.

A régészeti korú rétegeket több esetben pénzérmével is tudtuk keltezni, így például elmondható, hogy a legidősebb, közvetlenül az altalaj feletti kultúrréteg a 12. században keletkezett. Konkrétan az 1241–1242-es tájárjáráshoz köthető réteget, jelenséget nem figyeltünk meg; a rétegek döntő többsége a 14–15. századra keltezhető.

RÉGÉSZETI JELENSÉGEK

A területen igen kevés objektum került elő, ami felveti a lelőhely egykori funkciójának kérdését. A legkésőbbi, helyi bőrművességre utaló jelenség az a négy, kör alakú, tulajdonképpen földbe süllyesztett fahordó, amelyben a cserzést végezték (SE-063,64,65,66). A cserzőkádak egymás mellett, egy vonalban helyezkedtek el, egyik felüket sajnos elvágta egy későbbi téglafal, azonban megmaradt részük teljes épségben került elő. A hordókat kívülről vastag agyagréteggel tapasztották körbe, belsejükben 18–19. századi, belesöpört szemetet (főként barokk kályhacsempét, kerámiaedényeket, állatcsontot) találtunk, ami legutolsó használati idejükre utal. A keltezés segíti az egyik kád tetején talált 1763-as évszámú Mária Terézia denár is. Az egyik kád alján elszórtan kisebb megkövesedett csomók helyezkedtek el, amelyeket a néprajzi irodalom alapján a bőr pácolásához előszerezettel használt állati (kutya- és tyúk-) ürülékkel azonosítottunk (NAGY 1971, 202 – 3. kép).

Egyik legépebben megmaradt jelenségünk egy török kori leletanyaggal keltezett deszkabéléses tárolóverem volt (SE-024). A telek északkeleti részén került elő egy négyzetes, alj nélküli, deszkákkal bélelt verem, amelyet a szürke iszaprétegekbe ástak annak idején, később pedig egy kőfal vágta át.

est cultural layer above the subsoil came into being in the 12th century. No layer or feature could be directly associated with the 1241–42 Mongol invasion; most of the identified layers date to the 14th–15th centuries.

ARCHAEOLOGICAL PHENOMENA

Only a few archaeological features were discovered, and this raises questions about the function of the site in the past. Four circular wooden barrels, used in tanning as tan-pits, were partly dug into the ground. These are the latest of the phenomena that suggest leather working (SE-063,64,65,66). These tan-pits were situated next to each other, forming a line; a later wall unfortunately damaged them, but some parts were recovered intact. The barrels were plastered with a thick adobe layer on the outside. They yielded 18th–19th-century garbage (Baroque stove tiles, ceramic shards, animal bones), which clarifies the latest date for their use. A denarius of Maria Theresa issued in 1763 and found on the top of one of the barrels also helps dating these findings. Pieces of petrified material was found on the bottom of one of the barrels; folklore analogies suggest that these are, in fact, pieces of animal faeces (dung of hens and dogs), often used for softening the raw hide (NAGY 1971, 202, Fig. 3).

One of the best-preserved feature is a storage pit padded with planks, in which Ottoman-Turkish period finds were discovered (SE-024). This rectangular pit came to light in the northeastern part of the lot. It was dug into grey layers of mud, and then planked; no proper bottom was made. A later stone wall damaged this feature. The material brought to light from the pit consists of pedestalled bowls and pots associated with the Ottoman Turkish popula-

3. kép: Fa cserzőkád, alján megkövesedett állati ürülék (Pomázi-Horváth Viktória)
 Fig. 3. Tan-pits made of wood, with petrified animal faeces on the bottom (Viktória Pomázi-Horváth)

Leletanyaga az oszmán-török népességhez köthető talpas tálakból, fazekakból állt, de előkerült belőle egy különös, kocka formájú, felületén számos vágást tartalmazó habkő tárgy, amelyet feltételezhetően kés élezésére használtak.

A szerves maradványokat két ép tojás(-héj), magok, bőrleletek, kagylók képviselik. Ezen kívül innen előkerült még egy réz övveret, egy kisméretű vas ágyúgolyó, valamint egy keskeny, kis súlyú nyílhegy (?) is. A veremből származó rézpénz sajnos elkopott, ábrázolása kivehetetlen.

Ugyancsak 16–17. századi leletanyag került elő abból a kör alakú, lefelé szűkülő aljú beásásból, amely a terület középső részén jelentkezett, legalján zöldessárga talajban cseresznye- vagy meggy mag „depó” helyezkedett el (SE-043). Legjelentősebb lelete egy kisméretű, az egész testen fogaskerékmintával díszített, belül sárgászöld mázzal borí-

tion. A peculiar, cube-shaped object made of pumice stone was also found; there are several cuts on its surface and it was probably used for sharpening knives.

Some organic material was also recovered from here: two intact eggshells, seeds, leather finds, and molluscs. In addition, a copper belt mount, a small canon ball, and a thin and light arrowhead (?) were discovered. A copper coin found in the pit is unfortunately poorly preserved, worn, the image is not decipherable.

Cherry or sour cherry stones were deposited in a circular, tapering pit in the middle of the excavation area (SE-043); the stones were found at its greenish yellow bottom. The most significant find from this pit is a small bowl ornamented with cogwheel pattern, coated in yellowish green glaze; its handle broke off. Besides, two fitting pieces of faience from the 1530s were found here.

tott, letört fülű edényke volt. A gödörből emellett két összeillő fajansztöredék került elő, amelyet az 1530-as évekre keltezhetünk.

Különös, unikálisnak mondható, cölöpalapú, sövényszerkezetű objektum került elő nagyjából a két újkori telek találkozásánál (SE-072–4. kép). Alakja négyzetes, a karók között sövényfonattal megerősített oldalú, zárt jelenségről van szó, amely az iszapos feltöltődésben teljes épségében megmaradt. Tetejét megmunkált deszkalapok fedték, belsejéből 14–15. századi kerámia- és üvegleletek, valamint nagy mennyiségű meggy- vagy cseresznyemag került elő. Funkciója egyelőre kérdéses, bár az Árpád-korból ismerünk formailag hasonló vesszőfonatos felépítménnyel rendelkező kutakat, így a Duna-parti pozíció miatt nem kizárt, hogy

A unique feature was discovered between the two modern lots (SE-072, Fig. 4). This closed, rectangular feature consisted of posts and wickerwork, and was preserved perfectly by the muddy fill. It was covered with planks on top. From the inside, 14th–15th-century pottery and glass fragments, as well as cherry or sour cherry stones were recovered in high amounts. The function of this feature is uncertain. However, wells with a similar upper structure are known from the Árpád period. As the site is located close to the Danube, it cannot be excluded that this was, in fact, some kind of a water source (WILHELM–KÁZMÉR 2012, 518; CAIGNIE 2016, 14–15).

In the northern part of the area a 15 m long trench was observed perpendicular to

4. kép: Sövényfonatos objektum bontás közben (Pomázi-Horváth Viktória)

Fig. 4. The wickerwork feature during excavation (Viktória Pomázi-Horváth)

itt is víznyerő hellyel van dolgunk (WILHELM-KÁZMÉR 2012, 518; CAIGNIE 2016, 14–15).

A terület északi részén, a Dunára merőlegesen, a szomszédos házfalakkal párhuzamosan került elő egy közel 15 méter hosszú árokszakas, amelynek U-alakú metszete közel tízrétegnyi feltöltődést őrzött meg (SE-093). Az árokból 13. századi ezüstpénz, egy ép 13–14. századi fazék, továbbá bormaradványok kerültek elő. Jelenlegi feltételezéseink szerint az árok egy egykori, a Dunához futó patak medre volt, alját vastag kavicsos-sóderes réteg jelezte.

LELETANYAG

Leleteink közül egyik legnagyobb mennyiségben a kerámiatöredékek kerültek elő, azonban a mintegy 30 rekesznyi leletanyag minőség szempontjából nem tartható kiemelkedőnek. A töredékek legnagyobb része nem tartozik össze, vagyis legvalószínűbb, hogy Duna-parti hordalékkal, „középkori szeméttel” számolhatunk.

Felszínre kerülésükkor a töredékeket fekete, iszapos réteg borította, ami mutatja, hogy hosszú ideig víz alatt, a homokban heverték. A 12–13. századi darabokon jól megfigyelhető a nagy szemcséjű csillámos-homokos soványítás nyoma, ami a helyi, Pesten készült edényeken egyáltalán nem meglepő.

A kerámialeletek a 12–19. századot ölelik fel, korábbi nyomokat nem sikerült megfogni a területen. A jellegzetes házikerámia leletei mellett néhány különlegesebb darab: fajansztöredékek, siegburgi és losticei töredékek, fenyőfamintával pecsételt szürke edény töredékei kerültek elő. Érdemes még megemlíteni egy kívül vörösre, belül szürkére égett, külsején kavicsal polírozott, Árpád-kori folyadéktároló edény nyaktöredékét.

the Danube and parallel to the neighbouring walls. Its U-shaped cross section was filled up by almost ten different layers of soil (SE-093). A 13th-century silver coin, a well-preserved 13th–14th-century pot, and leather remains were brought to light from here. In the present state of research, it is hypothesized that this trench was the bed of a natural watercourse that ran into the Danube. A layer of pebbles and gravels was found at its bottom.

FINDS

Pottery shards were found in great quantities compared to other objects, but these 30 boxes of ceramic fragments are hardly significant in terms of their quality. Most of the pieces do not fit together and they probably represent medieval garbage washed upon the shore of the Danube.

The pottery fragments were covered by a thick, black layer of mud when they were recovered. This suggests that they were lay in the sand underwater for a long time. The 12th–13th-century fragments were tempered with micaceous sand, typical for local pottery around Pest.

The pottery fragments are dated to the 12th–19th centuries, no earlier finds were recovered. In addition to typical household pottery, a few special pieces were unearthed: faience fragments, pieces of Siegburg an Löstice type vessels, and fragments of a grey pot decorated with pine motif. Besides these, neck fragments of an Árpád-period liquid container came to light. This latter vessel is burnt grey on the inside and red on the outside, and polished with pebbles.

The wet and oxygen-deprived environment was favourable for the preservation of metal finds; these had to be cleaned and conserved but otherwise were in a perfect condition. Most of the bronze, copper, and

5. kép: Kopott pengéjű, fa nyélborítású, réz záróverettel ellátott kés

Fig. 5. Knife with a dull blade, a wooden handle and a copper butt

A nedves, oxigéntől elzárt környezet igen kedvező feltételeket teremtett a fémleletek szinte eredeti állapotának megőrzéséhez, a földből való kiemelés után csupán tisztításra és konzerválásra volt szükség. A bronz-, réz- és ólomtárgyak legnagyobb részét a viseleti elemek (övcsatok, ruhaverek, gyűrűk, gombok, láncok stb.), használati eszközök (gyűszűk, mérleg elemei, evőeszközök stb.), illetve az érmék tették ki, de szép számmal kerültek elő egyelőre párhuzam nélküli, különlegesebb tárgyak is. Vasból készültek többek között a kisebb-nagyobb szerszámok (bőrkikészítéshez, fémöntéshez, faragáshoz valók stb.).

Körülbelül 20–25 db vaskés került elő, egy részükön a csont-, illetve fa nyélborítás is megmaradt (5. kép). Legtöbbjük egyenes hátú, ívelt pengéjű, nyéltüskés darab, de előfordul nyéllemezes változat is. Kilenc mesterjegy fedezhető fel rajtuk, a restaurálás előrehaladtával ez a szám feltehetően még változni fog.

Kiemelendő még – minőségük mellett – az ólomplombák magas száma (53 darab), ami szintén magyarázatra szorul. Hogy lehet az, hogy ezen a viszonylag kis területen Pest eddig ismert legnagyobb számú plombaanyaga került elő? A válasz igen sokrétű. Először is a környékbeli ásatások jórészt közöletlenek, az esetleges plombákat nem ismerjük, így az 53 példány önma-

lead objects were identified as clothing accessories (belt buckles, mounts, rings, knobs, chains etc.), everyday tools (thimbles, parts of scales, cutlery etc.), and coins, but special objects without analogies were also found. Iron objects included tools of various sizes (for leather working, metal casting, wood carving etc.).

Ca 20–25 pieces of iron knives were recovered. Their wooden or bone handles were sometimes relatively well preserved (Fig. 5). Most knives have a straight spine and a curved edge, and are equipped with a tang, which is sometimes flat. Altogether nine maker's mark have so far been discovered on them, but as restoration proceeds, new ones may come to light.

Fine quality lead seals were discovered in relatively great quantities (53 pieces), which needs an explanation. How come that the largest assemblage of lead seals so far came to light from such a small area? The answer is complex. First of all, excavations undertaken in this area have rarely been published, there is no information on lead seals, and consequently, 53 pieces seems a huge assemblage. Besides, such small objects have a minimal chance of recovery when finds are collected by hand: lead seals are usually found only when metal detecting methods are used. The third reason is inherent in the medieval function of the

gában elég nagy szám. Másrészt, mivel az apró tárgyak szabad szemmel nehezen észrevehetők, csak ritkán, akkor is fémkereső használata mellett kerülnek elő az ásatások során. A harmadik ok ismét a terület funkciója, vagyis a kulcsszó: a kereskedelem. Itt pakolhatták ki a Nyugat- és Észak-Európából vásárolt textilbálákat, amelyekről partra hordáskor leestek vagy levágták az értékjelzőket, így kerültek föld (vagy víz) alá. Itt érdemes kiemelni egy ép vas csáklát is, amelyet a hajók rögzítéséhez használhattak.

A város címerek valamint ábrázolások alapján jelenleg meghatározott textilplombák legtöbbször Kölnhöz (8) és Bécshez (6) köthető. Ezen kívül Aachen, Aquileia, Bécs, Boroszló, Görlitz, Jindřichův Hradec, Kempten, Köln, Telč/Slavonice, Tienen, Valenciennes, Velence, illetve Ypern városa is képviselteti magát néhány darabbal (Mordovin Maxim meghatározása).

Az ásatáson összesen nyolc darab ólom zárandokjelvény került elő, amelyek ismert darabjai Európa különböző részeiről származnak: középkori tulajdonosaik az itáliai Luccában és Bariban, illetve a spanyol Santiago de la Compostelában jártak. A középkori zárandokok körében elterjedt az a szokás, miszerint a sikeres zárandoklat után a felkeresett helyszínről hozott ólomjelvényt hazatéréskor a vízbe dobják, mintegy áldozatként (SPENCER 2010, 18). Ez lehet a magyarázat az itt talált jelvényekre is.

A több mint 70 db pénzérme rendkívül jó állapotban látott napvilágot, egy részük beazonosítása már a helyszínen megtörtént. Közülük a legkorábbi négy szórvány római kisbronz a 3–4. századból, a legkésőbbi pedig egy 1763-as évszámú Mária Terézia denár. A terület legkorábbi, tatárjárás előtti rétegét II. Géza (1141–1162) ÉH 74-es denárja keltezi, ami az egykori kavicsos folyómeder felett közvetlenül helyezkedett

area: the keyword is trade. This may have been the place where textile bales arriving from Western and Northern Europe were unloaded from the ships. While these were taken to the shore, the seals were cut or simply fell off and into the water. It is worth to mention here that an intact iron grapnel, typically used for anchoring boats, was also recovered from the site.

Based on the coats of arms on them, most of the textile seals are associated with Cologne (8) and Vienna (6). In addition, the towns of Aquileia, Wrocław, Görlitz, Jindřichův Hradec, Kempten, Telč/Slavonice, Tienen, Valenciennes, Venice, and Ypern are represented among the seals (identification by Maxim Mordovin).

The site also yielded altogether eight pilgrim badges made of lead. These had various European places of origin: their medieval owners visited Lucca and Bari in Italy, and Santiago de Compostela in Spain. It was customary among medieval pilgrims to throw the badges they had brought with them into the water as an offering (SPENCER 2010, 18) when they arrived home safely. This explains how these objects ended up at the site.

More than 70 coins were recovered in a very good condition; some of them could even be identified on the spot during excavation. The earliest ones are Roman stray finds from the 3rd–4th century, the latest one is a 1763 denarius of Maria Theresa. The earliest layer of the site predates the Mongol invasion and was dated by a denarius (ÉH 74) of Géza II (r. 1141–1162), found right beside the medieval riverbed. Only a single golden coin was found, identified as a florin minted by Sigismund of Luxembourg at Körmöcbánya between 1420 and 1426 (ÉH 446). In addition to coins minted in the Kingdom of Hungary, a coin of Ot-

6. kép: Épen megmaradt, kisméretű bőrcipő a restaurálás után

Fig. 6. A well-preserved, small shoe after restoration

el. Az ezüst- és rézpénzek mellett egyetlen aranyérme került elő, amely Luxemburgi Zsigmond ÉH 446-os, 1420 és 1426 között, Körmöcbányán vert aranyforintjaként azonosítható. A Magyar Királyság pénzei mellett a külföldön vert érméket II. Ottokár cseh király bécsi verete (1251–1276), II. Vencel cseh király 1300 körül vert ezüstgarasa, az aquileiai II. Antonio di Panciera ezüstdenárja (1402–1411), illetve 13–14. századi bécsi fillérek képviselik, amelyek a külföldi kereskedelmi kapcsolatokkal hozhatók összefüggésbe (Gálvölgyi Orsolya és Szatmári Tamás meghatározása).

Már a 18–19. századi feltöltés alatt jelentkező, SE 001 számmal jelölt fekete, tőzeges, nedves rétegtől kezdve egészen az altalajnak bizonyult kavicsos mederig kerültek elő jó állapotú bőr- és textilelemek, amelyek lelőhelyen belüli megjelenése és összetétele arra utalt, hogy itt helyszíni bőrkikészítés történt hosszú évszázadokon keresztül.

Az írott és képi források alapján ezen, és a szomszédos telkeken egészen az újkorig tímárműhelyek működtek, s a leletek tanúsága szerint ezek középkori előzményeit si-

tokar II of Bohemia (r. 1251–1276) minted in Vienna, a silver groat of Wenceslaus II of Bohemia minted around 1300, a silver denier of Antonio II di Panciera of Aquileia (r. 1402–1411), and 13th–14th-century pennies from Vienna (Wiener Pfennig) entered the excavation's inventory. These finds are probably associated with foreign trade connections (the coins were identified by Orsolya Gálvölgyi and Tamás Szatmári).

As mentioned above, the black, peaty, wet layer beneath the 18th–19th-century fill, numbered SE001, yielded well-preserved leather and textile fragments. Similar finds came to light from all layers until the excavation reached the subsoil. The presence and character of these findings supported the idea about a cobbler's and tanner's workshop here which must have operated for centuries.

Written sources and pictorial representations also suggest that cobblers' workshops were run here and on the neighboring lots until the modern period. The excavation brought to light their medieval forerunners (BOROSTYÁNI 1875, 219; SPIRA-VÖ-

került megtalálni az ásatás során (BOROS-TYÁNI 1875, 219; SPIRA-VÖRÖS 1978, 588, 281. kép). A több tíz kilogrammnyi bőrlelet között vannak cipő- és ruhadarabok, kardhüvelyek, tarsolyok, s a bőrművesség jelenlétét a nyesedékek, hulladékok, félig elkészült termékek jelzik (6. kép). A viselet elemeit előzetesen a 14–15. századra lehet keltezni, ami azt jelenti, hogy ekkoriban már biztosan működött itt a cserzőműhely. A fent említett SE 001 réteg feltehetően a legkésőbbi cserzés nyomait, a fekete, erős szagú cserzőlevet őrizte meg, ez okozta a réteg leleteinek elszíneződését is (6. kép).

A szerves anyagok közül kiemelkedő az a 46 darab, egyik végén hegyesre faragott, kb. 50 cm hosszúságú, fiatal fatörzsből készült cölöp, amely a területen elszórtan, látszólag összefüggéstelenül került elő. Néhányuk hegyes végére egy szegecs segítségével vasból hajlított süveget erősítettek, feltehetően azért, hogy az ingoványos talajban biztosítsák a stabilitásukat.

A cölöpök a vizsgálatok szerint különböző korúak, vagyis az általuk meghatározott objektum(ok) huzamosabb ideig állt(ak) fenn (Grynaeus András meghatározása). Az is elképzelhető, hogy a cölöpöket egy idő után kicserélték. Mivel általuk nem rajzolódik ki egyértelmű rendszer, az esetleges faszerkezetű városfalat itt kizárhatjuk, sokkal inkább lehetséges, hogy ezek partmenti stégek, pallók, esetleg kisebb tárolóhelyek alapjai voltak, ami a feltételezett rakparti funkcióhoz kötődne.

Pomázi-Horváth Viktória

RÖS 1978, 588, Fig. 281). This is attested to by tens of kilograms of leather finds, including pieces of clothing and shoes, scabbards, sabretaches, as well as waste and unfinished pieces that prove local production (Fig. 6). The clothing items can preliminarily be dated to the 14th–15th centuries, which means that the workshop must have been launched by then. Layer SE001 preserved the black, smelly tanning liquid, a remnant of later tanning activity, which discolored the finds (Fig. 6).

Among the organic finds 46 pieces of posts are of special interest. They are sharp-pointed and ca 50 cm each, made of wood from young trees' trunks, and were found scattered around the site without any clear spatial pattern. Iron plates were attached to some of them by rivets, probably to ensure their stability in the muddy soil.

Their examination revealed that the posts are of different ages, which means that the structures they supported must have existed for a long period of time (the posts were dated by András Grynaeus). They may have been replaced after a certain time. As their position did not reveal any spatial pattern, one can exclude their identification as part of a medieval town wall system; it is more probable that they supported piers or served as the foundation for small storage sheds on the quay.

Viktória Pomázi-Horváth

IRODALOM / REFERENCES:

- BOROSTYÁNI 1875 • Borostyáni N.: A molnár-utca. Fővárosi tárcza. Vasárnapi Ujság 1875/14, 218–219.
- CAIGNIE 2016 • Caignie, F. (ed.): Jaaroverzicht 2015. Rapporten van het Stedelijk informatiecentrum archeologie & monumentenzorg 16. Antwerpen 2016.
- IRÁSNÉ 1983 • Irásné Melis K.: Adatok a Pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez. MHB 4. Budapest 1983.
- IRÁSNÉ 1996 • Irásné Melis K.: Középkori lakóházak és egy 15. századi vargaműhely régészeti kutatása a pesti Belvárosban. CommArchHung 1996, 211–237.
- IRÁSNÉ 2014 • Irásné Melis K.: Pest kialakulása és a középkori város építési periódusai (Régészeti kutatások Budapest V. kerületében, a Belvárosban). BudRég 47 (2014) 135–238.
- MÉSZÁROS-VÍZY 1993 • Mészáros Gy. – Víz L. (szerk.): Adatok a belváros történetéhez I–II. Budapest 1993.
- NAGY 1971 • Nagy L.: A veszprémi tobakok. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10 (1971) 189–240.
- NÉMETHY 1893 • Némethy L.: A pesti Főtemplom története. I. Budapest 1893.
- SOLTÉSZ 1993 • Soltész E.: Régi magyar várak. Budapest 1993.
- SPENCER 2010 • Spencer, B.: Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval finds from excavations in London: 7. Museum of London. London 2010.
- SPIRA-VÖRÖS 1978 • Spira Gy. – Vörös K.: Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Budapest 1978.
- WILHELM-KÁZMÉR 2012 • Wilhelm G. – Kázmér M.: Vesszőfonatos bélésű Árpád-kori kút Kecskemétről (Bács-Kiskun megye) (Árpadian wattle work-lined well from Kecskemét [Bács-Kiskun County]). In: Kvassay J. (szerk.), Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól. 2009 Field Service for Cultural Heritage Yearbook and Review of Archaeological Investigations. Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat. Budapest 2012, 513–536.

A Budapesti Történeti Múzeum kisebb feltárásainak helyszínei és eredményei a 2017. évben*

(Jelölésük a hátsó borító belső oldalán lévő térképen)

14. Budapest III. ker., Királyok útja 321. (Hrsz.: 63658)

A fent nevezett telken, a PRO-CONSTRUCT Zrt. megbízásából végzett szakfelügyelet során, 2017. szeptember 26-án, az „A” épület keleti oldalán ásandó sziklasztó gépi alapkiemelése közben két, közel párhuzamos régészeti korú árok került elő. Az 1. árok (SE 04) nyugat-északnyugat-kelet-délkeleti irányú volt, 5 m hosszú és 1,3 m széles feltárást látványosított. A 2. árok (SE 05) az alapozási gödör déli fala alól csak 25–60 cm széles sávban látványosított, 4,7 m hosszúságban, iránya nyugat-keleti volt.

A szeptember 27-én feltárt árok mélysége 15–40 cm között ingadozott. Sötétbarna, löszös pöttyökkel tarkított humuszos betöltéséből, csekély számú- és méretű őskori kerámia került elő. Ezenkívül kagylóhéj és egy tisztázatlan körülmények között napvilágra került bronzdarabka színesíti a leletanyagot. A területen vélhetően nagyobb összefüggő árokkal számolhatunk, amelyek a Dunára merőleges irányban futottak le.

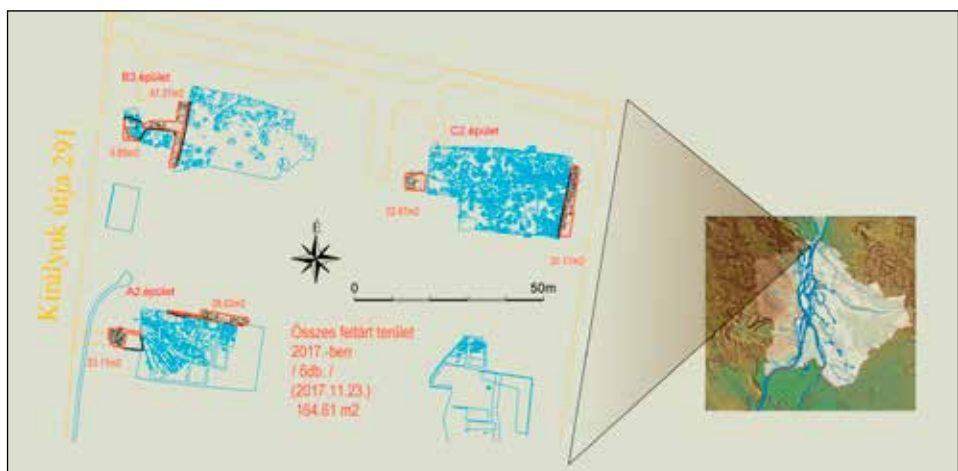
Kraus Dávid

15. Budapest III. ker., Királyok útja 291. (Hrsz.: 63629/7)

A RÓMAI HORIZON Ingatlanforgalmazó és Ingatlanfejlesztő Kft., mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2017. október 30. és november 22. között a fent nevezett régészeti lelőhely beruházással érintett hat munkaterületén végeztük el a teljes felületű megelőző feltárást. A munkát a szóban forgó telken a RIVERPPORT II. Társasüdülő építéséhez kapcsolódóan, a korábban tervezett és 2007–2009-ben már kutatott három épület (SZILAS 2009; SZILAS–VIRÁG 2010) alapterületében történt módosulások tették szükségessé. Így az A2 épület nyugati lejtője és északi falszakasza, a B3 épület nyugati lejtője és nyugati falszakasza, a C2 épület nyugati lejtője és keleti falszakasza területén, mindösszesen 164,61 m²-nyi területen végeztük el a szükséges kutatásokat (1. kép), amely során 4 régészeti korszak 91 régészeti jelenségét tudtuk több szintben dokumentálni.

Az A2 épület nyugati lejtője és a tervezett épület északi falszakaszának északra tolódása során keletkező területsávban egy enyhén kelet-délkeleti irányba, az egykori Csillaghegyi-árok medre felé lejtő térszínen elhelyezkedő késő vaskori település objek-

* Jelen összeállítás nem tartalmazza a BTM munkatársai által, zömmel közműfektetések során végzett, negatív eredménnyel záródó régészeti szakfelügyelet helyszíneit.

1. kép: Királyok útja 291. A feltárt jelenségek összesítő alaprajza (Szilas Gábor – Fábián István – Kovács Tibor)

tumai kerületek feltárássra. A sekély gödrök mellett többszörös szuperpozíciókat mutató gödörkomplexumok részletei láttak napvilágot. Betöltésükben minden esetben megfigyelhettünk egy viszonylag gazdag leletanyagot tartalmazó felső, sötétbarna humuszos réteg alatt elhelyezkedő sárgával kevert, leletekben szegényesebb betöltést. A kelta időszakra datálható leletek közül említést érdemel több vörös, festett sávós kerámiatöredék, továbbá egy kerek, visszahajlított szélű, poncolt és bordadíszes bronzlemez. A nyugati lehajtó utolsó szakaszát, az itt meglévő kerítés miatt nem tudtuk teljesen feltárni.

Az ettől északra húzódó B3 épület nyugati lehajtója és nyugati falszakasza mentén nyitott szelvényeinkben alapvetően középső bronzkori megtelepedés nyomait dokumentáltuk, amelyek nyugati irányba csökkenő intenzitást mutattak. A kerek tárológödrök több szuperpozíciót is mutattak, egyikből egy, a Hajdúsámson–Apa–Gaura horizontra datálható (Reinecke BA2) három nittszeges bronz tör került elő (2. kép).

A legsűrűbb régészeti intenzitást a C2 épület nyugati lehajtója és keleti falszakasza mentén nyitott szelvények mutatták. A nyugati lehajtó területén már 15 cm mélységben, bizonytalan kiterjedésű, enyhén letapasztott felületeket dokumentáltunk, amelyeket kelta réteganyag kísért. Alattuk a középső bronzkor végére datálható rétegből induló, nagyméretű, méhkas alakú tárolóvermek kerültek napvilágra, amelyek a vastag humuszos réteg miatt nem minden esetben érték el az agyagos altalajt. A Dunához közeli keleti falszakasz mentén egy igen gazdag leletanyagot tartalmazó kelta gödör

2. kép: Királyok útja 291. (Szilágyi Nóra)

mellett középső bronzkori tárológödrök és egy késő rézkori beásás volt megfigyelhető.

Összességében elmondható, hogy a feltárt lelőhelyrész intenzitásbeli jellemzői alapján teljes mértékben harmonizál a 2007–2009-ben feltárt területekkel, több jelenség folytatódását is meg tudtuk figyelni.

Szilas Gábor

IRODALOM:

SZILAS 2009 • Szilas G.: Megelőző feltárás az egykori Fővárosi Tanács üdülőjének területén (II. ütem) (Investment-led excavation on the territory of the former holiday house of the City Council of Budapest [phase II]). Aqfűz 15 (2009) 63–74.

SZILAS–VIRÁG 2010 • Szilas G. – M. Virág Zs.: Megelőző feltárás az egykori Fővárosi Tanács üdülőjének területén (III. ütem) (Investment-led excavations on the territory of the former holiday house of the City Council of Budapest [phase III]) Aqfűz 16 (2010) 39–52.

16. Budapest III. ker., Királyok útja 225. (Hrsz. 63600)

A tárgyalt területen 2017. november 8-a és 2018. január 25-e között végeztünk régészeti megfigyelést a Római-Mű kft. üdülőlőpark építéséhez kapcsolódó beruházása során. A régészeti szakfelügyelet a telek keleti végén építendő A, B, C és D épületek sávalapjainak gépi földkiemelése közben folyt.

A lelőhelyen 2016-ban Szilas Gábor végzett próba- és megelőző feltárást (SZILAS 2017), illetve szakfelügyeletet, amelynek eredményeképpen hat régészeti korszak, több mint 200 objektuma látott napvilá-

got. Az utolsó négy épület építése során (A–D) nem számítottunk intenzív őskori megtelepedésre, mivel az említett épületek már a hullámtér mélyebb részén húzódtak.

Az érintett területről általában elmondható, hogy kb. 2,5 m méter modern feltöltéssel elfedett. A feltöltés alatt átlagosan 40–50 cm (helyenként akár 75 cm) vastag sötétbarna humusz fekszik, ami alatt 10–40 cm vastag szürkésfehér iszap van. Ebben a két rétegben (főleg a humuszos barnában), szinte minden megtisztított metszetfalból kevés kora bronzkori jellegű apró kerámiatöredék, kis állatcsont-darabkák, patics darabkák kerültek elő. Sekély, beásott objektumnak csak az A épületben, metszetben dokumentált SE 211-et tekinthetjük. SE 211-ből állatcsontok, edénytöredékek és egy pattintott sarló-betéteszköz került elő. Talán felszíni jelenség vagy nagyon sekély objektum lehetett SE 212 a D épület egyik metszetfalában. SE 212-ben egy-két kavics, kerámia és nagyobb számú kagylóhéj volt.

Összességében elmondhatjuk, hogy az őskori megtelepedés intenzitása már lecsökken a folyóhoz ennyire közel eső részen. Azonban azt is meg kell említeni, hogy a sávalapokban történő megfigyelés jóval esetlegesebbé teszi a régészeti objektumok felderítésének lehetőségeit.

Kraus Dávid

IRODALOM:

SZILAS 2017 • Szilas G.: Újabb régészeti kutatások az óbudai Duna-part Pünkösdfürdőtől délre eső szakaszán (New archeological research on the Danube bank in Óbuda, south of Pünkösdfürdő). Aqfűz 23 (2017) 50–59.

17. Budapest III. ker., Királyok útja 272/267. (Hrsz.: 63625)

2017. május 25–26-án régészeti megfigyelést végeztünk a Pünkösdfürdői strand-fürdő Királyok útjához közel eső délnyugati szélén. A hibaelhárítás során ásott 56 méter hosszú közműárok északi háromnegyedében egy korábban elbontott épület alapgödre, a bolygatatlan részeken pedig csak néhány szórvány kerámiatöredék és állatcsont került elő. A leletek a világosbarna szubhumusz zónából származnak, az árok alja itt nem érte el a sárga homokos altalajt. Az átlagosan 1 m széles árok déli, 13 m hosszú szakaszán tűnt fel a részben átvágott öt újkőkori objektum. A mai felszíntől (~ 104 mBf) számított 70–80 cm mélységben (~103,40–103,10 mBf) látszódtott a gödrök beásási szintje; legtöbbjük a világosbarna szubhumuszból a sárga homokba mélyült le 102,70 mBf-ig. A gödrök közül egyet sem állt módunkban teljesen feltárni, de annyi megállapítható, hogy azok eredetileg 30–70 cm mély, 80–170 cm közti átmérőjű, egyszerű félgömb, vagy kissé nyomott alakúak voltak. A leletanyag nagy része díszített és díszítetlen kerámiatöredékekből állt, előkerült még kevés állatcsont és 1–2 kagylóhéj, illetve egy örlőkő töredéke is. (K. D.)

A Pünkösdfürdői strand területén előkerült objektumokat és leleteket a középső neolitikum, illetve a Zseliz időszak végső fázisára keltezhetjük. A lelőhely részét képezí annak a jelentős kiterjedésűnek tűnő hasonló korú településnek, amelynek területén már több alkalommal is folytak kisebb feltárások, magáról a strand területéről azonban eddig csak szórványos adatok álltak rendelkezésre.

A település nyomaira először az 1930-as években bukkantak, amikor annak egy igen intenzív részletét fel is tárták a mai

Pünkösdfürdő utca déli oldalán, a Királyok útja 265–267, illetve Pünkösdfürdő utca 2–8. területére lokalizálható egykori „Kollár föld” területén (TOMPA 1936, 1942). A település kutatása az 1950-es évektől kezdődően több kisebb leletmentés, megfigyelés és gyűjtés keretében több ponton folytatódott a környéken. (G. CSÁNK 1964; G. CSÁNK 1967; VADÁSZ et al. 1997). Északra a Királyok útja 279–289. közötti területen jelenleg szórványos leletek jelzik a neolitikus területhasználatot, az 1960-as években azonban a Királyok útja Pünkösdfürdővel szemben húzódó oldalán (egykori Egyetértés MGT SZ területe), néhány települési gödrt is sikerült megtalálni és hiteles körülmények között feltárni (G. CSÁNK 1964). A Pünkösdfürdői strand területéről és a közeli gázcsőárókból korábban ismertté vált szórványleletek, valamint a stranddal szemben, a Királyok útja másik oldalán (Pünkösdfürdő u. 1–3., Fővárosi Csatornázási Művek Békásmegyeri Szivattyútelepe) 1974-ben feltárt jelenségek (G. CSÁNK 1975) alapján azt feltételezhetjük, hogy a település nyugati irányban, illetve észak felé, egészen a mára már feltöltődött Csillaghegyi árokig kiterjedhetett. Déli kiterjedése a jelenlegi adatok alapján nem körvonalazható (VADÁSZ et al. 1997; SZILAS–M. VIRÁG 2017).

Az eddigi feltárások során az ásatók tüzeltőhelyeket, és gödröket azonosítottak a településen, amelyeknek egy része gödörlakásként került értelmezésre (TOMPA 1942; G. CSÁNK 1964, 2. kép). Csak további kutatások és nagyobb felületek megnyitása segíthet abban, hogy a település egykori földfelszínen álló faoszlopos szerkezetű épületeinek nyomait is azonosítani lehessen (M. VIRÁG 2014).

A II. világháború előtt és után végzett ásások során igen nagy gazdagságban

előkerült, szakirodalomban kezdetektől fogva „békásmegyeri” elnevezéssel illetett kerámialeletek fontosságát régóta hangsúlyozza a kutatás (pl. KALICZ–MAKKAY 1972; KALICZ, 1988; M. VIRÁG 2014), hiszen azok, a nagytényi sírleletekkel együtt (GALLUS 1936), a Zseliz időszak legvégső szakaszának legjelentősebb képviselői Budapesten. Ide kapcsolódnak a 2017-ben előkerült, ugyancsak legkésőbbi Zseliz időszakra keltezhető objektumok és jellegzetes leletek is, amelyek között egy, a korszakban kiteljesedő távolsági kapcsolatokra utaló bükki stílusú kerámiatöredék is szerepel, gyarapítva a korábbi feltárások leletei között is gyakran megjelenő idegen eredetű kerámiák körét. (M. V. Zs.)

Kraus Dávid – M. Virág Zsuzsanna

IRODALOM:

- GALLUS 1936 • Gallus S.: A nagytényi neolitikus sír (Das neolithische Grab von Nagytényi). ArchÉrt 49 (1936) 85–86.
- G. CSÁNK 1964 • G. Csánk V.: Megfigyelések a békásmegyeri őskori telepen (Observations faites dans la station préhistorique de Békásmegyer). ArchÉrt 91 (1964) 201–214.
- G. CSÁNK 1967 • G. Csánk V.: Budapest III. Békásmegyer, Vöröshadsereg útja 280. RégFüz I.20 (1967) 9.
- G. CSÁNK 1975 • G. Csánk V.: Budapest III. Vöröshadsereg útja és Munkácsy Mihály u. Az 1974. év régészeti kutatásai. RégFüz I.28 (1975) 6–7.
- KALICZ 1988 • Kalicz N.: Beiträge zur Entstehungsfrage der Lengyel-Kultur. Slovenská Archeológia 36 (1988) 105–118.
- KALICZ–MAKKAY 1972 • Kalicz N. – Makkay J.: A neolitikus Sopot–Bicske

kultúra (Die neolithische Sopot–Bicske-Kultur). ArchÉrt 99 (1972) 3–14.

- SZILAS–M. VIRÁG • Szilas G. – M. Virág Zs.: A nagy folyam vonzásában. Többkorszakos őskori lelőhelyek láncolata az Óbuda–békásmegyeri Duna-parton. In: Zsidi P. (szerk.), Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005–2015. Budapest 2017, 21–26.

TOMPA 1936 • Tompa F.: Budapest őskora. TBM 4 (1936) 1–16.

TOMPA 1942 • Tompa F.: Őskor. In: Szendy K. (szerk.), Budapest Története I. Budapest az Ókorban 1. Budapest 1942, 1–134.

VADÁSZ et al. 1997 • A Budapest–békásmegyeri Duna-part településtörténete az őskortól a késő népvándorlaskorig. (OTKA jelentés: Témavezető: V. Vadász Éva. Neolitikum és rézkor első fele: M. Virág Zsuzsanna, Késő rézkor: Endrődi Anna, bronzkor-korai vaskor: V. Vadász Éva, kelta korszak: Pető Mária, dák, illetve barbár leletek: Vékony Gábor, késő-népvándorlaskor: Tóth Judit. Budapest 1997.

M. VIRÁG 2014 • M. Virág Zs.: A Dunántúli (közép-európai) Vonaldíszes Kerámia kultúrája kutatásának eddigi eredményei Budapest körzetében (The research results of the Transdanubian [Central-European] Linear Pottery Culture in the Area of Budapest). BudRég 47 (2014) 21–71.

18. Budapest III. ker., Pusztakúti út 31. (Hrsz.: 61821)

A szóban forgó területen a Budapest Gyógyfürdői és Hévízei Zrt. megbízásából ásványvíz-kereskedelmi és palackozó üzem, bemutatótér és iroda építéséhez kapcsolódó régészeti kutatásokat végeztünk 2017. február 21. és május 23. között.

A kutatások első és harmadik ütemében, február 21. – március 6., valamint március 29. – május 23. között régészeti szakfelület keretében vizsgáltuk a földmunkákat (földkitermelés, cölöpalapozás). 2017. március 8. és 20. között a terület északnyugati harmadában (egykori parkoló területe) a földmunkák során előkerült régészeti jelenségek, leletek miatt megelőző régészeti feltárássra került sor 262 m²-nyi területen.

A lelőhely a Pusztakúti út – Kázmér utca – Valéria utca – Fürdő utca által határolt területen, annak délnyugati harmadában található. A terület a Péter-hegy keleti lábánál, a Duna irányába enyhén lejtő térszínen fekszik, ennek megfelelően a régészeti rétegeket a nyugati felén lejtőtörmelék, keleti irányba fokozatosan vastagodó feltöltés borítja. A telek nyugati részére tervezett palackozó lavírsíkja a régészeti rétegek jelentkezési szintjén került kialakításra, így itt a felszínre került régészeti jelenségeket feltártuk. A keletebbre eső területeken a természetesen lejtő térszín miatt a földmunkák már nem érték el a régészeti jelenségek szintjét, így itt csupán szakfelület mellett folytak a kivitelezési munkák. A lavírsík alá mélyülő pontalapok nyugati munkagödrei az altalajt is elérték, amelyekben atipikus őskori leltanyagot szolgáltatató humuszcéteget dokumentáltunk.

A középkori emlékek feltárása során felszínre került egy észak–déli irányú árok, amelynek felső rétegéből 14. század végi leletanyag, míg az erősen agyagos alsóbb rétegekből már római kori kerámia került felszínre. A terület északnyugati sarkában egy kevés leletanyagot szolgáltató, nagyméretű, agyagos betöltésű gödrt is találtunk.

A cölöpalapozások kitermelésekor több helyen elértük a középkori szint alatt jelentkező őshumuszt, ezekből régészeti je-

lenségek vagy leletek már nem kerültek elő, de ez elsősorban a nehéz megfigyelési körülményeknek (omladozó mély metszetfalak, gyorsan betörő rétegvíz) köszönhető. A felületeket érintő további földmunkák a középső és délkeleti részen nem érték el a régészeti jelenségek feltételezett jelentkezési szintjét.

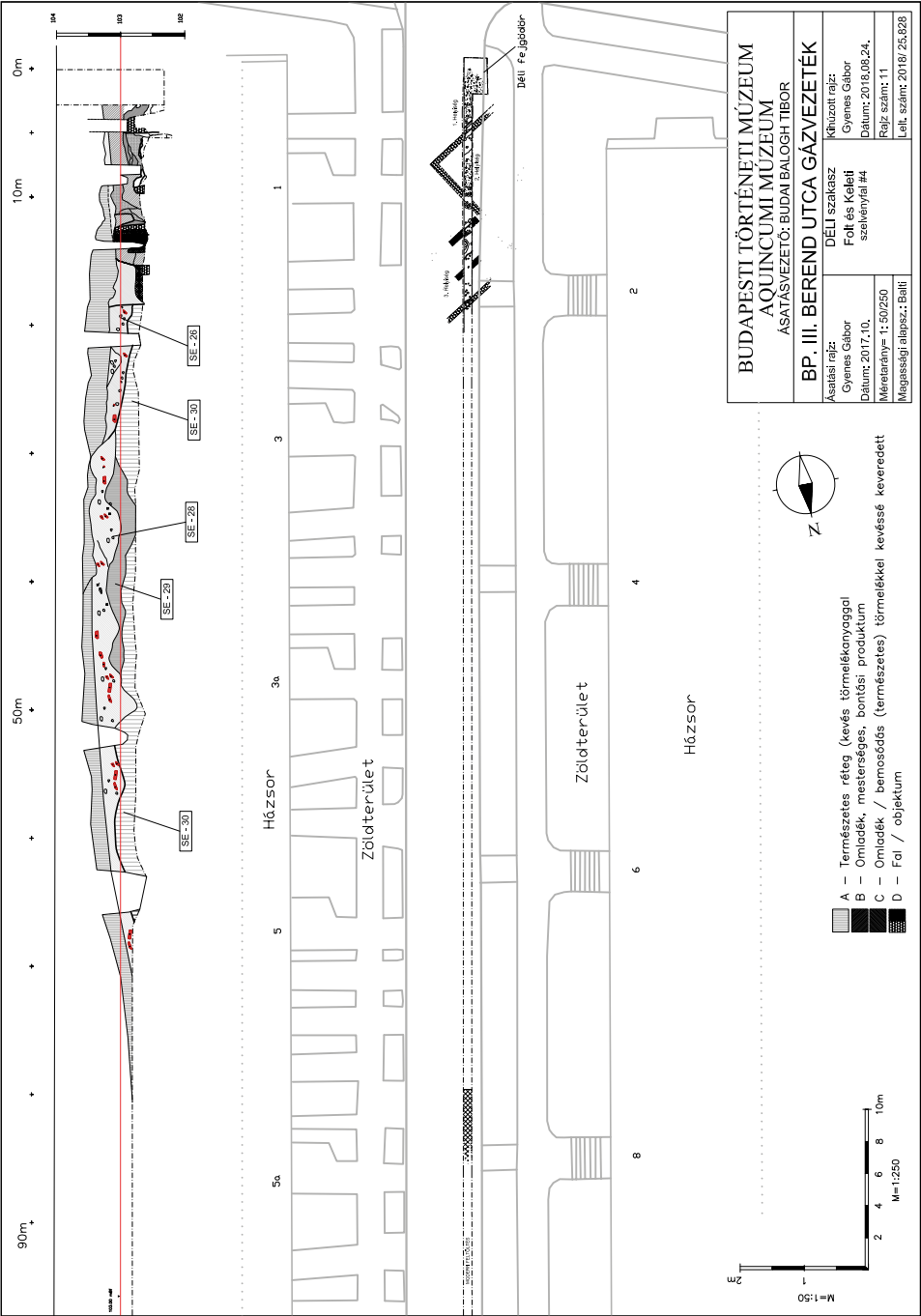
Papp Adrienn – Szilas Gábor

19. Budapest III. ker., Berend utca – Veder utca (Hrsz.: 18515, 18529/7, 18671/1, 18683)

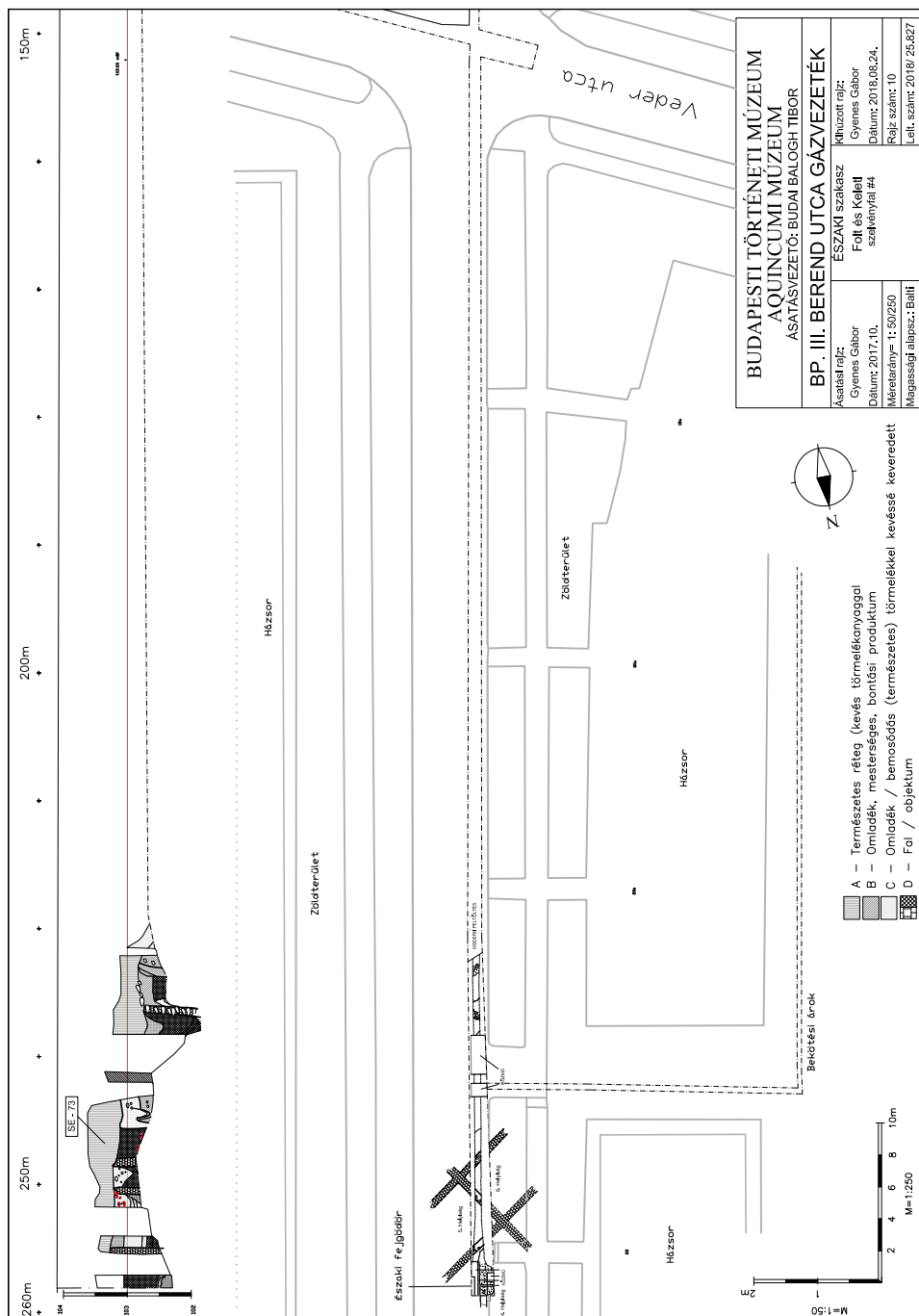
2017. szeptember 26. és október 10. között régészeti megfigyelés mellett gázvezeték–rekonstrukció zajlott a Berend utca Raktár utca és Berend utca 22. szám, illetve a Veder utca Berend utca és Vihar utca közötti szakaszán (3–4. kép).

A földmunkavégzés helyszíne az antik topográfiára vetítve Aquincum katonavárosának északnyugati negyedébe, azon belül is a „Hercules villa” nyugati előterébe esik. A Berend utca, illetve szűkebb környezete az említett városi palotától függetlenül is jól ismert lelőhely, bár tervszerű ásatás sosem zajlott a területen.

Kezdetben a római kori területhasználat utolsó periódusát képviselő, elnéptelenedett városi környezetben zajló betemetkezések váltak ismertté a kutatás számára (KABA 1959, 160: no. 5–8). Az első sír, egy 3. századi sírkert kőanyagából összeállított, többszemélyes láda 1928-ban, csatornázási munkák során látott napvilágot a Berend utca 2. és 4. sz. előtti közműárok–szakaszon (NAGY 1931, 8; NAGY 1937b, 268; NAGY 1942, 484: 54. j.). Több téglakoporsós temetkezésről tud a kutatás a Berend utca 5. sz. alól, illetve a „közélből”, a „házak udvarából” (NAGY 1931, 8; PARRAGI 1993,

3. kép: Berend utca – Veder utca. A Berend utca déli szakaszán előkerült régészeti jelenségek átnézeti és metszetrajza (Gyenes Gábor)

4. kép: Berend utca – Veder utca. A Berend utca északi szakaszán előkerült régészeti jelenségek átnézeti és metszetrajza (Gyenes Gábor)

317). A Berend utca 10. szám kertjében megbolygatott késő római sír emlékét egy gladiátor-ábrázolásos, vésett üveg pohár őrzi (NAGY 1931, 8; NAGY 1937a, 189–193). A későbbiek során egy újabb téglasír látott napvilágot a Veder utcai kereszteződésben (WELLNER 1960a, 28). A késő római betemetkezések, amelyek sorába a Berend utcai sírok is tartoznak, a Vihar utca és Raktár utca irányában sűrűsödnek, és nyúlnak tovább dél, illetve nyugat felé (NAGY 1931, 8; NAGY 1932, 288; NAGY 1937b, 269, 272; NAGY 1938, 62–64; NAGY 1940, 246–247; NAGY 1942, 470; BÓNIS 1945, 564–565; KABA 1959, 163: no. 69, ill. 96–100; PAR-RAGI 1993, 317–318)

A Berend utcában a katonavárosi épületállományra vonatkozó adatgyűjtés – továbbra is leletmentés formájában – az ötvenes-hatvanas évek fordulójától indul. 1960-ban a Berend és Veder utca kereszteződésében látott napvilágot egy apsziszaródású, egyhelyiséges épület terrazzopadlóval. Tőle nyugatra egy hordóbélésű kút maradványa került elő (WELLNER 1960a, 28). Egyidejűleg a Berend utca 2. sz. alatt egy 1,1 m falvastagságú, de mindössze 2,9×2,9 m belvilágú négyzetes helyiség vált ismertté, amelyet az ásató esetleges őrtoronyként határozott meg (WELLNER 1960b, 28). Az Aquincum-kutatás szkeptikus a kőkonstrukció őrtoronyként történő értelmezési lehetőségével szemben (NÉMETH 2003, 96; KÉRDŐ–SCHWEITZER 2010, 95: 95. j.: 5; cf. VARGA 2011, 119), ebben az esetben inkább a városi épületállomány egy kiragadott eleméről lehet szó. A konstrukció közelében egy északnyugat–délkeleti irányú, többperiódusú úttest részlete is megfigyelhetővé vált.

1959-ben az utca északi végében, a 28. szám alatt zajló csőfektetés során, mindössze 80 centiméteres mélységben egy *togatus*

közel életnagyságú szobra (WELLNER 1968, 26) látott napvilágot (WELLNER 1960c, 37). A szobor régészeti kontextusa ismeretlen, e nélkül rendeltetése sem határozható meg.

Összességében elmondható, hogy a magasan jelentkező régészeti szint, amely városi szövetet és késő római sírmezőt egyaránt magába foglal, nem ígért zökkenőmentes kivitelezést.

A 2017. évi rekonstrukciós munkálatok az úttestben zajlottak. Érdemi megfigyelésekre csak a gerincvezeték árkában nyílt mód, a házi bekötések cseréje az eredeti nyomvonalon történt, az úttest alatti fűrészek pedig kívül estek a megfigyelés lehetőségén.

A Berend utca déli szakaszán kialakított új nyomvonal kelet felől szorosan rásimult a korábbi közműárokra (3. kép). Ennek eredményeként nyugati metszetsfalát teljes mélységben kitöltötte a régi árok visszatöltése. A Berend utca északi szakaszán, illetve a Veder utcában a régi nyomvonalra nyitottak rá, a vezetékek cseréje az eredeti közműárókban történt meg (4. kép).

A szóban forgó környékre általában jellemző, hogy a lelőhelyet nem fedi vas-tag újkori feltöltés. Ennek megfelelően a Berend utca déli szakaszán az útalapozás alatt 50–60 centiméteres mélységben már jelentkezett a kultúrszint teteje. Ezen a szakaszon, a Raktár utca közelében egy római kori épület több helyiségének részlete került elő. Az 1. épület délről számított 1. helyiségében felmenőfalak nem őrződtek meg, csak habarcsba rakott fal- és sóderágyra fektetett téglák formájában némi padlóalapozás. A 2. helyiségben feltehetően a déli fal lábát díszítő falfestmény omladéka terült szét (5. kép). Az észak felé vékonyodó freskóplanír alól helyenként előbukkant a helyiséget eredetileg borító

terrazzopadló, illetve jobbára csak annak homokágyra fektetett habarcsos-törtköves alapozása. Az alapozási technika alapján padlófűtési rendszer nem tartozott a helyiséghez. A terrazzopadlót a kőalapozású felmenőfalak agyagtégla-omladéka borította, tetőomladéknak ugyanakkor nem volt nyoma. A 3. helyiségben a közműárok szűk méretei miatt alig vizsgálható, átégett jelenség (fűtőberendezés?) látott napvilágot. Ebben a helyiségben is épülettörmeléklet planíroztak el, ami a romos épület további hasznosításának szándékát tükrözi. A planírozást földberakott falalap határolja észak felől, a 3. helyiség bizonytalan kiterjedése egyelőre itt tekinthető lezártnak.

Észak felé haladva az eredeti terepfelszín fokozatosan ereszkedni kezdett, a Veder utca vonalában már a közműárok alja alá esett, és így a régészeti jelenségsor követhetlenné vált.

A régészeti szint csak a Berend utca északi feiggödre közelében bukkant ismét a közműárok alja fölé, s vált vizsgálhatóvá. Itt egy újabb épület részlete bontakozott ki. A 2. épület bizonytalan kiterjedésű 4. helyiségét dél felől egy habarcsba rakott, vakolatlan kőfal zárja le, a járószintet terrazzopadló borítja. A padlóalapozás alatt korábbi tereprendezés nyomai látszottak. Dél felé haladva a falmaradványok által jól lehatárolható 5. helyiség következik, amelynek járószintje bizonyosan a közműárok alja alatt húzódik. A helyiség tiszta, épülettörmelékkal nem kevert betöltése is arra utalt, hogy az omladékos szint mélyebben húzódik. Hasonló a helyzet a 6. helyiséggel is. A 2. épület kiterjedésére vonatkozóan semmiféle következtetés nem vonható le, csak annyi bizonyos, hogy dél felé nem folytatódik, észak felé viszont igen. Ugyanez érvényes az 1. épületre, amelynek déli irányú folytatása biztosra ve-

5. kép: Berend utca – Veder utca. Freskóomladék az 1. épület 2. helyiségében (Budai Balogh Tibor)

hető, teljes kiterjedése azonban információk hiányában meg sem becsülhető.

A Veder utcában a régi közműárok nyomvonalán zajlottak a munkálatok, így ez a munkaterület régészeti megfigyelésekre nem bizonyult alkalmasnak. A Vihar utcai feiggödör bizonyos pontjain azonban érzékelhető volt a régészeti szint indulása a jelenlegi járószinttől számított mínusz 40 centiméteren, illetve metszetalának vizsgálható részein földberakott alapfal, roncsolt kőfal, agyagos padlószint és agyagtégla-omladék is látszott.

Az Aquincum-kutatás a Berend utca környékéről eddig több adatot gyűjtött a késő római betemetkezésekre, mint a városi beépítésre vonatkozóan. Sírok ezúttal nem kerültek elő, helyettük a városra vetődött némi fénysugár, ha csak közműároknai szélességben is.

Budai Balogh Tibor – Gyenes Gábor

IRODALOM:

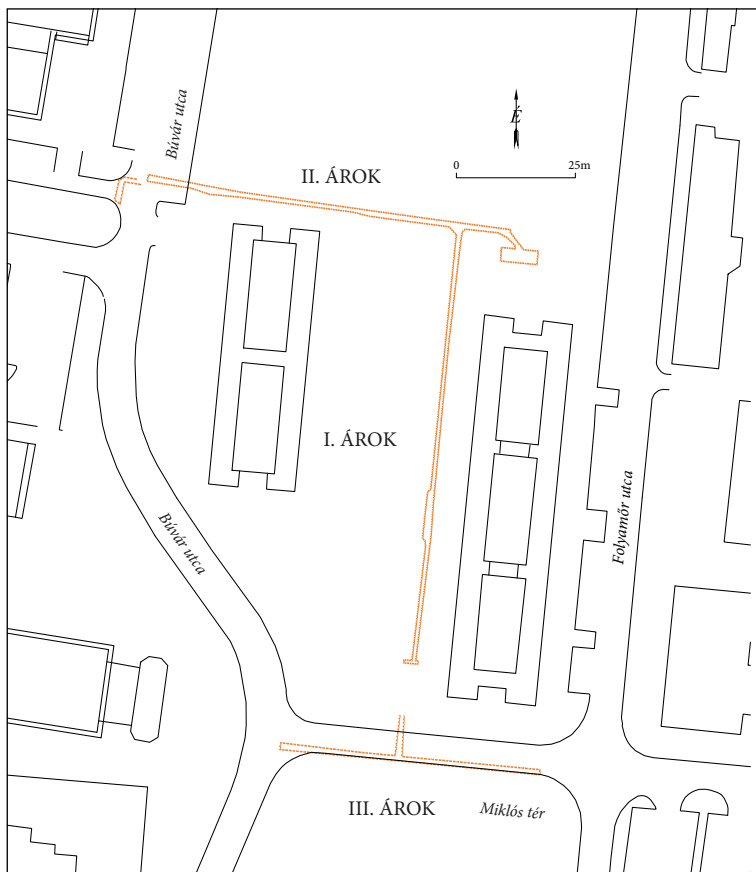
- BÓNIS 1945 • Későrómai üvegleletek Aquincumból. *BudRég* 14 (1945) 561–572.
- KABA 1959 • Kaba M.: Későrómai sírok a Fényes Elek utcában. *BudRég* 19 (1959) 157–165.
- KÉRDŐ–SCHWEITZER 2010 • Kérdő K. – Schweitzer F. (szerk.): *Aquincum. Ókori táj – ókori város*. Budapest 2010.
- NAGY 1931 • Nagy L.: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában. (Az Aquincumi Múzeum 1930. évi ásatása.) Budapest 1931.
- NAGY 1932 • Nagy, L.: Ein neues Denkmal der Agrippinenses Transalpini aus Aquincum. *Germania* 16 (1932) 288–292.
- NAGY 1937a • Nagy L.: Gladiátor-ábrázolások az Aquincumi Múzeumban. *BudRég* 12 (1937) 179–195.
- NAGY 1937b • Nagy L.: Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923–1935 években. *BudRég* 12 (1937) 261–296.
- NAGY 1938 • Nagy L.: Pannonia Sacra. In: Serédi J. (szerk.), *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I*. Budapest 1938, 29–148.
- NAGY 1940 • Az aquincumi ókereszténység újabb emlékei. *ArchÉrt* 70 (1940) 246–255.
- NAGY 1942 • Nagy L.: Temetők és temetkezés. In: Szendy K. (szerk.), *Budapest Története I*. Budapest az ókorban 2. Budapest 1942, 464–485.
- NÉMETH 2003 • Németh, M.: Wachttürme und Festungen am linken Donauufer. In: Zsidi, P. (Red.), *Forschungen in Aquincum 1969–2002. Aquincum Nostrum II*. 2. Budapest, 96–99.
- PARRAGI 1993 • Parragi Gy.: Későrómai sírok az aquincumi canabae északnyugati részén. *BudRég* 30 (1993) 317–326.

- VARGA 2011 • Varga G.: Római kori őrtornyok Budapesten. (Mítosz és valóság.) *ArchÉrt* 136 (2011) 115–134.
- WELLNER 1960a • Wellner I.: Budapest III., Berend u. és Veder u. sarka. *RégFüz* I.14 (1960) 28.
- WELLNER 1960b • Wellner I.: Budapest III., Berend u. 2./VI. *RégFüz* I.14 (1960) 28.
- WELLNER 1960c • Wellner I.: Budapest III., Berend-u. (sic!). *RégFüz* I.13 (1960) 37.
- WELLNER 1968 • Wellner I.: Az aquincumi Hercules-villa. Vezető a kiállítás és romkert megtekintéséhez. Budapest 1968.

20. Budapest III. ker., Búvár utca – Folyamőr utca – Sorompó utca (Hrsz.: 18229/11, 14–15; 18436, 18267/26)

2017. október 5. és november 5. között régészeti megfigyelés mellett gázcsőfektetés zajlott az egykori BUSZESZ-gyárteleptől nyugatra, illetve délnyugatra eső területen (Búvár utca, Folyamőr utca, Sorompó utca, Miklós tér, Miklós utca, Raktár utca). A munkálatok a római kori topográfiára vetítve az aquincumi katonaváros északkeleti részén, az ún. „palota-negyedben” (KÉRDŐ–SCHWEITZER 2010, 85, 75: 28. ábra) zajlottak (6. kép).

A munkaterület délebbre eső utcáiban a közműárkok mélysége nem érte el a régészeti szintet. A Sorompó utca vonalától északra azonban a római kori város maradványai érzékelhetővé váltak, bár a lakótelep-építés, a megszámlálhatatlan közművesítési munkálat, valamint egyéb, ismeretlen rendeltetésű bolygatás következtében jelentős folytonossági hiány támadt a lelőhelyben. A BUSZESZ-gyártelep alatt intakt állapotban megőrződött, összefüggő, antik városi szövethez képest a szóban forgó terület általános állapota inkább rossznak mondható.

6. kép: Búvár utca
– Folyamőr utca
– Sorompó utca.
A munkaterület
átnézeti térképe
(Gyenes Gábor)

A Folyamőr utca nyugati oldalán futó nyomvonalat (I. árok) keresztező korábbi közműárkok között falkiszedések, falalapok, megújított terrazzopadló-szinteken heverő agyagtégla-omladékok őrződtek meg. Az I. árok északi végében egy észak-kelet–dél nyugati irányú, vakolt agyagtégla-fal maradványa került elő. Ettől északra egy eltérő tájolású helyiség magasan megmaradt, kőből emelt felmenőfala húzódott a közműárkok keleti metszetében (7. kép).

A gerincvezeték Folyamőr és Búvár utcát összekötő szakaszát (II. árok) az ún. „Búvár–Folyamőr utcai villa” fölött létesített BMX-pálya déli szegélyén jelölték ki. Ennek keleti végében habarcsba ra-

kott, vakolt kőfal jelentkezett. A vakolat alja által jelölt szinten padló kiképzésnek nem maradt nyoma, csak alapozásának maradványait lehetett érzékelni. A II. árok nyomvonalának jelentős részén római kori planírszintek töltötték ki a teljes mélységet. A Búvár utcai úttest alatt aztán egy újabb, a római kori planírba alapozott épület terrazzopadlója és visszabontott fala látott napvilágot. A vörösbízü terrazzopadlón szétterült freskóomladékot elomlott agyagtégla-fal maradványai takarták be. A Búvár utcától nyugatra, a Szentendrei út irányába haladva a közmű-árok teljes mélységében újkori feltöltésben folytatta útját.

7. kép: Búvár utca – Folyamőr utca – Sorompó utca.
Kőfal maradványa az I. árokban (Gyenes Gábor)

A Miklós tér északi oldalán (III. árok) falkiszedések és egy terrazzopadló részlete érdemel további említést. Minden épület-maradványhoz 2–3. századi kísérőleletek nyújtanak tágabb keltezését.

Budai Balogh Tibor – Gyenes Gábor

IRODALOM:

KÉRDŐ–SCHWEITZER 2010 • Kérdő K.–Schweitzer F. (szerk.): Aquincum. Ókori táj – ókori város. Budapest 2010.

21. Budapest II. ker., Ürömi utca 58. (Hrsz.: 7439)

A területen egy 6 lakásos társasház építését megelőzően 2017. március 6. és április 11. között folytattunk teljes felületű megelőző feltárást az ÁKB Kft. megbízásából.

A lelőhely szűkebb környékéről több korszak különböző intenzitású lelőhelyei ismertek. Az őskort illetően az Ürömi utca 37. és Felhévizi utca 7. (Ürömi utca 31. sarok) számú telkek feltárásnál középső neolitik (DVK) réteganyag került elő (ANDERKÓ 2008, 19; KÁRPÁTI 2005, 210).

Az Ürömi utca 31. szám alatt északkelet–dél nyugati irányú késő római út részlete (FACSÁDY 2002, 136), az Ürömi utca 45 – Szépvölgyi út 32. számú telkek határán egy északkelet–dél nyugati irányú római kori fal maradványai kerültek elő (FACSÁDY 2001, 136), míg az Ürömi utca 37. számú telkek alatt egy északkelet–dél nyugati tájolású épület alapfalait tárták fel (ANDERKÓ 2008). A szomszédos Daru utcából, a 2/B telekről, egy életnagyságú márványszobor torzóját (PETŐ 1984), illetve a 7. számú telken feltárt, két szarkofágos (köztük az egyik verses felirattal) családi sírkertet (NAGY 1939, 118–125) kell megemlítenünk, mint fontosabb római kori leleteket.

Az Árpád-kor vonatkozásában a Szépvölgyi út 18–22. számú telekről egy majorság részletei kerültek napvilágra (KÁRPÁTI 2002).

A beépítendő 200 m²-nyi területből összesen kb. 170 m²-nyit vizsgáltunk át. A dél nyugat–északkeleti irányú, északkelet felé lejtő telkek keleti (Ürömi utca felőli) végében az itt állt korábbi, 19. század végén létesített épület pincéje húzódott, amely, megfigyeléseink alapján, teljesen elpusztította az ebben a sávban lévő egykori rétegeket. Az említett épület további alapfainak részleteit, illetve egy az épülettől feltehetően független, további, modern kori pince maradványait a feltárt terület északi, illetve északkeleti sávjában regisztrálhattuk. A telkek déli peremén egy feltehetően többször átépített, modernkori szennyvízcsatorna

(SE 20) húzódott délnyugati–északkeleti irányban.

Az alapozási gödörben azokon a részen, ahol a gépi bontás után nyilvánvalóvá vált, hogy kevésbé bolygatták a későbbi, modernkori létesítmények, három nagyobb, 4–5 m hosszú szondát (1., 2., és 3. szondák) létesítettünk, illetve az 1. és 2. szondák kiegészítéseként 2 további keskenyebb kutatóárok (1. és 2. árok) csatlakozott hozzájuk.

A rétegtani viszonyokról általánosságban elmondható, hogy a délnyugatról északkeleti irányba lejtő telek felső (délnyugati) részéről egy vastagodó 40–80 cm-es modern kori törmelékes réteg terült el (SE01). Ez alatt változó mértékben jelen lévő (helyenként hiányzó), homogénebb jellegű barna, agyagos, enyhén lejtőtörmelékkel és kevés modernkori törmelékkel, illetve kerámia-töredékekkel kevert réteg (SE 02) húzódott. Valószínűleg ez lehetett a 19. században létesített épület időszakában a járószintet adó felső réteg, amely feltehetően a terület középső zónáján keresztülhaladó eredetileg 6–7 m széles, 1,5–2 m mélységű északnyugat–délkeleti irányú árok (SE 09) betöltésének legfelső, szétterült (esetleg részben el is planírozott) részéből adódott. A megfigyelhető korábbi, már régészeti korú járószintet egy sötétbarna-feketés, humuszos réteg alkothatta, amelyet túlnyomórészt a később kialakult árok moshatott el, illetve a későbbi modern kori építményekhez köthető bolygatások pusztították el. Alatta a természetes geomorfológiai képződményként értelmezhető, viszonylag vékony, 10–30 cm-es erősen lejtőtörmelékes réteg (SE 13) húzódott, amely közvetlenül már a sárga altalajt borította (SE 00).

A gépi szedés megindulásakor, a kialakítandó munkagödör délnyugati sarkában szórvány jellegű őskori (neolitikum–DVK)

kerámia-töredékek kerültek elő (a meghatározást M. Virág Zsuzsannának köszönöm!). Ezen a részen (a metszetsfalban) kis szakaszban észleltük a humuszos sötétbarna-feketés réteget (SE 03), amelyből az említett kerámia-töredékek előkerültek (ugyanakkor magát a réteget felületben már nem tudtuk megfogni, mivel feltehetően a metszetsfal síkjából kinyúló rész nagyját a fentebb említett, épületen kívüli pince déli fala, illetve egy vízvezetékcső árka (SE 21) már elpusztíthatta).

A délnyugati részen egy erősen roncsolt, északnyugat–délkeleti irányú szabálytalan formájú, lapos mészkövekből, kötőanyag nélkül kialakított falalapozás-szakasz került elő, kb. 5,5 m hosszan (SE 18). Gyakorlatilag egy jórészt legalsó kőorról van már csak szó, amelyben helyenként még felfedezhetőek voltak egy *opus spicatum*-szerű kialakítás nyomai. Mivel tájolása megegyezett az említett modern kori épület szintén szárazon rakott alapozású keresztfalának (SE 06) irányával, ezért első látásra akár azzal is összefüggésbe hozható lenne, alaposabban megfigyelve azonban az abban lévő, ugyancsak szabálytalan formájú lapos mészkövek más fajtájúnak tűntek (sárgásabb, kissé puhább anyagúnak) továbbá azokat kizárólag horizontálisan rakták le. Az említett SE 18 környezetéből, kis mennyiségű római kora datálható kerámia-töredék és egy erősen korrodálódott kis bronzfibula került elő (továbbá a kövek elbontásakor egy tegula töredéke is). SE 18 északnyugati nyomvonalától kb. 4 méterre egy további kis szakasz (SE 19) került elő, amelyről esetleg feltételezhető, hogy összefüggésben van vele. Ebben már semmiféle struktúrát nem lehetett észlelni, inkább egy lazább, kőomladék-jelleget mutatott. Feltételezni lehet tehát, hogy SE 18 (és SE 19) egy eredetileg északnyugat–délkeleti irányú római ko-

8. kép: Ürömi utca 58. Római kőfal legalsó szétcszúzott maradványa (Vámos Péter)

ri kőfal részei lehettek (8. kép). Maga a fal közvetlenül az ugyancsak északnyugat-délkeleti irányú árok nyugati szélén húzódott (SE 09). Az árok a fal időszakára már bizonyosan kialakult, sőt az sem kizárt, hogy ekkorra már részben feltöltődött – a betöltődésének felső részében a fal belecsúszott köveit is megfigyelhettük, illetve a megmaradt konstrukció is olybá tűnt, mintha az árok egykori széle felé mozdult volna. SE 09-et tehát mind metszetben, mind kisebb felületekben több helyen sikerült regisztrálnunk (1. és 2. árok, illetve 3. szonda). Ezek alapján megállapítható, hogy egy eredetileg kb. 6 méter széles, 1,5–2 méter mélységű, helyenként élesebb bemélyedésekkel tagolt, de inkább lapos aljú északnyugat-délkeleti irányú árokról van szó.

A telek délkeleti részén, a 3. szondában egy kb. 4–4,5 méter átmérőjű szabálytalan foltban egy erősen bolygatott sötétbarnafeketés, humuszos réteglencsét vagy betöltést (SE 22) tártunk fel, amelyből nagy mennyiségű neolitik (DVK) kerámia, patics és folyami kagylóhéj került elő. Minden bizonnyal a fentebb már említett, az egykori járófelszín alkotó SE 03 réteggel lehet kapcsolatban, amely már betöltésként húzódhatott valamilyen már emberi beavatkozás következtében kialakított sekélyebb mélyedésben. Ez az valószínűsítheti, hogy itt hiányzott a közvetlenül a sárga altalaj felett meglévő természetes lejtőtörmelékeny réteg, közvetlenül a sárga altalaj felett is ez a kerámiatöredékekkel kevert betöltés húzódott. Itt figyelhettük meg azt is, hogy SE 22-be belevágódik a már említett SE 09-es árok, ez tehát későbbi, a neolitikum időszaka után alakult ki. Hogy ez az árok kapcsolatba hozható-e az innen délkeletre húzódó, Ürömi utca 37-es (ANDERKÓ 2008, 19–20), illetve a Felhévízi utca 7. számú (KÁRPÁTI 2005, 212) telkek feltárása során előkerült, ugyancsak északnyugat-délkeleti irányú vízmosással, egyelőre nem világos. Nem zárható ki, hogy ugyanannak az egykori medernek a felsőbb, keskenyebb szakaszát (a Felhévízi utca 7-es telken 15 méter széles volt, míg a mi esetünkben maximum 6 méter széles lehetett) találtuk meg, ugyanakkor akár egy másik árok lehetősége is szóba jöhet. Nyilvánvalóan több időszakos vízfolyással is számolhatunk a területen, hiszen az Ürömi utca nyomvonala az egykori Szépvölgyi árok Duna felé kiszélesedő „torkolatának” északnyugat-délkeleti peremén húzódik. Ebben a sávban az évezredek folyamán a magasabban fekvő részokről lezúduló, összegyűlt csapadék számos kisebb-nagyobb, azonos irányú vízmosást alakíthatott ki. Kárpáti Zoltán a Szépvölgyi

út 18–22. számú telek feltárása során felvette, hogy a Szépvölgyi árok legfiatalabb medre a Szépvölgyi útról a mai Ürömi utca vonalán tért le és a mai Zsigmond téren torkollott a Dunába (KÁRPÁTI 2002, 6. jegyzet). Felvetésének helyállóságát az 1823-as (MAPIRE 1), 1830-as (MAPIRE 2), 1838-as (MAPIRE 3) Pest-Buda-Óbuda térképek alátámasztják, amelyeken az Ürömi utca nyomvonalában jól láthatóan, egy a mai Zsigmond tér környékén a Dunába ömlő vízfolyást jeleznek. Noha az általunk feltárt, illetve a lentebb előkerült árokszakaszok feltehetően nem azonosak a térképeken látható vízfolyással, jól szemléltetik ezt az egykori geomorfológiai szituációt.

A területen tehát a neolitikum a környéken már több helyen felbukkanó Dunántúli Vonaldiszes Kerámia kultúrájának szórványos nyomain kívül egy római kori északnyugat–délkeleti irányú kőfal maradványait sorolhatjuk a lelőhely régészeti jelenségei közé. Ez utóbbi funkciója bizonytalan, feltehetően nem épület része volt, hanem esetleg a fentebb vagy lentebb húzódó épületek udvarainak-birtokainak kerítőfala lehetett.

Vámos Péter

IRODALOM:

- ANDERKÓ 2008 • Anderkó K.: Római kori épületmaradványok feltárása Budaújlakon (Excavation of Roman period building remains in Budaújlak). Aqfűz 14 (2008) 16–23.
- FACSÁDY 2001 • Facsády A.: Budapest II. ker., Ürömi út 45. – II. ker., Szépvölgyi út 32. (Hrsz.: 14874). Aqfűz 7 (2001) 136.
- FACSÁDY 2002 • Facsády A.: Budapest, II. ker., Felhívi utca 7.–Ürömi utca 31. számú telken végzett feltárás (Hrsz.: 14840/1). Aqfűz 8 (2002) 136.
- KÁRPÁTI 2002 • Kárpáti Z.: Árpád-kori majorság Budaújlak területén (Arpadian Age Manor in the Area of Budaújlak). BudRég 35 (2002) 587–615.
- KÁRPÁTI 2005 • Kárpáti Z.: Budapest, II. ker., Felhívi utca 7. (Hrsz.: 14840/3). Aqfűz 11 (2005) 210–212.
- MAPIRE1 • <https://mapire.eu/hu/browse/city/budapest/> : Budapest (1823) • Pest-Buda-Óbuda áttekintő katonai célú várostérképe
- MAPIRE2 • <https://mapire.eu/hu/browse/city/budapest/> : Budapest (1830) • Pest-Buda beépített területének várostérképe
- MAPIRE3 • <https://mapire.eu/hu/browse/city/budapest/> : Budapest (1838) • Pest-Buda-Óbuda áttekintő árvízterképe az 1838. évi árvíz okozta épületkárok ábrázolásával – Pest-Buda belterületének Duna-parti statisztikai térképe
- NAGY 1939 • Nagy L.: A szír és kisázsiai vonatkozású emlékek a Duna közepfolyása mentében. ArchÉrt 52 (1939) 115–147.
- PETŐ 1984 • Pető M.: Római férfiszobor a Budapest II. ker. Daru u. 2/b-ből (Römische Männerstatue (Fundort: Budapest II. Bez. Daru utca 2/b.)). BudRég 25 (1984) 269–274.

22. Budapest I. ker., Ostrom utca 3. – Szabó Ilonka utca 28. (Hrsz.: 14049/2)

2017. július. 10. és 17. között, illetve szeptember. 18 és október 13. között megelőző feltárást folytattunk az Ostrom utca 3. – Szabó Ilonka utca 28. telkeken (9. kép) a Qut Ingatlanforgalmazó Kft. megbízásából. 2004-ben már folyt ásátás ugyanitt, de akkor a beruházás nem valósult meg (BENDA 2005.). Az újraindult kivitelezés során a kialakítandó épületet már a 2004-

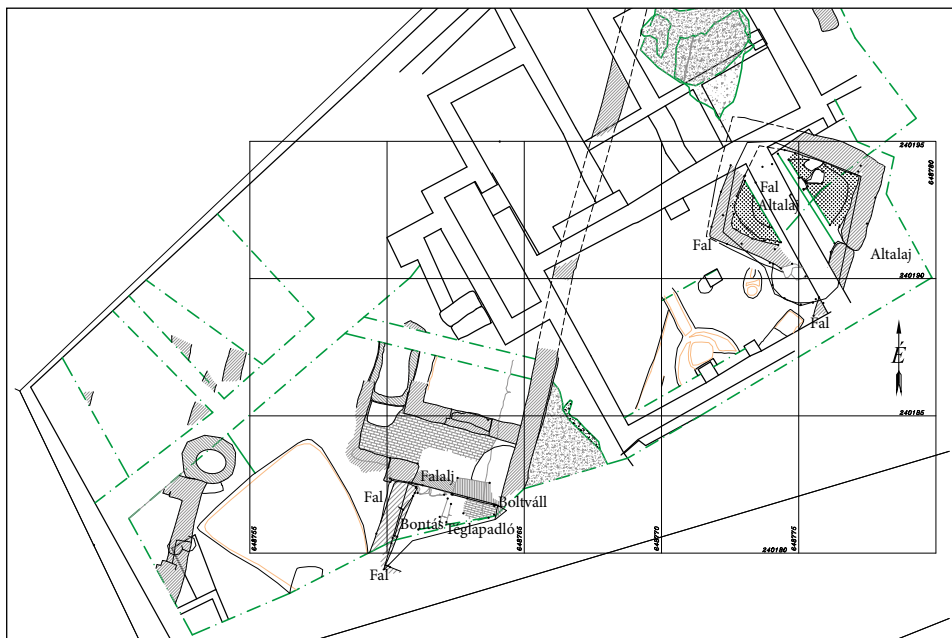
ben előkerült középkori falak elkerülésével kellett megtervezni, amelyhez szükségessé vált ezek alsó síkjának feltárása és geodéziai felmérése.

Az Ostrom utca 3. számú telken egy többszörösen átépített késő középkori (14–16. század) lakóház romjai kerültek elő. A ház rekonstruált alaprajza a vári házakhoz hasonló: a telek két szélén épületek húzódtak pincékkel és kúttal, míg a középső harmadában a kapubejáró helyezkedett el. A középkori beépítésnek csak a hátsó részét találtuk meg, a homlokzati frontok, a házak első helyiségei a mai utca alatt fekszenek. A telek keleti határát egy észak–déli irányú kő kerítésfal szegélyezte, emellett egy kövezett út futott. Az úttól keletre egy Árpád-korban épült négyszetes alakú épület alapozását tártuk fel (10. kép). A középkori telek a budai vár Szombatkapuja (mai nevén Bécsi kapu) előtt terült el, többek között itt birtokolt házat tolnai Bornemissza János kinc-

tartósági jegyző, Berki László Pest megyei
nemes és Nagylucsei Orbán győri püspök
és kincstartó is.

A Szabó Ilonka utca 28. számú telken a 13–16. században a Váralja település meredek és lankásabb hegyoldalain majorságok álltak. Ezekben zöldséget termesztettek, gyümölcsfákat neveltek és állatokat tartottak (tojó tyúkok, tejelő szarvasmarha). Egy ilyen gazdaság felügyelője időszakos tartózkodási helyének vagy terménytárolásra használhatták azt a kisméretű, félig földbe mélyített épületet, amelynek agyagba rakott kőfalai kerültek elő. Ennek közelében egy széles vízelvezető árkot találtunk (11. kép), amelynél a természetes völgy lejtős falait lenyesték és kiácsolták. Az árkot később szeméttel feltöltötték, majd egy kőlapokból rakott falú csatornát alakítottak ki az eredeti vízfolyás nyomvonalában.

Az ásatás során feltártuk az itt állt Gulden – Enyedi villa falait és kertépítésze-

9. kép: Ostrom utca 3. – Szabó Ilonka utca 28. A feltárt terület összesítő alaprajza (Viemann Zsolt)

10. kép: Ostrom utca 3. – Szabó Ilonka utca 28. Árpád-kori épület alapozása (Benda Judit)

11. kép: Ostrom utca 3. – Szabó Ilonka utca 28. 15. századi kőlapos csatorna részlete (Benda Judit)

ti objektumait (dísztfal, lépcsők, lépcsőzetes függőkert) és az egykori gyümölcsfák gödreit. A meredek terepadottságokat humuszos földdel próbálták vízszintessé tenni. Az idehordott feltöltés nagy mennyiségű 14–15. századi kerámiatöredéket és állatcsontot tartalmazott.

Benda Judit

IRODALOM:

BENDA 2005 • Benda Judit: Budapest, I. Ostrom utca 3. – Szabó Ilonka utca 28. RKM 2004, 182–183.

23. Budapest XIII. ker., Bodor utca 2–4. (Hrsz.: 25868/2)

Nevezett telken 2017. június 22. és július 14. között, a „Trinity Terasz” Társasház kivitelezését megelőzően végeztünk megelőző feltárást a Dajuda Kft. megbízásából.

A munka előzményeül a Beszédes József és Kovács Eszter által a szomszédos telken elvégzett korábbi feltárások szolgáltak, ahol egy késő avar település és a középkori Szent László falva (Kovács Eszter† szóbeli közlése alapján) részletei kerültek napvilágra (BESZÉDES 2009, 182).

A jelen munkálatok a 2636 m²-nyi munkaterületen a mintegy 3 m mélységű, erősen szennyezett újkori feltöltés eltávolításával kezdődtek. A felületet 2,7 m mélységig nagy teljesítményű munkagépekkel termelték ki. Ezt követően kezdődött a régészeti feltárást, amelynek első szakaszában munkagépekkel további, átlagosan 1 m mélyben emeltük ki a földet.

Az újkori feltöltés alatt vastag szürkés iszapréteg húzódott (átlagosan 80 cm vastagságban).

Az objektumfoltok kizárólag az iszapréteg alatti sárga altalajon voltak észlelhetők.

A munkagödör keleti harmadában egy közel észak–déli irányú „dombhát” húzódott, amelytől kiindulva a terepszint mind keleti, mind nyugati irányban enyhe lejtést mutatott.

A terület középső részét egy nagyjából észak–déli kerítőárok-rendszer, és egy hasonló irányú természetes vízfolyás feltöltődött medre szelte át. Ez helyenként több ágra bomlott, amelyek rendre visszacsatlakoztak a fő mederbe. A feltöltődött medret két helyen keresztezte egy-egy keskeny, sekély kelet–nyugati irányú vízlevezető árok, amelyek a Duna irányába futottak.

Az árkokon kívül, a vízfolyás mentén három kút vagy víznyerő-gödör szerű objektumot is feltártunk egy nagyméretű ovális gödör és egy kisebb kör alakú beásás mellett.

A korábban feltárt falvakhoz sorolható objektumok (házak, hulladékgödörök) a területen nem kerültek elő.

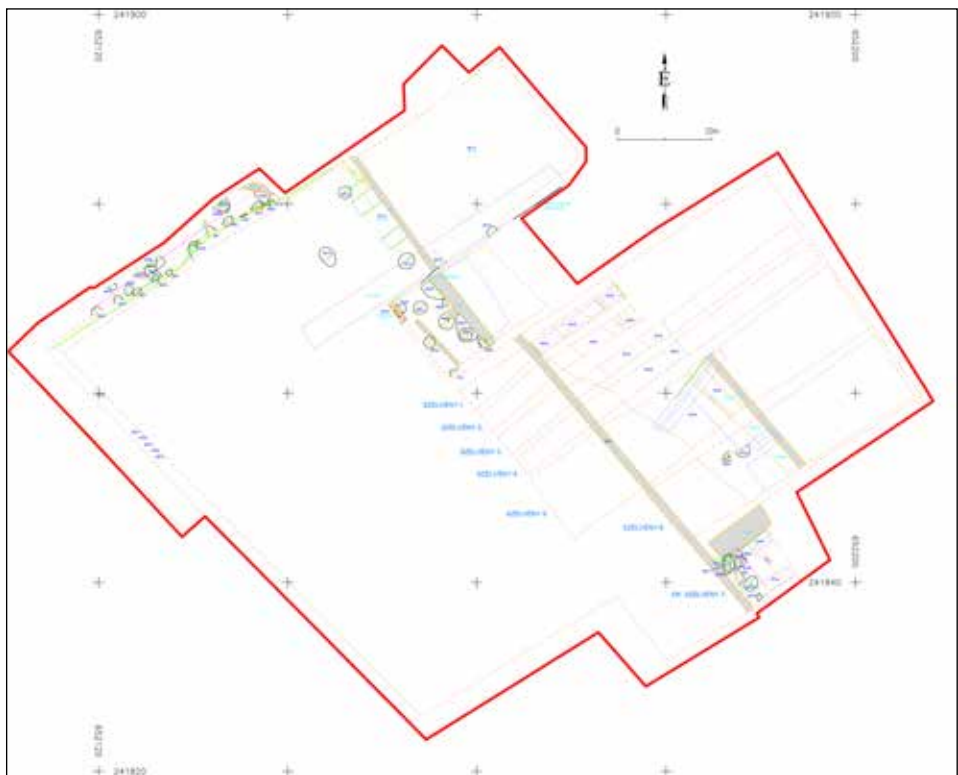
Horváth M. Attila

IRODALOM:

BESZÉDES 2009 • Beszédes J.: 26. Budapest, XIII. ker., Jakab J. út – Esztergomi út – Bodor út által határolt telek, Hrsz.: 25873/8. Aqfűz 15 (2009) 182.

24. Budapest XIII. ker., Vágány u. 10., Szabolcs u. 37. (Hrsz.: 28049, 28051)

A Szabolcs utcai Kórház megszűnése után a területet két részre osztották az új beruházások számára. Az egyik (Szabolcs utca 33–35.) épül a Országos Múzeumi Restaurálási és Raktározás Központ (rövid ismertetését lásd az ezt követő beszámolóban). A beruházást megelőző fel-

12. kép: Vágány u. 10. Összesítő térkép (Fábián István – Kovács Tibor)

tárásokról már beszámoltunk az Aquincumi füzetek korábbi számaiban (SZILAS 2015; HORVÁTH 2016; ENDRŐDI-HORVÁTH 2017).

A másik telekrészen, ahol a Közbeszerzési és Ellátási Főigazgatóság (KEF), Irányító és Logisztikai Központ új iroda és raktárépülete épül (Vágány utca 10. – 12. kép), illetve a – KEF Irányító és Logisztikai Központ már meglévő Főépület (Szabolcs utca 37.) építési- és szigetelési földmunkáinak megfigyelését irányoztuk elő. A 2013-ban elvégzett próbafeltárás (a területen két kutatóárokából is szórványos őskori kerámialeletek kerültek elő), valamint a szomszédos Szabolcs utca 33. szám alatti telken (Liget Projekt OMRRK épület) 2015–2016-

ban elvégzett megelőző feltárások (mintegy 4000 m²-nyi területen a nagyfokú bolygatottság ellenére 163 régészeti objektum került elő) pozitív eredményei alapján az örökségvédelmi hatóság régészeti leletek előkerülése esetére teljes felületű megelőző feltárást írt elő.

Ugyanakkor a 2017. február 13-án megtartott helyszíni szemle során azzal szembesültünk, hogy a területen lévő barakkok és épület (léggöbméter alapján nem bontási engedély köteles) bontása már megtörtént, és a létesítendő épület(ek) munkagödrt az alaptestek kiemelése során, mintegy 3000 m² mértékben már kitermelték. A földmunka során a szomszédos (Szabolcs utca 33.) telekkel azonos földrajzi egységet

képező homokdomb keleti lejtőjét a tervezett épület délnyugati–északkeleti tájolású tengelyében mintegy 2,5–1,7 m mélységben bolygatták meg, egy „C” alakú munkagödört kialakítva. Ezáltal a dombtetőn és a domboldalon várható régészeti objektumok nagy része feltehetően megsemmisült. Meglétükre az északnyugati és a délkeleti részsűben, illetve egy a terület közepébe nyúló földnyelv oldalában mutatkozó régészeti objektumroncsok foltjai, valamint a partfalakban lévő szórvány kerámiatörödékek alapján következtethettünk.

A 2017. február 20-án kezdődő feltárás során kézi erővel megtisztítottuk és megnyestük az eredetileg körmös markoló kanállal kialakított rézsűket és a munkagödör felületét. A munka során a terepadottságok miatt a terület délnyugati és északkeleti széle negatívnak bizonyult, míg a munkagödör középső sávjában a domb lejtője és

az I. katonai felmérés térképén is jelzett mocsaras terület határán, az északnyugati és a délkeleti szelvényrészben egy széles sávban több régészeti (őskori), és geológiai jelenséget tudtunk megfigyelni, illetve feltárni. Ezek többsége sekély gödöralj és „part menti” árok, illetve recens beásás volt, amelyek minimális, de jól meghatározható leletanyagot tartalmaztak. A délkeleti szelvényrészben előkerült még egy melléklet nélküli gyermekcsontváz (SE 34), amelyet a vázcsontok elhelyezkedése alapján másodlagosan temethettek az egykori „mocsár” szélére.

A munkagödört körülvevő területen nyugattól kelet felé haladva 40–80 cm vastagságú, újkori törmelékkal és fagyökerekkel bolygatott földet kellett gépi munkával eltávolítanunk. Az ez alatt lévő kb. 20 cm vastagságú humuszos, szubhumuszos felületet a továbbiakban kézi erővel távolított-

13. kép: Vágány u. 10. Áldozati marhatemetkezések a középső földnyelven (Horváth M. Attila)

tuk el. A mélyítések során számos őskori szórvány kerámia- és állatcsonttöredék is előkerült.

A délkeleti partfalban (délkeleti 7. platform) a kerítés melletti feltöltött részen a darualap számára kiásott beugró peremén egy nagyméretű, leleteket (kerámatöredékeket és állatcsontokat) tartalmazó beásás folytja jelentkezett, amelyre részben kézi erővel, részben gépi segítséggel rábontottunk, mintegy 40 m²-nyi felületen. Az így kialakított szelvényrészről délkeletről a telek kerítése, északnyugatról egy korábbi távhővezeték betonnal kibélelt árka, északkeletről pedig egy szennyvízárka és csatornája határolta. A viszonylag kis területen ennek ellenére két szondát nyitottunk, és nyolc további őskori objektumot tártunk fel. Ezek közül a 3. számú gödörben egy részleges szarvasmarha-temetkezés volt (13. kép), míg a mellette lévő 2., 42., 43., 45. és 52. számú, több azonos korú egymásba, illetve egymásra ázott gödrök komplexumát és egy északnyugati tájolású, lekerekített végű, párhuzamos oldalú hosszúkás sírgödörszerű beásást bontottunk ki. Ez utóbbi betöltése eltért az őskori gödrökétől. Ezt a (sír)gödört később megbolygatták, és mindössze egy feltehetően emberi ujjperc és egy hosszúcsont töredéke került belőle elő. A feltételezett sír kora jelenleg meghatározhatatlan.

Az északnyugati partfalban és a mellette megnyitott platformon került elő a legtöbb objektum, amelyek közül a néhány újkori beásást és közműárkot leszámítva valamennyi gödör őskorinak bizonyult. Többségük viszonylag sekély gödöralj volt, kevés kerámia-, és állatcsonttöredékkel, illetve paticstörmelékkel, azonban a 6. számú gödör a lehumuszolt partfal tetejétől egészen a munkagödör aljáig lehúzódott. Bontásából egy csaknem ép kerámiaedény, agyagne-

hezékek, kerámatöredékek és állatcsontok kerültek elő. A „mocsárhoz” közeli részen egy sekély, lapos aljú gödör alatt egy kb. 120 cm átmérőjű kemény agyagos folt került elő, amelynek bontása során kiderült, hogy egy megközelítőleg 15 cm vastagságú agyag tapasztásról van szó. Alatta nagy méretű hombáredény töredékein kívül egy csaknem ép edény és egy agyagkanál került elő. Ugyanezen a részen különböző újkori beásások és a munkagödör által is bolygatott, erősen roncsolt 58. számú gödörben gazdag kerámialelet és egy kiskérődző állkapocs csontjai kerültek elő. A közvetlenül mellette lévő 27. számú gödör elszíneződés nélküli betöltésének aljában kelet–nyugati tájolásban teljes szarvasmarha (borjú?) csontváza feküdt. Lábaik és medencéjét elpusztította a munkagödör mélyítése, gerincoszlopa és visszacsavart koponyája viszont a helyén maradt.

Hasonló áldozati temetkezéseket találunk a terület közepébe nyúló földnyelv feltárása során, ahol a 63. számú négyzet alakú gödörben egy nyugat–keleti tájolású, kifordított fejű teljes, míg a 61. sz. gödörben egy részleges (medence, gerincoszlop, és mellé helyezett koponya csontok) voltak. A 38. számú, többszörösen bolygatott gödörben csak a koponya és az egyik láb maradt meg, míg a 39. számúban egy kecske (gida?) maradványai voltak. Ez utóbbit valószínűleg korábban elfogyaszthatták, a csontokat csak utána szórták a hulladék-gödörbe.

A rendelkezésre álló területen feltárt objektumokból előkerült leletek túlnyomó része a szomszédos telken (Szabolcs utca 33.) is többségben lévő késő rézkori Baden kultúra klasszikus fázisába sorolható.

A földnyelv nyugati sarkán került elő a feltárás egyetlen bizonyíthatóan nem őskori jellegű régészeti objektuma. A klasz-

14. kép: Vágány u. 10. Avar női sír a középső földnyelven (Horváth M. Attila)

szikusnak mondható északnyugat–dél-keleti tájolású téglalap alakú aknasírban egy nyújtott vázas, háton fekvő helyzetben eltemetett késő avar kori nő maradványai feküdtek (14. kép). Fülében vékony ezüstkarikán függő egy szem gyöngycsüngős fülbevaló pár volt, ruháját vascsatos öv fogta össze, amelyről egy kés függött a medencéje magasságában.

A feltárt sír feltételezhetően kapcsolatba hozható a szomszéd telken (Szabolcs utca 33.) előkerült avar kori településnyomokkal. Elgondolkodtató azonban, hogy településhez ilyen közelségben nem igen ismerünk temetkezéseket, mint ahogy az is, hogy erre a korszakra (Kr. u. 8. század) nem jellemzőek a magányos temetkezések.

A március 29-ig tartó feltárás során összesen 3870 m²-nyi területet vizsgáltunk át és 66 objektumot, régészeti és geológiai jelenséget, néhány szórványosan régészeti leleteket is tartalmazó újkori beásást

regisztráltunk és tártunk fel. Mivel a két szomszédos telek (Szabolcs utca 33., Vágány utca 10.) kétségtávolan ugyanahhoz a lelőhelyhez tartozik, elmondhatjuk, hogy az ide tartozó késő rézkori stratigráfiai egységek száma ezzel 228-ra emelkedett.

A Szabolcs utca 37. számon jelzett felújítandó Főépület (egykori Szülészeti Osztály) és környezetének szigetelési munkáinak megfigyelése során (részben a korábbi bolygatások, részben a terület lejtése az egykori mocsár irányába) nem kerültek elő újabb leletek.

Horváth M. Attila

25. Budapest XIII. ker., Szabolcs utca 33–35. (Hrsz.: 28250)

A létesítendő OMRRK építését megelőzően először 2013-ban végzetünk próbafeltárást az egykori Szabolcs utcai Kórház

területén (SZILAS 2015, 137–138). Az akkor még álló pavilonok és a lebetonozott autóparkoló miatt leszűkült felületen a próbaásatás viszonylag szerény eredményt hozott. A 2015–2016-ban lezajlott megelőző feltárások során azonban kiderült, hogy a területen egy összefüggő, nagy kiterjedésű régészeti lelőhely helyezkedik el (ENDRŐDI–HORVÁTH 2017). Az első két évadban a főépület és az azt körülvevő útfelületek feltárása után 2017-ben az épülettől északnyugatra elterülő fás-parkos rész feltárását végeztük el. Korábban az előkerült leletek zöme a javarézkori Baden-kultúra, illetve kisebb részben az avar-, és az Árpád-kor településobjektumaiból származott (HORVÁTH 2016, 91–105; ENDRŐDI–HORVÁTH 2017, 149–150).

2017-ben a főépülettől északnyugatra elhelyezkedő fás, bokros területen a beruházáshoz kapcsolódó geotermikus kutak fúrását (kb. 250 db) megelőzően végeztünk

megfigyelést, majd az újabb leletek előkerülése után (április 26. és augusztus 8. között) megelőző feltárásokat. A munkálatokra a „Ligetvédők” által óvott fák és azok gyökerei között meglehetősen szűk korlátok közé szorítva került sor. Ennek ellenére az általunk megfigyelt, illetve feltárt 12 szelvényben további 36 stratigráfiai egység került elő, amelyek többsége régészeti objektumnak minősült. A feltárt leletek ebben az időnyben kizárólag a késő rézkori Baden-kultúra körébe sorolhatók. Az objektumok többsége hulladékgödör volt, ezen felül egy meglehetősen roncsolt állapotban megmaradt, letapasztott felületű tűzhely maradványai és egy teljes fiatal szarvasmarha csontvázát tartalmazó áldozati gödör is előkerült (15. kép).

A feltárás során a 2015–2016-ban feltárt lelőhely északnyugati peremét sikerült lokalizálnunk. A Szabolcs utcai kerítés felé közelítve a rétegek és a feltöltődés alapján

15. kép: Szabolcs u. 33. Fiatal áldozati marha csontváza – SE 194 (Horváth M. Attila)

valószínűsíthető, hogy a lelőhely egy sziget- vagy félszigetszerű dombháton helyezkedett el, amelynek északnyugati lejtője az egykori vízenyős, mocsaras részbe futott.

A feltárást követően a területen megkezdtek a geotermikus kutak fúrását, valamint a további közművek kiépítését. Ezen munkálatokat, valamint a régi trafóház bontását egészen 2018. május 25-ig régészeti megfigyelés keretében kísértük figyelemmel, ennek során azonban további leletek már nem kerültek elő.

Horváth M. Attila

IRODALOM:

- HORVÁTH 2016 • Horváth M. A.: Többkorszakos lelőhely feltárása a Városliget peremén. Aqfűz 22 (2016) 91–105.
ENDRŐDI-HORVÁTH 2017 • Endrődi A. Horváth M. A.: 16. Budapest XIII. ker., Szabolcs utca. 33. (Hr.sz.: 28056). Aqfűz 23 (2017) 149–150.
SZILAS 2015 • Szilas G.: Budapest XIII. ker. Szabolcs utca 33–35. (Hr.sz.: 28049, 28056). Aqfűz 21 (2015) 137–188.

26. Budapest XIV. ker., Szilágyosmlyó utca 29/b (Hrsz.: 40243/45)

Fent nevezett telken 2017. június 12-én és 13-án végeztem régészeti megfigyelést.

Az építendő lakóház sávalapjaiban nem mutatkoztak régészeti objektumokra utaló elszíneződések. Az egyetlen értékelhető régészeti korú jelenség a délkeleti részen átvágott egykori járósínt. Ez egy 3–4 m hosszú, 1–2 cm vastag, közel vízszintes, világosszürke agyagos réteget jelentett, ami fölött közvetlenül kerámiatöredékek hevertek kb. 114 mBf magasságban. A leletanyagot viszonylag nagy mennyiségű rézkori,

bronzkori kerámiatöredék, illetve kevés állatcsont képezte.

Az itt előkerült leletek valószínűleg összefüggésbe hozhatók a közelben húzódó 15174., 15188., 15192. és 15202. lelőhely azonosítójú, korábbi terepbejárások és szakfelületek során regisztrált őskori lelőhelyekkel.

Kraus Dávid

27. Budapest XIV. ker., Bazsarózsa utca 34/a (Hrsz. 39591/111)

Az említett telken 2017. április 3-án végeztem régészeti megfigyelést. Az építendő társasház sávalapjai közül az északkeleti (1. árok) és az erre merőleges középső (4. árok) munkaárókban késő bronzkori kerámiatöredékek kerültek elő a sötétbarna homokos humuszból.

Egy gödör (SE 04) feltárását 113,46–113,53 mBf magasságban regisztráltuk, azonban kb. 30 cm-rel e fölött lehetett a tényleges kezdete a beásásnak. A gödör eredetileg kb. 2 m átmérőjű, kb. 1,5 m mély méhkas alakú lehetett. Feltárára a sávalapban nyílt lehetőségünk, így csak két kisebb gömbszerűt tudtunk kibontani Szilas Gábor és Tóth Farkas Márton kollégáimmal. A leletanyag kis mennyiségű késő bronzkori kerámiatöredékekből, illetve állatcsontokból állt. A telek összefügg a 15171. számon nyilvántartott lelőhellyel, amelynek kiterjedése a jelek szerint nagyobb mint azt korábban gondoltuk.

Kraus Dávid

28. Budapest III. ker., Táborhegyi út 9. (Hrsz.: 16885/53)

A szóbanforgó területen 2017. április 4. és május 4. között végeztünk régé-

16. kép: Táborhegyi út 9. Feltárt jelenségek a 2. szondában (Takács Ágoston)

szeti megfigyelést, illetve ehhez kapcsolódó bontómunkát.

A telken a Sysco-Lux Kft. irodaház építését megelőző lemezalap-kiemelést végzett forgókotróval, amikor az első szórványos leletek előkerültek (római kori *tegula*- és kerámiatöredékek, faragatlan kövek). Az ezt követő kézi bontómunka során, hét nap alatt 117 m² nagyságú területet tártunk fel.

A lelőhely a Tábor-hegy nyugati lábán, a Farkastorki út és a Táborhegyi út által határolt beépítetlen részen helyezkedik el. A lejtő itt legkevesebb 10°-os dőlést mutat, ezért ezen a telken is valamikor vízszintes bevágást csináltak. A mostani építkezés során a megmaradt, természetesnek tűnő lejtős részt is bevágták a hegybe, ennek köszönhetjük az objektumok előkerülését.

A területen három feltárni kívánt szelvényből kettőt (1., 3.) a Farkastorki úthoz

közel 133 mBf magasságban, míg egyet (2.) az előbbieket mellett, tőlük északkeletre 131,5 mBf-en jelöltünk ki. Az 1. és a 2. szondában SE 08 beásásban SE 05 köves-tegulás betöltést tártuk fel. A 2. szondában SE 07 köves-tegulás nyugat-keleti irányú – vélhetően – falalapozás került napvilágra, amely nyugati vége alatt kör alakú gödör került kibontásra (SE 09 – 16. kép). A 3. szondában az északnyugat-délkeleti irányú falalapozás valószínűleg kapcsolatban állt SE 07-tel. Az előkerült kövek kivétel nélkül faragatlan mészkőtömbök voltak, kötőanyagot nem adtak hozzájuk. A közöttük – véletlenszerűen – elhelyezkedő római kori *tegula*darabok közül több bélyeges is előkerült, illetve igen kevés, ugyancsak római kori, kerámiatöredék is feltűnt. Az 1. és 3. szondában, a falalapozások fölött, illetve azok beásásából Árpád-kori kerá-

miatörredék származott. Így arra következtethetünk, hogy helyben-, másodlagosan felhasznált római kori építőanyag, épületalap került napvilágra. A telek felső részén 19–20. századi temető bolygatta meg a régészeti korú rétegeket.

Újonnan felfedezett lelőhelyrészletünk szoros összefüggésben állhat a középkori Fehéregyházával, amelynek több emléke előkerült a közelben végzett feltárások során (GÖMÖRI HAVAS 1890).

*Kraus Dávid – Lassányi Gábor –
Papp Adrienn – Takács Ágoston*

IRODALOM:

GÖMÖRI HAVAS 1890 • Gömöri Havas
S.: Az ó-budai Fehéregyház. BudRég 2
(1890) 3–50.

29. Budapest XIV. ker., Egressy út – Fischer István utca által határolt telek (Hrsz.: 40091/15)

Fent nevezett telken a tervezett Cordia Termál Zugló lakópark 3. ütemének építéséhez kapcsolódóan – két ütemben végeztünk régészeti tevékenységet. 2017. augusztus 14. és augusztus 25. között a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. megbízásából a Budapesti Történeti Múzeum próbafeltárást hajtott végre. Ennek eredményei alapján a Budavári Kft. által összeállított ERD előírása a Fischer István utca felőli 2584 m²-re megelőző feltárást, míg a fennmaradó, Rákos-patak felé eső 2213 m²-re régészeti megfigyelést írt elő.

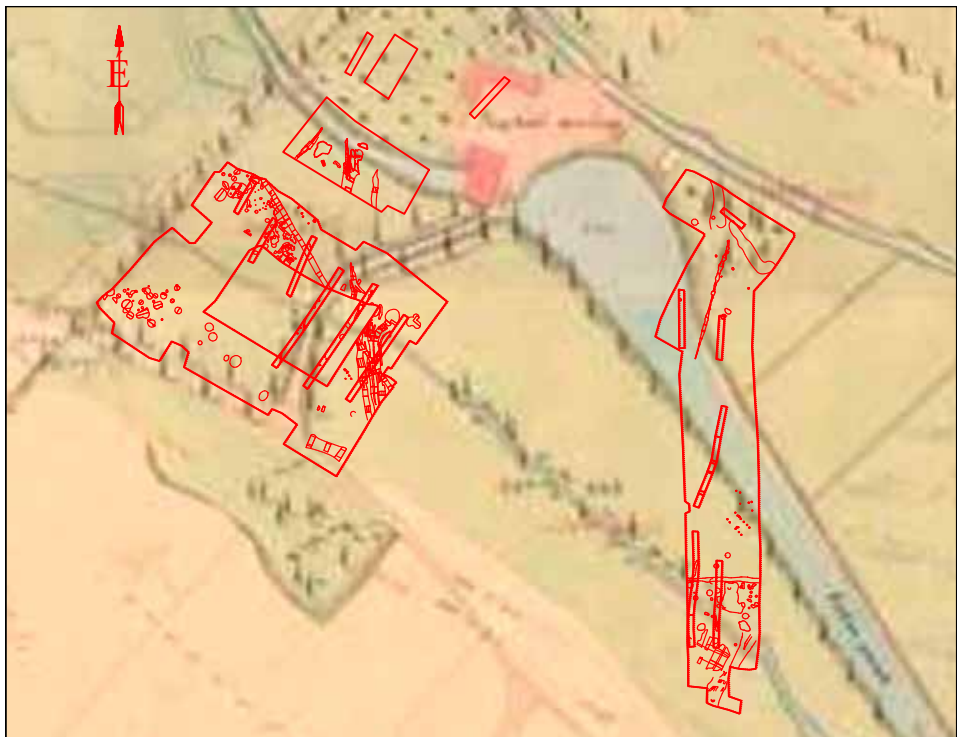
Ez utóbbit a telek északi felén, a Rákos-patak mentén kezdtük meg. A humuszolás során egy széles és hosszú árok foltja jelentkezett. Hamarosan nyilvánvalóvá vált,

hogy a korábbi próbaásatás során kijelölt szondáink között húzódik a lelőhely. Két mély és széles árokszakaszt találtunk késő bronzkori leletanyaggal. A 1,5 m mély, észak–déli tengelyű árkot a telekhatárig tudtuk követni. A lelőhely jól lehatárolható, a sportpálya felé és a Rákos-patak irányába biztosan folytatódik, ebből most 1912 m²-t tártunk fel.

A telek középső szakaszán a területre jellemző 1,5–2 méteres modern kori feltöltés helyett átlagosan 20 cm vastag humuszréteget tapasztaltunk, az altalaj itt már homokosra vált. Az egykori kataszteri térképekkel, katonai felmérésekkel egybevetve igen valószínű, hogy a Rákos-patak egykori, szabályozás előtti két mederága valahol ezen a magaslaton húzódhatott (17. kép).

A megelőző feltárássra kijelölt 2584 m² kutatását november 20. – december 1. között végeztük el. Összesen 1822 m² volt régészetileg érintett: zömében sekélyebb, késő bronzkori leletanyagot tartalmazó gödröket és mélyebb, fekete iszapos betöltésű, leletanyag nélküli objektumokat tártunk fel. Az objektumok jelentkezését észak felől egy kelet–nyugati tengelyű árok zárta le, ettől északra jelentkezett még 2 cölöpvázás épület cölöpsora. Az egyik majdnem teljes, az északi hiányos. A legdélebbi felületszakaszon ismét több ágú árokrendszereket figyeltünk meg. Egy észak–déli tengelyű metszette a mélyebb, kelet–nyugati irányú késő bronzkori árokrendszert.

A feltárás során, 3734 négyzetméteren 136 statigrafiai egység került dokumentálásra, a jelenségek két nagyobb egységben koncentráálódtak. A telken 2016–2017 között folytatott ásatások több rövid ideig lakott településnyomot lokalizáltak, amelyek mögött akár egy folyamatosan költöző késő bronzkori lakosság emlékanyagát is feltételezhetjük.

17. kép: Egressy út – Fischer István utca által határolt telek. A 2017-es ásatás geodéziai összesítője kataszteri térképre vetítve (Fábián István – Kovács Tibor)

A megismert teleprészlet a 2016-ban feltárt leletekkel (KOROM 2017) egyetemben a késő halomsíros kultúra időszakára tehető (Reinecke Bz C vége–D eleje) horizontális település részét képezi, és minden bizonnyal összefügg a Kőszegi Frigyes által, pontosabb helymeghatározás nélkül közölt Egressy úti lelőhellyel (KŐSZEGI 1988, 105–106). A 2016–17-es feltárások révén bizonyosságot nyert, hogy a település a Rákospatak déli partján húzódott keleti irányban. A területén 2017-ben feltárt egyemeletes, 2×6 cölöpös épület a Kárpát-medencében a későhalomsíros időszakra jellemző konstrukció. Viszonylag kevés hasonló korú település ismert Budapest területéről. A III. kerületi Pusztadombi úti (NAGY 1987) és egy, a Római-parton feltárt teleprészlet

(NAGY-SZILAS-BILLER 2017, 71–72) mellett az óbudai Flórián téri leletegyütttest (KŐSZEGI 1996) is ebbe a fázisba sorolhatjuk, de ekkortájt indulhat a Békásmegyervízművek területén létesített település élete is (KŐSZEGI 1988, 103–104). Megélte e fázist a Dunakeszi-Székesdűlőn feltárt halomsíros település is, amelynek területén hasonló struktúrájú épületek is előkerültek (HORVÁTH et al 2001, 119–120).

Korom Anita – Szilas Gábor

IRODALOM:

HORVÁTH et al 2001 • Őskori telep és sírok feltárása Dunakeszi határában

(Excavation of prehistoric settlements and graves in Dunakeszi). Aqfűz 7 (2001) 115–127.

KOROM 2017 • Budapest XIV. ker., Egressy út 113 H–I (Hrsz.: 40091/12). Aqfűz 23 (2017) 153–156.

KŐSZEGI 1988 • Kőszegi F.: A Dunántúl története a késő bronzkorban. BTM műhely 1. kötet. Budapest 1988.

KŐSZEGI 1996 • Kőszegi F.: The bronze finds from Budapest-Flórián tér. In: Kovács, T. (Hrsg.), Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Budapest 1996, 175–181.

NAGY 1987 • Nagy M.: 111. Budapest, III. Békásmegyér, Pusztadombi út 12. RégFűz I.40 (1987) 63.

NAGY-SZILAS-BILLER 2017: Nagy A. – Szilas G. – Biller A.: Római kori őrtorony és késő bronzkori épület maradványai Csillaghegyen (Remains of a Roman

Period watchtower and a Late Bronze Age building in Csillaghegy). Aqfűz 23 (2017) 60–80.

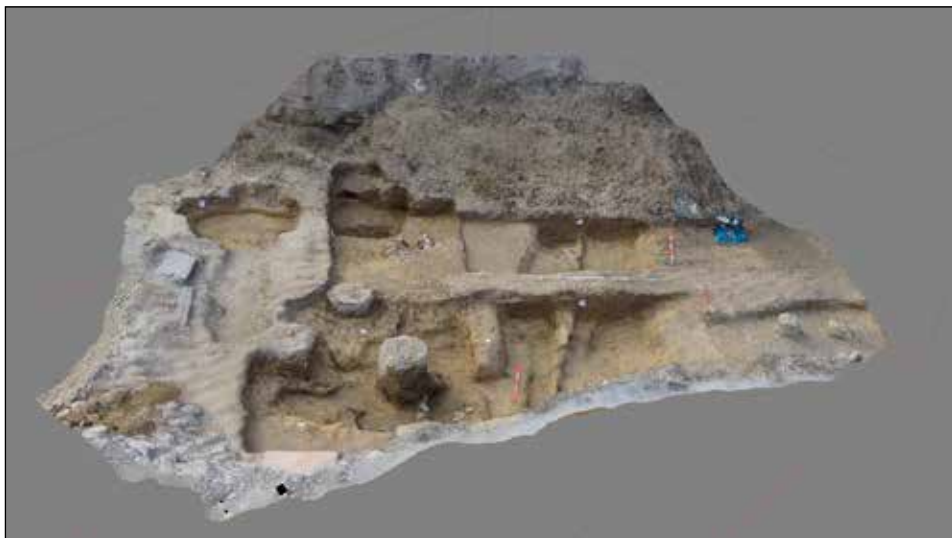
30. Budapest XIII. ker., Meder utca 2–4. (Hrsz.: 25913/4; 25913/5)

2017. július 12. és szeptember 22. között a fenti címen a Marina Garden lakópark I. üteme építésének területén zajló földmunkák régészeti szakfelügyelet mellett folytak. Ennek során kb. 2,5–2,8 m mélységig munkolták ki a vassalakos, mesterséges feltöltési réteget, majd megkezdték a pontalapok cölöpözési munkáit.

Szeptember 22-én, a felület további mélyítése közben középkori jelenségek kerültek elő, amelyek szükségessé tették a régészeti feltárást. A beruházóval történő egyeztetések következtében lehetővé vált az építkezéssel érintett területek régészeti feltárása.

18. kép: Meder utca 2–4. A próbafeltárással érintett terület és környezete az 1878-ban készült kataszteri felmérésen. (<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2119443.249490342%2C6029650.912545512%2C2125887.846437636%2C6031322.972539251> – Letöltés ideje: 2018. augusztus 27.)

19. kép: Meder utca 2–4. Az I. munkaterület háromdimenziós modellje feltárás közben (Szolnoki Tamás)

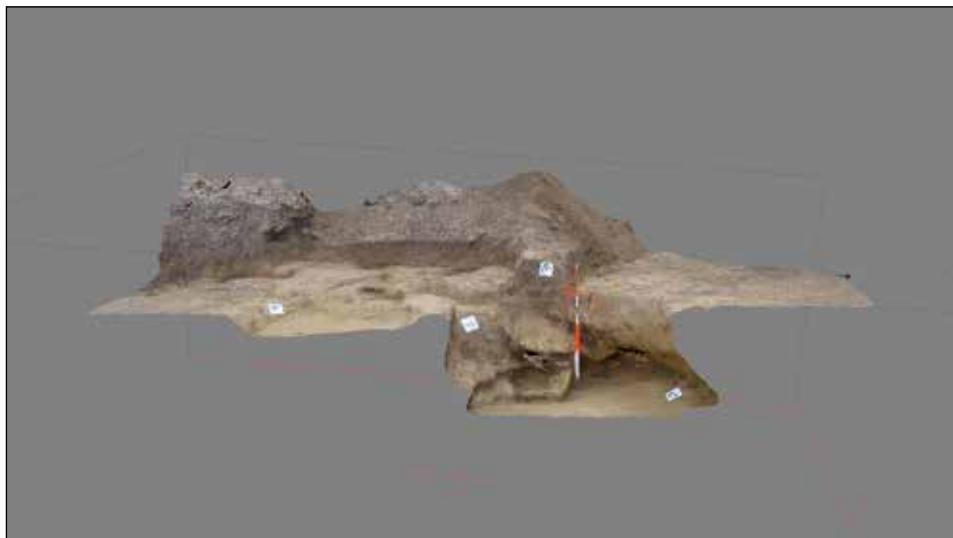
A terepi munkát megnehezítette, hogy addigra már szinte teljesen elkészült a kb. 10–16 m mélységig lenyúló, a munkaterület egészen raszterszerűen elhelyezkedő cölöp-alapok rendszere. A korábbi hónapokban lezajlott régészeti megfigyelések alapján ugyanakkor le lehetett szűkíteni a beruházással érintett 6751 m² nagyságú munkaterület kb. negyed részére a régészetileg érintett részt. Mivel az épület alapozási munkái már folytak, ezért azzal párhuzamosan, illetve a többi kivitelezési munkával összhangban kellett dolgoznunk. A területet ezért több ütemben, kisebb egységekben tárhattuk fel.

A 2000-es évek elején Kovács Eszternek lehetősége nyílt a területen szondázó kutatásra. Ennek során középkori, avar kori, illetve őskori jelenségeket tárt fel. Ő volt az, aki régészeti bizonyítékokkal is alá tudta támasztani, hogy a mai Meder utca vonala valóban a Rákos-patak északi folyómedrének (Köszörús-árok) helyét jelöli. Emellett a Cserhalom utca területén egy tartósan vi-

zenyős terület, egykor talán a Duna fattyúága helyezkedett el (KOVÁCS 2008, 197).

Ezt jelen régészeti munka is meg tudja erősíteni, hiszen a szintadatok változása ezt egyértelműen alátámasztja. A munkaterület nyugati része a legmagasabb térszínen helyezkedett el. Itt az altalaj jelentkezési szintje 101,63 mBf értéket ért el, míg keleti irányba Kovács Eszter szondái esetében ez 100,30 mBf volt, azaz fokozatosan lejtett ebbe az irányban. Északon a domborzati viszonyokat a Rákos-patak északi folyóága határozta meg. A kataszteri térképen látható módon (KATASZTERI 1878) márkánsan vágódott bele az egykori felszínbe, és sajátos medervonalával zárta le a régészeti jelenségeknek otthont adó dombhátat (18. kép). A meder szélét a régészeti feltárás során megtaláltuk, hasonlóan Kovács Eszterhez, aki ettől a területtől nyugatabbra dokumentálhatta ugyanezt (KOVÁCS 2008, 197).

Legjelentősebb feltárási területnek a munkaterület középső része bizonyult. Itt

20. kép: Meder utca 2–4. Az SE-18-as gödör háromdimenziós modelljének metszete (Szolnoki Tamás)

elsőként Árpád-kori árkokat tárhattunk fel (19. kép), amelyek megközelítőleg nyugat–kelet irányúak voltak, és utóbbi égtáj irányába lejtettek. Ezek északi részén nyílt színi tüzelőhelyek és egy kemencebokor került elő, valamint számos gödör is (20. kép) jelentkezett. Szintén e területen egy földbe mélyített házat is kibonthattunk. Északabbra haladva az objektumok sűrűsége csökkent.

A kibontott objektumok többsége a leletanyag alapján Árpád-korinak bizonyult, kisebb részben avar koriak is előkerültek. Ez utóbbiak a régészeti feltárással érintett terület déli részén helyezkedtek el, északabbra egyáltalán nem mutatkoztak. Az építéssel érintett terület keleti sávjában őskori objektumok jelentkeztek Kovács Eszter próbaásatása során (KOVÁCS 2008, 197). Mivel ezek az építkezés legalsó lavírsíkjához képest mélyebben voltak, illetve elfedésükre lehetőség nyílt, ezért feltárássuk jelen munka keretei között nem történt meg.

A középkori objektumok leletanyaga alapján egy falusias település képe bontakozódik ki szemünk előtt. A korszakban jellemző kerámiatípusok mellett (cserépbogrács; fehérre kiégetett fazekak, csészék; mécsesstartók; egyéb konyhai használatú, szürkére égett fazekak stb.) ekevas, csonttű, orsókarika, illetve gusztony (fakutya hajtására szolgáló, csontból faragott botvég) is előkerült.

Az objektumok jellege, illetve az egykori földrajzi környezet ismeretében a régészeti feltárással érintett terület az okleveles forrásokban Besenyő faluként emlegetett település (ÍRÁSNÉ 1983, 43) északi szélét érintette. A település nyomai valószínűleg a Dunával párhuzamos dombhát egészen megtalálhatóak, a Rákos-patak déli folyóáig biztosan. A település északnyugati széle jelen munka II. ütemének építkezése alkalmával (2018. nyár) előkerült, délen pedig a Váci út 160–168. területén, próbaásatás során jelentkezett (2017. nyár – ez utóbbi ismertetését lásd alább).

Ki kell emelnem, hogy a régészeti munkák során tapasztalataink szerint a fűrt cölöpalapok jelentős mértékben roncsolták a régészeti jelenségeket, ezért amennyiben a későbbiek folyamán régészeti lelőhelyen ilyen technológiát kívánnak használni, akkor a cölöpözési munkák előtt a teljes terület régészeti feltárása szükséges.

Szolnoki Tamás

IRODALOM:

ÍRÁSNÉ 1983 • Dr. Irásné Melis K.: Adatok a pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez. MHB 4. kötet, Budapest, 1983. 43.

KATASZTERI 1878 • Habsburg Birodalom, Kataszteri térképek. forrás: <https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2119443.249490342%2C6029650.912545512%2C2125887.846437636%2C6031322.972539251>
Letöltés ideje: 2018. augusztus 27.

KOVÁCS 2008 • Kovács E.: Budapest, XIII. kerület, Cserhalom utca 8. RKM 2007, 197.

31. Budapest XIII. ker., Váci út 160–168. (Hrsz.: 25930)

A Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft.-vel, mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2017. augusztus 21. és szeptember 4. között végeztük el a Cserhalom utca – Rákos-patak – Váci út – Csavargár utca által határolt területen lévő ingatlanon az Előzetes Régészeti Dokumentáció összeállításához kapcsolódó próbafeltárást. A kutatást az Optimum-Béta Ingatlanbefektetési Kft. beruházásával megvalósuló irodaház építésének munkálatai tették szükségessé.

A kutatott lelőhely a Rákos-patak északi oldalán, a jelenlegi patakmedertől 30–430 méterre, a Dunától 450–670 méterre, keletre fekszik. Geomorfológiai viszonyait tekintve a Duna bal partján, a Rákos-patak egykor a torkolat előtt kettéágazó medrei és a Duna által körülzárt, az ártérből többé, vagy kevésbé kiemelkedő térszínen helyezkedik el. A térképi adatok alapján a kutatott területtől nyugatra egy fattyúág lehetett (KATASZTERI 1878), amelynek túloldalán egy Dunával párhuzamosan elhelyezkedő dombhát húzódtott (21. kép). Korábbi terepi megfigyelések alapján a lelőhely központi területét ide lokalizálhatjuk. A vizsgált terület északi része jelenleg az egykori Első Magyar Csavargár helyén létesült RENO Udvar bevásárló- és irodaközpont, déli része pedig a már nem működő Angyalföldi Erőmű területén fekszik.

A terület 1963 óta nyilvántartott régészeti lelőhely, akkor a Cserhalom utcában csatornázás során középkori leleteket találtak (KOVÁCS 2008, 197). Okleveles adatok alapján ide lokalizálható a Besenyőnek, majd a 15. századtól Szentlászlónak nevezett középkori falu (ÍRÁSNÉ 1983, 43). 2007-ben a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztálya részéről Kovács Eszter végzett a terület déli felén próbafeltárást. Itt két kutatószondát alakítottak ki, amelyek közül az északabbra eső 1. szondában 100,74 mBf szinten, a jelenlegi talajfelszíntől kb. 4,5 méteres mélységben érték el a tömött, fekete, iszapos kultúrreteget. Ebből zömében 13–14. századi és kevés újkori kerámiatöredék került elő, továbbá feltártak egy paticszemcsés betöltésű gödröt is. A terület délnyugati részén létesített 2. szondában a kultúrreteg 101,66 mBf szinten, vagyis a talajfelszíntől számított 3,7 m mélységben jelentkezett. Ebből a rétegből itt 12–14. századi és őskori kerámiatöredé-

21. kép: Váci út 160–168. A próbafeltárással érintett terület és környezete az 1878-ban készült kataszteri felmérésen (<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2119443.249490342%2C6029650.912545512%2C2125887.846437636%2C6031322.972539251> – Letöltés ideje: 2018. augusztus 27.)

kek kerültek elő, valamint egy észak–déli irányú, Árpád-kori leletekkel keltezett árok (KOVÁCS 2008, 197).

A 2017-es próbafeltárással a lelőhely déli, a volt Angyalföldi Erőmű épületei közti részén zajlott. A beruházással érintett területen három szondát jelöltünk ki, amelyekben összesen 817 m² felületen kezdtük el a gépi mélyítést. A kutatószondák helyszínein az előkészítő gépi földkiemelés során számos, előzetesen nem várt műtárgy, közmű és egyéb akadályozó, vagy hátráltató körülmény befolyásolta a kutatási területek

tényleges méretét, elhelyezkedését. A nagymértékű feltöltés következtében nagy mélységet elérő földmunka és a munkavédelmi szempontból szükséges rézsűk, valamint a földben levő műtárgyak miatt a régészeti kutatásra alkalmas felület összesen 194 m²-re szűkült (22. kép).

A terület délnyugati részén kijelölt 1. szondában volt lehetőség a legnagyobb felületű (126,01 m²) kutatásra, azonban a szonda területének legnagyobb részén egy recens, téglával falazott és kirakott aljú építmény (mészolt gödör) helyezkedett el.

Az építmény alatt megfigyelt, antropogén hatásoktól mentes, erősen vasoxidos, tarkaagyagnak nevezett altalaj felső, kb. 0,40 m vastag részét a gödör építésekor kitermelték. Az építmény déli falán kívül bővített kutatóárokban a bolygatatlan geológiai altalaj recens, törmelékes feltöltés alatt, kb. relatív 4,2 méteres mélységben (kb. 101,40 mBf) jelentkezett. A kis felület ellenére itt egy észak-északkeleti–dél-délnyugati irányú, sekély árok (SE 4) került elő (23. kép). A rövid árokszakaszbontásakor korhatarozó lelet nem került elő a betöltéséből, azonban a méretéből, jellegéből és irányából adódóan feltételezhető, hogy a Kovács Eszter által 2007-ben a közelben talált középkori árokkal egykorú.

A terület délkeleti részén, a 2. szonda kijelölt területének legnagyobb részén nagy kiterjedésű, kerek, beton tartályalap akadályozta a gépi földkiemelést. Itt egyedül a

tartályalap északi részén nyílt lehetőség egy megközelítőleg kelet–nyugati irányú, keskeny (13,56 m²-es) kutatóárok kialakítására. A kedvezőtlen munkavédelmi feltételek és a szűk munkaterület miatt itt az altalajt elérő, rétegviszonyokat tisztázó, kézi erővel történt kutatómélyítést csak egy kisebb szakaszon tudtuk elvégezni. A 2007-es feltárás alkalmával is megfigyelt, Kovács Eszter által kultúrréteggént interpretált, kb. 0,40 m vastag, szürkésbarna, iszapos homok (SE 1) relatív 4,2 m mélységben (kb. 101,10 mBf), sittes, törmelékes, recens feltöltés alatt jelentkezett. Alatta hasonló vastagságú, szerves anyagban dúsabb, fekete, tömör, iszapos-homokos öntéstalaj réteg (SE 2) volt megfigyelhető. A világosszürke, steril altalaj jelentkezési szintjének relatív mélysége itt 5 méter (100,30 mBf). SE 1 rétegből középkori és újkori kerámiatöredékek, vas tárgyak és egy 19. századi rézkrajcár, SE 2

22. kép: Váci út 160–168. Az 1. kutatószonda gépi földkiemelése az egykori Angyalföldi Erőmű délnyugati részén (Tóth Farkas Márton)

23. kép: Váci út 160–168. Kőtörmelékkel szórt aljú árokszakas az 1. kutatószonda területén, 4,2 m relatív mélységben (Tóth Farkas Márton)

rétegből csak középkori kerámiatöredékek kerültek elő.

A terület északkeleti részén kijelölt 3. szondában összesen 54,42 m² felület kialakítására volt lehetőség. A világosszürke, geológiai altalaj a helyenként homokos, vagy humuszos, másutt törmelékes recens feltöltés alatt, itt relatív 4,9 m mélységben (kb. 100,30–100,60 mBf) jelentkezett, enyhé, fokozatos lejtést mutatva nyugat felé, a Duna irányába. A feltöltés alatt kb. 1 m vastagságban volt megfigyelhető az SE 1 réteggel azonosítható, szürkésbarna, iszapos homok. A gépi mélyítés következtében itt nem került elő a rétegből korhatározó lelet. A szonda délkeleti felében, az altalajba mé-

lyülő, amorf-ovális alakú, sekély mélyedés (SE 3) került feltárássra, amelyet valószínűleg nagyobb részt elpusztult gödör alsó részeként értelmezhetünk. Betöltéséből kevés vasszalakon kívül más lelet nem származott, kora ezért bizonytalan, feltételeSEN a középkori lelőhelyhez köthető. A gépi földkiemelés során a szonda északnyugati részén keresztül futó, kőalapozású, az altalajig majdnem leérő, több méter magasan álló, valószínűleg 19. századi fal került elő. Dokumentálását követően, a földmunka folytathatóságának érdekében a szondát keresztező szakaszt elbontattuk.

A próbafeltárás eredményeként, a korábbi kutatások során tapasztaltakkal össz-

hangban megállapíthattuk, hogy mivel az elszórt, kis felületű kutatási területek ellenére minden szondában előkerült valamilyen régészeti lelet vagy jelenség, ugyanakkor szuperpozíciót, többretegűséget nem tapasztaltunk, a területen levő régészeti lelőhely közepesen fedettnek, közepesen intenzívnek tekinthető. Az előkerült leletek alapján valószínű, hogy az okleveles forrásokból is ismert középkori település nyomai és maradványai a nagy vastagságú recens feltöltés alatt többnyire ma is megtalálhatók. A 2007-es próbafeltárás és a környező területeken korábban zajlott régészeti kutatások során előkerült őskori, illetve népvándorlás kori emlékekkel ezúttal nem találkoztunk, ez azonban az említett mozaikos, kis felületű kutatás korlátozó körülményeinek is betudható, e korszakokból származó leletek és jelenségek esetleges előkerülésével tehát továbbra is számolnunk kell. A Duna és a Rákospatak közelsége által erősen befolyásolt, változatos geomorfológiai viszonyok miatt a régészeti

leletek és jelenségek előkerülési mélysége kiszámíthatatlannak bizonyult. Az eddigi megfigyelések szerint a lelőhely déli részén 100,10–101,70 mBf szintek között mindenképpen számítani lehet a régészeti korú emlékek előkerülésére.

Tóth Farkas Márton – Szolnoki Tamás

IRODALOM:

- KATASZTERI 1878 • Habsburg Birodalom, Kataszteri térképek. forrás: <https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=0sm%2C3%2C4&bbox=2119443.249490342%2C6029650.912545512%2C2125887.846437636%2C6031322.972539251>
Letöltés ideje: 2018. augusztus 27.
- ÍRÁSNÉ 1983 • Dr. Irásné Melis K.: Adatok a pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez. MHB 4. kötet, Budapest 1983. 43.
- KOVÁCS 2008 • Kovács E.: Budapest, XIII. kerület, Cserhalom utca 8. RKM 2007, 197.

Rövidítésjegyzék

Abbreviations

Aqfüz	• Aquincumi füzetek. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései (Budapest)
ArchKözl	• Archaeologiai Közlemények
ArchÉrt	• Archaeologiai Értesítő (Budapest)
BTM	• Budapesti Történeti Múzeum
BHM	• Budapest History Museum
BudRég	• Budapest Régiségei (Budapest)
CommArchHung	• Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
LH. Az.	• Lelőhelyazonosító
MHB	• Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)
RégFüz	• Régészeti Füzetek (Budapest)
RKM	• Régészeti Kutatások Magyarországon (Budapest)
SMK	• Somogy Megyei Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
TBM	• Tanulmányok Budapest Múltjából (Budapest)

A 2017. évi feltárások közreműködői

Participants in the excavations in 2017

Benda Judit • régész (BTM Középkori Osztály)	Magyar Károly • régész (BTM Középkori Osztály)
Beszédes József • régész (BTM Aquincumi Múzeum)	Mészáros Boglárka • szerződéses régész
Biller Anna Zsófia • archaeozoológus (BTM)	Mezei Edina • adminisztráció (BTM Ásatási Projektiroda)
Budai Balogh Tibor • régész (BTM Aquincumi Múzeum)	Nagy Alexandra • régész (BTM Aquincumi Múzeum)
Daróczi Szabó László • archaeozoológus (BTM)	B. Nyékhelyi Dorottya • régész (BTM Középkori Osztály)
Duschanek Júlia • technikus (BTM)	OSL Hungary Kft. • műszeres lelőhely-felderítés
Éder Katalin • régész (BTM Régészeti Adattár)	Papp Adrienn • régész (BTM Középkori Osztály) Rikker Balázs • régész (BTM Aquincumi Múzeum)
Endrődi Anna • régész (BTM Ős- és Népvándorlás kori Osztály)	Péror Krisztina • szerződéses régész
Fábián Boglárka • szerződéses régész	Rostás Zsuzsanna adminisztráció (BTM Ásatási Projektiroda) Rikker Balázs • régész (BTM Aquincumi Múzeum)
Fábián István • geodéta (BTM Aquincumi Múzeum)	Sándor Lajos • fémdetektoros vizsgálat (Sandax Kft.)
Fabó Attila • technikus	Sárosi Edit adminisztráció (BTM Ásatási Projektiroda)
Fényes Gabriella • régész (BTM Aquincumi Múzeum)	Szabó Márton • régészhallgató (ELTE)
Fodor Fanni • szerződéses régész	Szabó Tímea • adminisztráció (BTM Ásatási Projektiroda)
Gyenes Gábor • technikus (BTM Aquincumi Múzeum)	Szeredi Anna • szerződéses régész
Havas Zoltán • régész (BTM Aquincumi Múzeum)	Szilágyi Nóra • fotós (BTM Ős- és Népvándorlás kori Osztály)
Horváth M. Attila • régész (BTM Ős- és Népvándorlás kori Osztály)	Szilas Gábor • régész (BTM Ős- és Népvándorlás kori Osztály)
Imre Rita • adminisztráció (BTM Ásatási Projektiroda)	Szolnoki Tamás • régész (BTM Középkori Osztály)
Kangyal Orsolya • rajzoló (BTM Ős- és Népvándorlás kori Osztály)	Takács Ágoston • régész (BTM Középkori Osztály)
Kiss Zoltán • régészhallgató (ELTE)	Terei György • régész (BTM Középkori Osztály)
Koncz Miklós • műszaki ellenőr (BTM Ásatási Projektiroda)	Tóth András • régész (BTM Ős- és Népvándorlás kori Osztály)
Korom Anita • (BTM Ős- és Népvándorlás kori Osztály)	Tóth Anikó • régész (BTM Középkori Osztály)
Kostyál Gergely • régészhallgató (ELTE)	Tóth Farkas Márton • régész (BTM Ős- és Népvándorlás kori Osztály)
Kovács Ágnes • régész (BTM Ásatási Projektiroda)	Vajai Viktória • adminisztráció (BTM Ásatási Projektiroda)
Kovács Eszter • régész (BTM Középkori Osztály)	Vámos Péter • régész (BTM Aquincumi Múzeum)
Kovács Tibor • geodéta (BTM Aquincumi Múzeum)	Vass Lóránt • régész (BTM Aquincumi Múzeum)
Kevevári Zsolt • geodéta (BTM Középkori Osztály)	Végh András • régész (BTM Középkori Osztály)
Kraus Dávid • régész (BTM Ős- és Népvándorlás kori Osztály)	Viemann Zsolt • geodéta (BTM Középkori Osztály)
Lajtos Tamás • rajzoló (BTM Aquincumi Múzeum)	Zádor Judit • régész (BTM Középkori Osztály)
Lamm Flóra • szerződéses régész	Zsidi Paula • régész (BTM Aquincumi Múzeum)
Láng Orsolya • régész (BTM Aquincumi Múzeum)	
Lassányi Gábor • régész (BTM Aquincumi Múzeum)	
Líbor Csilla • szerződéses régész	

A Budapesti Történeti Múzeum régészeti osztályainak 2017-ben megjelent publikációi

Publications by the Archaeology Departments of the Budapest History Museum in 2017

(Összeállította: Méreg Erzsébet)

(Compiled by Erzsébet Méreg)

ÉVKÖNYVEK

Hanny Erzsébet (szerk.), Budapest Régiségei 50. Budapest, BTM, 2017.

SOROZATOK

Láng O., Vámos P. (szerk.), Aquincumi füzetek 23. A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai 2016-ban (Excavations at the Budapest History Museum in 2016). Budapest, BTM, 2017.

Fényes G., Láng O. - Zsidi P. (szerk.), Az aquincumi orgona. Budapest, BTM, Aquincumi Múzeum, Archaeolingua Alapítvány, 2017. (Aquincumi zsebkönyvek 5.)

Fényes G., Láng O. - Zsidi P. (ed.), The Aquincum organ. Birth of the king of all instruments. Budapest, Aquincum Museum of the Budapest History Museum, Archaeolingua Foundation, 2017. (Aquincum Pocket Guides 5.)

KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUSOK, VEZETŐK

Lassányi G. (szerk.), Titkos utakon - Sötét varázslatok Aquincumban. Kiállítási vezető. Budapest, BTM, 2017.

Lassányi G. (ed.), On Secret Paths - Dark Spells in Aquincum. Exhibition guide. Budapest, Budapest History Museum, 2017.

Láng O. (szerk.), Hadrianus MCM – Hadrianus év Óbudán. Budapest, BTM, 2017.

Láng O. (ed.), Hadrianus MCM – Hadrian's year in Óbuda. Budapest, Budapest History Museum, 2017.

Zsidi P., Lengyel K. (szerk.), Aquincum Anno – Római épületek egykor és most. Budapest, Aquincum Baráti Kör, BTM, 2017

Zsidi P. (szerk.), Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017.

Zsidi P. (ed.), Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017.

MUNKATÁRSÁK PUBLIKÁCIÓI

BENCZE Zoltán

Ónpohár a budai várnegyed egyik középkori kútjából (Dísz tér 17.) (Tin cup from a medieval well in the Castle District of Buda). BudRég 50 (2017) 159-164.

Budapest I. ker., Táncsics Mihály utca 9. Aqfűz 23 (2017) 147-150.

Budapest XII. ker., Alkotás út 55. – Csörsz utca 12. Aqfűz 23 (2017) 150-151.

A Budapesti Történeti Múzeum régészeti kutatásai az M0 autópályák nyomvonalán. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 277-282.

Archaeological investigations along the M0 Motorway. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 277-282.

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 146., 151., 289.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 146., 151., 289.

BENDA Judit

Túl a korszakhatáron: Régészeti kalandozások az újkori Budán. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 139-144.

Beyond the boundary: Archaeological strolls through Early Modern Age Buda. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 139-144.

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 147., 152.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 147., 152.

BESZÉDES József

Budapest XI. ker., Mezőkövesd utca 1. Aqfűz 23 (2017) 151-152.

Lépésről lépésre: egy fokozatosan beépülő terület régészeti vonatkozásai Albertfalván. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 239-242.

Step by step: The archaeological implications of gradually built-up area at Albertfalva. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 239-242.

- - Kraus D., Terei Gy., M. Virág Zs., Szilas G., Torzóból egész: nyomvonalas létesítményekhez kapcsolódó kutatások lelőhely-rekonstrukciós problémái. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 251-256.

- - Kraus D., Terei Gy., M. Virág Zs., Szilas G., The whole from its parts: Problems in the spatial interpretation of sites investigated along pre-determined lines and tracks. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 251-256.

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 82., 204., 227., 243., 244., 260., 263., 264.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 82., 204., 227., 243., 244., 260., 263., 264.

BILLER Anna

Three new Roman Period camel (Camelus Linné 1758) remains from Hungary – Három újabb római kori teve (Camelus Linné 1758) lelet Magyarországról. In: Archeometriai Műhely (<http://www.ace.hu/am/>) 2017/1. sz. 49-57.

- - Nagy A., Szilas G., Római kori őrtorony és késő bronzkori épület maradványai Csillaghegyen (Remains of a Roman Period watchtower and a Late Bronze Age building in Csillaghegy). Aqfűz 23 (2017) 60-80.

BORDÁS Attila

Maráz Borbálának a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárában nyilvántartott dokumentációi, jelentései ásatásairól, leletmentéseiről és helyszíni szemléiről. BudRég 50 (2017) 283.

BUDAI BALOGH Tibor

Fiatal férfitörz. In: Az aquincumi orgona. A hangszerek királyának születése. Budapest, BTM Aquincumi Múzeum, Archaeolingua Alapítvány. 2017. 16. (Aquincumi zsebkönyvek 5.)

Torso of a youth. In: The Aquincum organ. Birth of the king of all instruments. Budapest, Aquincum Museum of the Budapest History Museum, Archaeolingua Foundation, 2017. 16. (Aquincum Pocket Guides 5.)

- - Vámos P., Budapest III. ker., Vályog utca 11. Aqfűz 23 (2017) 146-147.

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 34., 80., 81.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 34., 80., 81.

ÉDER Katalin

Kumorovitz Lajos Bernát hagyatéka (The heritage of Lajos Bernát Kumorovitz). BudRég 50 (2017) 225-234.

ENDRÓDI Anna

Korai bronzkor. In: Kerekes D. (szerk.), Dunakeszi története I. A kezdetektől 1910-ig. Dunakeszi, Duankeszi Város Önkormányzata, 2017. 59-62.

- - Horváth M. A., Budapest XIII. ker., Szabolcs utca 33. Aqfűz 23 (2017) 152-153.

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 115., 314.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 115., 314.

ERŐSS Dóra

- - Szolnoki T., Takács Á., Terei Gy., Tereiné Toronyi Sz., Viemann Zs., Modern restaurálási, felmérési és dokumentációs módszerek a város szívében. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 131-138.

- - Szolnoki T., Takács Á., Terei Gy., Tereiné Toronyi Sz., Viemann Zs., Modern conservation, survey and documentation methods in the heart of the city. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 131-138.

ÉDER Katalin

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 149.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 149.

FARBÁKY Péter

Maráz Borbála régész (1947-2017) (Borbála Maráz archaeologist 1947-2017) BudRég 50 (2017) 273-275.

FÉNYES Gabriella

Az aquincumi orgona. A hangszerek királyának születése. Budapest, BTM Aquincumi Múzeum, Archaeolingua Alapítvány. 2017. (Aquincumi zsebkönyvek 5.)

The Aquincum organ. Birth of the king of all instruments. Budapest, Aquincum Museum of the Budapest History Museum, Archaeolingua Foundation, 2017. (Aquincum Pocket Guides 5.)

Fürdőolaj szállítására szolgáló vasedény Aquincumból = An iron vessel for carrying bathing oils from Aquincum. BudRég 50 (2017) 107-116.

Az aquincumi víziorgona. In: Óbudai Anziks III. évf. 2. sz., 2017 tavasz. 63-65.

GYENES Gábor

- - Kraus D., Budapest XXI. ker., Dunadűlő út 29. Aqfűz 23 (2017) 157-158.

- - Kraus D., Budapest, XXI. ker., Dabas utca 1. Aqfűz 23 (2017) 158.

HANNY Erzsébet

Kelták a pálos kolostor környékén. La Tène D kori település a Budakeszi úton (Budaszentlőrinc) (La Tène D settlement on the Budakeszi road). BudRég 50 (2017) 69-93.

HAVAS Zoltán

- - Szeredi A., Szilas G., Terei Gy., Líbor Cs., Megelőző feltárások a Bp. III., Csúcshegy-Harsánylejtő lelőhelyén 2016-ban (Preventive excavations in 2016 in III, Csúcshegy-Harsánylejtő archaeological site). Aqfűz 23 (2017) 36-49.

- Nagyberuházást megelőző feltárások előkészítő lépései az Óbudai-szigeten (Álomsziget beruházás 2006-2009). In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 103-105.
- Preliminaries to the excavations ahead of a development project on Óbuda Island: The Dream Island project, 2006-2009. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 103-105.
- Papp A., Szilas G., M. Virág Zs., Óriás kirakós játék 26 hektáron: mozaikszerűen vizsgált többperiódusú lelőhely kutatása Harsánylejtőn. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 45-51.
 - Papp A., Szilas G., M. Virág Zs., A huge archaeological jigsaw puzzle across twenty-six hectares: The bits and pieces of a multi-period site at Harsánylejtő. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest : Budapest History Museum, 2017. 45-51.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 56., 59., 107.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 56., 59., 107.

HORVÁTH László András

- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 224.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 224.

HORVÁTH M. Attila

- A kelták emlékei. In: Kerekes D. (szerk.), Dunakeszi története I. A kezdetektől 1910-ig. Dunakeszi, Duankeszi Város Önkormányzata, 2017. 83-87.
- A beads and Birds. Special finds from the La Tène cemetery at Csepel Island (Gyöngyök és madarak. Különleges leletek a csepeli kelta temetőből). BudRég 50 (2017) 53-67.
- - Endrődi A., Budapest XIII. ker., Szabolcs utca 33. Aqfűz 23 (2017) 152-153.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 113., 286.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 113., 286.

HORVÁTH Viktória

- - Papp A., Szigeti J., Három korszak – három lelet. Három kiemelkedő tárgy a budavári karmelita kolostor feltárásából (Three period three artifacts. Three extraordinary artifact from the excavation of the Karmelite monastery in Buda castle). BudRég 50 (2017) 189-221.

KIRCHHOF Anita

- A gyermek Dionüszoszt ábrázoló fekete alapú balácai falfestmény. In: EX Symposion : irodalom, művészet, filozófia, reflexió. Veszprém, EX Symposion Alapítvány, 2017. 96. sz. 26-29.

KOROM Anita

- Budapest XIV. ker., Egressy út 113. H-I. Aqfűz 23 (2017) 153-156.
- Budapest XVI. ker., Csömöri út. Aqfűz 23 (2017) 156-157.
- - Kulcsár Valéria, Dunakeszi a római császárok idején. In: Kerekes D. (szerk.), Dunakeszi története I. A kezdetektől 1910-ig. Dunakeszi, Duankeszi Város Önkormányzata, 2017. 87-100.
- Új eredmények a Rákos-patak menti területek topográfiai kutatásában. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 307-312.
- New results in the research of the topography of the Rákos Stream area. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 307-312.

- - Tóth Farkas M., Kovács E., XVI. Kerületi puzzle: újabb régészeti topográfiai eredmények a Szilas-patak mentén. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 333-340.
- - Tóth Farkas M., Kovács E., A jigsaw puzzle in District XVI: New results of archaeological topography research along the Szilas Stream. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 333-340.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 283., 319., 341.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 283., 319., 341.

KOVÁCS Eszter

- Egy tér története mozaikdarabokból. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 199-201.
- Piecing together the history of a square. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 199-201.
- - Korom A., Tóth Farkas M., XVI. Kerületi puzzle: újabb régészeti topográfiai eredmények a Szilas-patak mentén. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 333-340.
- - Korom A., Tóth Farkas M., A jigsaw puzzle in District XVI: New results of archaeological topography research along the Szilas Stream. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 333-340.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 111., 202., 203., 205., 208., 320., 321.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 111., 202., 203., 205., 208., 320., 321.

KRAUS Dávid

- Budapest III. ker., Kórház utca, Polgár utca. Aqfűz 23 (2017) 144.
- - M. Virág Zs., Középső neolitikus település részlete a Rupphegyi úton (Detail of a Middle Neolithic settlement on Rupphegyi Road). Aqfűz 23 (2017) 109-117.
- - Gyenes G., Budapest XXI. ker., Dunadűlő út 29. Aqfűz 23 (2017) 157-158.
- - Gyenes G., Budapest, XXI. ker., Dabas utca 1. Aqfűz 23 (2017) 158.
- - Beszedes J., Terei Gy., M. Virág Zs., Szilas G., Torzóból egész: nyomvonalas létesítményekhez kapcsolódó kutatások lelőhely-rekonstrukciós problémái. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 251-256.
- - Beszedes J., Terei Gy., M. Virág Zs., Szilas G., The whole from its parts: Problems in the spatial interpretation of sites investigated along pre-determined lines and tracks. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 251-256.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 257.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 257.

LASSÁNYI gábor

- Sötét varázslatok Aquincumban. In: Óbudai Anziks III. évf. 1. sz., 2016/17 tél. 76-78.
- Afrika Aquincumban. In: Óbudai Anziks III. évf. 2. sz., 2017 tavasz. 74-75.
- A gázgyár ősi múltja. In: Óbudai Anziks III. évf. 3. sz., 2017 nyár. 58-61.
- Múmiák Aquincumban. In: Óbudai Anziks III. évf. 4. sz., 2017 ősz. 88-91.
- - Zsidi P., Új módszerek egy régi lelőhely kutatásában. Fémkeresővel az aquincumi polgárváros nyugati felének topográfiai kutatásában (New methods in the research of an old site. Using metal detection during the survey of the western part of the civil town of Aquincum). In: Benkő E., Bodnár M., Kolláth Á. (szerk.)

Magyarország Régészeti Topográfiája - Múlt, jelen, jövő. (Archaeological Topography of Hungary Past, Present and Future). Budapest., MTA, 2017. 273-287.

- - Szeredi A., Ásatások a Graphisoft Park Déli részén (Excavations in the Southern Part of the Graphisoft Park). Aqfűz 23 (2017) 81-88.
 - - Láng O., Zsidi P., Ókori város, korszerű kutatás: új feltárási, dokumentációs és feldolgozási módszerek alkalmazása az aquincumi polgárváros és környezetének feltárása során (2005-2015). In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 71-75.
 - - Láng O., Zsidi P., Ancient town, modern research: The application of new fieldwork, documentation and assessment methods during the investigation of the Civil Town of Aquincum (2005-2015). In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 71-75.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 78.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 78.

LÁNG Orsolya

- - Vámos P. (szerk.), Aquincumi füzetek : A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai 2016-ban (Excavations at the Budapest History Museum in 2016). Budapest, BTM, 2017.
- Mindent tudunk már? 2. rész: A polgárváros történetének kezdetei. In: Óbudai Anziks III. évf. 1. sz., 2016/17 tél. 74-75.
- Mindent tudunk már? 3. rész: Ipar és kereskedelem Aquincum polgárvárosában. In: Óbudai Anziks III. évf. 2. sz., 2017 tavasz. 72-73.
- Budapest III. ker., Csúcshegy-Hársánylejtő. Aqfűz 23 (2017) 140-142.
- - Lassányi G., Zsidi P., Ókori város, korszerű kutatás: új feltárási, dokumentációs és feldolgozási módszerek alkalmazása az aquincumi polgárváros és környezetének feltárása során (2005-2015). In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 71-75.
 - - Lassányi G., Zsidi P., Ancient town, modern research: The application of new fieldwork, documentation and assessment methods during the investigation of the Civil Town of Aquincum (2005-2015). In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 71-75.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 57., 76., 77.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 57., 76., 77.

LUKÁCS Balázs

Módszertani elmélkedés egy avarkori sírlelet kapcsán, avagy mikor mesél egy műtárgy? (Methodological cogitation concerning an Avar age grave finding or when does an artefact yarn). BudRég 50 (2017) 235-234.

MAGYAR Károly

- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 156., 158., 159.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 156., 158., 159.

MAGYAR-HÁRSHEGYI Piroska

A távolsági kereskedelem és élelmiszerellátás emlékei – Amphorák Scarbantiából és környékéről. In: Soproni Szemle 2017. 1. sz. 30-38.

MARÁZ Borbála

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 318.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 318.

MÉSZÁROS Boglárka

Szemponatok az Alföld legkésőbbi avar horizontjába sorolható lelőhelyek kritikai vizsgálatához. In: Takács M. (szerk.), Az Alföld a 9. században II. Szeged, SZTE BTK Régészeti Tanszéke, 2017. 53-72.

Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez. In: Magyar Régészet (online magazin). 2017 tavasz

NAGY Alexandra

- - Szilas G., Biller A. Zs., Római kori őrtorony és késő bronzkori épület maradványai Csillaghegyen (Remains of a Roman Period watchtower and a Late Bronze Age building in Csillaghegy). Aqfűz 23 (2017) 60-80.

- - Tóth Farkas M., Újabb őskori és római kori emlékek feltárása a Clark Ádám téren (Excavation of new Prehistoric and Roman Period remains on Clark Ádám Square). Aqfűz 23 (2017) 97-108.

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 148.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017 148.

NYÉKHELYI Dorottya, B.

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 153., 161.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 153., 161.

PAPP Adrienn

- - Horváth V., Szigeti J., Három korszak – három lelet. Három kiemelkedő tárgy a budavári karmelita kolostor feltárásából (Three period three artifacts. Three extraordinary artifact from the excavation of the Karmelite monastery in Buda castle). BudRég 50 (2017) 189-221.

- - Havas Z., Szilas G., M. Virág Zs., Óriás kirakós játék 26 hektáron: mozaikszerűen vizsgált többperiódusú lelőhely kutatása Harsánylejtőn. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 45-51.

- - Havas Z., Szilas G., M. Virág Zs., A huge archaeological jigsaw puzzle across twenty-six hectares: The bits and pieces of a multi-period site at Harsánylejtő. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 45-51.

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 58., 145., 155., 163., 202.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 58., 145., 155., 163., 202.

SÁNDOR Ildikó

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 109.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 109.

SZILAS Gábor

Késő bronzkor. In: Kerekes D. (szerk.), Dunakeszi története I. A kezdetektől 1910-ig. Dunakeszi, Duankeszi Város Önkormányzata, 2017. 67-83.

Középső bronzkori kincslet a az óbudai Duna-partról (Budapest, III. Királyok útja 291.) (Middle bronze age treasure find from the Danube riverbank of Óbuda). BudRég 50 (2017) 39-51.

- - Tóth Farkas M., Újraolvasott fejezet Budapest múltjából. Csepel-Szabadkikötő őskori leleteinek újrafeldolgozása és a városi régészeti topográfia lehetőségei (A re-visited chapter of Budapest's past. The re-assessment of the prehistoric finds from Csepel-Szabadkikötő and the perspectives in urban archaeological topography). In: Benkő E., Bodnár M., Kolláth Á. (szerk.) Magyarország Régészeti Topográfiája - Múlt, jelen, jövő. (Archaeological Topography of Hungary Past, Present and Future). Budapest., MTA, 2017. 487-511.
- Újabb régészeti kutatások az óbudai Duna-part Pütkösdfürdőtől délre eső szakaszán (New archaeological research on the Danube bank in Óbuda, south of Pütkösdfürdő). Aqfűz 23 (2017) 50-59.
- - Havas Z., Szeredi A., Terei Gy., Libor Cs., Megelőző feltárások a Bp. III., Csúcshegy-Harsánylejtő lelőhelyén 2016-ban (Preventive excavations in 2016 in III, Csúcshegy-Harsánylejtő archaeological site). Aqfűz 23 (2017) 36-49.
- - Nagy A., Biller A. Zs., Római kori őrtorony és késő bronzkori épület maradványai Csillaghegyen (Remains of a Roman Period watchtower and a Late Bronze Age building in Csillaghegy). Aqfűz 23 (2017) 60-80.
- - M. Virág Zs., A nagy folyam vonzásában: Többkorszakos őskori lelőhelyek láncolata az Óbuda-békásmegyeri Duna-parton. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015.- Budapest, BTM, 2017. 21-26.
- - Havas Z., Papp A., M. Virág Zs., Óriás kirakós játék 26 hektáron: mozaikszerűen vizsgált többperiódusú lelőhely kutatása Harsánylejtőn. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 45-51.
- - Tóth Farkas M., A Kopaszi-gáttól Albertfalvái: A Lágymányosi- és Kelenföldi-öblözet őskori településtörténete az ősvízrajzi adottságok tükrében. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 219-223.
- - Beszédes J., Kraus D., Terei Gy., M. Virág Zs., Torzóból egészet: nyomvonalas létesítményekhez kapcsolódó kutatások lelőhely-rekonstrukciós problémái. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 251-256.
- - M. Virág Zs., Lured by the great river: A chain of multi-period prehistoric sites along the Óbuda-Békásmegyer section of the Danube. In: Treasures under the City. Novelities from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 21-26.
- - Havas Z., Papp A., M. Virág Zs., A huge archaeological jigsaw puzzle across twenty-six hectares: The bits and pieces of a multi-period site at Harsánylejtő. In: Treasures under the City. Novelities from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 45-51.
- - Tóth Farkas M., From the Kopaszi embankment to Albertfalva: Prehistoric settlement patterns in the Lágymányos and Kelenföld embayments. In: Treasures under the City. Novelities from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 219-223.
- - Beszédes J., Kraus D., Terei Gy., M. Virág Zs., The whole from its parts: Problems in the spatial interpretation of sites investigated along pre-determined lines and tracks. In: Treasures under the City. Novelities from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 251-256.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 28., 30., 225., 228., 229., 261., 262., 317.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelities from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 28., 30., 225., 228., 229., 261., 262., 317.

TAKÁCS Ágoston

- - Erőss D., Szolnoki T., Terei Gy., Tereiné Toronyi. Sz., Viemann Zs., Modern restaurálási, felmérési és dokumentációs módszerek a város szívében. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 131-138.
- - Erőss D., Szolnoki T., Terei Gy., Tereiné Toronyi. Sz., Viemann Zs., Modern conservation, survey and documentation methods in the heart of the city. In: Treasures under the City. Novelities from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 131-138.

TEREI György

Zarándokjelvény az Árpád-kori Kána faluból (Pilgrim badge in Arpadien village, Kána). *BudRég* 50 (2017) 151-158.

- - Feld I., Vártopográfiai, regionális várkutatás Magyarországon (Castle topographies and regional castle research in Hungary). In: Benkő E., Bodnár M., Kolláth Á. (szerk.) *Magyarország régészeti topográfiája: múlt, jelen, jövő*. Bp., MTA BTK Régészeti Intézet, 2017. 151-162.
 - - Havas Z., Szeredi A., Szilas G., Líbor Cs., Megelőző feltárások a Bp. III., Csúcshegy-Harsánylejtő lelőhelyén 2016-ban (Preventive excavations in 2016 in III, Csúcshegy-Harsánylejtő archaeological site). *Aqfűz* 23 (2017) 36-49.
 - - Erőss D., Szolnoki T., Takács Á., Tereiné Toronyi. Sz., Viemann Zs., Modern restaurálási, felmérési és dokumentációs módszerek a város szívében. In: *Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból*. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 131-138.
 - - Beszédes J., Kraus D., M. Virág Zs., Szilas G., Torzóból egész: nyomvonalas létesítményekhez kapcsolódó kutatások lelőhely-rekonstrukciós problémái. In: *Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból*. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 251-256.
 - - Erőss D., Szolnoki T., Takács Á., Tereiné Toronyi. Sz., Viemann Zs., Modern conservation, survey and documentation methods in the heart of the city. In: *Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015.* - Budapest, Budapest History Museum, 2017. 131-138.
 - - Beszédes J., Kraus D., M. Virág Zs., Szilas G., The whole from its parts: Problems in the spatial interpretation of sites investigated along pre-determined lines and tracks. In: *Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015.* Budapest, Budapest History Museum, 2017. 251-256.
- [rövid ismertetések] In: *Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból*. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 116., 150., 161., 245., 258., 285.
- [rövid ismertetések] In: *Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015.* Budapest, Budapest History Museum, 2017. 116., 150., 161., 245., 258., 285.

TEREINÉ TORONYI Szilvia

- - Erőss D., Szolnoki T., Takács Á., Terei Gy., Viemann Zs., Modern restaurálási, felmérési és dokumentációs módszerek a város szívében. In: *Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból*. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 131-138.
- - Erőss D., Szolnoki T., Takács Á., Terei Gy., Viemann Zs., Modern conservation, survey and documentation methods in the heart of the city. In: *Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015.* Budapest, Budapest History Museum, 2017. 131-138.

TÓTH András

Régészeti hermeneutika és az aquincumi fibula. Adalékok a germán amulettekhez (Archaeologica hermeneutics and the Aquincum brooch. Notes on early germanic amulets). *BudRég* 50 (2017) 117-126.

TÓTH Anikó

Hódoltság kori muszlim temető a pesti Belvárosban (Muslim cemetery from the Ottoman Turkish Period in the Inner City of Pest). *Aqfűz* 23 (2017) 118-127.

Árpád-kori falu és újkori temető a Központi Vásárcsarnok mellett (An Árpád Period village and an Early Modern Period cemetery near the Central Market Hall). *Aqfűz* 23 (2017) 128-138.

[rövid ismertetések] In: *Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból*. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 110., 157., 160., 209.

[rövid ismertetések] In: *Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015.* Budapest, Budapest History Museum, 2017. 110., 157., 160., 209.

TÓTH Farkas Márton

- - Szilas G., Újraolvasott fejezet Budapest múltjából. Csepel-Szabadkikötő őskori leleteinek újrafeldolgozása és a városi régészeti topográfia lehetőségei (A re-visited chapter of Budapest's past. The re-assessment of the prehistoric finds from Csepel-Szabadkikötő and the perspectives in urban archaeological topography).

- In: Benkő E., Bodnár M., Kolláth Á. (szerk.) Magyarország Régészeti Topográfiája - Múlt, jelen, jövő. (Archaeological Topography of Hungary Past, Present and Future). Budapest., MTA, 2017. 487-511.
- -Nagy A., Újabb őskori és római kori emlékek feltárása a Clark Ádám téren (Excavation of new Prehistoric and Roman Period remains on Clark Ádám Square). Aqfűz 23 (2017) 97-108.
 - - Szilas G., A Kopaszi-gáttól Albertfalvaig: A Lágymányosi- és Kelenföldi-öblözet őskori településtörténete az ősvízrajzi adottságok tükrében. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 219-223.
 - - Korom A., Kovács E., XVI. Kerületi puzzle: újabb régészeti topográfiai eredmények a Szilas-patak mentén. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 333-340.
 - - Szilas G., From the Kopaszi embankment to Albertfalva: Prehistoric settlement patterns in the Lágymányos and Kelenföld embayments. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 219-223.
 - - Korom A., Kovács E., A jigsaw puzzle in District XVI: New results of archaeological topography research along the Szilas Stream. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 333-340.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 55., 288., 341.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 55., 288., 341.

VÁMOS Péter

- Láng O. (szerk.), Aquincumi füzetek : A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai 2016-ban (Excavations at the Budapest History Museum in 2016). Budapest, BTM, 2017.
- Budapest III. ker., Szőlő utca 38-40. Aqfűz 23 (2017) 144-146.
- - Budai Balogh T., Budapest III. ker., Vályog utca 11. Aqfűz 23 (2017) 146-147.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 79.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 79.

VÉGH András

- Középkori fazekasműhely és településrészletek a Vízivárosból (Medieval pottery workshop and settlement details in the Víziváros). Aqfűz 23 (2017) 89-96.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 154.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 154.

VIEMANN Zsolt

- - Erőss D., Szolnoki T., Takács Á., Terei Gy., Tereiné Toronyi Sz., Modern restaurálási, felmérési és dokumentációs módszerek a város szívében. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 131-138.
- - Erőss D., Szolnoki T., Takács Á., Terei Gy., Tereiné Toronyi Sz., Modern conservation, survey and documentation methods in the heart of the city. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 131-138.

VIRÁG Zsuzsanna, M.

- Arcos edények Budapest területéről. Antropomorf ábrázolásokat tartalmazó leletegyüttes a Budapest, Növény utcai középső neolitikus településről. (Assemblage with anthropomorphic depictions from the middle neolithic settlement in Növény utca, Budapest). BudRég 50 (2017) 9-37.
- - Kraus D., Középső neolitikus település részlete a Rupphegyi úton (Detail of a Middle Neolithic settlement on Rupphegyi Road). Aqfűz 23 (2017) 109-117.

- Szilas G., A nagy folyam vonzásában: Többkorszakos őskori lelőhelyek láncolata az Óbuda-békásmegyeri Duna-parton. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 21-26.
 - Havas Z., Papp A., Szilas G., Óriás kirakós játék 26 hektáron: mozaikszerűen vizsgált többperiódusú lelőhely kutatása Harsánylejtőn. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 45-51.
 - Beszédes J., Kraus D., Terei Gy., Szilas G., Torzóból egész: nyomvonalas létesítményekhez kapcsolódó kutatások lelőhely-rekonstrukciós problémái. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 251-256.
 - Szilas G., Lured by the great river: A chain of multi-period prehistoric sites along the Óbuda-Békásmegyer section of the Danube. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 21-26.
 - Havas Z., Papp A., Szilas G., A huge archaeological jigsaw puzzle across twenty-six hectares: The bits and pieces of a multi-period site at Harsánylejtő. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 45-51.
 - Beszédes J., Kraus D., Terei Gy., Szilas G., The whole from its parts: Problems in the spatial interpretation of sites investigated along pre-determined lines and tracks. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 251-256.
- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 27., 31., 33., 53., 259., 313., 314.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 27., 31., 33., 53., 259., 313., 314.

ZÁDOR Judit

- [rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 206., 207.
- [rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 206., 207.

ZSIDI Paula

- Aquincum – a város és lakói. Új eredmények a római kori város régészeti kutatásai nyomán (Aquincum – die Stadt und ihre Bewohner. Neue Ergebnisse aufgrund der archäologischen Forschungen der römischen Stadt) BudRég 50 (2017) 95-106.
- A Budapesti Történeti Múzeum 2016-ban végzett régészeti feltáró munkájáról (Introduction to the archaeological excavations of the Budapest History Museum in 2016). Aqfűz 23 (2017) 7-14.
- Egy kiállítás – és ami mögötte van. Időszaki kiállítás Kincsek a város alatt – újdonságok a múltból címmel a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumában. In: Múzeumcafé 59-60. 2017. 3-4. szám 59-65.
- Lassányi G., Új módszerek egy régi lelőhely kutatásában. Fémkeresővel az aquincumi polgár város nyugati felének topográfiai kutatásában (New methods in the research of an old site. Using metal detection during the survey of the western part of the civil town of Aquincum). In: Benkő E.-Bondár M.-Kolláth Á. (szerk.) Magyarország Régészeti topográfiája – Múlt-jelen-jövő (Archaeological Topography of Hungary Past, Present and Future). Budapest, MTA, 2017. 273-287.
- Előszó. In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest : BTM, 2017. 9-10.
- Preface. In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 9-10.
- Lassányi G., Láng O., Ókori város, korszerű kutatás: új feltárási, dokumentációs és feldolgozási módszerek alkalmazása az aquincumi polgár város és környezetének feltárása során (2005-2015). In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 71-75.
- Lassányi G., Láng O., Ancient town, modern research: The application of new fieldwork, documentation and assessment methods during the investigation of the Civil Town of Aquincum (2005-2015). In: Treasures

under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 71-75.

[rövid ismertetések] In: Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005-2015. Budapest, BTM, 2017. 13., 14., 15.

[rövid ismertetések] In: Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005-2015. Budapest, Budapest History Museum, 2017. 13., 14., 15.